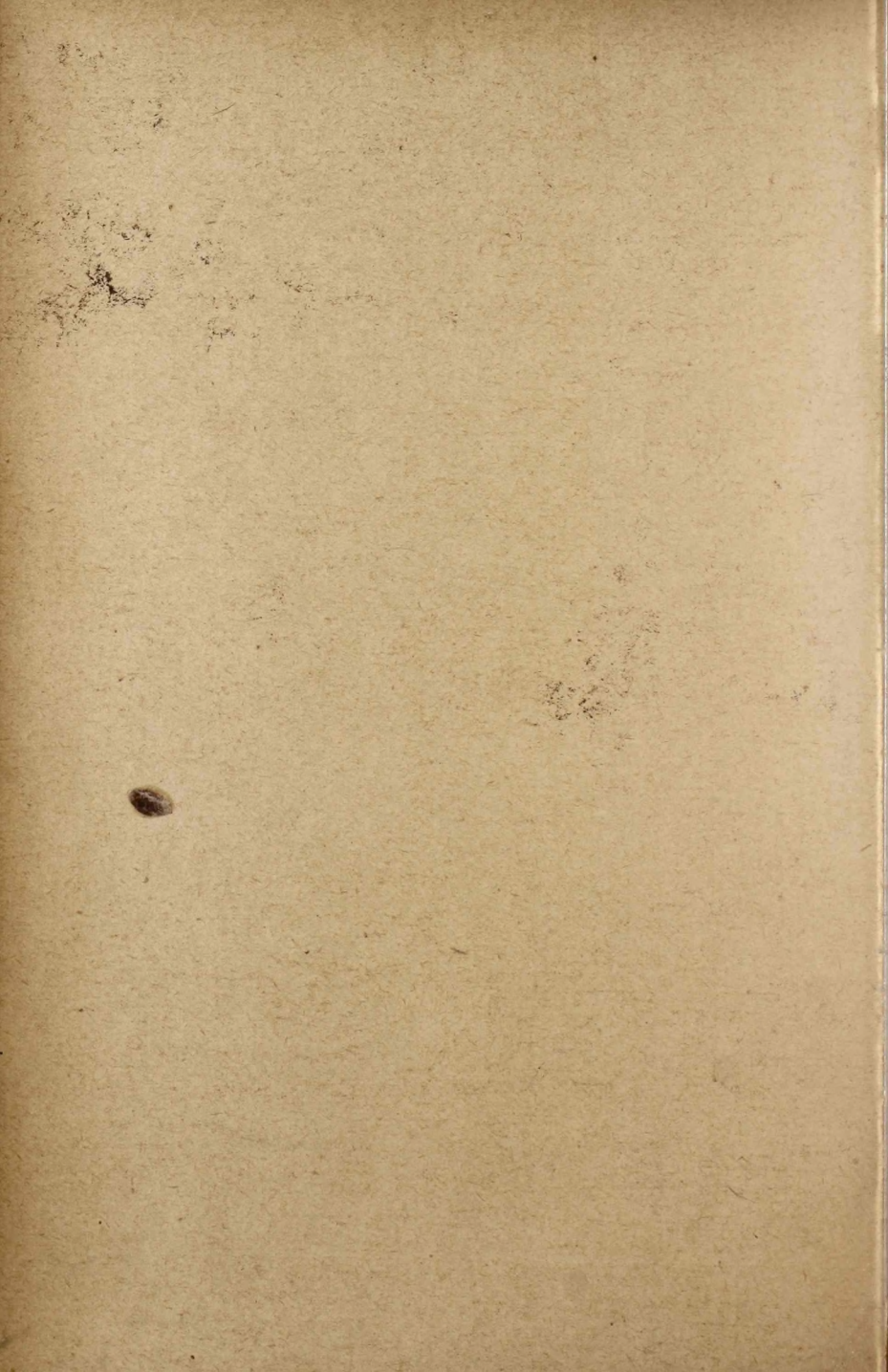

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME
15

NAPOLEON KORA

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME

—
XV. KÖTET

TOLNAI VILÁGTÖRTÉNELME

BALLA KÁROLY
hírlapíró

DR. BÁNYAI ELEMÉR
hírlapíró

DR. FERENCZY ZOLTÁN
egyetemi nyilv. rk. tanár,
a Tudományos Akadémia tagja

KISS JÓZSEF
tanár

DR. KOCH NÁNDOR
tanár

LONDESZ ELEK
hírlapíró

DR. MIKES LAJOS
hírlapíró

DR. PALÁGYIMENYHÉRT
egyetemi magántanár,
a Petöfi-Társaság tagja

RADISICH JENŐ
min. tanácsos,
az Iparművészeti Múzeum igazgatója

DR. TIMON ÁKOS
miniszteri tanácsos,
egyetemi tanár

VÁMBÉRI ÁRMIN
egyetemi tanár,
a Tudományos Akadémia tiszt. tagja

ŽILAHY KISS BÉLA
(JUNIUS)
hírlapíró

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTÉK:

DR. MANGOLD LAJOS
egyetemi magántanár

DR. HORVÁTH CYRIL
egyetemi magántanár

AZ ÚJ KIADÁS SZERKESZTŐJE:

DR. BALLAGI ALADÁR
egyetemi tanár

Több ezer képpel

BUDAPEST

TOLNAI NYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T.
KIADÁSA

Tört. D. 6473 / 15. k.

A LEGÚJABB KOR

II. RÉSZ

605811

NAPOLEON KORA

150 képpel és 2 térképpel

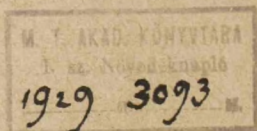
**MTA
KIK**

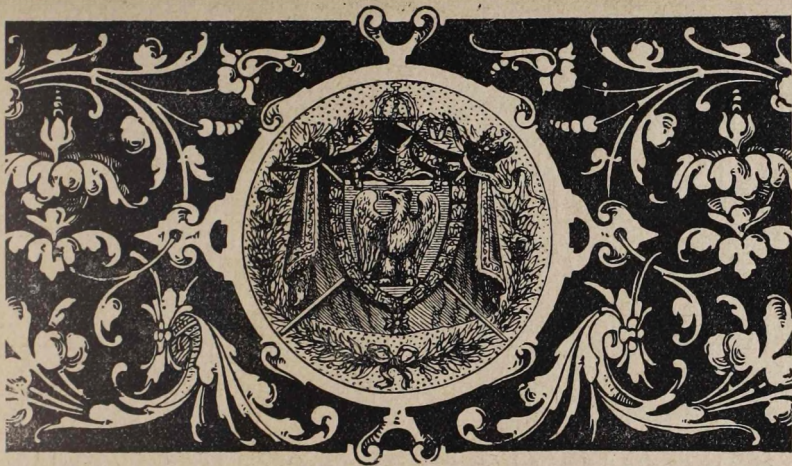

BUDAPEST,

TOLNAI NYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T.
KIADASA

421623

Lengyelország bukása.

Lengyelország végvonaglósa. — Az orosz befolyás növekedése.

Lengyelország első felosztása után a gondviselés időt adott a szerencsétlen lengyeleknek új élet kezdésére. Az 1791-iki alkotmány megadhatta volna az alapot Lengyelország ujjaszületésére. Az új alkotmány jó volt. Lengyelország legjobb fiai szerkesztették meg nem közönséges államférfiúi tehetséggel. A lengyel főnemesség legnagyobb része azonban nem tudott belenyugodni az új alkotmányba, amely érdekét sértette. Ezek a züllött emberek azt keresték most már, hogy kinek adhassák el nemzetüket, de úgy, hogy a maguk ősi kiváltságait is megtarthassák. Ez az aljas főnemesség buktatta el aztán az egész lengyel nemzetet.

Az áruló főnemesség egyideig azt színelte, hogy beleegyezik az új alkotmányba, mely kétségkívül több, Lengyelország életfáján rágódó rákfenét orvosolni igyekezett. De ezek az árulók nem akarták, hogy vége legyen az örökös zűrzavarnak és pártoskodásnak, ezek arra törekedtek, hogy sohase legyen Lengyelországban egyetértés, csak örökös civakodás, hogy a zavarosban halászhassanak.

Az új alkotmány ellenzői, akik a régi lengyel alkotmány, azaz saját előjogaik fenntartását tűzték ki célul, Péterváron gyűltek össze. Oroszország volt ugyanis a régi alkotmány szerződészerű védője és a

főurak őszintén vagy ami valószínűbb, tettetésből Oroszországtól várták a lengyel szabadság megvédését. Vezérek voltak: Potocki Félix tábornagy és Bronocki Ferenc tábornok. Litvániából csatlakozott hozzájuk Koszakovszki, a vilnai püspök, akinek öccse orosz szolgálatban állt. Mindnyájukat nagyon szívesen fogadták az orosz fővárosban és II. Katalin tekintélyes havidíjat utalványozott nekik. A cárnő jóváhagyásával ősi szokás szerint *szövetséget alakítottak*, amelynek titkolt célja az volt, hogy egyengesse az orosz hatalom útját Lengyelországba, míg nyíltan azt hangoztatták, hogy a régi alkotmányt és szabadságot akarják megvédeni. Később célszerűnek látták a szövetség hivatalos székhelyét Pétervárról áttenni *Targovicba*, az ukrániai lengyel városba.

Nagy izgatottság támadt erre Varsóban, mikor ezekkel a hazatérőkkel együtt a török háborúból visszatérő orosz ezredek is bevonultak Lengyelországba. Szaniszló király Poroszországot hívta segítségül, de Frigyes Vilmos kitérő választ adott, mert ekkor már elhatározta, hogy megszegi a kötött szerződést és belemegy az orosz ajánlatba: Lengyelország újabb felosztásába. II. Lipót császár, aki talán támogatta volna a lengyeleket, éppen akkor váratlanul meghalt és utóda, Ferenc ellensége volt mindennemű alkotmányos harcnak. Így hát Lengyelország teljesen el volt szigetelve.

Szaniszló király kiáltványában fegyverbe szólította az egész lengyel népet, hogy az „ősi erény döntse el a haza sorsát.” Már azt is tervezte, hogy fölszabadítja a parasztságot és ezáltal nyeri meg őket a hazafiak ügyének.

A lengyel hadsereg, három hadtestre oszolva, a király unokaöccsének, *Poniatovszki* Józsefnek, továbbá *Wielkovszki* és *Kosciuszko* tábornokok vezérlete alatt szállt szembe az orosz túlerővel.

Kosciuszko Tádé egy litvániai ősnemes, de elszegényedett és jelentéktelen családból származott. Katonai kiképzését a varsói hadapródiskolában, majd állami költségen Franciaországban, több katonai akadémiában nyerte. Erre kapitányi ranggal a lengyel hadseregbe lépett, de családi és magánügyei nagyon kedvezőtlenül alakultak. Atyját jobbágyai agyonütötték, őt pedig Szosznovszki tábornok leánya, akibe szerelmes volt, kikoszarozta, a tábornok családja pedig csúfosan kigúnyolta. Érezte, hogy nem maradhat otthon. Elment tehát Észak-Amerikába és résztvett az angol gyarmatosok szabadságharcában Washington alatt, mint önkéntes. Onnan visszatérve felajánlotta szolgálatait szorongatott hazájának. Mint tapasztalt katona csakhamar egy hadtest élére került

s alig 4000 főnyi seregével és csupán 8 ágyúval a Bug mellékén, a *Dubienka* mellett elsáncolt táborban 5 napig tartóztatott föl egy 18.000 főnyi orosz hadtestet 40 ágyúval.

A katonai erőfeszítések sikerét azonban megakadályozta Katalin cárnőnek egy rendelete, amely egyszerűen megparancsolta Szaniszló királynak, hogy a májusi alkotmányt függessze fel és ismerje el a targovici szövetséget. A lengyel kincstárnok, Osztrovszki majdnem erőszakkal akarta Szaniszló kezéből kicsavarni a tollat. De a szerencsétlen király engedett s nemcsak elismerte a targovici szövetséget, de még azt is elrendelte, hogy a szövetségnek minden intézkedését végre kell hajtani. Egy újabb kiáltvány a hazafiakat mint „esztelen újítókat” bélyegezte meg, akik azt akarják, hogy „Lengyelország monarchikus és egyúttal demokrata kormány igájába kerüljön.” Két hét múlva Oroszország és Poroszország is megegyeztek. Ez utóbbi a májusi alkotmányt most már természetesen szintén sutba dobta.

A targovici szövetség, miután Szaniszló király is csatlakozott hozzá, törvényes jelleget nyert és úgy kezdett viselkedni, mint a nemzet szuverén képviselője. A szövetség saját kebeléből kormányzó hatóságot nevezett ki Potocki Félix gróf elnöklete alatt és a királyt teljesen félretolta az útból. Hasonló kormányt kapott, élén Koszakovszki püspökkel, Litvánia is. A lengyel katonák legnagyobb részét egyszerűen hazaküldték, a tisztek szigorú rendőri felügyelet alá kerültek. Az orosz katonák lettek Lengyelország korlátlan urai, akik minden képzelhető erőszakosságot megengedtek maguknak. Hogy teljes legyen a megaláztatás, a Potocki-kormány tizenhét lengyel főúrból álló küldöttség által háláját fejeztette ki a cárnő előtt, amiért Lengyelországot „fölszabadította.”

Elkeseredett gyűlölet, megvetés és bosszúvágy töltötte el az egész országot a targoviciak ellen. Előkelő lengyel hölgyek nyilvánosan kérdezték az orosz tisztektől, hogyan teheték magukévá ilyen hitvány emberek ügyét. A hazafiak pártjának vezeterei azonban: Potocki Ignác, Koszciusko, Kollontai Hugó külföldön bujdosnak. A parasztság elfásult közönnyel, sőt itt-ott némi elégtétellel szemlélte az eseményeket, az ő helyzetüket a változás nem érintette.

Habár korlátlan volt most az oroszok uralma Lengyelország fölött, tartósságra a helyzetnek nem volt kilátása. A nemesség megvetette a targoviciakat, az oroszokat pedig gyűlölte, mint hazája elnyomóit. Lassanként minden városban titkos mozgalom támadt lerázni úgy az idegenek, mint zsoldosaik bilincseit. A városok összeköttetésbe léptek egymással és az orosz urak helyzete napról-napra fenyegetőbb lett.

Lengyelország néhány tartományában, amelyekben nem tanyázott orosz katonaság (mert Poroszország osztályrészét alkották), a hazafiak népfelkelést szerveztek a poroszok ellen, hogy hátba támadják meg őket, mialatt a poroszok Franciaországgal a Rajna-vonal mentén viaskodnak.

A hazafiak minden reménységüket Franciaországba vetették, miután a varsói francia követ, Descorches biztatta őket. A targovici kormány kiutasította ugyan Descorchest az országból, de helyette, De Bouneau folytatta a közvetítést. Párizsban Dumouriez buzgólkodott és agitált Lengyelország megmentése érdekében. Néhány lengyel menekült megjelent a konventben is és azt ujságolta, hogy hazájukban minden készen áll a szabadságharcra s mihelyt Franciaország nyilvánosan Lengyelország mellé áll, a harc azonnal megkezdődik.

Lengyelország második felosztása.

Poroszország már régen elhatározta, hogy a lengyel tartományok közül Posent, Knjaviát és Kalisch egy részét el fogja foglalni. Mikor a francia hadjárat kedvezőtlenül végződött, II. Frigyes Vilmos még inkább elhatározta, hogy keleten kárpótolja magát. Ürügyül azt hangoztatta, hogy a „lengyel jakobinusok” összeesküvése kényszeríti harcra. Megízente tehát Katalin cárnőnek, hogy haladéktalanul bevonul Lengyelországba. A cárnő nem támasztott kifogást és így csupán Ausztria hozzájárulására volt még szükség.

Ausztria ezidőtájt mintegy 25.000 főnyi hadsereget összpontosított a galiciai határon, hogy a lengyelországi eseményeket szemmel tartsa és esetleg hasznára fordítsa. I. Ferenc osztrák császár ugyanis késznek nyilatkozott támogatni Katalin cárnő lengyelországi terveit, ha szintén kap megfelelő részt. Külügyminisztere, Kaunitz övta ugyan a fiatal császárt olyan politikától, amely a birodalom területét mindenáron növelni akarja, de figyelmeztetése hiábavaló volt. Ferenc császár nemcsak Lengyelország egy részére áhítozott, hanem még inkább Bajorországra és néhány francia tartományra. Hosszas tárgyalások után, amelyeket a porosz udvarral folytatott, végre beleegyezését adta ahhoz, amit Frigyes Vilmos kívánt, abban a hitben, hogy ő viszont Bajorországot fogja megkapni, akinek nagyhercegét kárpótlásul Belgiummal kecsgettette.

Ekkor II. Frigyes Vilmos személyesen állt azon hadsereg élére, amellyel a lengyel tartományokat birtokába akarta venni, 25.000 főnyi

osztrák hadsereg pedig Galiciából a rajnai harctérre indult a franciák ellen, hogy Bajorországot az osztrák császárnak megszerezze.

Frigyes Vilmos manifesztumot intézett a lengyelekhez, amelyben kijelentette, hogy a lengyel jakobinus törekvések miatt, amelyek Franciaország részéről is fenyegetik, kénytelen Posent és a többi tartományt megszállani, hogy magát és országát az államfelforgatókkal szemben biztosítsa.

A „szövetséges” poroszok ezen orvtámadása elsősorban a tárgoviciakat ejtette rémületbe. Vezérek kölcsönös árulkodással igyekeztek egymást Péterváron befeketíteni, csupán egyben tartottak össze: a poroszok elleni gyűlöletben. Potocki kétségbeesve sietett Igelström gróf orosz főparancsnokhoz, Grodnóba és kérte, hogy vezesse őket a poroszok ellen. Igelström fagyos gúnnyal azt válaszolta Potockinak, hogy a porosz invázió nem történhetett a cárnó tudta és beleegyezése nélkül, tehát nem engedi meg, hogy lengyel csapatok Posen védelmezésére menjenek. Így aztán a porosz seregek minden nagyobb ellenállás nélkül árasztották el a nyugati határtartományokat és Danzigot.

Ezalatt Goltz gróf, Poroszország pétervári követe titkos tárgyalásokat folytatott Szubov herceggel, Katalin cárnő kegyencével, hogy vele az új porosz-lengyel határvonalat megállapítsa. Nem sokat törték a fejüket, hanem egy vörös irónnal egyenes vonalat húztak a térképen. Ezzel rendben volt a dolog. Poroszország és Oroszország 1793 január 23-án aláírta Lengyelország második felosztásának szerződését. Poroszországnak ennek értelmében Danzigot, Thornt és Nagy-Lengyelország tetemes részét, Posent kellett kapnia, melynek nevét azonnal „Dél-Poroszország”-ra változtatták. Oroszország pedig Litvániának körülbelül felét, az Ausztriával szomszédos Volhyniát és Podoliát követelte zsákmányul.

Hogy a szerződés végérvényes legyen, szükséges volt még a lengyel országgyűlés hozzájárulása is. Hogy ezt megszerezze, a cárnó Sievers Jakabot küldte Varsóba követnek, egy tapintatos, furfangos öreg diplomatát, aki csakhamar megnyerte úgy a poroszok, mint a lengyelek bizalmát, Grodnóban lecsillapította a háborgó tárgoviciakat, Varsóban pedig Möllendorf marsallt, a porosz főparancsnokot és Buchholz porosz követet bírta türelemre. Sievers feladata az volt, hogy engedelmes, megpuhított országgyűlést szerezzen, amely a felosztást szentesítse.

Potocki Félix gróf abban a reményben ringatta magát, hogy esetleg ő lehetne a lengyel király, azonban a cárnő Pétervárra rendelte és ott tartotta. Nagyobb nehézséget támasztott Sieversnek Szaniszló király,

aki hol keservesen feljajdult, hol heves szemrehányásokat tett a követnek, amiért őt Oroszország teljesen cserbenhagyta. Nemsokára azonban megkapta a cárnő volt szeretője azt a szigorú parancsot, hogy menjen Grodnóba és szavazza meg a targoviciakkal együtt a felosztást. Sievers nehezen bár, de mégis rábeszélte Szaniszló királyt, hogy nyugodjon bele sorsába. Még pénzt is adott neki az utazáshoz, miután a királynak egy fillérje sem volt.

Az országgyűlési választások közben megkezdődtek, de az orosz csapatok asszisztenciája mellett. Minden szavazót, aki ellene volt Lengyelország felosztásának, egyszerűen elkergettek az urnától. Csupán engedelmes szavazók választhattak, de csak engedelmes képviselőket. Ez okból a hazafias reformpárt tagjait elzárták, birtokaikat elpusztították. Az oroszok nagymérvű vesztegetése megtette a többi, főleg, miután Sievers elhitette, hogy a cárnő hálás lesz, ha a lengyelek szót fogadnak neki. Az országgyűlés elnöke, Bilinski 2500 aranyat kapott (utóbb élethosszigan 1000 aranyat) és így tovább. Sievers nem fukarkodott a pénzzel.

A nevezetes *grodnói országgyűlés* 1793 június 17-én nyílt meg. Már eleve „szövetségi gyűlésnek” nyilvánították, hogy határozataihoz ne legyen szükséges egyhangú szavazás, mint a nemzeti országgyűlésen. A porosz és orosz követ, Buchholz és Sievers azt kívánták, hogy a gyűlés bizottságot küldjön ki, amely megállapítsa a felosztás végleges szerződését. A gyűlés megtagadta ezt, mert a targovici konföderáció emberei közül sokan még mindig reménykedtek, hogy esetleg Ausztria segítségével a felosztást meghiúsítják. Szaniszló király pedig felszólítást tervezett a hatalmakhoz, különösen Ausztriához, hogy legalább hátráltassa a nagy csapást.

Véletlenségből éppen ekkor történt változás az osztrák politikában, amennyiben Thugut báró lett a kancellár, aki Poroszországnak minden területi gyarapodását féltékeny szemmel nézte. A targoviciak nem reménykedtek ok nélkül. Katalin cárnő, mihelyt az osztrák politikai irány megváltozásáról értesült, elrendelte, hogy a grodnói gyűlés külön tárgyaljon Poroszországgal és vele is. A lengyelek két kézzel kaptak az utasításon. A porosz követ tiltakozott, de Sievers megígérte, hogy ha a gyűlés az orosz szerződéssel végzett, azonnal a porosz szerződésre kerül a sor.

Az orosz pénzzel megvesztegetett lengyel képviselők legnagyobb része hajlandó volt ugyan Litvániát Oroszországnak átengedni, de a targoviciak a látszat kedvéért azt kívánták, hogy a cárnő alkalmazzon

erőszakot. Sievers teljesítette is ezt a titkos kívánságot : megfenyegette az országgyűlést. Ezek folytán a gyűlésen viharos jelenetek történtek. Több képviselő kijelentette, hogy inkább Szibériába megy, semhogy az orosz követeléseknek engedve hazáját megcsönkítsa. Sievers néhány

Bilinski János.

A lengyel országgyűlés elnöke, aki a híres néma országgyűlésen kimondta azt az aljas határozatot, amely megerősítette Lengyelország felosztását. Bilinski is azon lengyel főurak közé tartozott, akiket az orosz kormány megvesztegetett.

nagyhangú követet elfogadott, de azután ismét szabadon bocsátotta őket, hogy kedvező döntésre bírja a gyűlést. A dolog vége az előre megbeszélte terv szerint mégis az lett, hogy a gyűlés kiküldte a bizottságot, amelynek feladata Oroszországgal való szerződés megkötése volt. A szerződést aztán az országgyűlés 73 szóval 20 ellen elfogadta. Lengyelország eszerint lemondott Volhyniáról és Podoliáról Oroszország javára, viszont

a cárnő megígérte, hogy új alattvalóinak vallásszabadságát tiszteletben fogja tartani, a lengyel alkotmányt pedig meg fogja védelmezni.

Most már Buchholz, a porosz követ is előállott és azt követelte, hogy a Posenra és Danzigra vonatkozó átadási szerződés is megköttesék. A lengyel országgyűlés tagjaiban azonban a hitszegő poroszok elleni gyűlölet jóval meghaladta az oroszok ellen táplált haragot. Így hát ezzel a követeléssel határozottan szembeszálltak. Ausztria keze és pénze ekkor már titkon beleavatkozott a dologba. Sievers ugyan látszólag azon igyekezett, hogy a porosz érdeket diadalra vigye. De a lengyel országgyűlés nagy többsége kimondotta, hogy hazaárulóknak tekint minden képviselőt, aki lengyel földet Poroszországnak átengedni kész. Azt a pár képviselőt, aki erre hajlandónak látszott, a gyűlésben lemészárlással fenyegették. Ekkor Sievers parancsolólag követelte, hogy a porosz szerződést dülőre juttassák. Orosz gránátosok szállották meg az üléstermet. Parancsnokuk, Rautenfeld tábornok a követek közé ült, a királyi trón mellé. A termet senkinek sem volt szabad elhagynia. Viharos ülés következett. Végre több óráig tartó láрма után Mincynszki képviselő felolvasta „Sievers gróf indítványát,” amelyről eddig semmi tudomásuk se volt. Az indítványt elfogadták ugyan, de a gyűlés egyúttal tiltakozott az oroszok ellen.

Pedig az indítvány a cárnőnek azt a parancsát tartalmazta, hogy addig ne kapja meg Poroszország Posent, amíg Lengyelországgal nem köt kereskedelmi szerződést, amely a lengyelek függetlenségét biztosítja. Ezzel, ha nem is hiúsultak meg végképpen Poroszország várakozásai de elhalasztódtak. A lengyelek felháborodása és a látszólagos orosz erőszak csupán arra volt jó, hogy Poroszországot félrevezesse. Buchholz, a porosz követ nagy haraggal rohant Sievers grófhhoz, akitől azonban ezt a feleletet kapta :

„Nem szabad rossznéven venni a lengyelektől, hogy néhány feltételt szabnak kereskedelmük érdekében, hisz utóvégre élni akarnak.”

Szanizló király, csakhogy Poroszországtól megszabaduljon, ismételtén arra kérte Katalin cárnőt, hogy második unokáját, Konstantin nagyherceget tegye meg Lengyelország trónörökésévé. Nyilvánvaló, hogy az orosz politika most már szerette volna Poroszországot kiszorítani Lengyelországból. Csakhogy ez nehezen ment, habár most már beleszólt a dologba Ausztria is, amely azt követelte Berlinben, hogy nyugodjanak meg a bajor-belga cserébe vagy pedig engedjenek át Ausztriának is egy darabot Lengyelország testéből. II. Frigyes Vilmos annakidején arra kötelezte magát, hogy folytatja a háborút Franciaország

ellen, de ennek fejében Lengyelország ellen Ferenc császár köteles őt támogatni. Most pedig nemcsak a támogatás maradt el, de még ellenséges indulatot is tapasztalt Bécs részéről. Frigyes Vilmos tehát felhagyott a francia háborúval és miután fegyvereinek becsületét Pfalzban annyira-mennyire megmentette, főhadieréjét Posen határára vitte.

Ezzel egy csapásra megváltozott a lengyel helyzet. Katalin cárnő belátta, hogy Lengyelországot nem szerezheti meg kizárólag a maga számára, ha csak el nem akarja veszíteni minden összeköttetését a porosz nagyhatalommal, ami könnyen háborúra is vézetett volna. Azonnal parancsot küldött Sieversnek, hogy a lengyel országgyűlésen a porosz szerződést késedelem nélkül vigye keresztül.

Sievers ugyanolyan előkészületeket tett, mint előbb, vagyis nem fukarkodott sem a pénzzel, sem a fenyegetésekkel. Az országgyűlés össze is ült. Ez volt a híres *néma országgyűlés*, amely megszavazta Lengyelország felosztását.

A követek vezéreit Sievers magához hívatta, kiosztotta szerepeiket, megállapította velük az egyes szavazatok árát, megbeszélte a színelg erőszakos intézkedéseket, hogy a hazafiasság látszata megmaradjon, végül megengedte, hogy az ülésen némán járuljanak hozzá mindenhez, miután a kimondott „igen” szavazatot közmegvetés bélyegezte volna meg. Csúpan négy követ akadt, akiket nem lehetett a lábukról levenni: ezeket egyszerűen elfogták és eltoloncolták illetőségi helyükre. Aztán megkezdődött az ülés. Ismét muszka gránátosok vették körül a termet és ugyancsak Rautenfeld tábornok ült megint a terem közepén. Csúpan annyi történt változatosság kedvéért, hogy pár üteg ágyú is felvonult „a rend biztosítása végett.” Először felolvasták a cárnő említett rendeletét, mint indítványt. Ennek meghallgatása után a Szaniszló király személyes elnöklete alatt „tanácskozó” országgyűlés órákon át gondolkozóba esett. Senki sem szólt sem az indítvány mellett, sem ellene. Maga Rautenfeld tábornok is zavarba jött és Sievers grófhhoz sietett tanácsért. Ez néhány soros levelet írt a gyűléshez, melyben az volt, hogy Szaniszló király nem hagyhatja el az elnöki széket, a követek pedig a termet addig, amíg a cárnő rendeletét nem teljesítik. A követek számára néhány koci szalmát küldött, hogy azon aludjanak, ha soká találnának együtt maradni.

Sok óra telt el néma várakozásban. Már éjfél is elmúlt, amikor föl-emelkedett Ankievic gróf és azt indítványozta, hogy a hallgatás tekintések úgy, mint az indítványhoz való hozzájárulás.

Háromszor kérdezte ezután a gyűlés marsallja, Bilinszki az országgyűléstől hangos szóval:

„Felhatalmazza az országgyűlés a bizottságot, hogy aláírja a Poroszországgal kötött szerződést?”

Senki sem adott feleletet. Erre aztán Bilinszki kijelentette, hogy a gyűlés egyhangúlag elfogadta az indítványt.

Nemsokára kitűnt, hogy Katalin cárnő Poroszországgal szemben miért volt ilyen előzékeny. Ugyanaz az Ankievic gróf, aki a nevezetes indítványt tette, nemsokára azzal állt elő, hogy Lengyelország kössön örök szövetséget és egyezséget Oroszországgal. És ekkor az országgyűlés tényleg elhatározta a következőket: Lengyelország a cárnő engedélye nélkül nem lép összeköttetésbe semmiféle idegen hatalommal. Az orosz csapatoknak joguk van Lengyelországba bármikor bevonulni. Ezentúl Oroszországra bizzák a lengyel háborúk vezetését. Oroszországra ruházzák a Lengyelország és más államok között kötött szerződések helybenhagyását.

Ezzel a szerződéssel Katalin cárnő betetőzte diadalát. Az örök szövetség nem jelentett sem többet, sem kevesebbet, mint „örök szolgaság”-ot, amint ez csakhamar ki is tűnt. Az indítványt Ankievic azzal merte indokolni, hogy „Oroszország nagy érdemeket szerzett Lengyelország érdekei körül”. Igazat adhatunk ezek láttára Sieversnek, ha úgy vélekedett: „Ebben az országban (pontosabban: a targoviciak pártján) még árnyéka sincs a becsületnek.”

A lengyel szabadságharc.

Nem is másodrangú, hanem harmadrangú hatalommá süllyedt Lengyelország a második felosztás után. Területének több mint kétharmad részét elvesztette, az a rész pedig, amely még megmaradt, még jobban orosz befolyás alá került, mint valaha. Azt lehetne vélni, hogy a szenvedett erőszak és méltatlanság még a legközömbösebb hazafiakat is felrázza és az egész nemzetet arra fogja bírni, hogy megkísértse visszaszerezni mindazt, amit elvesztett. Azonban ilyen irányú mozgalom nem támadt. A haza iránti áldozatkészség olyan távol állott a lengyel nemeségtől, mint ég a földtől.

A barommá süllyesztett parasztságból kihalt minden erkölcs, sőt még a szemérem is. Az idegenajkú kereskedelmi osztály egyáltalában nem hevült nemzeti érdekekért. A nemesség szidta és gyalázta a kalmárokat, mégsem tudott nélkülük, azaz a tőlük kiszipolyozott kölesönök nélkül megélni. A főnemesek, a slahticok, csekély kivétellel, nem

Kościuszko Tádé, a lengyelek szabadsághőse.

Szerencsétlen szerelme miatt kilépett a lengyel hadseregből s Washington oldalán résztvett az amerikai szabadságharcban. Majd visszatért hazájába és mint hadtestparancsnok harcolt az oroszok ellen. Lengyelország második felosztása után visszavonultan élt Lipszében. Mikor kitört a lengyel szabadságharc, Kosciuszko lett Lengyelország diktátora és a hadsereg vezére. Több győzelmes csatát vívott az egyesült porosz-orosz haderők ellen, de Maciojevice mellett vereséget szenvedett. Kosciuszko maga is súlyosan megsebesült és fogságba került. I. Pál cár, akinek megígérte, hogy nem fog többé Oroszország ellen harcolni, szabadon bocsátotta. Sokáig bolyongott külföldön, Angliában, Amerikában, Franciaországban. Végül Svájcban telepedett le s itt halt meg. Holttestét Krakóban, a régi királyok sírboltjában temették el.

csináltak egyebet, mint dorbézoltak, kártyáztak, ittak és fajtalankodtak. Csak az volt a paraszt és úr közt a különbség, hogy az egyik hetenként egyszer pálinkától volt részeg a másik pedig mindennap bortól és pezsgőtől. Emellett a lengyel nemesek gőgje nem ismert határt, dacára annak, hogy fülig el voltak adósodva, Ez adja meg egyúttal annak magyarázatát, hogy miért volt könnyű az oroszoknak Lengyelországban pénzzel is dolgozni.

Mindamellett a hazafias érzés és kötelességtudás mégsem alt ki egészen a szívekből. Csak elrejtőzködött. De meg lehetett nyomait találni a hadsereg némely tisztjében és katonájában, akik a nyomorult elenben is a letűnt dicsőségről álmodoztak. Az alsóbb nemesség és a papjg sorai közt is lehetett találni olyanokat, akiket bántott hazájuk szomorú végzete és akik készek voltak tenni valamit, hogy ez a végzet megforduljon. A jobbzérésűek valamennyien Kosciuskóba vetették reményüket, a dubienkai hősbe, aki barátaival, Potocki Ignáccal és a magyar származású Kollontai Hugóval együtt külföldre menekült.

Kosciuszko Lipcsében szötte Lengyelország felszabadításának újabb tervét. Összeköttetésbe lépett az igazi hazafiakkal és titkos társulatokat szervezett, melyeknek tagjai, lengyel katonatisztek és köznemesek összejöveteleiken az orosz iga lerázásáról tanakodtak. Az eredmény az lett, hogy hazatérésre szólították fel Kosciuskót, mert „mihelyt ő megjelenik Lengyelországban, mindenki a szabadság zászlai alá fog sietni.”

Kosciuszko csakugyan elhagyta Lipcsét és a határról Varsóba küldte Zajoncek nevű bizalmasát, hogy hozzon értesítést a kilátásokról. Zajoncek jelentése eléggé biztatóan hangzott; szerinte a köznemességre és papságra, a papság révén pedig a parasztok egy részére is lehetett számítani, továbbá a hadseregre és Varsó lakóira is.

Sőt a főúri családok némelyike, mint a Czartoriszkiak, a Szapichák és az Oginszki grófok, szintén résztvett az összeesküvésben, mely Niemcevic költőben lelkes dalnokra talált.

Kosciuszko közellétének híre lázas izgatottságba hozta a lengyel ezredeket. Pár nap alatt valami kétszáz titkos egyesületnek mintegy húszezer tagja hűséget esküdött Kosciuszko, „a haza atyja” zászlójára. Wibicki szintén működni kezdett és Posenben összetoborzott párezer embert a lengyel szabadság kivívására. A mozgalomnak kedvezett az a körülmény, hogy időközben az orosz megszálló hadseregnek felét a cárnó tekintettel a küszöbön álló újabb török háborúra, visszarendelte. Így hát Igelström grófnak csupán húszezer főnyi serege maradt, amely Var-

sóban és ennek környékén táborozott, úgyhogy az ország többi részében a mozgalom akadály nélkül tudott szervezkedni.

Kosciuszko mégis várt egy ideig, sőt, hogy Oroszországot félrevezesse, elutazott Olaszországba. Nem akarta a szabadság zászlaját kibontani addig, amíg Katalin cárnő Törökországnak meg nem üzeni a háborút, amelyet tervezett. Ezenkívül azt is remélte, hogy meg tudja nyerni Lengyelország ügyének a francia konventet. A francia jóléti bizottság csakugyan elfogadta Kosciuszko tervét és a segítséget is megígérte habár Kosciuszko a lengyel nemességre és papságra támaszkodott.

Katalin cárnő kémei sem voltak ezalatt tétlenek. Mikor hírül adták, hogy Lengyelország forrong, a cárnő azonnal rendeletet adott ki, hogy a még fennálló lengyel hadsereg felét nyomban fel kell oszlatni. Ez meg is történt. De az elbocsátott katonák egy része, ki fegyverrel, ki fegyvertelenül az orosz csapatok minden éberségét kijátszva Varsóba gyülekezett, sejtve, hogy ott szükség lesz rájuk. Madalinski tábornok pedig, a pultuski lengyel ezred parancsnoka, megtagadta a cárnő rendeletének végrehajtását és Pultuskot elhagyva, katonáival együtt porosz területen át Krakó felé, Osztrolenka vidékére vonult. Innen összeköttetésbe léphetett Galiciával, esetleg Magyarországgal is, ahol sokan meleg érdeklődéssel kísérték a lengyelek ügyét. Krakó táján a köznemesség egy része is hozzácsatlakozott, úgyhogy serege csakhamar kétezer főre szaporodott.

Madalinszki pártütésének híre villámgyorsan ment szét Lengyelországban. Mindenki csak erről a derék tábornokról beszélt, aki újszólván megadta a jelt arra, hogy fogjon fegyvert minden hazafi.

Miután az összeesküvés titka idő előtt kipattant, *Kosciuszko* kibontotta a szabadság zászlaját. Hamarosan megszállotta *Krakót*, ahol az orosz őrségnek már csak hült helyét találta és megeskettette a polgárságot és katonaságot. Aztán kiáltványt intézett a nemzethez s esküt tett arra, hogy vagy győzni fog, vagy meghal a szabadságért. Együttal átvette a *diktatúrát*. Arra nézve, hogy milyenek tervezi az új alkotmányt, a nemesség és jobbagység helyzetét, most nem nyilatkozott. Csupán a hazafias felbuzdulástól várt mindent. Naiv idealizmusa abban is megnyilvánult, hogy kezdettől fogva nagy reményeket fűzött Ausztria segélyéhez, pedig hát Ferenc császár és emberei elejétől fogva veszedelmes jakobinusokat láttak a lengyel felkelőkben.

Kosciuszko felhívására azonnal több mint 2000 ember gyűlt össze, legnagyobb részben kaszás pórok. Ezekkel vakmerően megindult az

oroszkok ellen és miután Madalinszkival egyesült, *Raclavice* közelében, Krakótól északra találkozott Tormassov orosz tábornok 4000 főnyi seregével, amelyet a pár mérföldre levő Denisov tábornok serege támogatott. Tormassov nagyon örült, hogy összekerült a lázadókkal, akiknél főleg tüzérség tekintetében sokkal erősebb volt, nem várta be Denisov megérkezését, hanem azonnal támadott. Három hadoszlopban nyomult a lengyelek ellen, de ezek egyikét Kosciuszko vakmerő szuronyrohammal visszaűzte. Közben kaszásai az orosz tüzérséget rohanták meg és egy szálig lemészárolták. A lengyel nemesség lovas zászlóalját az oroszok megkergették ugyan, de csakhamar közöttük termelt Kosciuszko és megfordította a csata sorsát. A lengyel sereg győztes maradt, de annyira tapasztalatlan volt, hogy a győzelmet nem aknázza ki és Kosciuszko még ugyanazon éjjel visszavonult Krakóba. Nem egy híres festő, köztük elsősorban a lengyel *Matejko*, örökítette meg a vitéz kaszások diadalát, mely magát Kosciuskót is arra bírta, hogy nemesi ruházatát paraszt-zubbonnal cserélje fel.

A raklayicei győzelem hatása alatt az ország megmozdult, így *Varsó* is, melynek magatartását azután a vidék is követte. A *Varsóba* vezető utat a megvert Tormassov szabadon hagyta, de Kosciuszko előbb Krakó és Szendomir kerületekben igyekezett felfegyverezni a parasztságot.

Magában *Varsóban* Katalin cárnő helytartója, Igelström nagy zavarba jött a szégyen miatt, amely az orosz sereget érte, azt a sereget, amely oly fényesen állta meg a helyét nemrég a fegyelmezett török csapatokkal szemben. A gógös ember, aki *Varsóban* korlátlan úr volt és akinek még nevéből is reszkettek, már azt forgatta elméjében, hogy elhagyja székhelyét, ahol nem érezte magát biztonságban. A városnak lengyel ezredeit sem merte lefegyverezni, sem pedig az arzenált elfoglalni, pedig a lengyel kormánytól bátran megtehetett volna akármit. Nem-sokára mégis higgadtabban ítélte meg a helyzetet és habár *Varsóban* egyre növekedett a forrongás, mégis helyén maradt. Volt mintegy 8000 főnyi serege. Ezt elegendőnek tartotta arra, hogy a forrongás kitörését vérbefojtsa.

Hogy mennyire tévedett, az pár nap múlva kitűnt.

Egy *Kilinszki* nevű varga 1794 április 17-én kora reggel pisztoly-lövessel jelt adott a felkelésre, mire néhány lengyel katona egy orosz ágyút hatalmába kerített. Igelström, amint értesült az esetről, fegyverbe szólította a helyőrséget. De a házakból mindenfelől fegyveres lengyelek özönlöttek ki, akik az orosz csapatokra vetették magukat. Rettentő uccai harcban, amelyhez foghatót a történelem keveset ismer, mintegy

2000 orosz lemeszáróltak és ugyanannyit tettek fogollyá. Igelström belátva, hogy felére leolvadt seregével nem tarthatja magát, egyedül menekült a pár kilométernyi távolban levő porosz táborba. Varsó örömmámorban úszott.

Azt hitte mindenki, hogy végleg lehullottak az orosz rabbilincsek. A nagy diadal elkábított minden higgadt és józan gondolkodást s a foglyul ejtett orosz katonákat nemcsak bántalmazták, de egy részét le is öldösték. A csőselék lett a város ura, ez járt elől a bensorult fegyvertelen vagy magukat önként megadó oroszok legyilkolásában. Sor került azokra a követekre is, akik Oroszország érdekében működtek: egymásután hurcolták börtönbe Ankievic grófort, Koszakovszki püspököt és még sokat, valamennyinek a bitófát helyezve kilátásba.

Azután közfelkiáltással Mokranovszki tábornokot helyezték a lengyel hadsereg élére. Majd ideiglenes kormányt alakítottak, amelyben Kilinszki varga és egy Káposztás nevű, magyar származású, de lengyel nemessé lett bankár is szerepet játszottak.

A szegény Szaniszló király nyilatkozatot tett, hogy az ő ügye közös a nemzet ügyével. A becsületes, józan polgárok helyzete volt a legsúlyosabb: egyformán kellett rettegniök a csőseléktől és Oroszország bosszújától. Varsó város példáját egyébiránt a főbb vidéki városok is követték. Vlnában a hazafias tömeg rögtönítélő törvényszéket tartott az oroszbarát nemesek fölött és rövid úton több nemes felakasztatott, így Koszakovszki tábornokot is. Erre a hírrre Varsó sem akart hátramaradni a hazafiságban és azokat az orosz foglyokat, akik még életben voltak, irgalom nélkül a hóhér kezébe adták.

Kosciuszko ezalatt eredménytelenül fáradozott azon, hogy csapatait növelje. A parasztoakat a szabadságharc nem igen érdekelte: hiába ígért nekik jutalmul szabadságot és földbirtokot. Nem bíztak ők már senkiben. A nemességet pedig éppen ezen ígérekkel idegenítette el a szent üggytől. Csak miután Ukrániából 6000 lengyel katona átpártolt hozzá, volt képes valamihez kezdeni.

Gyengesége tudatában szövetség vagy támogatás után nézett. Elsősorban Poroszországhoz fordult, amelynek felajánlotta Posen háborítatlan birtokát, ha viszont nem engedi az oroszokat lengyel területre lépni. II. Frigyes Vilmos kezdetben visszautasított minden alkudozást, később azonban, messzreható előnyöket várva kereskedelmi téren, némi közeledést színlelt. Egyébiránt a bécsi udvar elhatározását leste. Ferenc császár Thugut miniszterével egyetértve, semmi szín alatt sem volt hajlandó másodízben is eltérni azt, hogy az orosz és a porosz Ausztria

mellőzésével osztozkodjanak Lengyelország földjén. Egyelőre azonban Bécsben titkolták abbeli szándékukat, hogy azért akarnak a lengyel felkelés leverésében résztvenni, hogy annak fejében a harmadik felosztás alkalmával osztályrészt követelhessenek. Titkolták, sőt alkudozásokba bocsátkoztak Kosciuszko bizalmi emberével is.

Luchesini porosz miniszter azonban mégis nesztét vette Bécs harcias és osztozkodásra vágyódó politikájának és az osztrák okkupálás rémképével rábirta urát, hogy politikáját megváltoztassa. Frigyes Vilmos tényleg arra határozta el magát, hogy a francia háborút elejti, a franciákkal megbékül s Lengyelország leveréséből és újabb feldarabolásából kárpótolja magát.

Midőn Kosciuszko bizalmi embere Ferenc császárt arra kérte, hogy küldjön Galiciába egy főherceget, aki aztán vegye feleségül a trónörökös lengyel hercegleányt és legyen Lengyelország királya, ez a terv a fondorlatok mesterének, Thugut bárónak annyira megtetszett, hogy főcélját rejtegetvén, egyelőre megragadta az alkalmat, hogy Frigyes Vilmosnak és Katalin cárnőnek háta mögött titokban ezek ellenségével alkudozzon, miután ebből is előny kínálkozott.

Végül azonban mégis Kosciuszko hazája lett a vesztes fél. Lengyelország áldozatul esett a kezettfogó három nagyhatalom közös fellépésének. A poroszokkal való szövetség reménysége éppen úgy megghiúsult, amint az Ausztria segítségébe vetett remény.

Az orosz hadsereg egy része ezalatt megindult Krakó felé, a Visztula folyam jobbpartján, Denissov tábornok vezérlete alatt. Kosciuszko mintegy 12.000 embert szedett össze s igyekezett egyesülni a Lublinból hozzá siető Grochovszki ezredes csapataival. Ennek az egyesülésnek megghiúsítása volt az orosz vezér legfőbb óhaja. Kosciuszko felismerte Denissov szándékát s mintegy 3000 kaszást Krakó védelmére rendelt, serege többi részével pedig erős táborba sáncolta el magát Polaniec mellett, hogy ott Grochovszki ezredes megérkezését bevárja.

A porosz sereg sem állott ezalatt tétlenül. Vezére, Favrat tábornok lassan ugyan és nagyon is óvatosan, de szintén előrenyomult. Célja Krakó volt, melyet leginkább féltett az osztrák okkupációtól. A városból a kaszás lengyel csapatok merészen jöttek elébe, de alig csapott közójük néhány ágyúgolyó, már hanyathomlok vissza is futottak. Favrat ekkor könnyen elfoglalhatta volna Krakót, de ehelyett folytatta óvatos hadmozdulatait abban az irányban, ahol ellenség nem állott. Kosciuszko így könnyen egyesülhetett Grochovszkival és most már elhagyva táborát, vakmerően Denissov ellen indult.

Frigyes Vilmos megsokalta Favrat habozását, megparancsolta tábornokának, hogy siessen Denissov segítségére. Favrat szót fogadott és orosz kollégájával egyesülve, megtámadta a lengyeleket *Ravka* község sik határában. A lengyel nemesi lovasság éppúgy, mint a raclavicei ütkezetben, ezúttal is rögtön megszaladt, ellenben a kaszások és a gyalogság amely a második harcvonalat képezte, vitézül tartotta magát. Kosciuszko csak akkor parancsolta meg a visszavonulást, mikor a porosz csapatok a hátába kerültek. De ekkor már késő volt, a visszavonulásból vad futás lett. A lengyel sereg, elhánnya kaszáit és egyéb fegyvereit, menekült, amerre utat látott. Legnagyobb része meg sem állt, amíg haza nem ért.

Alig ezer ember maradt Kosciuszko körül, aki ekkor nem látott más menekülést, mint vakmerően nekiindulni Varsónak, mert Krakót nem lehetett megtartani. Alvezérének, Wieniavszkinak azt a parancsot adta, hogy védelmezze a várost az utolsó emberig az oroszok ellen, ha pedig a poroszok jelennének meg Krakó előtt, akkor igyekezék a várost inkább az osztrák csapatok kezére játszani. Ez a terv sem sikerült, mert Elsner porosz tábornok a ravkai csata után azonnal megjelent Krakó előtt, míg az osztrákok nem mutatkoztak. Így hát a lengyel sereg a várost elhagyta, amely aztán a poroszok kezébe került. A háború sorsa azonban nem Krakó, hanem *Varsó* birtokától függött. És minthogy a poroszok Krakó meghódolása után két hetet haszontalanul elvesztegettek, Kosciuskónak ideje maradt szétfutott seregének egy részét újra összeszedni és megelőzni a poroszokat.

Varsó, Lengyelország fővárosa volt Kosciuszko utolsó reménysége. Miután bevonult a fellegvár százados falai közé, első dolga volt helyreállítani a rendet. Tekintélye elől a csőceselék sietett visszabújni oduiba. Mérséklete és bölcsesége letsillapította a forrongást s a nemeseket és polgárokat egyértelmű cselekvésre bírta. E napokban történt, hogy Kosciuszko a jobbgáyságot eltörölte és a főhatalmat egy nemzeti kormánytanács kezébe tette le.

Egyetértésre csakugyan nagy szükség volt, mert a porosz hadsereg nemsokára a város falai alatt termett, sőt pár nap múlva egy orosz hadosztály is megérkezett. Kosciuszko szerencséjére az ostromló seregben nem volt egyetértés: az orosz és porosz tábornokok szinte gyermekes módon féltékenykedtek egymásra. Ehhez járult, hogy az ostromló csapatok közt ragályos betegség ütött ki. Posenből pedig rossz hírek érkeztek Frigyes Vilmoshoz: az ottani lengyelek felkeltek a porosz uralom ellen. Mindez arra bírta a porosz királyt, hogy elrendelte az ostrom abbahagyását és kudarcot vallott csapatait Posenba vontatni vissza, hogy

legalább azt biztosítsa magának. Az oroszok és osztrákok nem kisebb kárörömmel fogadták e hírt, mint maguk a sorsüldözötte lengyelek.

Ezzel azonban nem vonult el Varsó egéről a vészthozó fergeteg. *Szuvorov* gróf tábornagy, aki az orosz hadsereget diadalra vitte Török-

Szuvorov Sándor orosz hadvezér.

Közlegény gyanánt kezdte meg katonai pályáját. Győzelmesen harcolt a törökök ellen, aztán Lengyelországot igázta le. Később a franciák ellen harcolt, de nem sok szerencsével. Kegyeszvetten halt meg.

ország ellen, most megindult délről, hogy Lengyelország leigázásában résztvegyen, azaz inkább, hogy azt befejezze. Szuvorov pedig félelmes hadvezér volt, nemcsak körültekintő, magát minden körülmény közt feltaláló, hanem kíméletlen, erélyes, szóval a tettek embere is, a porosz hadvezéreknek éppen ellentéte. Katonai pályáját mint közlegény kezdte

12 éves korában és mielőtt tiszt lett, végigment az altiszti fokozatokon is. Egyszerű szokásaival mint tábornok sem hagyott fel. Nem kímélte katonáit, de önmagát sem és legfőbb gondja az volt, hogy csapatai semmiben segítséget ne szenvedjenek. A fáradságot, veszedelmeket semmibe se vette. Katonái rajongtak érte és győzelemről-győzelemre vitték zászlóit.

Nem több mint nyolcezer, de annál edzettebb katonával nyomult Szuvorov Ukrániából Varsó felé. Hogy a határt biztosítsa, Kosciuszko mintegy 12.000 főnyi sereget küldött elébe, Szerakovszki tábornok vezérlete alatt, aki aztán Krupcyce közelében, mocsaraktól is védett, megerősített táborba szállt. Szuvorov gránátosai azonban pusztán karddal és szuronnal keresztülgázoltak az ingoványon s nem törődve a lengyelek tüzelésével Szerakovszkit kizavarták táborából. A lengyel vezér kénytelen volt visszavonulni a Bug-folyó mögött levő Brzesc környékére. Ott már biztonságban érezte magát és egész éjjel bor mellett dorbézolt. De nem pihent Szuvorov. Egy brzeszi ember egy Bug-folyón átvezető gázlót mutatott meg neki. A következő éjjel az orosz csapatok átkeltek ezen a gázlón és hirtelen megjelentek Brzesc előtt. A meglepett Szerakovszki úgyahogy rendbe állította ugyan csapatait és igyekezett veszteség nélkül hátrálni.

De minden erőfeszítése kárba veszett. Dél tájban az orosz tüzéség is átgázolt a Bug-folyón, amely aztán kartáccsal egész uccákat separt a lengyel hadsorok közt. Két óra alatt Szerakovszki seregének vége volt, ezer és ezer halott fődte a csatateret, maga a lengyel vezér alig néhány száz emberével menekült a vérfürdőből.

A szörnyű csatavesztés híre megrémítette Varsót. Kosciuszko kiáltványa, amely most már fegyverbe szólított minden épkezláb lengyel férfiút, még egyszer föllekesítette Varsót és közvetlen környékét. A diktátor egyúttal visszarendelte a Litvánia védelmére küldött Mokranovszkit, valamint másik két alvezérét, Madalinszkit és Dombrovszkit, akik Dél-Poroszországban portyázva foglalkoztatták az ellenség egy részét.

Ügyes hadmozdulatokkal heteken át megakadályozta Kosciuszko, hogy a Fersen vezérlete alatt álló másik orosz hadtest átkelhesen a Viszulan. Végre azonban az oroszoknak sikerült félrevezetni a folyam őrzésére kirendelt Poninszki herceget és az átkelés megtörtént. Ekkor aztán Fersen azonnal támadólag lépett fel. Seregének egy része olyan katonákból állt, akik valahogy megmenekültek a varsói vérfürdőből és égték a vágtyól, hogy rettentő bosszút álljanak.

Kosciuszko tudta, hogy Lengyelország sorsa most fog eldőlni. *Maciejovice* mellett elsáncolta magát. De Fersen rövidesen végzett vele. A döntő csatában a lengyel katonák kétségbeesett halálmegvetéssel küzdöttek és soraik csak déltájban kezdtek ingadozni. Az oroszok szünet nélkül üvöltöztek :

„Mégfizetünk Varsóért !”

A győztes oroszok a hátrálókat, még a sebesülteket is könyörtelenül halomra öldösték. Alig kétezer lengyel szabadult meg és futott Poninszki herceg táborába, aztán vele együtt Varsó felé.

Kosciuszko kétségbeesett erőfeszítéseket tett az ütközet alatt, hogy hátráló csapatait összetartsa. Fehér parasztöltözetben, baljában a keresztet, jobbkezeiben kardját tartva mindig ott volt, ahol leghevesebben tombolt a küzdelem. Két lovat lőttek ki alóla, harmadszor egy keze ügyében levő vén gebére ugrott fel. Végre mégis be kellett látnia, hogy az ütközet elveszett és hasztalan minden rettenthetetlen bátorság. Menekült tehát ő is serege után. Egy kozák azonban üldözőbe vette és jó lován csakhamar utólérte. Rákiáltott Kosciuszkóra, akit közlegénynek tartott, hogy adja meg magát. Mikor a diktátor nem felelt és tovább sietett, a kozák lándzsával keresztüldöfte, majd lovát szúrta agyon. Az ágaskodó ló Kosciuszkoval együtt egy pocsolýába fordult. A sebesült diktátor nagynehezen kívánszorgott innen és gyalog akarta folytatni a menekülést, midőn egy orosz lovastiszt kardjával végigvágott Kosciuszko fején, aki súlyosan megsebesülve összerogyott. Nemsokára fölismerték benne a lengyel fővezért és hordágyon elvitték egy közeli faluba, ahol bekötözték sebeit. Szuvorov parancsára a hőst később Kievbé szállították, hogy ott várja meg, amíg döntenek sorsa fölött.

Vége Lengyelországnak. — Lengyelország harmadik felosztása.

Beteljesedett tehát Lengyelország végzete, amelyet nem tudott volna elhárítani talán három Kosciuszko sem. A hagyomány szerint a híres szállóige : „Vége Lengyelországnak” a *maciejovicei* ütközet végén hangzott el Kosciuszko ajakáról, bár ő ezt haláláig tagadta. A dicső halálnál egyebet Kosciuszko sem bírt már Lengyelország számára biztosítani.

Maciejovice után akkora kétségbeesés vett erőt a lengyeleken, hogy a legtöbben abbahagyták a harc folytatását. A paraszt kaszások eldobálták fegyvereiket s részint az erdőbe bujdostak, részint hazasiettek. Varsóban a polgárság csupán afölött civakodott, hogy az oroszok-

nak adja-e meg magát, vagy a poroszoknak. Zajoncek tábornok mellett kardoskodott, hogy folytatni kell a harcot, de lelkesedést nem tudott kelteni. Wawrzecki, akit a nemzeti kormány Kosciuszko helyébe fővezérré tett, még azt is tervezte, hogy Varsót védelmezni fogja mindhaláláig. Volt még párezer katonája, akiket úgyszólván csak az elbűsülés tartott össze és a vágy, hogy a halálba menjenek ők is, ha már a haza meghalt.

Wawrzeckit megerősítette szándékában, hogy két lengyel vezérnek, Dombrowszkinak és Madalinszkinak sikerült a porosz csapatok éberségét kijátszani és eljutni Varsóba. Most már azzal a gondolattal foglalkozott, hogy fölégeti Varsónak külvárosát, *Pragát*, maga pedig kicsiny seregével a fellegvár mögé vonul és ellenáll akár egy esztendei ostromnak is. Minthogy az ellenség heteken át nem mutatkozott, a varsói polgárság kissé fölocsudott első ijedtségéből és elhítte Wawrzeckinek, hogy még nincs elveszve minden. Ilyen gyorsan változik a néphangulat.

Szuworov azonban egyszerre csak ott termett Varsó kapui előtt, azzal az elhatározással, hogy azonnal belefog az ostromba és merész rohammal foglalja el a várost és a fellegvárat. Megérkezése után másnap hajnalban már valami száz ágyú röpítette a bombákat a sáncok közé. Az ágyúdörgés egyúttal jeladásul szolgált az általános rohamra. A lengyelek elcsigázva a hidegtől és éhségtől nem sokáig tudtak ellenállni. Alig negyedóra múlva futva hátráltak s nagy tömegben verődtek össze a Visztula hídján. De ekkor már egy ezred kozák a hátukba került s elzárta a menekülés egyetlen útját. Borzalmas vérengzés támadt a hídon. Ezer és ezer lengyel, hogy az öldöklést elkerülje, a Visztulába vetette magát és ennek rohanó árájába vészett, a többi azonban egy szálíg a kozákok lándzsái alatt esett el.

A győztes oroszok előtt szabad volt az út Pragába, a külvárosba, amelyet szinte vadállati dühvel rohantak meg. Betörték a házakba és könyörtelenül mindenkit legyilkoltak, akit kezükbe kaphattak, nem kímélték még az asszonyokat és gyermekeket sem. Csakhamar tűz is támadt és lángba borult az egész külváros. A vértengert tüztenger tette még borzalmasabbá. Csak délfelé bírt Szuworov a kegyetlenkedésnek véget vetni, amikor is ezt üzenté levélben a porosz királynak: „Praga füstöl, Varsó reszket.”

Lengyelország végvonalglása volt mindaz, ami ezután következett. Másnap küldöttség jött Varsóból Szuworovhoz, hogy fegyverszünetet kérjen. A rideg hadvezér azt izente, hogy a forradalmárok ügynökeivel szóba sem áll, egyébiránt pedig azonnal való meghódolást követel. Erre

a küldöttség, mely még ennyi mérsékletet sem várt, belépett Szuworov sátorába, hogy hálás köszönetét fejezze ki. Ott ült a rettenetes ember a puszta földön. Mikor a küldöttséget meglátta, felugrott és sorra megölelte a hálálkodókat, megindultan rebegte: „Béke, béke!”

Néhány száz ember a város őrségéből nem akarta letenni a fegyvert, hanem inkább megszökött. Sokan azt tervezték, hogy az egyre könnyező Szaniszló királyt erővel kényszerítik a menekülésre. De a terv végrehajtását maga a polgárság akadályozta meg. A királynak, mint a cárnő engedelmes eszközének úgysem volt mit félni az oroszoktól. Mikor Szuworov seregei élén négy nappal később bevonult Varsóba, a lakosság ujjongva fogadta és úgy ünnepelte, mint megmentőjét. Párnán hozták elébe a város kulcsait és Szuworov ezeket átvéve, így szólt:

„Mindenható Isten, köszönöm neked, hogy ezeket a kulcsokat nem engedted oly drágán megfizetni, mint...”

Itt elcsuklott a fővezér hangja és hátra pillantott a füstölgő, vérborította Praga felé. A tömeg megértette gondolatát és zokogott mindenki. Szuworov némán lovagolt tovább a tisztelettel sorfalat álló nép közt lakásáig.

Ilyen véget ért a lengyelek szabadságharca. A vezérek közül Wawrzecki Varsó átadása előtt Szendomirba menekült, de az utána siető orosz csapatoknak pár nap múlva megadta magát. Madalinszkit Dél-Poroszországban, Zajonceket Galiciában érte utól ugyanez a sors. A szabadságharc vezetőit Pétervárra vitték. A lengyel sereg maradványai lerakták a fegyvert.

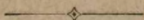
Mint a mesebeli sas szárnya alól az ökörszem, úgy tört most elő Ausztria, hogy kivegye részét az eredményből, amelynek kiküzdésében semmi része nem volt, mert mindössze egy kicsiny figyelő hadtestet küldött be Galicia határáról Lublin felé, de ez sem igen mozdult helyéről.

Thugut báró mindamellett nagy hangon követelte, hogy a francia háború okozta költségei fejében adják neki kárpótlásul Krakót és a lublini és szendomiri vajdaságot a Bug baloldalán. Habár Poroszország maga áhítozott Krakóra, mégis kénytelen volt végre belemenni abba, hogy a kérdésben egy értekezlet döntsön, amelybe Katalin cárnő, II. Frigyes Vilmos porosz király és az osztrák császár küldjön egy-egy megbízottat. Az értekezlet, amelyen orosz részről Ostermann, porosz részről Tauentzien, Ausztria részéről pedig Cobenzl^o vettek részt, Péterváron ült össze 1794 december 18-án. Mindjárt az első ülésen kitűnt, hogy nagyon nehéz lesz az egymásra féltékeny Ausztria és Poroszország közt egyezséget létesíteni. Az osztrákok túlzott követeléseik által akarták

maguknak biztosítani azt a részt, amelyre szemet vetettek. Katalin cárnő viszont legjobban szeretne volna egész Lengyelországot magának megtartani. Belátva azonban, hogy az osztozást ki nem kerülheti, legalább azon igyekezett, hogy az osztozás által ne erősítse meg túlságosan Poroszország hatalmát, amelyre már eddig is féltékeny volt. Ez volt az oka annak, hogy Poroszország háta mögött titokban Ausztriának kedvezett. Minthogy pedig az értekezlet eredmény nélkül oszlott szét, a cárnő Poroszországot egyszerűen ignorálva, szerződésre lépett Ausztriával, amelyben Ausztria megkapta azt, amire oly régóta áhítozott, tudniillik Krakót a hozzátartozó lublini és szendomiri vajdasággal „Nyugat-Galicia” néven. Lengyelország északkeleti részét, nevezetesen Litvániát s Kurlandot, szóval az oroszlánrészt Oroszország tartotta meg magának. A Visztula, Bug és Niemen között elterülő varsói tartomány és Varsó hovatarozása pedig függőben maradt mindaddig, amíg Poroszország nem nyilatkozik, hogy elfogadja-e ezeket azzal a kötelezettséggel, hogy az egyezséget elismeri.

Az ekkép kijátszott Poroszország erre sürgősen megkötötte a franciákkal Baselben a békét, hogy keleten teljesen szabad kezét nyerjen. Aztán újból tárgyalásokat kezdett Ausztriával. Poroszország végül megtartotta azokat a tartományokat, amelyeket Lengyelország második felosztásánál kapott, megtoldva még a fentebb említett területtel.

Ugyanebben az évben, 1797-ben Szaniszló király lemondott trónjáról. A birodalmát elrabló három nagyhatalom közös évi díjat fizetett neki, amelyet azonban nem élvezett sokáig, mert 1798-ban Péterváron, ahová visszavonult, mindenkitől elfeledve, de senkitől sem sajnálva meghalt. Kosciuszko pedig, kit I. Pál cár 1796-ban szabadon bocsátott, előbb Angliában, majd Amerikában bolyongott, míg végül Svájc szabad földjén talált menedékhelyet. Ott halt meg Solothurnban, 1817 október 15-én. Hamvait honfitársai a krakói királyi sírboltban helyezték nyugalomra.

Svédország a francia forradalom idején.

III. Gusztáv svéd király háborúi Oroszország és Dánia ellen.

Abban az időben, amikor a francia forradalomnak, Lengyelország felosztásának és az orosz-török háborúnak nagy eseményei foglalkoztatták a világot, Svédország trónján III. Gusztáv király ült. Érdekes, szeretetre-méltó egyéniség volt, ezért a „varázsló király” jelzőt kapta. A felvilágosodott fejedelmek között nem áll utolsó helyen, de inkább külön, mint különös és inkább bizarr, mint zseniális férfiú volt. Uralkodásának első éveiben az ország jólétének emelését célzó reformjaival megszerezte ugyan magának a nemes osztályok és a hadsereg ragaszkodását, de elvesztette a kiváltságaitól megfosztott főnemesség rokonszenvét, sőt a főnemesi osztályt annyira fölingerelte maga ellen, hogy végül a főurak összeesküvésének áldozatául esett.

Régi terve volt III. Gusztávnak, hogy egyik hírneves előde, XII. Károly nyomdokaiba lépve megalázza Oroszországot, amelynek egyre növekedő hatalma Svédország hatalmát homályba borította. A ravasz Katalin cárnő, akit ügyes diplomatái híven és pontosan szolgáltak, III. Gusztávnak minden tervéről értesült. A Balkán felé való terjeszkedéssel és török háborúkkal elfoglalva, egyáltalán nem tartotta kívánatosnak a svéd királlyal való háborút, habár nem is félt tőle. Hogy tehát elhárítsa országáról a kellemetlenséget, hízelegni kezdett III. Gusztávnak és Péterváron, ahová meghívta, a legfényesebb ünnepélyeket rendezte tiszteletére. Nem sajnálta a pénzt sem, amelynek III. Gusztáv mindig szűkében volt, miután országa Európában a legszegényebbek közé tartozott. A cárnő kétszázezer rubel ajándékot adott neki, kárpótlásul a pétervári utazás költségeiért és III. Gusztáv a pénzt nem utasította vissza. Sőt inkább nagyon megörült neki és azonnal Olaszországba utazott vele, ahol kedvére kimulatta magát. Feljegyzésre méltó többek közt, hogy Nápolyban megvendégeltette magát ugyanazzal az orosz követtel, aki később a stockholmi királyi palotában a leg-

brutálisabb módon szállt vele szembe.

Gusztáv helyzete idővel egyre rosszabbra fordult. Meghasonlott anyjával, örült pazarlásai és az ezzel karöltve járó adóteher folytán elvesztette az alsó néposztályok ragaszkodását és a külügyi látóhatáron is sötét felhők mutatkoztak. A főnemesség felhasználta e körülményeket, hogy Gusztávnak ártson. Az akkori svéd főurak éppoly kevésbé voltak a trón támaszai, mint más országokban. Ausztriában az arisztokrácia nemcsak megbénította

III. Gusztáv svéd király.

Varázsló királynak nevezték szeretetreméltó egyénisége miatt. A nemességet azonban maga ellen haragította, mert megfosztotta kiváltságaik nagy részétől. Nagyzási háborút vett erőt rajta, világhódító terveken törte fejét. Előbb oroszok ellen harcolt, aztán a francia forradalmat akarta leverni. A főurak összeesküvésének esett áldozatul: egy álcarsóból alkalmával orvul lelőtték.

II. József császárnak minden reformtörekvését, hanem halála után visszacsinált mindent olyanak, amilyen azelőtt volt. A lengyel főnemesség annak adta el magát hazája ellenségei közül, aki többet fizetett. A svéd arisztokrácia először is abban akadályozta meg III. Gusztávot, hogy királyi hatalmát az oroszok ellen indított háborúban felhasználja, majd pedig teljesen szakított a királlyal, aki előjogaitól megfosztotta. Összeesküvést szőtt ellene és végül meggyilkolta. Ugyanúgy végzett III. Gusztávval a főnemesség, amint végeztek Franciaországban XVI. Lajossal a forradalmárok.

Midőn a pénzszűke egyre aggasztóbb lett, Gusztáv kényszerhelyzetében összehívta 1788-ban a rendeket. Amitől tartott, az bekövetkezett.

A nemesség mindjárt az első üléseken szembeszállott vele s ezt az ellenállást az orosz követ minden erejével támogatta. A király négy javaslata közül csupán egyet fogadtak el. Emiatt III. Gusztáv annyira elkeseredett, hogy fulánkos, fenyegető beszéddel búcsúzott el a rendektől.

A meg hasonlítás egyik oka abban keresendő, hogy III. Gusztáv ugyanebben az időszakban a rendek hozzájárulása nélkül támadó háborúra készült, ami az alkotmányba ütközött. Mihelyt III. Gusztáv Katalin cárnő ravaszságaira rájött, azonnal nyílt szövetséget kötött Törökországgal, hogy Oroszország elleni bosszúvágját kielégíthesse. Azt remélte, hogyha Katalin cárnőt legyőzi, Svédországból ismét nagyhatalom lesz, amely Észak és Kelet-Európában vezető szerepet fog játszani éppúgy, mint Gusztáv Adolf és XII. Károly alatt. Abban sem kételkedett, hogy a nép lelkesedik az orosz elleni háborúért, ezért meg sem kérdezte az országgyűlést, hogy beleegyeznek-e a hadüzenetbe, holott ezt az alkotmány megkövetelte volna.

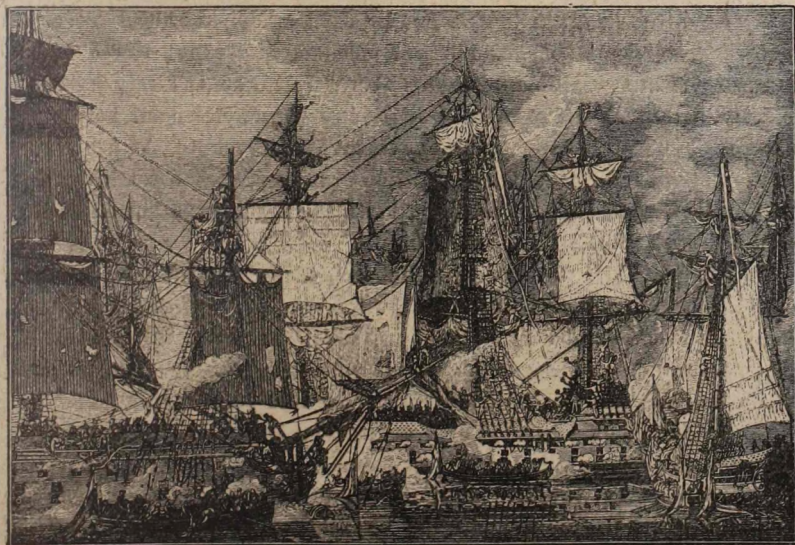
Ez újabb ok volt arra, hogy a főnemesség a király ellen fordítsa a dolgot. Támogatva az orosz befolyás, illetve pénz által, minden követ megmozgattak, hogy az egész svéd nemzetet fellátsák III. Gusztáv ellen. A király nagyon jól tudta, hogy hadseregének sok tábornoka és tisztje (esupa nemes ember) titkon Pétervárról kap utasításokat. Azzal próbált tehát magán segíteni, hogy úgy tüntette fel az Oroszország elleni háborút, mint önvédelmi harcot. Hogy ezt el is hitesse, közönséges parasztfurfangot talált ki. Elnézte ugyanis az oroszoknak, hogy egy határszéli hidat elfoglaljanak. Sőt az a hír keringett, hogy ő maga öltöztetett fel egy század svéd katonát orosz egyenruhába és ezekkel támadtatta meg azt a hidat, hogy aztán önvédelmi harcról beszélhessen, mely esetben az alkotmány értelmében a rendek hozzájárulása nélkül is indíthatott háborút.

III. Gusztáv 1788-ban indult meg hadseregével Oroszország ellen, amely erejének túlnyomó részét az alsó Dunánál, a török határon összpontosította, de azért egyáltalán nem ijedt meg a svéd ellenségtől, amely Finnországon keresztül közeledett feléje. A svéd szárazföldi sereget maga III. Gusztáv vezette, a tekintélyes flottát pedig, amely Karlkronból indult ki, öccse, Károly, a südermanlandi herceg. De a király a támadó hadsereg ellátásáról nem gondoskodott. A sereg felszerelése szintén hiányos volt, különösen pedig tüzérségben volt fölöttébb szegény. A svéd király azonban mindezekkel keveset törődött. Ő beerte azzal, hogy megbámultassa magát katonái által. Ezek közt úgy járt-kelt, mint valami középkori lovag: selyemruhában, csattos piros cipőben, hajporozott

hajjal és tollas kalappal. Szóval, utánozta a mesebeli hőskorszak lovagjait. Környezetében néhány tucat táncosnő és énekesnő is volt, akikkel előadást tartatott a szabad ég alatt katonái mulattatására.

Öccse, Károly hereg éppoly kevésbé született hadvezérnek, mint ő. Már kezdetben nagy hibákat követett el azáltal, hogy a sikeres támadásra kínálkozó alkalmat sem fel nem ismerte, sem ki nem használta. Mikor például az ötször kisebb orosz hajóhaddal szembekerült, nem mertte ezt meglepni és hatalmába keríteni, mert attól félt, hogy ez esetben a háború megkezdésével fogják vádolni. Egy hónappal később már őt támadta meg Hogland sziget mellett egy sokkal erősebb orosz flotta. Habár katonái hősiesen harcoltak, mégis kénytelen volt meghátrálni, Sveaborg kikötőjébe vonult vissza, ahol aztán bennrekedt. Az oroszok győzelmét az a hajóhad aratta, amely Greigh tengernagy vezetése alatt a török vizekre igyekezett. Ha III. Gusztáv csak egy hétig várt volna a háború megkezdésével, ettől a hajóhadtól is megszabadult volna.

Maga III. Gusztáv seregével Friedrichshamm vára ellen indult. De mielőtt az ostromba belefogott volna, máris váratlan csapás érte:

A hoglandi tengeri csata.

Mikor III. Gusztáv svéd király megtámadta a törökökkel harcban álló Oroszországot, az orosz flotta, amely eredetileg a török vizekre igyekezett, Hogland szigete mellett meglepte a svéd hajóhadat és megverte.

tisztjei, akik csupa nemesek voltak, megtagadták az engedelmességet. Egy finn ezred parancsnokának, Hätesko ezredesnek vezetése alatt be mentek sátorába és kijelentették, hogy az egész háború beleütközik az alkotmányba. Aztán figyelmeztették a királyt, hogy jól gondolja meg a továbbiakat, mert minden törvénytelen lépése könnyen a koronájába kerülhet.

A király pártütő tisztjeivel szemben katonáihoz fordult. Lendületes szavakkal beszélt hozzájuk, hogy fellelkesítse őket, de a háború nem tetszett a katonáknak sem. Egyetlen egy ember sem akadt, aki szavait helyeselte volna, sőt a hiányos ellátás miatt több finn ezred, köztük természetesen a Hätesko ezrede is, eldobta a fegyvert s kijelentette, hogy egy lépést sem megy tovább.

Gusztáv belátta, hogy a hadjárat további eröltetése hiábavaló. Abbahagyta Friedrichshamm ostromát és a fővezérletet öccsére, Károly hercegre bízva visszatért Stocholmba.

Alig távozott el a táborból, a főnemesek azonnal végre is hajtották ellene szőtt árulásukat. Sok tiszt ugyanis levélben Katalin cárnőhöz fordult, aki úgy tárgyalt velük, mintha ők lettek volna az egész svéd nemeség képviselői.

Együttal az áruló tiszték az *Anjala* kastélyban, közel az orosz határhoz *szövetséget kötöttek* királyuk ellen és kiáltványt tettek közzé, amelyben nem kevesebb mint 12.000 aláírás volt, közte a király öccsének, Károly hercegnek aláírása is. A kiáltvány törvénytelennek bélyegezte az orosz háborút és országgyűlés egybehívását követelte. Az áruló tiszték ezenkívül fegyverszünetet kötöttek Oroszországgal. Egyetlen előnye volt az árulásnak, hogy a Sveaborg kikötőjébe bezárt svéd flotta kiszabadult és visszatérhetett Stockholmba.

Alighogy III. Gusztáv hazatért, váratlanul nyugat felől is bajok érték. A dánok ugyanis Oroszországgal kötött szövetségük értelmében betörték Svédországba és Gothenburg városát akarták megostromolni. Ennek katonai parancsnoka vagy áruló volt, vagy gyáva ember, polgárai pedig kereken megtagadták a védelemben való részvételt.

Svédországot már most az a veszedelem fenyegette, hogy második nagyvárosa ellenség kezére jut. III. Gusztáv király ekkor megemberelte magát és egy éppoly okos, mint merész tettel nemcsak Gothenburgot mentette meg, hanem félig-meddig visszahódította népének tiszteletét és szeretetét is. Hamarjában összeszedte a stockholmi csapatokat és a fenyegetett városba küldte, azután körutat tett a Stockhomhoz közeli kerületekben, a parasztságot fegyverbe szólította, majd maga is Gothen-

burgba sietett. Ott sikerült lelket öntenie az akadékoskodó parasztokba, gyorsan kijavította a sáncokat és a falakat, miáltal a város elestét megátolta.

A dánok azt remélték, hogy Gothenburggal röviden végeznek. Hosszabb ostromra nem is voltak elkészülve. Stockholm ellen indulni pedig nem látszott tanácsosnak. Furcsa helyzetükből két idegen hatalomnak az a felszólítása szabadította ki őket, hogy azonnal hagyják el Svédország területét. Anglia és Poroszország ugyanis akkoriban kötöttek szövetséget, amely az orosz-osztrák szövetség ellen irányult. Érdekük volt tehát, hogy a szintén oroszellenes III. Gusztávon segítsenek. Gothenburgba követet küldtek, aki fenyegetésekkel kényszerítette a dán sereget, hogy azonnal vonuljon vissza hazájába.

Visszanyerve a polgárok és parasztok bizalmát III. Gusztáv most már szembeszállhatott a nemességgel. Még Gothenburgban kiadta királyi levelét, amely az országgyűlést az 1789. év elejére Stockholmba hívta össze. Ezen az országgyűlésen nagy furfanggal és ügyességgel feltámasztotta a polgárság és parasztság féltékenységét a nemesek ellen. Nemcsak megengedte a parasztoknak, hogy kihívóan viselkedjenek, hanem még izgatta is őket. A nemesek természetesen nem hagyták magukat és mikor ellenállásuk a királlyal szemben már oly mérveket öltött, hogy a két alsó rend haragját is fölkelte, III. Gusztáv, ez utóbbiakban bizakodva, államcsinyt hajtott végre. Arra a három év előtt hozott határozatra támaszkodott ugyanis, hogy amit a négy rend (nemesség, papság, polgárok, parasztok) közül három elfogad, az legyen törvény.

Miután nagy színészi tehetségével és ügyes beszédekkel megnyerte magának a három utóbbi rendet, megparancsolta a nemeseknek, hogy távozzanak a gyűlésből és csak akkor jöjjenek vissza, ha majd elégtételt adtak a tartományi marsallnak, akit szerinte megsértettek. A nemesség tiltakozott a három év előtti határozat alkalmazása ellen, de III. Gusztáv nem törődött a tiltakozással. Felhatalmazta magát a három rend által, hogy az országgyűlés működésének biztosítására minden eszközt felhasználhasson. Aztán a királyi testőrökkel elfogatta a lázadó főnemességnek valami negyven tagját a fölbujtókkal együtt. Valamennyit láncokra verve Stockholmba vitték és haditörvényszék elé állították.

A nemesség ekképpen megfosztva vezéreitől, de különben is érezve bűnösségét, azonnal enyhébb húrokat kezdett pengetni. Gusztáv király pedig másnap ismét egyesítette a négy rendet és eléjük terjesztette az úgynevezett „biztonsági okmányt,” amely a nemességet újra megfosztotta

kívánságainak tetemes részétől, a másik három rend és a királyi hatalom javára.

Majdnem egy hónapig elkeseredetten küzdött a nemesség a *biztonsági okmány ellen*. Gusztáv király végre megunt a dolgot és megparancsolta a gyűlés marsalljának, hogy az okmányt a nemesek nevében írja alá. Egyúttal készen tartotta csapatait, fölizgatta a stockholmi polgárságot, aztán az ujjongó nép kíséretében maga is elment a „lovagházba,” a nemesek tanácskozási helyére. Ott előbb szép szóval igyekezett a nemességet megpuhítani, de nem fukarkodott a fenyegetésekkel sem, amelyeknek a lovagházai körülvevő katonaság és elkeseredett néptömeg nyomtatékok is adott. El is érte célját teljesen: a nemesség végre beadta derekát és a biztonsági okmányt aláírta.

Ezen nevezetes okmány határozatai értelmében a polgárság a nemesi osztállyal egyenlő jogokat kapott a törvénykezésben, állami hivatalok betöltésénél és földbirtok szerzésénél. A király korlátlan hatalmát pedig törvényes alpra fektette ez az okmány. Ezentúl a király egyedül uralkodik, egyedül dönt béke és háború fölött, egyedül rendelkezik az állami hivatalokkal. Az országgyűlésnek alig maradt más hatásköre, mint a legfőbb bírászkodás, valamint a tanácsadás olyan ügyekben, amelyekre nézve a király megkérdezi. Minthogy a rendek kezességét vállaltak a király által felveendő kölcsönökre, így a háború folytatásához szükséges kölcsönökre nézve is, III. Gusztáv most az akkori Európában ritka korlátlan hatalommal büszkélkedhetett. Egyébként a gyűlölt nemesekkel elég szeliden bánt el. Az anjalai szövetség felségsértés miatt elmarasztalt és halálra ítélt tagjainak — egynek kivételével — megkegyelmezett és büntetésüket száműzetésre változtatta. Az így megüresedett főtisztai állásokba aztán a hozzá hűséges német tiszteket nevezte ki, akik nem törődtek az alkotmánnyal, hanem csak katonai teendőikkel s a fegyelmet nézték. Így hát az 1789-iki alkotmány a háború folytatására nézve is fontossá vált. Viszont azonban igaz, hogy Oroszország ekkor már elérte célját, amelyet a svéd összeesküvés támogatásával maga elé tűzött: időt nyert, hogy előkészületeit és fegyverkezését befejezhesse.

Midőn Gusztáv király a következő év elején újra megkezdte a háborút, politikai sikerétől elkábítva azt tervezte, hogy a legrövidebb úton egyenesen Pétervár ellen indul és Nagy Péter összes hódításait visszafoglalja. Hogy Pétervárnak nekimehessen előbb az útjába eső Friedrichshammot kellett bevennie a finn öböl partján. Rohamot parancsolt tehát a vár ellen, de a támadás kudarccal végződött és serege kény-

telen volt visszahúzódni Svédországba. A svéd flotta sem volt szerencsésebb, mert ezt több ütközetben legyőzték a főként angol tengerésztisztek által vezényelt oroszok. De III. Gusztáv nem csüggedt el. Ujra sereget vezetett Friedrichshamm alá, de a várat ezúttal sem bírta elfoglalni. Erré gondolt egyet: az ostromot abbahagyta és megindult egyenesen Pétervár felé. Hajóra rakta seregeit, elérte Vyborg kikötőjét és kilenc mérföldnyire Pétervártól ismét partra szállt.

Mínthogy a vakmerő vállalkozás sorsa egyedül attól függött, hogy a svédek a tenger urai maradjanak, Gusztáv király öccsének, Károly hercegnek, aki a hajóhadat vezényelte, az lett volna a feladata, hogy megakadályozza a két orosz flotta egyesülését, amelyek közül az egyik Kronstadt, a másik Rewal mellett horgonyzott. III. Gusztáv azonban maga tette lehetetlenné, hogy a feladat sikerüljön. Azt parancsolta ugyanis öccsének, hogy adja fel állását a két orosz flottaközt és vitorlázzon Vyborg kikötőjébe és csatlakozzon ott a többi svéd hajóhoz.

Ennek folytán a két orosz flotta nemcsak egyesülhetett, de az egyesülés után bezárta a svéd hadsereget a vyborgi kikötőbe. A válságos helyzetből III. Gusztáv ravasz módon menekült ki. A haditanácsban Károly herceg a kapitulációt indítványozta, Stedingk ezredes pedig a kikötőből való kirohanást és az orosz hajóhad keresztültörését. A király az ezredes tervét fogadta el. A vállalat nagyon veszedelmes volt, mert a kirohanás által a svédek nemcsak flottájukat kockáztatták, hanem szárazföldi seregüket is, amelynek jó része a hajókon volt. Hogy mégis sikerült a terv, ez csupán annak volt köszönhető, hogy Csicsakov, az orosz tengernagy nem órkódott elég éberen. A nagy esemény fölkellette az egész világ bámulatát, Gusztáv király a flottával utat tört magának az oroszok hajóhadán keresztül. Elvesztett ugyan tíz nagyobb és harminc kisebb gályát, továbbá majdnem hétezer katonát, de ő maga, serege és flottája nagyobbik részével megmenekült és ami ezúttal a legfontosabb volt: végre valahára győzött.

Hat nap mulva III. Gusztáv menekülése közben találkozott a nassau herceg vezérlete alatt álló második orosz hajóhaddal, ezt vakmerően megrohanta és gyilkos ütközetben teljesen megsemmisítette. Az oroszokat a hétéves háború óta nem érte ekkora vereség. Nemcsak flottájuk legnagyobb részét veszítették el, hanem még mintegy tizenötezer embert is vesztek holtakban és foglyokban.

Igaz, hogy a fényes tengeri győzelem már nem segíthetett III. Gusztávon. Be is látta a király, hogy a háború folytatásához sem elég ereje,

sem elég pénze nincsen, tehát Katalin cárnővel Weralaban békét kötött a régebbi birtokállapot alapján. A svéd katonák vére tehát hiába ömlött, Európa legszegényebb országának keserves adófillérei haszontalanul fecsérlődtek el. A háború csupán azt mutatta meg Svédországnak, hogy milyen üres csillogás III. Gusztáv minden erőlködése és hogy kormányzatának semmi áldásthozó tartalma nincsen.

III. Gusztáv tragédiája.

Gusztávnak nyugtalan elméjét egyébként már új tervek, jobbanmondva új ábrándok foglalkoztatták. Azt az eszmét vetette fel ugyanis, hogy mint egykor Bouillon Gottfried a szeldcsuk törökök ellen, úgy ő Franciaország ellen fog keresztes háborút vezetni. A francia forradalom ebben az időben közeledett a rémuralom felé és az Európa minden részébe menekült francia nemesek az udvarokat bosszúra tüzelték saját hazájuk ellen. Katalin cárnő, aki szívesen látott minden olyan bonyodalmat, amely vetélytársait nyugaton foglalkoztatta és figyelmüket elvonta az ő török és lengyel terveitől, nagyon talpraesettnek találta III. Gusztáv eszméjét és a svéd királyt mindjobban belehajtotta lovagias kalandjába. Nemcsak tiszteséges békét kötött vele, hanem azzal is biztatta, hogy a tengeren támogatni fogja újabb ábrándjában.

Hogy a francia hadjáratot előkészítse, Gusztáv király összeköttetésbe lépett XVI. Lajos testvéreivel, akikkel amúgy is barátságos viszonyban állt azóta, hogy egyszer Párizsban időzött és ott velük mulatozott. Levelezést kezdett a kivándorolt francia nemesekkel is, továbbá Bouillé tábornokkal, Verdun volt parancsnokával, sőt követte, *Fersen* Axel gróf által abban is közreműködött, hogy XVI. Lajos és felesége Franciaországból menekülhessen. Végül Aachenbe utazott, ahol a francia nemesekkel megbeszélte a háború terveit.

Elhitette magával III. Gusztáv, hogy a sors őt szemelte ki a francia királyság helyreállítására. Most azt a merész és kalandos tervet eszelte ki, hogy egy svéd és orosz hadsereggel és egy flottával, melyhez angol hajók is csatlakoznának, a Szajrán fel fog vitorlázni, Párizs közelében partra száll és a bűnös francia főváros bevétele után letöri a forradalmat.

A svéd főnemesek bosszúsággal nézték királyuk egymást követő nóbortjait. El voltak keseredve, mert III. Gusztáv nemcsak nagy összeget tékozolt fantasztikus terveinek előkészítésére, hanem ezenkívül újabban egészen Oroszország karjaiba vetette magát, ennek érdekeit

szolgált a hozzájárult Lengyelország felosztásához is. A másik három rend ugyan ezen okokból szintén elhidegült a király iránt. Az általános elégtelenséget még növelte az is, hogy III. Gusztáv szövetséget kötött Katalin cárnővel, amely szövetségnek hátsó gondolata az volt, hogy biztosítsa magát saját népének esetleges lázadása ellen. Így a ravasz orosz cárnő régi ellenségét olyan kuszált helyzetbe bonyolította, amelyben III. Gusztáv nem tarthatta magát sokáig.

A szövetségben Katalin cárnő megengedte Gusztáv királynak, hogy orosz fegyverekkel fenyegetse meg népét, ha az nem akar elegendő adót fizetni. Sőt Gusztáv király formálisan eladta magát Oroszországnak, amennyiben a szerződés értelmében nyolc éven keresztül orosz segélypénzt kötött ki a maga számára. A ravasz cárnő ugyanis nagy összegeket adott Gusztávnak kölcsön a francia háború céljaira, de azzal a feltétellel, hogy a svéd rendek álljanak jót a kölcsön visszafizetéséért.

Emiatt III. Gusztáv kénytelen volt az *országgyűlést* újra összehívni. A gyűlés helyéül ezúttal nem Stockholmot jelölte meg, hanem a kis Gefle városkát, mert joggal tartott attól, hogy Stockholmban a rendek nagyobb ellenállást fognak kifejtteni.

Reményében azonban nagyon csalatkozott. Mind a négy rend nagyon el volt ellene keseredve, amikor az országra újabb terheket akart rakni. Gusztáv azt várta a rendektől, hogy megszavazzák a lefolyt háború költségeit és az orosz kölcsön garantálásával előteremtik a francia „keresztes hadjárat”-hoz szükséges pénzt is. Azonban az országgyűlés nagyon hűvösen fogadta ezeket az előterjesztéseket és tekintettel az ország inséges állapotára, állhatatosan vonakodott ily kalandos célokra újabb terheket vállalni. A király erre, egyhónapi eredménytelen puhítgatás után az országgyűlést ismét hazaküldte.

Terveinek meghiúsulása nagyon felizgatta III. Gusztávot. Kedvetlenségének, sőt királyi haragjának kiméretlen szavakban adott kifejezést. Egyes nyilatkozatai, amelyek csakhamar köztudomásra jutottak, azt a benyomást keltették, hogy Svédország rendi alkotmányát egészen meg akarja semmisíteni. Emiatt a nép régi szeretete és későbbi elhidegülése haraggá, sőt elkeseredéssé változott át. A főnemesség a megváltozott közhangulatot a maga javára fordította, mert nem tudta elfelejteni, hogy főbb kiváltságainak elvesztését a királynak köszönheti. Elérkezettnek vélték az időt a főnemések arra, hogy visszaállítsák régi uralmukat, ha másképp nem lehet, azáltal, hogy a beszámíthatatlan királyt elteszik láb alól. Ugy gondolták, hogy III. Gusztáv halála után népfölkelés támad ugyan, de ettől nem féltek, sőt biztosra vették, hogy

az általános zűrzavarban összes régi előjogaikat visszaszerezhetik. Ellenben, ha még sokáig várnak, könnyen megtörténhetik, hogy Gusztáv király, aki kastélyába visszavonulva tovább szötte kalandos terveit, egyszer csak megint kieszel valamit, amivel harmadszor is megnyeri a nép rokonszenvét.

Arról volt tehát szó, hogy minél hamarább a tettek mezejére lépjenek. Két vérmes fiatal gróf, Horn és Ribbiny egyre izgatta a főnemesiséget. Csakhamar pártjukra álltak Bielke báró, Pechlin tábornok és mások a király közvetlen környezetéből. Így III. Gusztáv szárnysegéde is, Ehrensward őrnagy. Horn és Ribbiny esküt tettek, hogy a királyt két héten belül megölik. A gyilkosság végrehajtására egy *Anckarström* nevű elzüllött nemes vállalkozott, aki mint zászlós kilépett a hadseregből, aztán mint bérlő próbált gazdálkodni, majd pedig jövedelem nélkül lézengett Stockholmban, végre állítólag valami bűntény miatt börtönbe került.

A király nemsokára szabadon bocsátotta, de *Anckarström*, aki magát áldozatnak tekintette, perújítást követelt és felmentő ítéletet. Minthogy a király elutasította, bosszút esküdött ellene. Összeköttetésbe lépett Horn és Ribbiny grófokkal, akik pártfogásukba vették a mindenre kész embert. Sorsot húztak, hogy hármuk közül melyik legyen a gyilkos. A feladat *Anckersrömre* hárult, de a tettnél jelen akart lenni a másik kettő is, hogy segítsen, ha kell.

Ettől kezdve a három ember folyton a király közelében lappangott: színházban, bálokban lesték az alkalmat, hogy végezzenek vele. Egy éjjel mindhárman a kastélyba lopóztak s eljutottak egészen a király dolgozószobájának ablakáig, azt látták, hogy III. Gusztáv halásápadtan ül íróasztala előtt egy karosszékben és meg sem mozdul. Abban a hitben, hogy az üldözött áldozatot bizonytalán szélhűdés érte, Horn és Ribbiny visszatartották *Anckarströmöt*, aki már célba vette pisztolyával a királyt, hogy agyonlője. Így aztán elvonultak, szentül meg lévén győződve, hogy másnap III. Gusztáv halálának hírért fogják hallani. A király azonban nem volt halott, csupán rosszul lett azon az éjjelen és kimerülten elaludt karosszékében.

Az összeesküvők most újabb alkalomra vártak. Ez nem késett soká. Egy álarcos bálon, amelyet 1792 március közepe táján a stockholmi színházban rendeztek s amelyre III. Gusztáv is, az ilyen mulatságok kedvelője, megígérte eljövetelét, az összeesküvők szintén megjelentek. Az összeesküvők arra számítottak, hogy álarcban, orvul gyilkolhatnak s a merénylet után elmenekülhetnek.

Közben Gusztáv király sem maradt figyelmeztetés nélkül. Liljehorn ezredes, aki szintén be volt avatva, közvetlenül az álarcosbál előtt írónal pár sort írt a királynak, hogy maradjon otthon, mert veszedelem vár reá ezen az estén. A levelet egy pékinas vitte el a királyi palotába. III. Gusztáv el is olvasta, de mint névtelen levelet, félredobta és éjjel tizenegy óra felé megjelent a bálban.

Mintegy húsz percig páholyában időzött, aztán jókedvűen lement a terembe, hol az álarcosok nyüzsgő sokaságába vegyült.

Hirtelen egy álarcos lépett hozzá, Horn gróf, ezekkel a szavakkal: „Jó éjszakát, maszk!”

Egyúttal megveregette a király vállát. Ez volt a megbeszélte jeladás. A közelben álló Ankarström erre több golyót röpitett a király hátába. Alig hangzott el a durranás, a többi cinkos kiáltozni kezdett: „Tűz van! Tűz van!”

A gyilkos merénylet tehát sikerült, ellenben nem sikerült az a számítás, hogy az összeesküvők a támadt riadalomban elmenekülhetnek.

A megsebesült király ugyanis egy pillanatra sem vesztette el lélekjelenlétét. Azonnal megparancsolta, hogy mindenki tegye le álarcát és irassa fel a nevét. Intézkedett továbbá, hogy a város kapuit zárják be.

Csak ezután vánszorgott egy mellékszobába, ahol egy dívánra fektették. Az idegen hatalmak követeit, akik csakhamar összesereglettek a szobában, szintén nyugalommal, sőt vidáman fogadta a király. Pedig akkor már érezte, hogy végső órája közeledik. Két golyót az orvosok nagynehezen kivettek a testéből, de a harmadik olyan mélyre hatolt, hogy nem lehetett hozzáférni.

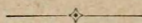
Az aljas tettel szemben a nép becsületesen viselkedett. Stockholm gýászba borult: a király halálos ágya mellett elnémult minden harag és neheztelés. Még az ősz Fersen Axel gróf is, aki évek előtt sértődötten elvonult a királyi udvarból, megjelent a haldokló előtt. A király kegyesen fogadta egykor annyira kedvelt hívét és kezét nyújtotta neki.

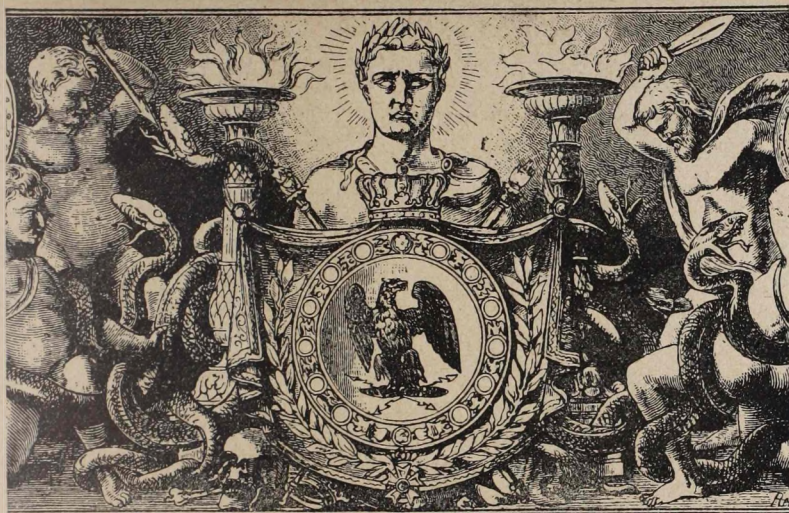
„Boldog vagyok — szólt — hogy régi barátaim visszatérnek hozzám.”

Az összeesküvő nemesek számítása füstbe ment: sehol egész Svédországban nem mutatkozott hajlandóság forradalomra. Ellenben mindenki azt követelte, hogy a gyilkosok a vérpadon lakoljanak. Ankarström nemsokára oda is került, miután bebizonyult, hogy ő volt a tettes. Tagadásával szemben árulója lett egy kés, amelyet a gyilkosság színhelyén véletlenül elejtett. Előbb nyilvánosan megvesszőzték, aztán kivégezték. A többi összeesküvőt száműzték Svédországból vagy vár-

fogságra ítélték. Kétheti kínos szenvedés után, március 29-én halt meg sebeiben Gusztáv király, miután utódává rendelte fiát, az ifjú IV. Gusztávot, akinek érzékeny szavakkal kötötte lelkére, hogy igazságos és emberszerető fejedelem legyen. Nagykorúságáig III. Gusztáv öccse, Károly herceg vette át Svédország kormányzását.

Igy végződött az elég szép tehetségű, de a nagyzás hóbotjától elkapott és elérhetetlen célok után kalandozó svéd király élete. Tragikus végét éppúgy, mint Lengyelország vesztét a gőgjében fektelen nemesség okozta. Ez a nemesség Svédországban a királyt árulta el, Lengyelországban a hazát, csakhogy az állam legfőbb tényezője és kiváltságos osztálya ő maradjon.

Napoleon kora.

Napoleon ifjúsága.

Napoleon, a franciák legnagyobb császára nem francia földön és nem francia vérből született. Egy olasz sziget, *Korzika* kicsiny fővárosában, Ajaccióban ringott a bölcsője. Ez a Genua közelében, a Földközi-tengerben fekvő sziget a tengerről nézve úgy fest, mintha csupa hegyből állana. A jobbára kétezer méternél magasabb hegyek csúcsait az esztendő nagyobb felében hó borítja. A hegyek között kígyózó szűk völgyek azonban, ha nem is valami bőségesen, de megtermik a gesztenyét, a szőlőt és az olajat. Sok itt az erdő, sok a szikla, ami valószínűen befolyással volt arra, hogy a korzikai faj megszeresse a szabad, a harcos életmódot s hogy ahhoz állhatatosan ragaszkodjék. Őslakói *ligurok* voltak, de az ókorban Föniciából és Karthágóból is telepedett a szigetre néhány raj, sőt eljutottak oda az antik világban görögök is. Herodotosz görög történetíró beszéli, hogy a perzsák elől kisázsiai görögök nagyobb csapatokban menekültek Korzikára, ahol rabló életmódra adták magukat s kivált az etruszkok s a karthágóiak birtokait sarcolták rendszeresen, akik végre megsokalták a dolgot s elkergették őket a szigetről.

A szikla-hegyek közé ékelt mély, keskeny, sötét völgyek s a kevés szántóföld nem tudták eltartani a gyér népességet sem. A háromszázezer lelket ma is alig üti meg Korzika lakossága. Az embert maga a természet utalta a tengeri rablás és a csempészás apáról-fiúra szóló iparára. A középkorban a korzikaiak a legfélelmetesebb kalózok a Földközi-tengeren. A templom körül épült néhány tanya alkot itt egy-egy községet, melynek lakossága néhány, egymással szakadatlanul hadilábon álló család. Krónikájuk az apáról-fiúra szálló vérbosszú (vendetta).

A XVIII. század derekáig Korzika többnyire idegen uralom alatt él s szakadatlanul harcban áll hódítóival. Az ókorban az etruszkok, azután a rómaiak, a középkorban a toszkániai és genuai olaszok hódították meg hosszabb-rövidebb időre. A XVIII. század derekán francia kézre került a sziget s a franciáké ma is.

Ilyen környezetben, ebben a kezdetleges, erőszakon épült társadalomban, amelynek egyetlen törvénye a sűrű vér által táplált zabolátlan szenvedély, élnek pár száz éven át Napoleon ősei. Ajaccio a XVIII. század derekán, abban az időtájban, amikor Napoleon született, kis, alig háromezer lélek által lakott város és máskülönben is igen kezdetleges hely volt. Igazgatását egy podeszta végezte két városatyja segítségével. A Buonaparte-család törzslakója volt a városnak, de nem volt korzikai őslakos s a Buonaparték ereiben nem kerengett tiszta korzikai vér. A XIII. században számtalan Buonaparte nevű család élt olasz földön, akik nem állottak egymással semmi atyafiságban s akik úgy jutottak a Buonaparte névhez, hogy a gvelfek és ghibellinek, a császárok és pápák harcában, gvelfek, azaz császárpártiak voltak. A név maga *jó részt* jelent, ami alatt akkor azt érthették, hogy a politikában a közügyre üdvösebb párton állottak. Voltak Buonaparték Trevisóban, Sienában, Ascoliban, Firenzében és igen sokan Bolognában. A bolognai Buonaparték között volt egy ferences barát is, akit az egyház boldoggá avatott. Voltak köztük nemesek, városi polgárok és parasztok.

Az a Buonaparte-család, amelyből századokkal utóbb Napoleon született, Toscanából került a korzikai Sarzanába. A hagyomány szerint gvelf érzelmeikért száműzték őket hazájukból akkor, amikor hasonló vétke miatt Dantét is száműzték Firenzéből.

Korzikát akkor Genua tartotta hatalmában és sok olasz családot telepített a szigetre. A települők zsoldért katonáskodni tartoztak s Genua ezekkel a telepésekkel tartotta hatalmában Korzikát. Fanfoldnak hívták azt a Buonapartét, akitől Napoleont egyenes ágon leszármaztatják. A család az előkelő társasághoz tartozott, tisztos hivatalokat

viselt s a környék legjobb családaiba házasodott. Sokan viseltek közülök jegyzőséget, ami a középkor olasz köztársaságaiban előkelő állás volt.

Ajaccióban a XVI. század végén találjuk az első Buonapartét, akit Francescónak hívtak s aki Sarzanából került oda. 1575-ben Ajaccio még nagyon kicsi város, csak négyszáz háztűz van benne. Ez időtáiban sokat szenved a kalóztoktól, akik sűrűn fosztogatták Korzika összes parti városait. Ezért Buonaparte Ágoston azt az ajánlatot tette a genuai köztársaságnak, hogy a város és a sziget oltalmára jó erős tornyot épít maga költségén s abban jó őrséget is tart évi hetven tallér zsoldért. A zsoldoskodás mellett Buonaparte Ágoston borral és gabonával kereskedett s földet is bérelt a város közelében. Utóbb olajjal is nagyban kalmárkodtak a Buonaparték, akik utóbb már inkább szerették az üzérkedést s a polgári hivatalt a katonáskodásnál. Közben összeházasodtak a környék legelőkelőbb s legvagyonosabb családjaival. A Bozzi-családhoz, amelyben sűrűn fordul elő a Napoleon név s amelyet a legvagyonosabb s leghatalmasabb családnak tartottak Ajaccióban, négy házasság kötötte a Buonapartékat. A Bozzi-család tősgyökeres korzikai s a vele való összeházasodás következtében a Buonaparték idegen eredete is elhomályosodott.

Buonaparte Károly, Napoleon apja nagyon fiatalon, tizennyolc éves korában házasodott, feleségül vette 1764-ben Ajaccio akkor legszébbnek tartott leányát, a tizenhárom éves, gyönyörű *Ramolino Leticia*t. Abban az időben Korzika éveken át forradalmi lángban égett. Előbb Genua ellen harcolt s midőn Genua Korzikát átadta Franciaországnak, az ellen lázadt föl. A forradalom vezére Paoli Pascal volt. Buonaparte Károly tüzes hazafi s Paolihoz csatlakozik. Hadségéde a háborúban s hűségesen osztozkodik vele a háborúval járó dicsőségben és nyomorúságban. A sanyarúságból a háború alatt bőven kijutott a feleségének is. A nagyobbik fiú, József, még ölbeli gyermek, Napoleont pedig a szíve alatt hordozta, amidőn egy éjjel Ajaccióból menekülnie kellett a franciák elől a hegyek közé. Ezért mondta Napoleon annyiszor: „Akkor születtem, amidőn hazám elveszett.” Menekülés közben a vihar elől egy barlangban vonta meg magát s másnap járatlan hegyi utakon, ezer veszedelem között, lóháton érkezett gyermekével Paoli táborába.

A franciák, Marboeuf vezérlete alatt rövidesen leverték a forradalmat. Paoli Angliába menekült, Buonaparte Károly pedig letette a hűségesküt s 1769 májusában hazatért Ajaccióba, ahol — állítólag augusztus 15-én — megszületett Napoleon. Minthogy Marboeuf a hűségeskü letévése után barátságos lábon állt a családdal s talán udvarol-

gatott is a csak tizennyolc éves gyönyörű menyecskének, a kaján nyelvek később azt rebesgették, hogy Napoleon házasságtörésből született s a Marboeuf fia.

A Buonaparte-család még a korzikai viszonyokhoz mérten is szegény volt. Leticia hozományát hétezer frankra becsülték. Volt egy kis birtokuk, egy házuk s kevés szőlőjük, de birtokaik a forradalom alatt úgy elpusztultak, hogy éveken át nem hoztak semmi termést. Buonaparte Károly fiskáliskodott s a francia uralom alatt hivatalt vállalt. Kilencszáz frank évi fizetéssel bíró lett az ajacciói törvényszéknél.

Napoleon anyja, akinek ereiben saracén vér is folyt, igen bátor-szívű asszony volt. Hosszú élete alkonyán, amidőn császári fia Szent-Illonán, száműzetésben már rég meghalt, naplójában a következőkben foglalta össze páratlanul gazdag életének lefolyását. „Tizenhárom éves koromban mentem férjhez Buonaparte Károlyhoz, aki szép ember volt, olyan magas, mint Murat (legkisebb leányának, Karolinának az ura). Harminckét éves koromban özvegyvé lettem. Károly harminchétféle éves korában halt meg Montpellierben, gyomorbetegségben, amely egész életén át gyötörte. Tizenkilenc évi házasságomban tizenhárom gyermeket szültem, akik közül három kicsiny korában, kettő születésekor halt meg. Amióta családanya vagyok, csak házidolgaimmal foglalkoztam s nem jártam ki a házból, csak misére.”

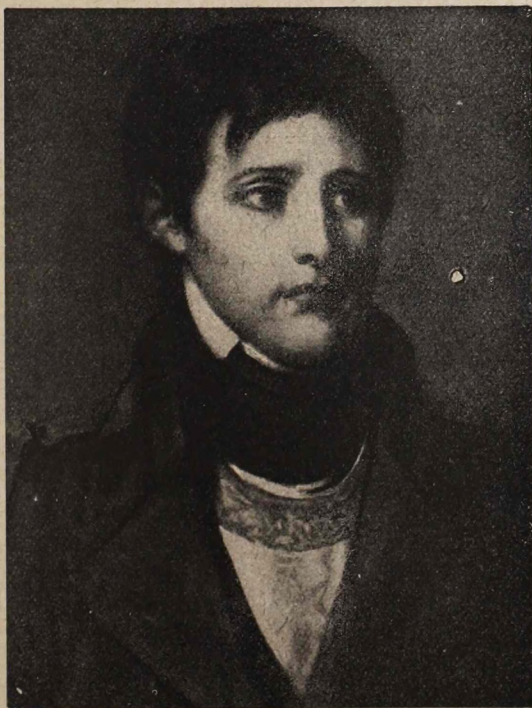
Annál többet volt távol a férj. Buonaparte Károly pompaszerető, élvhajhász, pazarló ember volt. Maga beszélte, hogy midőn a korzikai nemesség a versailles-i udvarhoz küldötte, száz darab Lajos-aranyat vitt magával az útra, Versailles-ban kapott a királytól ajándékba négyezer frankot s mégis egy fillér nélkül érkezett haza. Könnyen nyakára tudott hágni a pénznek. Párizsban egyszerre tizenhét öltözet ruhát csináltatott magának. Voltak kalandjai Rómában és Párizsban, sőt otthon, Ajaccióban is. XVI. Lajos minisztereinél kérvényekkel lábatlankodik, amelyekben elmondja, hogy nyolc gyermek apja s hogy különböző csapások következtében csaknem koldusbotra jutott. S míg a felesége otthon a fukarságig takarékoskodik s igen szigorúan neveli a gyermekeit, Buonaparte Károly a francia kormánytól részben ajándékba kapott, részben különböző címeken kikoldult pénzt könnyelműen elveri, családja egyetlen fillért sem látott abból.

Ugyancsak Napoleon anyjának naplójában olvassuk, hogy Napoleon, gyermekei sorában a negyedik, az élők között a második volt s a testvérek között ő volt a legnagyobb ördög. A játékok közül leginkább a dob és a kard vonzotta. Még igen kicsiny volt, amidőn rajzolni

kezdett s mindig katonákat rajzolt hadirendben. Számolni is szeretett. A családi hagyományok szerint, egy paraszt megjósolta, hogy az urficskából, ha ugyan felnő, a világ első embere lesz. Szeretett ábrándozni, szerette a magányosságot, meg nem fért senkivel és zsarnoka volt testvéreinek. Anyjának folyton résen kellett állania, hogy igazságot tegyen a csemeték között, mert gyakori volt a csetepaté s apjuktól, meg nagyanyjuktól egyáltalán nem féltek.

Tízéves koráig otthon nevelik a kis Napoleont Ajaccióban. Akkor József bátyjával és Eliza hugával francia földre kerül iskolába. Mindhármukat az állam nevelteti. Öt évig Autunben és Brienneben járt iskolába. Amott barátok voltak a professorok, emitt pedig katonatisztek.

A *kis korzikai*, amint diáktársai elnevezték, nem volt kedves gyermek, nem volt keresettpajtás. Maga Napoleon mondja gyermekéveiről a következőket: „Társaimtól különválva éltem. Az iskola környékén egy zúgot választottam magamnak, ahol leülve, kedvemre ábrándozhattam. Mert mindig szerettem az ábrándozást. Amikor társaim kiválasztott helyemet el akarták foglalni, teljes erőmből védtem zúgomat. Meg volt bennem az ösztön, hogy akaratomnak mindenben győzedelmeskednie kell s hogy az enyémenek kell lennie, ami nekem megtetszik.”

Napoleon alhadnagy korában.

Bonaparte Napoleon, aki a franciák császára lett, a korzikai Ajaccióban született, ahol apja ügyvéd volt. A briennei s a párizsi katonai iskolában tanult, 16 éves korában alhadnagy, majd hadnagy lett. Ebben az időben nagyon szegény sorban élt, de folyton képezte magát.

Ezt az erős akaratot, mely nem ismert gátat s amely a világ első polcára emelte, anyjának köszönhette. Apjától csak örökké dolgozó fantáziáját s nyugtalan természetét örökölte. Az okosság, a fontolgatás, a takarékoság szintén anyai öröksége volt.

Nem volt briliáns tanuló a szó szokott értelmében, nem volt olyan diák, akivel az iskola kérkedni szokott. De nem volt tucat-gyermek sem. „Rideg s gondolkozó természetű. Senkivel sem társalog, egyedül jár. Képessége sok, könnyen fogja föl a dolgokat, gyorsan tanul” — írja egyik professzora, Chardon apát. Briennei bizonyítványában ezt olvassuk: „Tartózkodó és szorgalmas. A tanulást jobban szereti minden mulatságnál. A jeles írókat kedveli, az absztrakt tudományok iránt nagy hajlandósággal viseltetik. Alaposan tudja a matematikát s a földrajzot. A kormányzás elvei és szervezete érdeklik legjobban. Hallgatag, szereti a magányt. Szeszélyes, döllyfös, önző, rendszerint szótalan. Feleleteiben erőteljes és határozott. Ha ellenkeznek vele: zord. Önszerete nagy, szertelenül dicsvágyó — érdemes a pártolásra.”

Tizenöt esztendőskorában Brienneből Párizsba, a nemes ifjak tüzérhadapródiskolájába került, ahol egy esztendőt töltött. A katonatudományokból ott nem sokat tanulhatott, mert a taktika, a stratégia, a hadtörténet s a tüzérség története tanításának nyoma sincs az iskola programjában. Hézagossággal került ki tizenhat éves korában, 1785 szeptember 1-én mint alhadnagy a hadsereghez, a kis valencei garnizonba. Ebben az időben halt meg az apja, francia földön, útban hazafelé. Özvegyét nyolc gyerekekkel, a legkisebb még egyéves sem volt, nagyon szűkös viszonyok között hagyta hátra.

A valencei garnizon parancsnoka, Du Teil tábornok, kitünő tiszt és kitünő katona. Minden arra vall, hogy Napoleon az ő oldalán tanulta meg a katonatudomány elemeit. A katonairók közül nyilván legnagyobb hatással van fejlődésére tábornoka, Du Teil, aki könyvet is írt tisztjeinek a tüzérség használatáról a csatamezőn, amelyben a főtétel így hangzik: „A tüzérség nem arra való, hogy vért ontson, hogy halomra gyilkolja az embereket, hanem arra, hogy rést törjön az ellenségben.”

A kis alhadnagy különben, hogy a szolgálat kisszerű viszonyait s a maga nyomasztó szegénységét feledje, összeolvas mindent, ami keze ügyébe kerül. Olvasmányából lelkesedik Plutarchos hőseiért és Rousseau könyveiből ideális világot szerkeszt magának s abban él. Készül *Korzika történetének* megírására. Ez időben még nem francia, hanem olasz. Lelkéből gyűlöli a franciát. Naplójában egy helyen ezt olvassuk: „A franciák nemcsak elrabolták mindenünket, amit szerettünk, de meg-

rontották erkölcsünket is. Ha hazámfiai megszabadítására csak egy embert kellene megsemmisítenem, ebben a pillanatban elutaznék és ledöfném a zsarnokot a haza és a törvény sérelmét megtorló gyilokkal." Az a mohó és falánk önzés, az a határtalan dicsvágy, amely utóbb császár korában Franciaországnak egymillió kétszázézer, az ellene szövetkezett hatalmaknak pedig kétmillió ember életébe kerül, még ekkor csak homályos indulatok alakjában tombol a lelkében s Cordona mondasát hordta ajkain: „A legnagyobb bűn a zsarnokság, de mindjárt utána a zsarnokság túrése következik." Munkabírása már ekkor kimeríthetetlen s rendszerint beteggé dolgozza magát. Vézna és sápadt, mert sokat dolgozik s mert koplalni kénytelen.

Egy francia író, aki résztvett Napoleon második olaszországi hadjáratában, tudatlannak mondja Napoleont s a következőket írja róla: „Nevelése igen tökéletlen volt, nem ismerte a több száz év óta fölfedezett igazságokból még azokat sem, amelyek az emberre s az emberek társaságára vonatkoznak. A könyvek rá csak úgy hatnak, mint a regényolvasás. Társalgás közben azonban nem tűnt fel tudatlansága. Kérdései akkor sem lehettek volna ügyesebbek, ha mindenben teljesen járatos." Ebben az ügyességben az idézett író szerint nemcsak mindent átfogó értelmének, villámgyors eszejárásának, de határtalan önhittségének is volt része. Nem volt olyan dolog, amire képesnek ne hitte volna magát. Gyakran mondotta: „Ha nem volna, aki puskaport gyártson, magam gyártanám. Ha nem volna ágyúöntő, önteném az ágyút magam. S ha nem volna, aki tanítsa a fegyverfogást, én tanítanám." Ez a határtalan önbizalom, amelyet lángesze táplált, emelte tüzérparancsnokká, majd főhadvezérré. S ez tette később császár korában, amint a szükség parancsolta, minden szakszerű hozzákészülődés nélkül diplomatává, pénzügyminiszterré s minden téren kitűnő adminisztrátorrá.

Amióta azonban fölfedezték Napoleon jegyzőkönyveit, szám szerint mintegy hetven darabot, amelyeket tizenhat éves korától huszonegy éves koráig írt össze, tudjuk, hogy nem volt sem tudatlan, sem fölületes. Éppen fordítva igaz a dolog. Napoleon roppant sokat tanult, össze-vissza mindent, ami kezeügyébe került, részint veleszületett tudásvágyból, részint, hogy elűzze a helyőrségi szolgálat unalmát. Auto-didakta volt a szó legszorosabb értelmében. Jegyzőkönyvei, amelyekbe följegyezte magának, ami olvasmányaiiban figyelmét leginkább megrágadta, bizonyítják, hogy nem készült szakpályára, hogy nem volt szigorúan vett szaktudománya.

Jegyzőkönyveiben van história, politika, útleírás, filozófia, természettudomány és matezis, jog, neveléstudomány és szociológia. Vannak bő és részletes jegyzetek Plátó respublikájáról, a spártaiak, görögök, egyiptomiak, rómaiak, perzsák, Karthágó és Velence alkotmányáról, az indiai kereskedőtársaságról, Franciaország és Anglia történetéből, a török szokásokról. Jegyzőkönyveiben kezdetben kevés a szigorú értelemben vett katona-studium. De négy darab jegyzőkönyvet taktikai és sztratégiai dogmákkal s a tüzérségre vonatkozó utasításokkal irt tele. A korabeli, nagy tekintélynek örvendő taktikusoknál és sztratégáknál többre tartotta a régieket. Sokat jegyez ki Macchiavelliből és Montesquieu-ből. Montesquieu-ben kivált a következő sorok ragadták meg figyelmét: „Hannibál mindig megverte a rómaiakat, amíg együtt tarthatta a hadseregét. De amint a városokba helyőrségeket kellett állítania, amint védenie kellett szövetségeseit, amint várakat kellett ostromolnia, ereje kevés volt s csak hadseregét fogyasztotta... Hódítani könnyű, mert a hódításban minden erőnk megfeszítjük, megtartani azonban nehéz, mert a védelemre erőnknek csak egy részét fordíthatjuk.” Macchiavellinek pedig *A háború* című könyvéből ezeket jegyezte ki: „Általán azt hiszik, holott csalódás, hogy a háború mozgatóidege: a pénz. A háborúban fődolog a katona-bátorság.

Karddal vívjuk a háborút és nem pénzzel. A világ minden pénze sem magyarázhatná meg a rómaiak hódításait, ha háborúikat pénzzel és nem karddal vívják. Amíg értettek a kardforgatáshoz, a pénzben sem láttak szükségét soha.”

Ezekből egy francia katona-író azt következteti, hogy Napoleon a háború teóriáját, a hadvezetés egyszerű, praktikus, erőteljes módját Macchiavellitől és Montesquieu-től tanulta. A valóság pedig az, hogy katona-tudományt inkább tanult a gyakorlatból, mint a könyvekből.

Szeme rendkívül éles. Meglát, megjegyez magának mindent, aminek a hadviselésben hasznát veheti. Még félig gyermek, még csak tüzéralhadnagy, amikor észreveszi, hogy a francia kormány azzal, hogy Korszika partjait megerősítette, csak sárba dobta a pénzét. „A szigetet több helyen megerősítették, azzal azonban nem gondoltak, hogy a partraszállást lehetetlen meggátolni olyan helyen, ahol akárhol ki lehet kötni” — írja egyik jegyzőkönyvébe. Véleménye szerint az ilyen terenumon csak egy erőd szükséges, de az álljon olyan ponton, hogy ne vág hassák el a szárazföldtől. Egy más helyen ezt írja: „Aki sáncai

közt marad, azt mindig megverték, amint a tapasztalás s a teória egybehangzóan tanítja.”

Huszonöt éves korában, nem sokkal touloni diadala után, memorandumot írt a hadsereg katonai és politikai helyzetéről. Sztratégijája és taktikája alapelveit ebben a munkájában rakta le. Dogmái egyszerűek, parancsként hangzanak. A rohamot nem szabad nagy területen szétszórni, hanem összpontosítani kell egyetlen hadállás ellen. A tüzet egy pontra kell irányozni, nyílt csatában éppúgy, mint a várak ostrománál. A hadoszlop megbontása és a falon a rés egy és ugyanazon dolog, az győz, akinek ez sikerül.

Hadvezéri pályája ezen igazság bizonyításával kezdődött Toulon ostrománál 1793 februáriusában. Katona-lángelméje ott nyilatkozott meg először. Tábornoka, Dugommier, akinek jobbkeze volt az ostrom alatt, a következőket írta róla a forradalmi kormány hadügyminiszterének: „Nincs szavam, amellyel festeni tudnám Buonaparte érdemeit. Sok tudás, még több értelem, hozzá páratlan bátorság, im rövid rajzban e ritka tiszt képe. Miniszter, rajtad áll, hogy a köztársaság dicsőségévé váljék.”

A dolog sorsa aztán úgy fordult, hogy Napoleon többet váltott be annál, mint amit vezére megjósolt. Félelmes hatalommá tette előbb a köztársaságot, de aztán nyakára ült s Franciaország és Európa bőrén próbálta ki azoknak a katonai és politikai dogmáknak igazságát, amelyeket tüzértiszt korában tekintélyes szerzők tudós könyveiből összehöngészett.

Viszontagságok Napoleon életében. — Az első sikerek.

Pályáján azonban kezdetben lassan haladt előre, sokáig kellett tengődnie az alhadnagy vékony gázsín. Apjuk halála után a Buonaparte-gyermekek gyámsága egy Lucián nevű nagybátyjukra hárult, aki arkhi-diákónus volt Ajaccióban s aki nagymértékben dicsekedhetett Harpagon erényével, a zsugorisággal. Az öreg zsugoritól, aki megkuporgatott pénzt egy kis bőrtáskában, matrácába varrva őrizte, nem tudtak kicsikarni egy fillért sem. Napoleon, hogy anyján segítsen, aki csekély vagyonából nem táplálhatott és nevelhetett annyi gyermeket, magához vette a nála kilenc évvel ifjabb öccsét, Lajost. Annyira szegény volt ebben az időben a fiatal tüzértiszt, hogy nem járt kávéházba, sem társaságba, száraz kenyeret reggelizett, köntösét maga, kefélté gondosan, hogy tovább tartson, öngyilkosság gondolatával is tépelődött. Valószínűleg ekkor

jegyezte fel naplójában : „Ha már halmom kell, nem jobb-e, ha a magam kezétől halok meg ?” Közben *Korzika történetének* megírására készül. Arra gondol, hogy hazáját meg kellene szabadítani a francia járomtól s ezt a szerepet magának szánja. Minden arra vall, hogy különb jövőt szánt magának annál, hogy békés garnizon-szolgálatban várja a lassú előléptetést s így morzsolja le az életét.

Közben beköszöntött az 1789-iki esztendő. A nemzetgyűlés összeült Versailles-ban s Párizsban lerombolják a Bastillet. A vidéken is mindenütt forronganak a lelkek. Ekkor helyezték át az ezred egy részét, amelyben Napoleon szolgált, Auxonne-ba. A forradalmi szellem áthatotta a katonaságot is. Az Auxonne-ba áthelyezett csapat fellázadt, körülfogta az ezredes házát, elmaradt zsoldját követelte s rákényszerítette, hogy poharat ürítsen velük a szabadság diadalára. Hogy Napoleonnak volt-e része ebben a katona-forrongásban, nem tudjuk.

Épp akkor szabadsággal haza készült Ajaccióba, ahol nem volt már tíz év óta, amióta iskolába hozták. Amikor hazaérkezett, Ajaccio még nyugodt volt, senki sem gondolt forradalomra. Pár hét múlva azonban forrongani kezdtek a lelkek s ezt a változást Napoleon hazaérkezésével magyarázzák. Kokárdát tűznek a kalapjukra a korzikaiak, forradalmi klubot alakítanak és nemzetőrséget szerveznek. A kormányzó kénytelen a mozgolódást elnyomni. Napoleon egy időre visszamegy ezredéhez, de pár hónappal utóbb, még abban az esztendőben ismét Ajaccióban találjuk. Ettől kezdve sűrűn szabadságoltatja magát. Egy ízben 21 hónapig volt távol ezredétől s szabadságát mindig Korzikán töltötte. A francia nemzetgyűlés 1789 novemberében Korzikát, amelyet Genua csak pacifikálásra adott át, beolvasztotta Franciaországba. Genua tiltakozott ez ellen, a nemzetgyűlés azonban félretette a tiltakozást s Genua nem feszegette tovább a dolgot. Ugyanakkor a nemzetgyűlés megengedte a politikai száműzötteknek a hazájukba való visszatérést, Paoli is hazatért ekkor Angliából s honfitársai Marseille-ig négy tagból álló küldöttséget küldtek eléje, amelynek egyik tagja Buonaparte József, Napoleon bátyja, aki akkor már ügyvéd Ajaccióban. Amidőn Paoli Bastiában kikötött, Ajaccio községtanácsa élén Napoleon fogadta lelkes beszéddel a nemzeti hőst.

Paolinak azonban hosszú száműzetése alatt megváltozott a véleménye. Most már üdvösebbnek találta, hogy Korzika maradjon meg francia tartománynak s ne kívánja függetlenségét. Emiatt a Buonaparte-fiúk, József és Napoleon meghasonlottak, szembekerültek az agg szabadságharcossal, akinek oldalán egykor apjuk harcolt.

Közben Napoleont hatévi szolgálat után kinevezték hadnagynak s erre visszatért ezredéhez. Szeretett volna Párizsba jutni, ahol a viszonyok olyan fordulatot vettek, hogy szerencsésjét könnyebben megalapíthatta volna: de nem volt pénze. Az az ötlete támadt, hogy pályázik a lyoni akadémia által kitűzött ezerkétszáz frankra. A pályázat azt a kérdést tűzte ki: „*Melyek azok a föltételek és intézmények, amelyek az embert a legbiztosabban boldogíthatják?*” A pályadíjat nem nyerte meg, munkája figyelmet sem keltett. Ekkor szabadsággal ismét hazament Ajaccióba. Mikor szabadsága lejártával nem jelentkezett ezredénél, a hadseregből törölték. Mintha szakítani is akart volna a katona-pályával, otthon a korzikai nemzetőrség másodparancsnokának választotta meg magát. De már az 1792. év nyarán, amikor a királyságot megszüntetik, a legviharosabb napokban Párizsban találjuk, ahol visszavétette magát a hadseregbe. Kinevezték kapitánynak s Dumouriez alá, a moseli hadsereghez rendelték. Mivel Eliza hugát Saint-Cyrből haza kellett kísérnie, ismét Ajaccióba ment, ahol a viszálykodás a Paoli s a Buonaparte-párt között eközben tovább folyt s annyira fajult, hogy a Paoli-pártiak a Buonaparte-család birtokát elpusztították s házukat Ajaccióban felégették.

Ekkor az egész Buonaparte-család Korzikából francia földre költözik. Napoleon anyja, kisebb öccsei, hugai előbb Nizzában, aztán Marseille-ben lanknak szűkös anyagi viszonyok között. József bátyja, Lucián öccse és nagybátyja, Fleisch, a kivetkőzött pap, úzerkedésre adják magukat és a hadseregnek szállítanak. A család, legalább kezdetben Napoleon szűkös kapitányi zsoldjából tengődött. Ekkor történhetett, hogy hugai, amint később a kaján nyelvek híresztelték, karjukon kosárral maguk jártak a piacra vásárolni s boldogok voltak, amikor jóllakhattak. Sőt gyalázatos dolgokat is ráfogtak a serdülő három leányra, akik között a legidősebb is még csak tizenhat éves volt. Beszélték, hogy anyjuk tudtával és közrejátszásával eladták volna magukat azoknak a konventi tagoknak, akiktől katona bátyjuk előmenetelét várhatta. Ezek a rágalmak azonban nem érdemelnek hitelt.

Napoleon, amint családját átköltöztette Franciaországba s övét valahogy elhelyezte, visszatért ezredéhez. Ekkor Carteaux csapatában szolgált, amelynek az volt a megbízatása, hogy a Rhone völgyét megtisztítsa a köztársaság ellenségeitől s a konvent ellen fellázadt déli városokat engedelmességre szorítsa. Napoleon most már franciának s erős republikánusnak vallotta magát és többé nem *Buonaparte*-nak, hanem *Bonaparte*-nak írta a nevét. Ugy látszik, ekkor mondott le örökre

ifjúkori álmáról, Korzika felszabadításáról. Több reményt fűzött ahhoz, ha sorsát a forradalomhoz köti, ha kardja segítségével emelkedik, ha hasznára iparkodik fordítani azokat a szerencsés véletleneket, amelyeket a forradalmak elég bőven szoktak nyújtani.

XVI. Lajos ekkor már nem élt. A royalisták, a királyság hívei, akik még számosan voltak országszerte, de Vendée és Bretagne tartományokon kívül legtöbben az ország déli felében, Toulont hatalmas kikötőjével átadták a királyságot védelmező angoloknak és spanyoloknak. Napoleon, aki ekkor Auxonne-ban volt azzal a megbízással, hogy a déli hadseregnek puskaport szállítson, az átadás hírére nyomban Párizsban termett s a konvent jóléti bizottsága elé Toulon visszafoglalására tervet terjesztett. Tervét a bizottság elfogadta s bár csak kapitány volt, őt bízta meg a Toulon alatt operáló tüzérség parancsnokságával. Gyors emelkedése ekkor kezdődik. A vezérségre termettségéről is ekkor szolgáltatva az első vitathatatlan bizonyítékokat. Első dolga az volt, hogy Carteaux-t, aki főadatára teljesen alkalmatlannak bizonyult, eltávolította az ostromló hadsereg éléről. A jóléti bizottság visszahívta s helyébe a Toulont ostromló sereg élére Dugommier állította. Ez november közepén történt. Az ostromot a jóléti bizottság kiküldöttjeivel ellenőriztette. Barras, aki Napoleon pályájában nem sokkal utóbb döntő szerepet játszik, Freron, aki korábban Napoleon középő hűgának, a még akkor alig tizenhárom éves Paulinának udvarolgatott s Robespierre öccse voltak a kiküldöttek. Az ostrom alatt egy napon Napolen azt mondta nekik, hogy holnap vagy holnapután Toulonban fognak vacsorázni s valóban két nap leteltével Toulont védelmezői feladták s a franciák bevonultak a városba. Ez az ostrom döntő fordulat volt Napoleon pályáján. Ő ugyan csak a tüzérség parancsnoka volt, de terveivel, amelyeket rendszerint elfogadtak s hogy elfogadták, nem volt okuk megbánni, jelentékeny szerepe volt az ostrom vezetésében. A jóléti bizottság kiküldöttjei két nappal a bevonulás után a hadügyi bizottság jóváhagyása reményében Napoleont, aki időközben ezredesnek lépett elő, kinevezték dandártábornoknak. Parancsnoka, Dugommier tábornok pedig ezt írta a bizottságnak: „Jutalmazták meg és léptessék elő ezt a fiatalembert, mert ha hálátlanságot tapasztal, maga tör utat magának.”

A touloni sikernek az volt az első következménye, hogy Napoleon megbízást kapott a forradalmi kormánytól a Földközi-tenger partjainak megerősítésére Marseille-től Nizzáig. Az 1794. év első hónapjaiban ezzel a munkával foglalkozott. Azonban bevádolták a kormánynál s csak az ifjabb Robespierre kezességére, aki Napoleonnak nagy bámuloja

volt, menekedett meg a börtönből, esetleg a guillotintól, amit akkor bőkezűen osztogattak. Büntetés helyett kinevezték az Itáliában operáló francia hadsereghez a tüzérség főnökévé. Azalatt a pár hónap alatt, amit ekkor az olasz harctéren töltött, eszelte ki azt a haditervet, amit aztán két észendő mulva, mint az olasz földön harcoló francia hadsereg fővezére nagy bravúrral hajtott végre.

Az idősebb Robespierre mindenhatósága utolsó napjaiban öccse ajánlatára arra gondolt, hogy Henriot helyébe Napoleont teszi meg a nemzetőrség vezérének és Párizs térparancsnokának. Vannak, akik állítják, hogy ezt az ajánlatot, amely ragyogó jövőnek nyithatott volna utat, meg is kapta. Tanácskozott József bátyjával és Lucián öccsével s aztán visszautasította az ajánlatot. Jó szimatja volt. A rémuralom a végét járta.

Nemsokára bekövetkezett thermidor 10-ike (1794 július 7.), amidőn a guillotin lecsapott Robespierre nyakára. Új idő támadt, amelyben ugyan még ontottak vért, de már nem oly pazarul. Robespierre bukásának híre az Olaszország ellen operáló francia hadsereget züllésbe kergette. A jakobinusok Párizsba siettek, hogy a hatalmat ne ragadhassák ki a kezükből. A dolgok új intézői nem bíztak eléggé Napoleonban s a tüzérség éléről egy gyalogdandár élére rendelték. Mondják, Napoleon azért ment akkor Párizsba, hogy ezt a sértő intézkedést visszavonassa.

Közkatonai a francia köztársaság hadseregében

Terve nem sikerült. Azután Vendée-be akarták küldeni a lázadás leverésére, de mert nem volt rá kedve, mindenféle ürügy alatt halogatta elutazását. Ebben az időben, minthogy a papírpénz, amelyet a forradalmi kormány roppant mennyiségben dobott forgalomba, teljesen elértéktelenedett, Napoleon pedig papírpénzben kapta zsoldját, nagyon szegényes viszonyok között élt, ami elnyűtt tábornoki kabátján is meglátszott. Némely forrás azt állítja, hogy félzsoldra szoritották, amiért nem engedelmeskedett a hadügyi kormány parancsának.

Ebben a szomorú állapotban hihetetlenül kétségbeesett terveken törte a fejét Napoleon. Most kereskedésre szánta magát, majd Konstantinápolyba készült, hogy felajánlja szolgálatát a szultánnak s hogy reformálja a török hadsereget. Csak jó barátai: Junot, a katona, aki szeretne volna feleségül venni Paulinát, Napoleon hugát, Talma, a nagy tragikus színész, tartogatták benne a lelket. Valószínűleg sok rábeszélés és mesterkedés kellett hozzá, hogy elfogadja segítségüket, mert bár „szegény volt, mint a templom egere, büszkébb volt a legbüszkébb spanyol hidalgónál.”

Járogatott színházba és szorgalmasan bujta a hadügyminisztérium levéltárát, ahol kivált az Olaszország ellen viselt hadjárat aktáit tanulmányozta. Bátyja, József, azalatt Marseille-ben megházasodott, egy vagyonos borkereskedő leányát vette feleségül. Napoleon magányában, a zajos Párizsban, ahol a rémuralom megszűntével a vidámság, az életkedv valóságos orgiákat ült, szegénységében, amikor a föltétlenül szükséges mindennapiak megszerzése is kimondhatatlan gonddal járt, irigyelte bátyja jó sorsát s maga is házasságra gondolt. Sógorasszonyának volt egy igen csinos huga, Clary Désirée, akit utóbb Bernadotte tábornok vett feleségül s aki férjével a svéd trónra jutott. Napoleon ezt szemelte ki magának. Egy ideig leveleztek is, aztán megszakadt a viszonyuk.

Párizsban ezalatt az a mérsékelt köztársasági párt, amely thermidor 9-ikén jutott hatalomhoz, a dolgok új berendezésével foglalkozott. Sieyès, akinek már volt benne praxisa, új alkotmányt készített. A törvényhozó hatalom gyakorlására valamely felsőház-félét, az öregek tanácsát és egy alsőházat is kontempláltak. A végrehajtó hatalmat egy öttagú igazgatóságának, a *direktórium*nak szánták.

Az átmenet Robespierre rémuralmából a direktórium időszakába, amely egyebek között az antik görög-római életet akarta új életre kelteni, a vidéket tette sarkalata, reményekkel töltötte el a királyság híveit s a Vendée és Bretagne lángba borult. Párizsban Robespierre hívei, a jakobinusok iparkodtak visszaszerezni a kezükből kisiklott hatalmat.

Még be sem rendezkedhetett az új kormány, még életbe sem lépett az új alkotmány, amikor Párizs negyedei fegyvert ragadtak, hogy szétverjék a konventet s hogy visszaállítsák a jakobinus uralmat. Minthogy Menou tábornokban lágyágáért és royalista érzelmeiért egyaránt nem bízhattak, Barras-ra ruházták a parancsnokságot. Ez a köztársaság negyedik évében, 1795 október 5-én történt, amely igen fontos dátum Napoleon életében, mert káprázatos pályája tulajdonképpen ekkor kezdődik.

Barras, délvidéki francia nemes, Robespierre érájában eléggé kompromittálta magát, de elég korán menekült a süllyedő hajóról. Napoleont ismerte már a touloni ostrom idejéből. Olyan embernek és olyan katonának tartotta, aki el tudja végezni, amivel megbízzák. Kinevezése után rögtön kerestette is Napoleont mindenfelé. Nagykesőre találták

Barras.

Francia főnemes volt, de buzgó jakobinus lett s nagy szerepet játszott a forradalomban. Résztvett Robespierre megbuktatásában, később a konvent elnöke, majd a direktórium tagja lett. Mint direktor ő nevezte ki Napoleont az olaszországi francia sereg fővezérévé. Napoleon később ellene fordult s megbuktatta egykori jótévőjét.

meg Junot társaságában a Feydeau-színházban. Barras ajánlatára Napoleon kissé habozott, időt kért a gondolkodásra. Barras hárompercnyi időt engedett. Napoleon döntött három perc alatt, elvállalta Párizs pacifikálását, csupán azt kötötte ki, hogy kivont kardját addig nem dugja vissza hüvelyébe, míg rendet nem teremtett. Sieyès titkon azt a tanácsot adta neki, hogy ne hallgasson a fecsegő politikusokra, akik nem értenek a cselekvéshez, nem tudnak bánni a sereggel, nem tudnak élni sem az idővel, sem az alkalommal, lángeszén kívül ne hallgasson

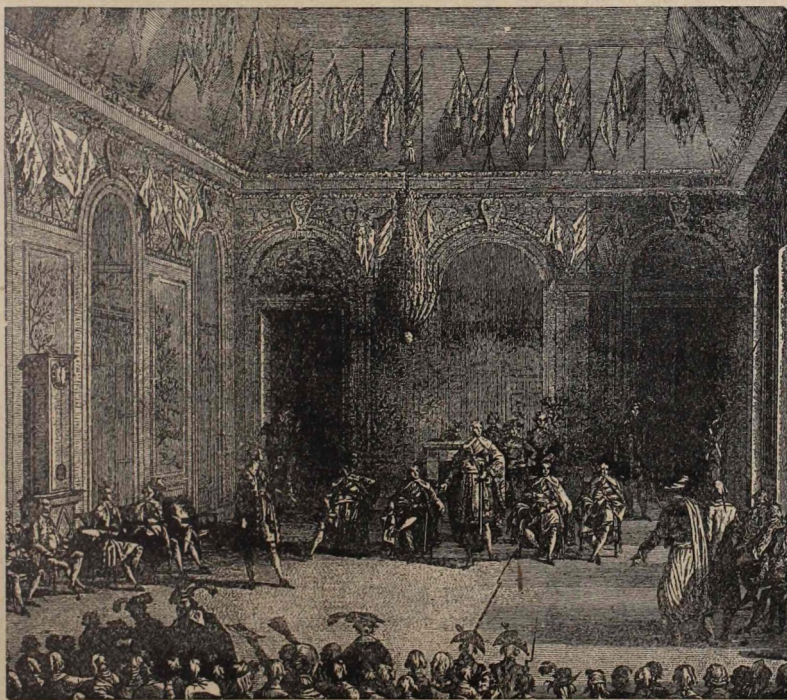
senkire, mert ő tartja kezében a köztársaság sorsát. Másnap aztán Napoleon néhány ágyúval, amelyek golyóra voltak töltve, egy kis puska-tűzzel, szuronyrohammal alig három óra alatt leverte a zendülőket, Párizs negyvenhárom föllázadt szekcióját. Helyreállította rendet és megmentette a köztársaságot. Most már életbeléptethették az új alkotmányt, amelynek legalább annyi érdeme volt, hogy a királyság megszüntetése óta először adott Franciaországnak olyan-amilyen állandó kormányt. Napoleont pedig kinevezték a belföldi hadsereg egyik vezérének. De ő Párizsban maradt, tovább látogatta a hadügyi levéltárat és várakozott valami olyan megbízásra, amely becsvágyának jobban megfelelt.

Thermidor 9-ike s a direktórium érája nagy változást hozott nemcsak a politikában, hanem a társaséletben is. Az idő kevesebb vért s több gyönyört és élvezet kíván, mint szülőanyja, a rémuralom. A szorongó félelem, a mértéktelen vérontás komor, aggodalmas napjai mohóvá, tikkadtá tették a gyönyörré szomjas idegeket. A szabadság, egyenlőség és testvériség apostolainak most bál és asszony . . . mindenekelőtt asszony kellett. Egész Párizs táncol éjszakánként hatszáznegyvennégy nyilvános helyen és pedig nem szilaj táncokat, hanem ábrándos menüettet és valcort. Thermidorral a bálók s az asszonyok napja virradt föl. A férfiak a hosszú dulakodásban és öldöklésben kimerülve lerakják fegyvereiket és meghajlítják kemény derekukat a kellem és báj előtt.

A legnagyobb hatalom most *Tallien* asszony, a spanyol születésű *Cabarrus* Terézia, most *Barras* szeretője. Thermidor asszonyának — *Notre Dame de la Thermidor*-nak hívják, mert nagy része volt Robespierre megbuktatásában.

Két nappal Robespierre bukása előtt, börtönéből, ahonnan már a vérpadra kellett volna mennie, levelet írt szeretőjének, Talliennek s a levélben ezt írta: „A rendőrigazgató az imént hagyott el. Tudtomra adta, hogy holnap meg kell jelennem a törvényszék előtt, ahonnan az út a vérpadra vezet. Tehát nem valósul meg, amit a múlt éjjel álmodtam, hogy nincs többé Robespierre, üresek a börtönök. Nem valósulhat meg a ti példátlan gyávaságtok miatt.” Tallien erre a levélre szánta el magát Brutusz szerepére s a konvent nyílt ülésén, törét villogtatva követelte, hogy Robespierre-t fogják el, vessék börtönre, hurcolják a guillotínra hazaárulás bűnéért. Tallien, aki thermidor után is megmaradt egyszerű, jelentéktelen képviselőnek, feleségül vette a börtönéből kiszabadult *Cabarrus* Terézt. *Barras* pedig elcsábította és elűtötte a kezéről.

Igy került össze a direktórium korának két legtökéletesebb típusa : Tallien asszony és Barras. A direktórium korának ők adtak erkölcsöt, ízlést, ők irányították a divatot. Mind a ketten arisztokraták voltak születésüknél és hajlamaiknál fogva és mind a ketten átérték a forradalmat mindegyik formájában. Barras végtelenül büszke volt délvidéki grófi családjára, amely olyan régi, mint Provence sziklái. Az arisztokrata származás azonban nem gátolta, hogy résztvegyen a rémuralom vérontásában. Öldökölt ő is, nem ösztönből és vérszomjból, mint a legtöbbben, hanem csak azért, mert szükségesnek és hasznosnak látta úszni az árral, halászni a zavarosban. És a forradalom véres, szennyes hullámai olyan magas polcra dobták, aminőről talán nem is álmodott, bár óriási önhittség lakozott benne. Nemsokára azután, hogy Napoleon Párizst

A direktórium ünnepélyesen fogadja a külföldi köveket.

Az államhatalom emelése végett a direktórium visszatért a királysággal elvetett azon szokáshoz, hogy ünnepélyes alkalmakkor az állam főhivatalnokai díszruhában, fénytől s pompától környezve jelenjenek meg. Ettől kezdve az öt direktor, Franciaország koronázatlan királyi fényes ünnepeinek között fogadták a külföldi követeket is.

pacifikálta, megválasztották Franciaország Koronázatlan királyai egyikének, ahogy a direktorokat hívták.

A Luxembourg-palotának, amelyben Barras, a leghatalmasabb direktor lakott, Tallien asszony a ragyogó napja. Mindenütt körülrajongták a szép asszonyt, ahol csak megfordul s mindenki meghódol neki. Irigylük fényes fogatait és márvány vállait. „Szépsége olyan hatalommá tette, aminő Kleopátra és Theodóra volt a maga korában; meghódította a világot és igájába fogta a zsarnokokat.” Nemcsak a szíveken uralkodik, de az erkölcsökön és a divaton is. Uralkodóvá teszi a lenge görög viseletet, amelyet David festő komponált. Tunikái, köpenyei, szandáljai minták. Ő jelent meg először a színházban szandálban, meztelen lábujjain aranygyűrűkkel. A testhez tapadó muszlint, amely az idomok vonalaiból semmit sem takart el, ő hozta divatba. Némelyek már az inget is divatját mult jószágnak kezdték találni s csak egy vékony áttetsző muszlinköntösben jelentek meg. Természetes, hisz minden merevséget, kimértet, hagyományt száműzni készülnek. Az élet nem mozog többé a maga természetes korlátai között: csinosan kigondolt, leleményesen elrendezett jelenetté válik most minden az antik mitológia világa szerint. A járás nem járás többé, hanem gyöngéd, nemes, ritmikus görög mozdulatok egymásutánja. Az asszonyok nem polgárnők többé, mint voltak a rémuralom alatt: hanem nimfák, szultánák, Junók, Minervák és Vénuszok. Leszállott a földre az egész antik Olimpusz, Párizsban telepedett meg az exotikus Kelet mesevilága.

Igy váltotta föl a vérontás végleteit az asszonyimádás véglete a direktórium kormányralépésével. A mámor általános. Akit a vér, a hús nem ingerel, meghajlik a divatnak. Az asszony mindenható s mindenütt jelenvaló. Napoleon e napokban írta József bátyjának: „Az asszonyok mindenütt ott vannak: színházban, sétán, tudósok dolgozószobájában, poros bibliotékákban. Ők kormányoznak, a férfiak csak értük, csak általuk élnek.”

Az örökös karnevál, az örült pompa azonban le sem írható nyomorúságot takar. Az asszignatának nevezett papirospénznek nincs értéke. Egy húszfrankos aranynak papirospénzben ötezerháromszáz frank az ára. És az állam ezt az értéktelen pénzt egyre nyomatja, naponta mintegy százmillió frank értékben. Kenyér, hús, cukor, tűzifa nincs, vagy csak olyan áron, hogy csak a dúsgazdag juthat hozzájuk. Az uccákon untalan találnak éhenholtakat. A szívfacsaró nyomorúságot, a brutális szenvedést még rikitóbbá teszi a korlátlan üzérkedés, a cinikus szédülés minden válfaja. Kereskednek mindennel, üzletet kötnek akármire.

Az élelmesek gyámoltalan, élhetetlen szegények zsarolásából, rablásból s egyéb, el sem mondható forrásokból mesés vagyonokat harácsolnak össze, hogy hamarosan túladjanak rajtuk. Őrült tékozlás jár az arcátlan harácsolás nyomában. A kulisszák istenasszonyai, a színpadi csillagok aranyesőben fürödnek, mint a mitológia Danaéja. Racourt kisasszony fejedelmi lábón él, istállójában hat paripa, szalónja, hálószobája a közirigység tárgya. Apja meg kiugrik az ablakon, hogy az éhenhalástól meneküljön. Az imádott, az irigyelt Lange kisasszony, egy másik színpadi csillag egymásután, pihenőt sem tartva nyel el egy pár királyi vagyont. Mindez pedig azokban a napokban történt, amikor az uccákon éhenholtakat szedtek föl, amikor egy font kenyeret hatvan, egy font húst százhusz, egy font gyertyát kétszáz frankon vásároltak papírban, amikor a köztársaság nem fizette és nem ruházta hadseregét s a katoná felmeztelenül, harácsból élve védte a hazát.

Napoleon a direktórium kormányzásának első hónapjait Párizsban élte át. Láta az undok, borzalmas nyomort, a cégéres rablást, az eszeveszett tékozlást. Láta, hogy a direktórium csak veszekszik, intrikál, harácsol, kormányozni azonban nem tud s a dolgok maguktól folynak úgy, ahogy lehet. A becsületes és munkás Carnot, a tudós igen keveset lendíthet a dolgokon. Barras a másik három igazgatóval szövetségben megbénította és leszavazta. Mert a direktóriumnak Barras a lelke. Hogy miért, azt nehéz volna megmondani. Nem politikus, nem cselészövő. Lusta és fölületes. Azonban ő reprezentálja a direktóriumot, ő a látható legfőbb állami méltóság. Csak ő értett a direktórium tagjai közül a nyilvános szerepléshez.

Carnot pedig dolgozott, valószínűen ő volt az, aki Napoleont az olasz földön harcoló francia hadsereg fővezérévé tette, bár ennek érdemét Barras foglalta le magának. Rewbel is rabolt, Barras is rabolt és reprezentált. Izgékony, komédiás véralkata, könnyűvérű vidámsága alkalmassá tette, hogy nagy társaságot gyűjtsön maga köré s hogy azt magához kösse. Még kicsinyiségekben is tudta játszani a fontos személyt, a nagyszabású alakot. Valószínűen ő eszelte ki a direktorok színpadi jelmezhez hasonló díszruháját s a direktorok szertartásos audienciáját.

Napoleon életében ezekben a napokban két fontos esemény történt. A direktórium kinevezte az olasz földön táborozó francia hadsereg fővezérének s mielőtt a táborba szállott volna, hogy a hadvezetést átvegye, megházasodott. Napoleon *Beauharnais tábornok özvegyét*, két serdülő gyermek anyját, leánynevén *Tascher de la Pagerie Jozefint* vette nőül, akivel Tallien asszony szalónjában, a Luxembourg-palotában,

Barras társaságában ismerkedett meg. Beauharnais tábornokot thermidor 9-ike előtt, kevéssel a rémuralom napjaiban fejezték le, mert

Josefin.

A kreol származású szép asszony Beauharnais francia tábornok özvegye volt, amidőn Napoleon feleségül vette. Jozefin 33 éves volt ekkor, Napoleon pedig 27. Mikor Napoleon császár lett, egyházilag is megesküdött Jozefinnel s maga tette hitvese fejére a császári koronát. Tizennégy évi házasság után Napoleon elvált Jozefintől s I. Ferenc osztrák császár és magyar király leányát, Mária Lujzát vette el feleségül.

Mainzot elveszítette. Özvegye, aki kreol származású nő volt, két gyermekével, egy fiúval és egy leánnyal akkor nemcsak koldusbotra jutott, hanem börtönbe is került, ahol megismerkedett és összebarátkozott

Tallien asszonnyal s vele egyszerre szabadult ki a börtönből. Hat évvel volt idősebb Napoleonnál. Jozefin harminchárom, Napoleon huszonhét éves volt. Amikor egybekeltek, Jozefin az éveiből letagadott négyet, Napoleon pedig megtoldotta korát egy esztendővel.

Jozefin a börtönből való kiszabadulása után kissé bizonytalan életet élt s valószínűen meglábolt egy-két kalandoskát. Annyi bizonyos, hogy Tallien asszonnyal fönntartotta a barátságot, gyakran látták a Luxembourg-palotában, résztvett Barras lakomáin, amelyek dőzsölésnek is beváltak. Tallien asszony szebb volt Jozefinnél, de a már nem fiatal, nem egészen üde Jozefin is olyan bájos volt még mindig, hogy nem homályosult el egészen a húszéves, gyönyörű Tallien asszony mellett sem. Napoleon okos, egyszerű, takarékos, parasztos erkölcsű anyjának, Leticia asszonynak nem tetszett ez a házasság. De Napoleont elkapta thermidor első hónapjainak járványa, a házassodás. Először szeretett szenvedélyesen s ezért hiábavaló volt a lebeszélés.

Az esküvőn Barras és Tallien voltak a tanuk. Barrastól nászajándékol az Olaszországban táborozó francia hadsereg feletti fővezérséget kapta s már három nappal az esküvő után indulnia kellett a harctérre.

Napoleon házasságuk első éveiben vakon, határtalan odaadással imádta Jozefint s még Szent Ilona szigetén, száműzetésében is úgy emlékezett meg róla, hogy nála sohasem látott bájosabb teremtest, hogy maga a testet öltött grácia volt. Házasságát utóbb sokszor ócsárolták. Ráfogták s ebben Barras-nak is van része, hogy annak köszönhette a fővezérséget, hogy elvette Barras megunt szeretőjét.

Napoleon első hadjárata.

(1796—97)

Az olaszországi hadjárat émelte Napoleont minden idők legnagyobb hadvezéreinek sorába. Amidőn Napoleon Párizsból a sereghez indult, Franciaország három hadsereggel harcolt Ausztria, Anglia, Szárdínia és Nápoly, tehát négy hatalmasságból álló szövetség ellen.

Két hadserege Jourdan és Moreau tábornokok alatt a Rajna mentén Ausztria hatalmas hadseregével nézett farkasszemet. A harmadik hadsereg az olasz földön táborozott. A szövetségesek között Anglia, amelynek érdeke az volt, hogy Franciaország ne tarthassa meg Belgiumot, inkább pénzzel, mint fegyverrel dolgozott.

Az olasz földön álló ellenség nemcsak számban multa fölül arány-

talánul a francia sereget, de jól el volt látva a háborúviselésre szükséges dolgokkal is. Az osztrák hadsereg Lombardiában egymagában nagyobb volt a francia hadseregnél s bevehetetlen várak támogatták. Voltak szövetségesei : a szárd király húszezer főnyi hadsereggel, Modena, Parma, Toscana fejedelmei csapataikkal, aztán a pápa s a nápolyi király hadai.

Napoleon 27 éves korában.

Az olaszországi francia hadsereg főparancsnok volt ekkor s Olaszországban aratott első nagy diadalaival szerzett nagy népszerűséget.

hogy azt a haditervet, amelyet Carnot megbízásából dolgozott ki, Schérer tábornok azzal a válasszal küldte vissza a kormánynak, hogy végrehajtását bízzák arra a bolondra, aki csinálta. A direktórium, Carnot ajánlatára szaván fogta Schérert és Napoleont nevezte ki fővezérnek.

Schérer azonban, a francia vezér, hála Masséna vi-tézségének, fényes győze'meket nyert. Napoleon a hír hallatára azt mondta, hogy várják be a következményeket. A következő tudósításból aztán kiderült, hogy Schérer nem tudott élni győzelmével. Azonkívül szakadatlanul katonát, kenyeret és pénzt sürgetett. A direktórium pedig nem tudott adni. Visszahívta tehát Schérert s Napoleont küldte helyébe. Napoleont állítólag az juttatta az Itáliában harcoló francia hadsereg élére,

Napoleon haditerve, hogy az olasz földön operáló hadsereg, elfoglalván Lombardiát, az Alpokon át fogjon kezét a Rajna mentén táborozó két francia hadsereggel és örökös tartományaiban támadja meg Ausztriát, nem mondható egészen eredetinek. Kevés szerencsével s nem több sikerrel valami ehhez hasonlót próbált meg Villars marsall a spanyol-francia örökösödési háborúban, a XVIII. század elején. A merész tervnek megvalósítása, amelynek útjában sok és szinte legyőzhetetlen akadály állott, három fiatal tábornok vállára nehezedett. Köztük a legidősebb, Jourdan is csak harmincnégy, Moreau harminchárom, Napoleon huszonhét éves volt.

Hadseregét zül-
löttebb állapotban kapta, mint ahogy képzelte. A papirosan serege hatvanezer főből állott, talált harmincezer embert elszórtan Savonától Ormeáig. Lovassága kevés és silány, ágyúja is kevés, tüzérsége tanulatlan. Mindenfelé csak nyomor, fegyelmetlenség. A katonák nem kap ruhát, kenyeret, pénzt. A szállítók vakmerően zsebelnek. A katonának, ha nem akart éhenhalni, apróbb csapatokban harácsra, rablásra kellett járnia. És ennek az agyonsanyargatott, elcsigázott seregnek mégis volt két erénye: a hazafias érzés és a katonabecsület.

Masséna.

Napoleon hadvezére, akit a hadsereg Napoleon után a legkitünőbb katonának tartott, Egy borkereskedő fia volt. Mint önkéntes lépett be az olaszországi francia hadseregbe. Rövidesen hadosztálytábornok lett. Ő döntötte el a Rivoli mellett vívott harcot s azért „Rivoli hercege“ címet kapta. A marengói diadal után az összes olaszországi hadak fővezérévé, majd pedig marsallá tette Napoleon. Az asperni súlyos vereség után bámulatos kitartással fődözte a visszavonuló francia sereget s megmentette azt a végromlástól. Jutalmul Napoleon Essling hercegévé nevezte ki. Portugáliában azonban vereséget szenvedett, midőn ennek elfoglalásával volt megbízva. Ettől fogva Napoleon nem bízott rá fővezényletet.

A sereg Napoleonnak vezérré való kinevezését nem fogadta valami nagy lelkesedéssel még pedig több okból. Nem volt még neve, nem ismerték. Azt hallották róla, hogy álmódzó matematikus s nem bíztak benne. Megjelenésekor egyszerű köntöse, vézna alakja, szótlanúsága nem imponált olyan pompás katonák mellett, aminők Augereau, Masséna, Kilmaine voltak, akiknek bármelyikét alkalmasabbnak tartották a fővezérségre.

Ezen három tábornok közül csupán az ír Kilmaine volt tanult katona és művelt ember, aki amellet, hogy lovastiszt volt, a kard jeles forgatása mellett egyébhez is értett. Masséna, akit a sereg Napoleon után a legkitünőbb tábornoknak tartott, annakelőtte csempész volt és közlegénységen kezdte pályáját. Altiszt volt a forradalom kitérésékor s vitézségének köszönhetette emelkedését. Jól tudott élni a kínálkozó alkalmakkal, ötletes fej, rettenthetetlen szív volt a legnagyobb veszedelemben is.

Szokásaiban Masséna egyszerű a közönségességig, ravasz, mindent megfigyelő természet. Katonáit szemével bővölte el. Három szenvedélye volt: a dicsőség, a haszon s az asszony. Mindig szép szeretője volt s azt magával hordozta a háborúban. Aki imponált neki, annak készségesen, vakon engedelmeskedett. Augereau Herkules-alak, roppant erős, olyan arccal, aminővel Márszot, a római hadistent ábrázolják. Társai rettenthetlenségéért, dicsekvéséiért „paraszt Ajax”-nak hívták. Az ismeretlenségből bukkant föl a rémuralom napjai alatt. A fegyelmet nehezen tűrte. Szeretett minél cifrábban öltözködni. Katonái azonban szerették, nemcsak rettenthetlenségéért, de jó szívéért is.

Napoleon 1796 március 25-én érkezett Nizzába, az olasz földön táborozó francia hadsereg főhadiszállására. Masséna, Augereau s a többi tábornokok mindjárt tisztelegtek előtte. Megváratta őket, aztán karddal oldalán, fedett fővel jelent meg köztük s röviden és parancsoló hangon beszélt. A tábornokok összenéztek és szemük azt mondta, hogy olyan ember került élükre, aki mindnyájuknak tud és fog parancsolni. Augereau meg is jegyezte Massénának: „Félek ettől a cingár tábornoktól s nem bírom fölfogni, mivel babonázott meg mindjárt az első szempillantásra.” Első kiáltványával, amelyet a hadsereghez intézett, megmutatta, hogy érti a nyelvet, amelyen a katonákhoz beszélni kell. A kiáltvány így szólt: „Katonák, ti éheztek és meztelenek vagytok. A kormány sokkal tartozik nektek, de semmit sem adhat. Türelmetek, bátorságotok, amit e sziklák között tanusítottatok, csodálatraméltó, de nem hoz dicsőséget és nem vet rátok fényt. Én a világ legáldottabb rónájára vezetek

titeket. Nagy városok, gazdag tartományok állanak előttetek, ahol dicsőséget és gazdagságot találtok. Katonák, ne volna hozzá bátorságotok?”

Szavait mindjárt tett követi. Első gondja, hogy éket verjen a piemonti s az osztrák hadsereg közé. Minthogy a piemonti s az osztrák hadvezér különben sem értettek egyet, terve könnyen sikerült. Négy részre osztotta hadseregét s négy oszlopban indította meg. Két hét alatt hat csatában győz. Két hét alatt előbb fegyverszünetre, aztán békekötésre kényszeríti az elszigetelt Viktor Amadeusz szárd királyt, aki Nizzáról és Szavojáról lemond és hadisarcot fizet. Bonaparte erre újabb kiáltványt bocsát ki seregéhez: „Katonák, két hét alatt hat csatát nyertetek, elfogtatok huszonegy zászlót, ötvenöt ágyút, elfoglaltatok több várat, elfoglaltatok Piemont leggazdagabb vidékét. Csátákat nyertetek ágyúk nélkül, folyamokon keltek át hidak nélkül, megfeszített utakat tettetek bakancs nélkül, táboroztatok pálinka és nem egyszer kenyér nélkül,

De még van valami, amit meg kell tennetek: el kell foglalnotok Milanót.” Az elfogott zászlókat elküldte Párizsba, a direktóriumnak.

Augerau.

Napoleon hadvezére. Mint közkatona kezdte meg pályáját, majd megszökött és külföldi hadseregekben szolgált. A forradalom idején megint belépett a hadseregbe s 7 hónap alatt tábornok lett. Igen sok hadjáratban vett részt. Az olaszországi hadjáratban sok műkincset szerzett magának, melyekből aztán meggazdagodott. Napoleon császár korában Castiglione hercegévé tette, de nem nagyon bizott a nagyravágó emberben, mert azt híresztelték róla, hogy köztársasági érzelmű. Napoleon első lemondása után elismerte XVIII. Lajost. Napoleon visszatérése után árulónak bélyegezte.

A lodi őstroma, az olasz hadjárat egyik legfontosabb ütközete.

Beaulieu osztrák tábornok 9 ezer emberrel és 30 ágyúval védte a hidat. Napoleon heves küzdelem után elfoglalta s ezzel utat nyitott hadseregének Mlantóba.

Most az osztrákok ellen fordult, akiket a 72 éves Beaulieu tábornok, egy vitéz, de lassan mozgó katona vezetett, akit azzal lepett meg, hogy oldalról, a Pó felől támadta meg.

A lodi hidat kilencezer emberrel és harminc ágyúval védte Beaulieu tábornok. Az osztrákok keményen harcoltak, többször visszaverték a franciákat, akik végül mégis győztek. Beaulieu visszavonult a Mincio mögé, hogy Mantua falai alatt szedje össze seregét. Május 9-én volt a lodi ütközet s 15-én már bevonultak a franciák Milánóba. Napoleon húszmillió frank hadisarcot vetett a városra. Minthogy Mantua környékét Beaulieu víz alá temette s így haszontalan idővesztegetés lett volna a várat most ostromolni, azért Napoleon egy hadtestet hagyott hátra s a középolaszországi apróbb államok ellen fordult. Párma, Modena önként meghódolt, a nápolyi király be sem várta a támadást, hanem fegyverszünetet kért s követet küldött Párizsba, ahol békét kötött azzal a föltétellel, hogy az angolokat nem bocsátja Nápoly kikötőjébe. Amíg Murat és Lannes apróbb csapatokkal Genua környékén kalandoznak, Napoleon a pápai államot támadja meg. VI. Pius, akinek csapatai be sem várták a francia támadást s egyszerűen megszaladtak, sietett békét kötni. Lemondott a legációk birtokáról, fizetett huszonegy millió frank sarcot, a párizsi múzeum gyarapítására adott ötszáz beces kéziratot száz képet, egész halom más műtárgyat, amelyeket francia biztosok válogattak össze.

A nyár folyamán végre-valahára Jozefin is meglátogatta Napoleont, kinek hol esdeklő, hol fenyegető levelein az asszony csak nevetett. A fülíg szerelmes férjet ez annyira bántotta, hogy Carnot direktornak ezt írta: „Kétségbe vagyok esve, feleségem nem akar jönni, bizonyára szeretőt tart Párizsban s az tartja vissza. Átok valamennyi asszonyra!”

Végre Jozefin mégis meghallgatta férjét s pár hónapot töltött Milánóban, ahol fényes és zajos udvart vitt. Napoleon nem igen tartogatott vele, mert Ausztria újabb ötvenezer főnyi friss sereget küldött *Mantua fölszabadítására* és Lombardia visszahódítására a már hetvenkilenc éves Wurmser tábornok vezetése alatt, akivel Beaulieut fölváltották. Az osztrák sereg két hadoszlopban nyomult Mantua felé. A nagyobb erőt maga Wurmser vezette az Adige völgyén, a kisebb Gvozdanovich vezetése alatt Brescia felé tartott. Wurmsert a rajnai hadseregtől, Károly főherceg táborából rendelték Itáliába. Tapasztalt, vitéz tábornok hírében állott, de szintén lassan és óvatosan operált. Noha már aggastyán, de még mindig erőteljes, fáradtságot bíró lovas tiszt. Terve az volt és seregét azért osztotta kétfelé, hogy Napoleont két tűz közé szorítva

megsemmisítse. Szándéka azonban nem sikerült. Napoleon abbahagyta Mantua ostromát, egybevonta egész erejét, aztán megveri előbb Gvozdanovichot, aztán Wurmsert, aki nagyon megcsappant erejével szintén Mantua falai közé húzódik. Két hétig tartott expedíciója, amely tel-

Wurmser gróf osztrák tábornok.

A rajnai hadseregtől helyezték át az olaszországi osztrák-magyar haderők élére. Már 79 éves volt ekkor s Napoleon több ízben megverte.

Napoleon Alvinczy elé Massénát küldte kilencezeröttszáz emberrel, Davidovich elé tízezer emberrel Vauboist állította. Augarau Veronánál állott tizenkétezer emberrel, hogy szükség esetén akármelyik kollégáját nyomban megsegíthesse.

Az első összecsapásnál mind Vaubois, mind pedig Masséna meghátrál. Bonaparte Rivolihoz siet, szemlét tart a seregen s kemény szavakkal megdorgálja. „Katonák, nem vagyok meglegedve veletek. Sem

jes vereséggel végződött. Alignégny hónap alatt Napoleon két osztrák hadsereget tett tönkre.

Október elején megjelent az olasz földön Napoleon ellen a harmadik osztrák sereg is, báró Alvinczy József tábornok vezetésével. Alvinczyt is kitűnő vezérnek és vitéz katonának tartották, azonban Napoleon csakúgy, mint a többi osztrák hadvezérről, róla sem a legjobb véleménnyel volt.

Alvinczy hatvanegy éves, amidőn szembe kerül Napoleonnal. Elfogadta Wurmser tervét s ő is két hadoszlopban, két külön úton nyomult Mantua felé.

fegyelmet, sem bátorságot, sem állhatatosságot nem tanusítottatok. Oktalan félelem lopózott szívetekbe, olyan állásból üzettétek ki magotokat, amelyben egy maroknyi bátor ember egész hadsereget föltartóztathatott volna. Harminckilencedik és nyolevanötödik féldandár katonái, ti nem vagytok francia katonák. Tábornok, irassa ön a zászlójukra, hogy nem az itáliai hadseregből valók.”

Napoleon az arcolei csatában.

A háromnapos ütközetben az osztrákok a francia sereg minden támadását visszaverték. A döntő pillanatban Napoleon leugrott lováról, zászlót ragadva, gránátosai élén vezette a rohamot az arcolei híd ellen. A hídról a mocsárba bukkott, katonái alig tudták kimenteni, de a csatát megnyerte.

A gránátosok szemei könnyel teltek meg. Azzal védekeztek, hogy becsapták őket. Kérték, hogy a legközelebbi ütközetben állítsa őket az első vonalba, aztán nézze meg, hogy nem az itáliai hadsereghez tartoznak-e? És szavuknak állottak. A döntő ütközet Arcolénál folyt le és három napon át tartott. Az osztrákok keményen tartották magukat s visszaverték a harchoz szokott francia gránátosok minden rohamát. Augereau zászlóval a kezében vezette rohamra csapatát, Masséna kardja markolatával verte a dombon a riadót. A döntő pillanatban, amidőn

a gránátosok is meginogtak, Napoleon leügrött lováról, zászlót ragadott s azzal rohant a hidra, nyomában az ismét nekibuzdult gránátosokkal. A hídról, ahol gyilkos kartácestűz ontotta a halált, a mocsárba bukott, katonái alig tudták kimenteni a szennyes, véres vízből. „Valóban, élet-halál harc volt. Nincs olyan tábornokunk, kinek legalább a köpenyegét át ne lőtték volna” — jelentette Napoleon a direktóriumnak.

Két hónap multán már kemény téli időben Rivolinál még egyszer megpróbálta Alvinczy, hogy áttörje a francia vonalat s Mantuába jusson. Masséna Veronánál erőltetett éjjeli menettel az utolsó pillanatban érkezett Rivoliba, hogy eldöntse a csatát. A Rivolinál vívott ütközet alatt Wurmsér is kitört Mantuából, hogy áttörve a francia láncon, egyesüljön Alvinczyvel. De Serrurier nagy veszteséggel ismét Mantua falai mögé kergette. Ezzel a számban kisebb, egyébként is gyöngébb és hiányosabb fegyverzett francia hadsereg nem egészen kilenc hónap alatt tönkretette a negyedik osztrák hadsereget is. Tovább Mantuát sem lehetett tartani s a bevehetetlen vár kapitulált. Wurmsert kétszázadmagával szabadon bocsátották a franciák, a várórség többi részét hadifogollyá tették. Ezzel egész Lombardia francia uralom alá került. Abban a jelentésben, amelyben csatáiról a direktóriumnak beszámolt, Napoleon elismerte, hogy Wurmsér derekasan harcolt s hogy Lombardia megtartására minden módjában állót megtett.

Napoleon innét Közép-Itália ellen fordult. Parma és Modena már korábban meghódoltak. Az Egyházi állam érdekében Busca bíbornok keresztesháborút hirdetett s minden elképzelhető módon fanatizálta a népet. Azonban sem a pápai zsoldos hadsereg, sem a fanatizált nép nem állhatott meg a franciák előtt. A foglyok közül Bonaparte sokat hazabocsátott azzal a ravasz izenettel, hogy a francia hadsereg híve a vallásnak, barátja a rendnek s a szegény népnek. De azért a franciák ugyancsak zsaroltak és sarcoltak mindenfelé. Két hét mulva nyitva állott előttük az út Rómába. A pápa sietve békét kért, melyet Napoleon tolatinói hadiszállásán diktált. A pápának 30 millió frankot kellett fizetnie és más nagybecsű műkincsektől eltekintve, a lorettói Madonnaképet is átengedte. E műkincsek és a régóta nélkülözött hadisarc révén Napoleon ügyesen belopózott a párizsiak szívébe.

Magára Napoleonra nagy hatással lehettek ezek a diadalok. Amúgy is erős önbizalma egyre fokozódott és ha nem is tudatosan, de ösztönszerűleg az a gondolat fogamzott meg lelkében, hogy diadalai és győztes hadserege révén a hatalom magas polcára emelkedhetik és talán kicsavarhatja a legfőbb hatalmat a direktórium kezéből. A kormányt

Napoleon a Rivoli mellett vívott csatában.

Napoleon olaszországi hadjáratának egyik legnagyobb csatáját vívta meg Rivoli mellett. A túlerővel támadó osztrákokat Joubert tábornok tartóztatta föl a hóval borított hegyek közt elterülő völgykatlanban. Az osztrákok be akarták keríteni a francia hadsereget, de Napoleon Masséna tábornok serege elé sietett s vele egyesülten kiragadta a győzelmet az osztrákok kezéből.

a diadalok feszélyezték és sejtették vele, hogy a katonai hatalom részéről egy napon még nagy baj érheti. A kormány helyzete amúgy sem volt irigylendő. A direktorok Carnot és Letourneur kivételével nem bírtak feladatuknak megfelelni, Barras és Rewbell egyéni és erkölcsi okokból is rászolgáltak a feddésre. Hasztalan iparkodtak a pénzügyeket rendbehozni. Mikor a 40 milliárd asszignatánál többet már nem mertek kiadni, másfajta, mandatáknak elkeresztelt papírpénzt hoztak forgalomba a még el nem adott egyházi javak terhére. De ezek értéke is csakhamar alászállott és az inség növekedett.

Még más, előre nem látható baj is támadt a pénzválságból. Azok

a pénzemberek, akik kisebb-nagyobb készpénzzel rendelkeztek, óriási nyereséggel dolgoztak és rengeteg vagyont szereztek. A készpénzre szorult állam, nemkülönben egyes megszorultak uzsorás kamatok mellett is kényszerültek ezektől a spekulánsoktól kölcsönöket felvenni. Az ily módon összeharácsolt pénzt pedig ezek a bankárok és ügynökök fényűzésre és pompára fordították, amivel természetesen a tönkrementek irigységét és gyűlölségét keltették fel maguk ellen.

Ezekből a zűrzavaros viszonyokból sarjadt ki az *első szociális*, mondhatni *kommunista mozgalom*. Mialatt Napoleon Itáliában diadalról diadalra vezette katonáit, Párizsban komoly összeesküvés támadt névleg a pénzarisztokrácia, voltaképpen pedig a magántulajdon ellen. A moz-

Babeuf.

Részt vett a nagy francia forradalomban is. Robespierre bukása után a tömeg uralmát hirdette s a földbirtokok fölosztását követelte. A bukott jakobinusokkal szövetekezve összeesküvést szót a direktórium megbuktatására és a forradalmi alkotmány visszaállítására. Nyaktiló alatt végezte életét.

galom alapítója és vezére Babeuf Ferenc jakobinus volt, ki keresztnevét a forradalmi ízű, klasszikus „Grakkhusz”-ra változtatta. Robespierre megbuktatása után hosszabb ideig börtönben ült, majd közböcsánat alapján visszanyerte szabadságát és demokrata s jakobinus elvű lapjában, a *Néptribun*-ban azt kezdte hirdetni, hogy az egyenlőség alapján a földet egyenlően fel kellene osztani a polgárok között. A harminchárom éves, fanatikus s mindenre kész forradalmár azt hirdette, hogy a föld senkié, gyümölcse mindenkié és azt követelte, hogy napi hétfő órai munka árán min-

denki kényelmesen megélhessen. Abban a roppant nyomorban, amiről már előbb vázlatos képet adtunk, Babeuf lapját mohón olvasták. Nemcsak Párizs műhelyeiben, hanem a parasztkunyhókban s a kaszárnyákban is. Ráadásul féktelenül izgatott a direktórium ellen is és az 1793. évi demokrata alkotmány visszaállítását követelte.

A direktóriumnak anélkül is elég gondot adott a szörnyen zilált anyagi viszonyok rendezése s nem tűrhette, hogy Babeuf az egyéni tulajdon eltörlése mellett izgasson. Válaszul a Pantheonban ülésező klubot bezáratta, mire Babeuf a rendőrség, sőt a katonaság soraiban is tagokat gyűjtött egy titkos összeesküvés céljaira. Mihelyt a direktórium Grisel kapitány árulása útján értesült erről, az összeesküvés fejeit elfogatta. Pörük tovább tartott egy esztendőnél. Babeuföt és Darthét halálra ítélték, a többit száműzetésre.

Az ítélet kihirdetésekor Babeuf és Darthé törrel megsebeztek magukat, ami azonban nem gátolta meg, hogy mindketten még asznap ne kerüljenek a guillotínra. A többieket száműzték. Ily véget ért az első szocialista-kommunista mozgalom.

Amidőn az a két hadtest, amelyet a direktórium Bonaparte kérésére a rajnai hadseregből Itáliába rendelt, megérkezett, az olasz háborúnak vége volt. Most a haditerv második felének, annak megvalósítása következett, hogy Bonaparte az Alpokon át kezét fogjon a rajnai francia hadsereggel s hogy tönkretéve a Károly főherceg alatt álló osztrák főhaderőt, Bécsset fenyegetse.

A Rajna mentén a köztársaság két hadsereggel, *Jourdan* és *Moreau* vezetése alatt harcolt Ausztria és a német birodalom ellen. Kezdetben a két hadsereg a Duna és a Majna mentén egyre előrenyomult és ugyancsak ráijesztett a déli német államokra. Egyszerre azonban 1796 nyarán *Károly osztrák főherceg* Jourdan hadtestére vetette magát és Würzburgnál teljesen megverte, úgyhogy Jourdan a Rajna mögé vonult vissza s állásáról leköszönt. A magárahagyott Moreau szintén kénytelen volt a Rajnához visszatérni. A győző, a Napoleonnál is valamivel fiatalabb *Károly főherceg*, Ferenc császár öccse, az osztrák hadsereg legkitűnőbb s egyetlen olyan hadvezére volt, aki Napoleonnal mérkőzhetett. Beteg testében bátor, agilis lélek lakott. Nagy mérvben epileptikus volt. Született katona-talantum, aki a sokban elmaradt osztrák hadsereget reformálni akarta, de reformtörékvései bátyja bizalmatlanságán s a bécsi haditanács ellenzésén hajótörést szenvedtek. Titkos ellenségei később annyira elkészerítették, hogy lemondott s a magánéletbe vonult vissza. Ez a fiatal vezér nem nyert ugyan e hadjáratban döntő csatákat, de

feltartotta, részben megsemmisítette a világ egyik legjobb hadseregét, a rajnai francia sereget.

Arra azonban nem volt idő, hogy Károly főherceg Wurmser és Alvinczy seregének romjaiból új hadsereget szedjen össze s hogy Napoleont olasz földön feltartóztassa. Napoleon ekkor már az osztrák határhoz közeledett. A haditerv értelmében 3 hadoszlopban indult meg, hogy az Alpokon át kezet fogjon a rajnai francia sereggel. Ettől a merész tervről Napoleon még akkor sem mondott le, midőn megtudta, hogy egymagában kell küzdenie az osztrákokkal. Károly főherceg, hogy Triesztet fedezze, a Tagliamento folyam mögött foglalt állást. A francia előcsapatot, a Rajna mellől Olaszországba rendelt hadosztályt Bernadotte vezette, aki katonáit azzai biztatta, hogy a rajnai hadsereg katonája gondolja meg, hogy az itáliai, tehát győzelemhez szokott hadsereg katonái nézik. A Tagliamentón kierőszakolták az átkelést, majd az Isonzón is s Napoleon előtt nyitva volt az út Klagenfurtig.

Bernadotte megszállotta Triesztet, Napoleon pedig a Mura völgyébe vonult és Leobenig jutott, honnan a Mürz mentén a Semmering lábáig vonult. Ezekre a hírekre a császári család gyermekeit Magyarországra vitték és összehívták a magyar insurrekciót. Thugut báró azonban, a hadipárt lelke késhegyig akarta folytatni a háborút. Azt hangoztatta, hogy Bonaparté helyzete, diadalai dacára nincsen biztosítva. És ebben igaza volt. Bonaparte aránytalanul kicsiny haderővel egy nagy ellenséges állam közepén állott, míg mögötte a császári házhoz hű, a franciát gyűlölő Tirol s a semlegességet játszó, de mégis inkább a császárhoz szító Velence fegyverkeztek. Kétfelől is könnyen elvághatták visszavonulási útját. Bonapartét mindez s még egyéb okok is arra bírták, hogy ne zárkózzék el a béke elől, melyet szerencséjére Ferenc császár is óhajtott. Ekkor írta Bonaparte híres filozófikus levelét Károly főherceghez, amely a *leobeni fegyverszünethez* és a *Campoformióban kötött békéhez* vezetett. Ebben a levélben mondotta Napoleon, hogy a katonák ugyan vitézül harcolnak, de azért kívánják a békét és fölveti a kérdést, hogy hat esztendő alatt, amióta a háború tart, nem ontottak-e elég vért, nem öltek-e meg elég embert.

Ezalatt a Rajnánál Hoche és Moreau is nyertek egy-egy csatát s mert Oroszország nagyon lanyhán teljesítette a koalícióban vállalt kötelezettségeit s Anglia pénzbeli segítséggel fukarkodott, azonfölül a franciák már Bécsset, a birodalom fővárosát fenyegették: Ferenc császár belement a fegyverszünetbe. Április első napjaiban Bonaparte Leobenben, bár a köztársaság a bécealkudozással Clarke tábornokot

A francia sereg óriási erőfeszítéssel átkelt a Tagliamento folyón.

Napoleon az olaszországi hadjárat után Bécs ellen készült. Ennek megakadályozására Károly osztrák főherceg a Tagliamento mellett foglalt állást seregével. A francia hadsereg azonban Bernadotte tábornok vezetésével átkelt a folyón és visszazorította az osztrákokat.

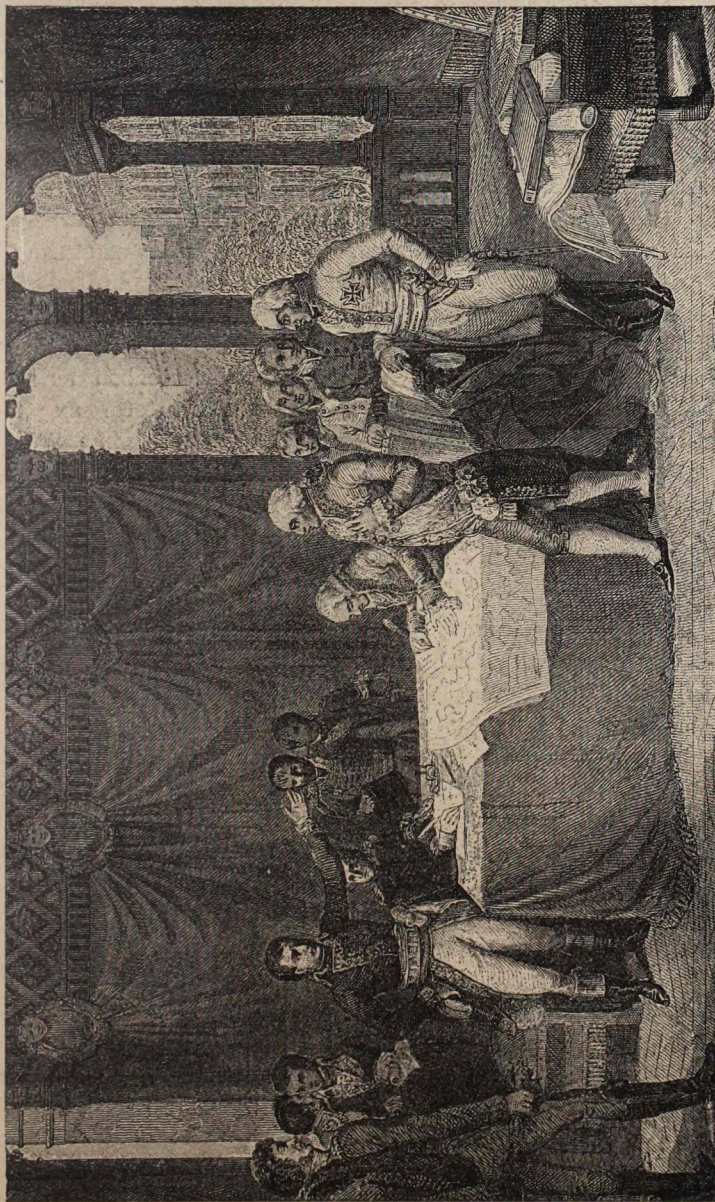
bízta meg, maga fogadta Károly főherceg megbizottját s megállapodott vele a béke előzetes föltételeiben. A köztársaság ezzel a békével megszerezte magának Belgiumot és Lombardiát, míg a császárt Velence birtokával kárpótolta, amelyet Ausztriának még meg kellett szereznie.

Napoleon Leobenből csakhamar visszasietett az olasz földre, hogy az osztrákoknak a Leobenben odaigért kárpótlások megszerzésében kezükre járjon.

Ebben a dologban mutatkozott be elsőízben mint körmönfont, ravasz diplomata. Előbb ügynökei által felkelésre szította a velencei területen élő demokratákat a kiváltságaikhoz görcsösen ragaszkodó előkelők ellen. És midőn a támadt zavargásokban a demokratákat támogató néhány francia katona és egy francia hajóskapitány életét vesztette, nyomban elégtételt követelt a megrémült szinyoriától, a kormányzótestülettől. Ez tehetetlenségének tudatában tüstént lemondott és a demokratákból alakított ideiglenes kormánynak engedte át a hatalmat. Ez pedig, csakhogy Bonapartétól és a francia megszállástól szabaduljon, 5 millió frank hadisarccal és sok műkincs és becses kézirat átengedésével békére bírta Bonapartét. A ravasz tábornok ezzel látszólag beérte, sőt azt az ígéretet tette, hogy a kaján bécsi udvarral szemben majd oltalmazója lesz Velencének. Leobenben pedig ugyanakkor Ausztriának kínálta a „tengerek királynőjét,” melynek „hitvány, gyáva népe a szabadságra amúgy sem érdemes.” Pár héttel később Thugut báró és Bonaparte megosztzkodtak Velence birtokain, miután szárazföldi birtokait csapataikkal már megelőzőleg úgyszólván hadüzenet nélkül megszállották. Campoformio után már csak az elszigetelt tündérvárossal kellett végezni, ami nem járt nehézségekkel.

Közben azonban Bonaparte egy pillanatil sem feledkezett meg arról, hogy feszült figyelemmel kísérje a párizsi eseményeket, melyek a direktóriumra nézve egyre kedvezőtlenebbül fejlődtek. Az új választások után a törvény értelmében Letourneur direktornak ki kellett lépnie, utódául pedig a nagyon is mérsékelt és royalista hírben álló Barthélemyt választották, aki Carnot-val egyetértve, véget kívánt vetni a folytonos háborúnak, idegen népek megsarcolásának és a visszatérő nemességgel és papokkal békében akart élni. Barras és két társa ellenben, a szélső jakobinus-demokrata párt hívei, a végtelenségig akarták folytatni a háborút, meg a prédaszedést és ellenszenvvel nézték a visszatérő emigránsokat.

De nemcsak magában a direktóriumban került a dolog meghasonlásra. Barras és társai a két kamarával is ellentétbe kerültek,

A Jeobenti béke okmányának aláírása. A békében a francia köztársaság megkapta Belgiumot és Lombardiát, Ausztria pedig Velen-cél. Napoleon kiszabadult nehéz helyzetéből, amelybe hirtelen előnyomulása folytán jutott. Jobboldalt az osztrák kormány megbízottjai állnak, baloldalon pedig Napoleon és tábornokai.

amelyekben a royalista elemek egyre szaporodtak, sőt az ötszázak tanácsa a royalisták zsoldjában álló Pichegru tábornokot választotta meg elnökévé. A royalista szalónok és klubok szinte újjongtak örömlükben. Ekkor azonban Barras és két direktor társa, hogy az ötszázak royalista elemeitől megszabaduljanak, erőszakra vetemedtek. Hoche tábornokot hívták segítségül, a fiatal, tüzes, köztársasági tábornokot, akiben sokan Napoleon vetélytársát látták. Hoche vállalkozott is a föladatra s hadtestének egy részével megszállotta Párizs környékét, de Carnot direktor felszólalására, aki azzal hozakodott elő, hogy a megszállás alkotmányellenes, visszavonta csapatait s nagybetegen visszament hadtestével a Rajnához. Még abban az évben, ősszel, Wetzlarban meghalt ez a fiatal, fényes katonatalentum, akit Bonapartéhoz mértek. Halálakor mérgezésről beszéltek s Napoleont gyanúsították. Hoche azonban természetes halállal mult ki. Agyon dolgozta és agyonfárasztotta magát.

Ezekben a zavaros, cselszövésrel teli napokban nevezte ki a direktórium a köztársaság külügyminiszterének Talleyrand-t, a fényes talentumu politikust és diplomatát, a feneketlenül erkölcsstelen embert. Históriai multú családból származott, de mivel gyöngéalkatú és sánta volt, papnak nevelték. A testi gyöngeség, a fényes ész, a ragyogó, bár ledér szellem egyesültek benne. Harmincnégy éves korában, egy évvel a forradalom kitörése előtt, már autuni püspök. A forradalom első időszakában Mirabeau híve. A rémuralom beálltával Amerikába menekült, honnan csak Robespierre bukásának hírére jött vissza Európába. Hazatértében, Hamburgban megismerkedett egy özvegygel, a Nyugat-Indiában született, gyönyörű szép, de teljesen műveletlen Grant asszonnyal, akivel éveken át együtt élt, mielőtt törvényesen feleségül vette. Staél asszony, a híres író nő ajánlotta őt Barras figyelmébe. Talleyrand a direktorok közül csupán a puritán Carnot-nak nem tetszett. Ugy vélekedett, hogy az új rendszerbe magával hozza a régi rendszer minden bűnét, hogy az új rendszer egyetlen erényével sem dicsekedhetik s hogy meggyőződését olyan gyakran változtatja, akár a köntösét, amiben nem is csalódott. Külügyministerségéről hallani sem akart. Barras és társai azonban leszavazták Carnot-t.

Időközben az ellentét a direktórium s az ötszázak között mind élesebbé vált. Pichegru már azon törte a fejét, hogy a Luxembourg-palotát hatalmába keríti s a direktorokat elteszi láb alól. Az ötszázak többsége a keresztény istentisztelet visszaállítását, az emigránsok ellen hozott büntetések eltörlését s az esküt megtagadó papok számára a kegyelem megadását kezdte feszegetni. Ebben a viszályban valószínű-

leg Talleyrand-nak jutott eszébe, hogy a csínyt, amitől Hoche visszariadt Carnot tiltakozására, Bonaparteval hajtassák végre. Talleyrand szólította föl a tábornokot, hogy a direktóriumot s a köztársaságot mentse meg. Bonaparte egyik szárnysegédét, Lavalettet küldte Párizsba, hogy a direktóriummal tárgyaljon, de főleg azért, hogy a politikai helyzetről és esélyekről hű képet nyerjen. Hogy Bonaparte azután Barras és a hanyatló köztársaság mellé állott, az természetes. Napoleonnak csak a Bourbonok visszatérésétől kellett tartania, csakis ezek üthették volna el a hatalom birtokától, melyre már számított. Így tehát a Bastille bevételének évfordulóján kiáltványt intézett katonáihoz, melyben felkérte őket, hogy a köztársaságot és az alkotmányt a royalisták merénylete ellen védelmezzék meg. Szavai visszhangot keltettek a még erősen köztársasági érzelmű katonáknál, akik aztán ilyenféle feliratot küldtek Barras címére: „Reszketsetek, ti royalisták! Bűneitek meg vannak számlálva, jutalmatokról szuronyaink fognak gondoskodni. Csak mutatkozzatok és már is végetek lesz.” Bonaparte pedig több röpiratban ijesztett rá a kamarákra: „Megjósolom nektek, pedig 80.000 katona nevében szólok, hogy az az idő, midőn gyáva ügyvédek és hitvány fecsegők katonákat mertek a nyaktíló alá küldeni, már lejárt.”

Szavát be is váltotta: rettentetlen alvezérért, Augereaut küldte Párizsba, katonákkal, ágyúkkal és pénzzel. Ez aztán Barras-val megbeszélte a végrehajtandó államcsínyt. Barras ugyanis, mihelyt a Bonaparte által Velencében elfogott royalista levelekből értesült Pichegru kamara-elnöknek üzelmeiről, nem habozott többé. Augereau pedig cselekedett. Hiába toborzottak a kamarák őrseget, hasztalan őriztették a termüket: Fructidor 18-án (1797 szeptember 4.) éjfél után Augereau mintegy 12.000 emberrel és 40 ágyúval körülvette a Tuileriákat és lefegyverezte azok parancsnokát, mire annak 800 gránátos katonája Augereau-hoz pártolt át. Az ébredező párizsiak az uccasarkokon kiragasztott hirdetésekéből értesültek a Pichegru és Condé herceg által tervezett merényletről, melynek megghiusítását a direktórium többsége immár Augereau-ra ruházta. A lakosság nyugodt maradt és némán szemlélte az eseményeket. Barras és két társa fegyveres hatalommal megjelent az ülésteremben és két direktort, 70 tanácsost, valamint 30 hírlapkiadót és néhány tábornokot, Cayenne-ba való deportálásra ítélte. Csak kevésnek, köztük Carnot-nak sikerült Genfbe menekülnie. Pichegru csak Cayenne-ból bírt megszökni. Megsemmisítettek 48 mandátumot, megnyirbálták a sajtószabadságot, a papokat és nemeseket újra üldözőbe vették. Szóval: a royalista pártra rettentetes csapást mér-

tek. A direktórium ezzel erőszakos diktatúrát teremtett, de nemsokára más forradalom következett be: a katonai hatalom erőszaka. És ezzel szemben a direktórium tehetetlen volt.

A fructidor 18-iki államcsíny egy dőre újra megszilárdította befelé

Cobenzl Lajos osztrák államférfiú.

Ő kötötte meg Napoleonnal a campoformiói békét. Sima modorú, ügyes diplomata volt. Később osztrák kancellár és külügy-miniszter lett.

a direktóriumot. Kifelé pedig Bonaparte vitte diadalra a köztársaságot, aki ezalatt Milanóban, Udinében és Campoformióban a leobeni fegyverszünet föltételei alapján a béke végleges megkötésében fáradozott. Nem állott útjába senki, hogy dolgába beleszóljon. Carnot elmenekült, Hoche meghalt, Pichegru útban volt Cayenne felé, Moreau-t pedig gyanuba keverve megfosztották a rajnai hadsereg főparancsnokságától. Rövid

idő alatt hatalmas lépéssel közeledett Bonaparte kiemelkedésének első lépcsőfoka, a katonai diktatúra felé. Környezete, az idegen követek ezt már jósolgatták. Már azt olvassuk róla: „Ezt az embert mi sem képes visszatartani, ez vagy a trónra vagy a vérpadra jut.”

Milanóban Bonaparte már udvart tart, a békealkudozásokat pedig tetszése szerint vezeti. Hogy a diplomáciában is mester, arról most meggyőződhetett Thugút osztrák külügyminiszter embere, *Cobenzl Lajos gróf*, aki pár évvel utóbb Thugutot a külügyministerségben váltotta föl.

Cobenzl inkább síma, ügyes, a szokott ármányokban jártas diplomata, mint nagyszabású államférfi. De Napoleon nagyon ügyesen bánt el vele. Néha jól színlelt fenyegetésekkel és indulatos fellépéssel verte le a lábáról. Egy alkalommal egy drága vázát dobott Cobenzl lábaihoz, máskor meg csábító ígéreteivel tette egészen a maga eszközévé a követet.

Az 1797 október 17-én aláírt campoformói béke föltételei ezek: 1. Ausztria lemond Belgiumról és Lombardiáról. 2. Kárpótlásul a velencei köztársaság szárazföldi birtokait kapja az Etsch folyóig, továbbá magát Velencét, Isztriát és Dalmáciát. 3. A francia köztársaság megtartja Belgiumot és megkapja az Ión-szigeteket. 4. A modenai hercegségből, Milanó, Mantua, Bergamo, Brescia, szóval Lombardia területéből és a három pápai legációból a Pón-inneni köztársaságot alakítják. A modenai herceget Ausztria fogja Breisgauban kárpótolni. Ezek a nyilvánosságra hozott föltételek. Ámde volt a békének néhány fontos *titkos pontja* is: 1. Ausztria belenyugszik a Rajna balpartjának átengedésébe Baseltól Andernachig. 2. A balpart területi fejedelmeit a jobbparton fogják majd kárpótolni. 3. Ha Poroszország nehézségeket támaszt, közös erővel fognak ellene eljárni. Befejezésül Ferenc császár jóindulatának tanúsága gyanánt Mainz várát, a Közép-Rajna kulesát a franciáknak adta át. Némely függőben maradt kérdés elintézését pedig a közelebb egybehívandó rastatti kongresszusra bizták.

A béke Thugut saját szavai szerint Ausztria történetében gyalázatossága által lesz emlékezetes. Bonaparte sikerét a párizsiak, kivált Talleyrand, az egekig magasztalták. Valóban el kellett ismerni, hogy Bonaparte a tanácskozás zöld posztóval leterített asztalánál épp úgy tud sikereket kicsikarni, mint a véres csatamezőn.

A béke megkötése után Bonaparte nem ment Párizsba, hanem Olaszországban maradt, ahol a liguriai köztársaság és az új Pón-inneni republika berendezésével foglalkozott. Ebben Berthier tábornok,

vezérkari főnöke segédkezett, akinek legtöbb érdeme, amint az egykorúak vallották, az volt, hogy Napoleon parancsait vakon teljesítette.

Azután a tehetetlen, porig lealázott Velencére került a sor. A franciák megszállták, kincseit, hajóit, ágyúit és a híres államhajót is elvitték, az üres várost pedig az osztrákoknak adták át. Eközben a rastadti kongresszus is megnyílt, ahol különösen a porosz és német birodalmi ügyek rendezéséről folyt a szó. III. Frigyes Vilmos porosz király, aki apját csak pár hónap előtt váltotta föl a trónon, nem ellenzte, hogy a Rajna partja a franciáké legyen. Bonaparte, aki Rastadtban is megfordult, nem várta meg a kongresszus bezárását. Jól végezve

Berthier.

Hadi mérnök s Napoleon vezérkari főnöke volt. Résztvett Napoleon valamennyi hadjáratában. Napoleon nagyon szerette s érdemeiért herceggé tette. Vilmos bajor herceg lányát vette feleségül. Mikor Napoleon Elba szigetéről visszatért, felesége rábeszélésére nem csatlakozott jötevőjéhez, hanem apósághoz ment Bambergbe. Ezt azonban később annyira megbánta, hogy megtébolyodott. Mikor Bambergben végignézte a Napoleon ellen induló orosz csapatok elvonulását, a 62 éves férfi leugrott a királyi kastély erkélyéről és szörnyet halt.

dolgát, most már ellátogatott Párizsba, ahol majdnem két esztendő óta, amióta az olasz földön harcoló francia hadsereg fővezérének nevezték ki, nem fordult meg.

Váratlanul, bejelentés nélkül érkezett Párizsba. Felesége egy kis kerti házban lakott, ott szállott meg. Első látogatója Barras volt, a direktorok közül a leghatalmasabb. Amint a párizsiak megérkezéséről értesültek, mindenfelé hangosan ünnepezték és dicsőítették. Bonaparte pedig adta a szerény, a fáradt embert, aki csatái és

diplomata fáradalmi után csak pihenni kíván. Ezzel még fokozta azt a kíváncsiságot, amellyel személyét körülveték. Igen helyesen, sok emberismerettel ítélte meg a tömegnek a kíváncsiságát: „Ha vérpadra hurcolnának — mondta — éppen úgy bámulnának.” Mindamellett résztvett a direktóriumnak a Luxembourg-palotában tiszteletére rendezett ünnepélyén, melyen a kamarák is megjelentek. Más kitüntetések is érték: az akadémia tagjának választotta a számkivetett Carnot helyébe. Párizs pedig

VI. Pius pápa.

II. József vallási reformjai, majd a francia forradalom okozott sok gondot a pápának. A francia köztársaság vallásellenes reformjait elvetette, amiért megfosztották franciaországi birtokaitól. Napoleon Berthier tábornokát küldte ellene, aki a pápát elfogatta, megszüntette az egyházi államtól s kihirdette a római köztársaságot. A pápa mint fogoly halt meg Valenceban.

azt az uccát, amelyben lakott, elnevezte a *Győzelem uccának*, feleségét a párizsiak elnevezték a *Diadal asszonyának*. Csakhogy ezek az ünnepélyek nem elégitették ki lelkét. Folyton újabb haditerveken tépelődött, melyek révén véglegesen hatalomra juthatna, annál is inkább, mert pár hét alatt tapasztalhatta, hogy a nép milyen feledékeny. Keserűen jegyzi meg: „Párizsban minden csoda csak három napig tart. Itt minden hamar kopik. Ha tétlen maradok, el vagyok veszve!”

A béke helyreállításával a direktórium megalakította Belgiumból és Hollandiából a Batáviai köztársaságot, amely a maga költségén a francia hadseregből huszonötezer főt tartott el. Ugyancsak huszonöt-

ezer főnyi francia sereget kellett eltartania az Alpokon innen eső olasz köztársaságnak is. *Rómába*, a VI. Pius pápával kötött béke után Bonaparte József, Napoleon bátyja ment követnek s valószínűen nem volt ártatlan abban a lázadásban, amelyet a római republikánusok 1797 december 28-án a pápa ellen egész váratlanul támasztottak. A pápa dragonyosai hamarosan leverték a lázadókat, akiknek egy része a francia követ portájára menekült. A dragonyosok oda is utánuk mentek és rájuk lőttek.

A zajra az udvaron termett Bonaparte József, oldalán a fiatal Duphot tábornokkal, aki másnap szándékozott feleségül venni József sógorasszonyát, azt a Clary Désirée-t, akit utóbb Bernadotte vett feleségül.

A dragonyosok véletlenül lelőtték Duphot tábornokot, amire Bonaparte József nyomban elhagyta Rómát. A direktórium parancsára, mert Párizsban Duphot agyonlövését a béke megszakításának vették, Berthier tábornok néhány nap múlva okkupálta Rómát s a Kapitóliumról kihirdették az új római köztársaság megszületését, ami egyúttal a pápa világi hatalmának végét jelentette. A francia köztársaság egy Haller nevű biztosa kalappal a fején megjelent a pápánál s megparancsolta, hogy készüljön útra. Mondják s nem hihetetlen, hogy Haller ekkor két briliáns gyűrűt erőszakkal tépett le a pápa ujjáról.

VI. Piusz, a nyolevanéves aggastyán vonakodott elhagyni rezidenciáját s nem akarta elismerni a köztársaságot. Berthier habozott, hogy mit tegyen. Azonban csakhamar megérkezett Masséna, aki miként Berthier, a pápai rezidenciában szállott meg s aki már nem riadt vissza attól, hogy a pápa ellen erőszakot használjon. Pár nap múlva erős katonai fedezettel már úton volt VI. Piusz Siena felé, ahol egy kolostorba internálták, ahonnan utóbb francia földre, Valence-ba hurcolták, ahol bánatában nemsokára meghalt.

Rómában pedig a francia uralom a naptárt kicserélte a forradalmi kalendáriummal s az *Igazság* allegóriájaként meztelen aszszonyt állított az oltárra, kezében lobogó fáklyával, feje körül a mártírok dicsfényével. De a franciák ennél gonoszabbakat is műveltek: raboltak és loptak pénzt, templomszereket, edényeket és műkincseket, amiket nagyrészen potom áron eladtak. Az üres köztársasági formák és frázisok uralma vajmi keserves csalódást hozott azokra, akik rajongtak a svájci köztársaságért.

Végül *Svájc* szabad népét is belevonták a francia hatalom érdekkörébe. Úgyes kézzel szított pártharcok után a franciák beavatkoztak

a svájci ügyekbe is és a svájci szövetséget *Helvetia* néven köztársasággá alakították. A pátruciussal befolyásának véget vetettek s az országot francia fennhatóság alá rendelték és Genf kantont elszakították. Egyedül a gazdag Bernből 25 millió frankot vittek el.

Az egyiptomi expedíció.

(1798—1799.)

Miután Ausztria lerakta fegyvereit és a direktórium Bonaparte tábornok kardjával belső ellenségeit is leverte, már csak Anglia dacolt még a köztársasággal. Angol hajók büntetlenül sarcolták meg a francia tengeri kereskedést, elragadták a franciák gyarmatait, tönkrevették flottájukat. Még a franciákkal kényszerűségből szövetkezett Batáviai köztársaság gyarmatait is sorra elhódították. Így vesztették el a hollandok a csodás Cejlont és a Fokföldet.

A franciák ezerféle terven törték az eszüket, hogy miképp adhatnák vissza az angoloknak a kölcsönt. Hoche tábornok expedíciót tervezett, mely Irországból támadna rá Angliára, de korai halálával ez a terv dugába dőlt.

Most, hogy Bonaparte tábornok megunta a veszedelmes télenléteget s új megbízás után kapkodott, szintén vizsgálat tárgyává tette egy Anglia elleni expedíció tervét. De csakhamar meggyőződött arról, hogy egy közvetlen támadás — a csatornán át — kudarccal járna. De ugyanabban az emlékiratban, melyet erre nézve a direktóriumhoz intézett, más tervvel állott elő. Azt fejtegette, hogyha *Angliát magát nem lehet megtámadni, akkor támadják meg gyarmatait, elsősorban pedig Indiának, a mesés tündérországnak kulcsát, Egyiptomot*. Bonaparte kissé babonás kedélyét már gyermekkorától érdekelte a Kelet tarka világa, mérhetetlen nagysága, mesés kincse. Régóta ábrándozott Nagy Sándorról, kinek példájára ő is szeretett volna keleten hódítani és új babérokat szerezni, amire nagy szüksége volt. Azt írja: „Nem akarok itt maradni, ebben a kis Európában nem lehet eleget elérni. Keletre kell menni, ott a hatalom és dicsőség forrása.” Terveiben a bomladozó Törökország örökségére is gondolt, de még azzal az utógondolattal is foglalkozott, hogy ha időközben háború törne ki Európában és Franciaország a rövidet húzná, akkor győztes seregével visszatérhetne és rendet csinálhatna. Ha pedig Franciaország nem szorulna Európában kardjára, akkor Keleten szerezhetne számára országokat, magának pedig újabb babért.

A direktórium, mely előtt különösen Talleyrand vitatta az expedíció sikereit, némi habozás után hozzájárult Bonaparte tervéhez. Titokban tán örültek is Barras és társai, hogy a reájuk kényelmetlen tábornoktól megszabadulhatnak. Nemsokára megjelent a rendelet, mely szerint Bonaparte Toulonban „az Anglia ellen küldendő hadsereget és flottát szervezze meg.” Az igazi célt persze senki sem árulta el.

Toulonban lázas munkával folytak az előkészületek. Bonaparte nem kalandnak nézte a dolgot, mint mások és a leg gondosabban készült az expedícióra. Szokatlan nagy haderőt gyűjtött. Magával vitt 40.000

Málta szigete a XVIII. század végén.

Napoleon egyiptomi expedíciója alkalmával elfoglalta a szigetet a János-lovagrendtől, amely azt három század óta bírta.

válogatott embert, 15 elsőrangú sorhajót és 500 kisebb-nagyobb szállítóhajót. Pénzmaggal is bőven el volt látva Itália és Svájc kincseiből. Magával vitte Kléber, Lannes, Murat, Davout, Junot, Marmont, Desaix és Lefebre tábornokokat, akik egytől-egyig jeles katonák voltak, továbbá Beauharnais Jenőt, a mostoha fiát. A gúlák rejtélyes országának tudományos felkutatása végett pedig száznál több tudóst, köztük volt Champollion, Bertholet, Monge. Így felszerelve, 1798 május 19-én elindult Toulonból és a Levante felé vette útját. Bonaparte az „Orient” admirálhajón tartózkodott. A legnagyobb veszedelem a Nelson tengernagy alatt álló angol hajóhad részéről fenyegette, aki neszét vévén a dolognak, a Földközi-tengeren cirkált és Toulont is erősen szemmel tartotta. Bonaparte erről mit sem tudott, de szerencséjére pár nappal elindulása

előtt nagy szélvész szétűzte és meg is rongálta Nelson hajóit, ki kénytelen volt Szárdínia közelébe vonulni és mikor megfigyelő helyét újra elfoglalta, a francia hajóhad már útban volt.

Ilymódon Bonaparte szerencsésen és minden akadály nélkül érkezett Máltáig. Ezt a szép és termékeny szigetet 1522 óta a János-lovagrend bírta Nápoly főnhatósága alatt. A rend nagymestere az osztrák Hompesch Ferdinánd volt. Napoleon csellel partra szállított néhány francia csapatot s néhány ágyút s mert a bevehetetlennek tartott La Valette fellegrvár okkupálását nemcsak a benne fölhalmozott fegyver és élelem miatt, de az egyiptomi expedíció sikere érdekében is szükségesnek tartotta, megtámadta a várat, amelyet a tehetetlen nagymester és lovagjai immel-ámmal védtek s hamarosan föladtak. A nagymestert évi harmincezer, a francia születésű lovagokat évi hétszáz frankkal kárpótolta. A rend birtokait azonban elkobozta. Bonaparte Málta őrzésére Vaubois parancsnoksága alatt háromezer embert hagyott hátra.

Ezalatt Nelson hevenyében kijavítva megrongált hajóit, üldözésére indult. Éjjel-nappal kereste, de csodálatos módon nem akadt nyomára. Így történt, hogy Bonaparte akadálytalanul kikötött. Alexandriában. Nyomban felajánlotta szövetségét az egyiptomi török pasának az engedetlen mamelukok ellen, a pasa azonban nem kért a szövetségből, sőt rövidebb idővel a szultán hadat izent Bonaparténak.

Ez volt az első csalódás, amely Bonapartét érte. Mint a vallás dolgában közömbös ember a mohamedán vallás és hívei iránt kíméletet akart tanusítani, amint ezt politikai érzéke is sugalta. Képzeletében már előre látta, amint egy elefánt hátán, turbánnal a fején a mohamedánok élén vonul India ellen. Türelmet és kíméletet követelt katonáitól is abban a híres napiparancsban, mely még a nyílt tengeren kelt és melyben bátorságra és kitartásra, egyúttal azonban fegyelemre intette őket, mert csak így remélhetik, hogy a benszülöttek rokonszenvét elnyerve halálos csapást mérhetnek a dölyfös Angliára. Igaz ugyan, hogy Toulonban hajóraszállítás előtt katonáit azzal biztatta, hogy a zsákmányból mindegyikük hat hold földet vehet majd odahaza, de most megfontolva a helyzetet, eltiltotta őket a rablástól.

Az arab benszülöttekben szintén csalatkozott. Mézes szavai hidegen hagyták ezt a sorsában megnyugvó népet, mely közömbösen fogadta „megváltóját.” Tartani azonban nem kellett tőlük. Még a hűbéres nemesség, a mamelukok lovashada sem volt veszélyes. Ez a pompás sereg csupa vakmerő emberből állott, de nem volt sem gyalogsága, sem tüzérsége és mindössze 8000 főre rúgott. Igazi veszedelemmel csak

a sivatag, a hőség és ezeknek kíséretében azután az éhség és szomjúság, meg a kimerültség fenyegette a franciákat.

Ilyen viszonyok között fogott Bonaparte Egyiptom meghódításához. Alexandriát csekély fáradsággal már másnap hatalmába kerítette s innen Kairó felé indult. A puszta átvezető rövidebb utat választotta és csak az ágyúkat szállította hajókon a Niluson fölfelé. Már e menet közben szörnyen szenvedtek a katonák a hőségtől és midőn piszkos ciszternák meleg vizével kellett beérniök, zúgolódni, sőt

Mameluk lovas.

Az egyiptomi hűbéres nemesség hadserege ilyen pompás lovasokból állott, de a vakmerő lovasokat Napoleon könnyűszerrel szétverte.

fenyegetőzni kezdtek. Néhányan kétségbeesésükben öngyilkosságra vetemedtek. És máris körülrajzották őket a fürge mameluk lovasok. Bonaparte négyszög alakba rendezte katonáit és így folytatta útját Kairó felé. Ezt a szent várost a huszonnégy bég alatt szabadon élő mamelukok tartották kezükben. Kairótól ötórányira Gizeh falu piramisai környékén várta Murad bej 5000 martalóc és a mamelukok élén a franciákat. Bonaparte azzal tüzelte harcra katonáit, hogy itt a pirámisoktól negyven évszázad tekint rájuk. Azután négyszöget formáltatott, a sarkokra ágyúkat állított, míg a poggyászt, az öszvéreket és a tudósokat a középre küldötte. Murad bej első rohamát Desaix csapata fogta föl, melynek rettenetes sortüze a mamelukok sorait nagyon megritkította. Rövid, de nagyon véres harc után a franciák a cifra köntösű, deli mamelukokat teljesen szétszórták s most már ellenállás nélkül vonulhattak be Kairóba. Itt kapta Napoleon Alexandriából a hírt, hogy Nelson, az angoloknak mai napig legünnepeltebb tengernagya a francia flottát *Abukirnél* teljesen tönkrevverte.

Az Abukir melletti tengeri csata a tengeri háborúk egyik legkimagaslóbb ténye. Brueys francia tengernagy maga választotta ki ezt az öbölt főállomásának, melyről azt írta Bonapartenak, hogy flottáját benne megközelíthetetlenül helyezte el. És mégis megtörtént, hogy Nelson, aki mint a sas csapott le hirtelenül a gondatlanul henylő francia matrónépre, a part és a francia hajóhad közé furakodott és most már két tűz közé fogta az ellenfélt. Nem segített sem Brueys hősiessége, aki az Orient-tel együtt levegőbe repült, sem a legénység önfeláldozása, amely még a halál pillanatában is éltette a köztársaságot. Csak két francia sorhajó bírt elmenekülni, a többi hajó elsüllyedt.

Ez rettenetes csapás volt a franciákra. Seregük immár el volt vágva hazulról és ki volt szolgáltatva a véletlennek. Növelte a bajt, hogy a török szultán híret vette az abukiri katasztrófának s az orosz cár nógátására szintén hadat izent Franciaországnak. Bonaparte mindamellett nem vesztette el higgadságát. Tábornokai körében úgy tüntette föl

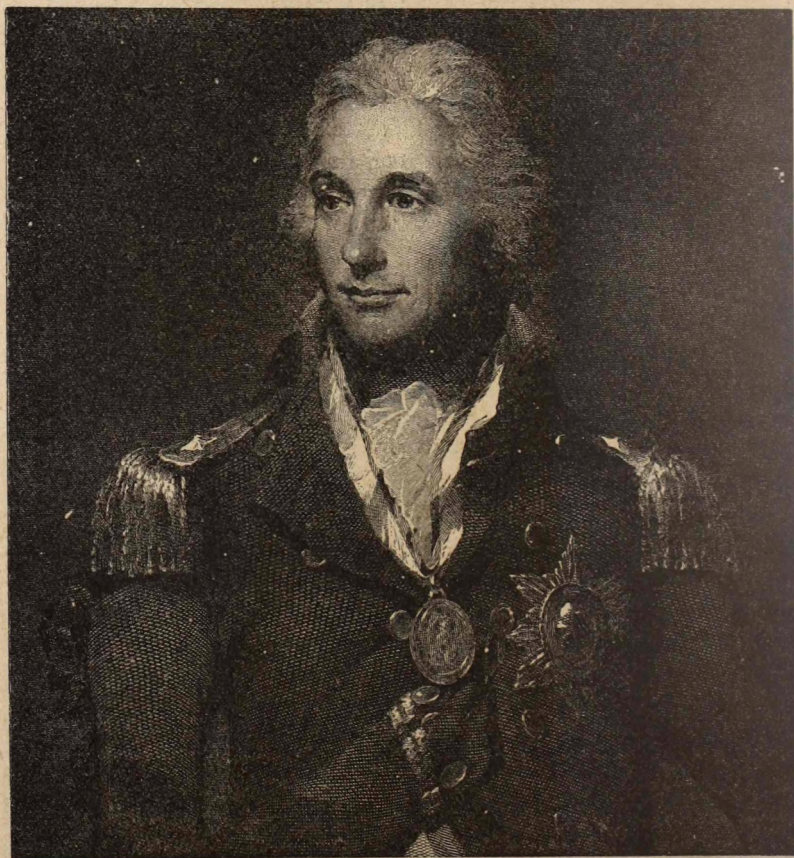

Murad bej.

Az egyiptomi mamelukok vezére volt. A gizehi piramisok mellett megtámadta Napoleon expedíciós seregét, de megsemmisítő vereséget szenvedett s Napoleon most már ellenállás nélkül vonulhatott be Kairóba.

a dolgot, mint mulékony bajt, de most már erélyesebb, sőt kiméletlen akcióba fogott. Kairónak a „szent háború” jelszava alatt felkelt lakosait kartácstűzzel büntette, a szultánnak Szíria felől közeledő csapataival pedig maga szállt szembe.

Eléjük ment Szíriába, de vérmes reményei ezúttal füstbe mentek. Csak 4 hadosztállyal indulhatott Szíriába. Az erős

Nelson angol tengernagy.

Az Abukiri-öbölben tönkretette Napoleon expedíciós hajóhadát s ekkor mindenki azt hitte, hogy az Egyiptomban elszigetelt Napoleon nem kerülheti el vesztét. Az angol király ezért „Nilus bárója” címmel tüntette ki és évi 2000 font tiszteletdíjat adományozott neki. Az angol hajóraj vezére volt a trafalgari ütközetben s legyőzte a hősiesen küzdő spanyol-francia hajóhadat. Az ütközet napján ez volt Nelson napiparancsa: „Anglia elvárja, hogy minden fia megteszi kötelességét.” Az ütközet vége felé Nelson puskagolyótól találva meghalt.

Jaffánál talált az első ellenállásra. A török várparancsnok a francia hírnöknek, aki Bonaparte nevében a vár föladására szólította föl, leüttette a fejét. A franciák bosszúja nem késett soká. Miután rést törttek a falon, rohammal foglalták el Jaffát, kirabolták s a lakosság nagyobb részét kardélre hányták. A nagyszámú hadifoglyot Bonaparte, a haditanácsal egyetértve, a tengerbe dobatta. Innen *Saint Jean d'Acre* (a régi Akka) alá indult, amelynek falai erősebbek voltak Jaffa falainál. A várat Ahmet pasa, Szíria kormányzója védte, kit kegyetlenségéről „hentes”-nek hívtak. A vár kikötőjében azonfelül az angol hajóraj egy osztálya horgonyzott; amely az őrséget a tenger felől minden szükségessel ellátta.

Ilyenformán a franciák nem sokra mentek s közben Napoleon hírt kapott, hogy Damaszkusz felől nagyobb török esapat közeledik a vár fölmentésére. Hogy azt föltartóztassa, eléje küldte Klébert hadtestével. Majd Napoleon is abbahagyta d'Acre ostromát s Kléber segítségére sietett. A Tábor-hegy lábánál találta Klébert heves csatában az ellenséggel. Napoleon két oldalról támadott s a három tűz közé fogott törökök rövid harc után otthagyták a csatateret. Most folytatta d'Acre abbahagyott ostromát. Jaffából ostromágyukat hozatott. Azonban a török is kapott segítséget a tenger felől. Angol tüzérek és mérnökök irányították a törökök ágyúit s végül, midőn a francia seregben pestis és egyéb járvány ütött ki, teljesen fel kellett hagyni az ostrommal. Ezzel az India s a Kelet meghódításáról szőtt ábrándos tervek sivár véget értek.

Az Egyiptomba való visszatérés nagyon megviselte seregét, amelyet a pestis, a fáradalmas út egyébként is megtizedelt. E rettenetes visszavonulás alkalmával történt, hogy a megebesült katonákat az út szélén hagyták, 60 pestisbeteget pedig megmérgeztek. Amidőn a kimerült had végre Kairóba érkezett, Napoleonnak nem volt több tizenkétezer emberénél, a többi betegen feküdt. Az így megapadt sereget nagy veszedelem fenyegette. Musztafa pasa Abukirnál 18.000 emberrel partra szállott. Bonaparte hatezer emberrel indult Alexandriából ellenük. Az ütközetben, amely rendkívül véres volt, a török sereg teljesen megsemmisült, Musztafa pasát és a földnyelvre szorított menekülteket elfogták. Ezzel a győzelemmel Napoleon kiköszörülte azt a csorbát, amelyet a francia becsületen Nelson a francia flotta megsemmisítésével ejtett. Mindamellett Bonaparte felismerte, hogy Egyiptomban nem maradhat és hogy tarthatatlan helyzetéből minél előbb szabadulnia kell. Az Európából érkező hírek is visszatérésre intették.

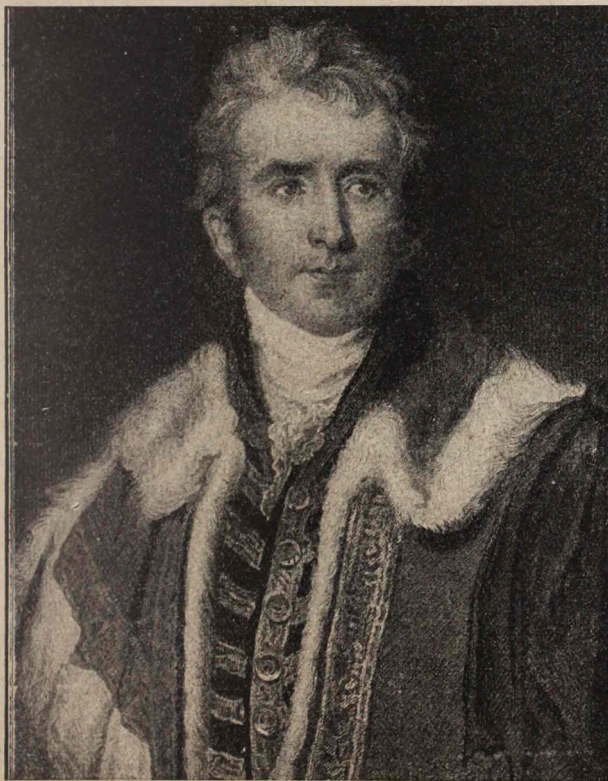
A második koalíció Franciaország ellen.

(1790—1801.)

Mialatt Bonaparte tábornok keleten járt, a francia köztársaság ellenfelei másodsor szövetkeztek a forradalmi fegyverek terjeszkedő erejével szemben. Rosszul leplezett haraggal szemlélték a liguriai, cisz-alpina, római, helvétiai köztársaságok alapítását. Bosszúsan értesültek VI. Piusz fogságáról; a rastadti kongresszuson szereplő francia követek fenyegető követeléseiről, fenhéjázó modoráról és nem utolsó sorban a direktóriumnak minduntalan érvényesülő túlkapásairól és kapzsiságáról. Bonaparte távolléte, szíriai balsorsa bátorítólag hatott a régi Európa fejedelmeire. Így hát megszületett a *második koalíció*. Szellemi atyja ifj. *Pitt Vilmos*, angol miniszter, tagjai pedig *Anglián* kívül: *Ausztria*, *Nápoly*, *Törökország* és *Oroszország*, melynek cárja *I. Pál*, mint a johannita lovagrend protektora Málta elfoglalása miatt is neheztelt a franciákra.

A támadást, be nem várva a többi szövetségesnek felvonulását, Nelson biztatására *IV. Ferdinánd nápolyi király* kezdte, aki a francia fenhatóság alatt álló római köztársaság ellen küldte ki hadait. *IV. Ferdinánd* király, Mária Terézia veje, egy inkább zsarnoknak, mint királynak termelt férfi vállalkozott rá, hogy Rómát megszabadítja a francia uralomtól és visszaadja a pápának. Mária Teréziának nagyravágyó és fékezhetetlen szenvedélyű leánya, *Mária Karolina*, Hamilton ladyvel, a nápolyi angol követ feleségével, aki kegyeivel Nelsont tüntette ki, tüzelte a nápolyi tervet. A nápolyi sereg átlépte a római határt s ellenállás nélkül vonult be Rómába. A nápolyi sereget Mack Károly osztrák tábornok vezette, aki vitéz katona hírében állott. Rómában az Angyalvárban egy maroknyi francia csapat ugyan ellenállott, de a város prédára került. Championnet, Róma francia parancsnoka, Terni felé vonult vissza, ahol Macdonald francia tábornok nagyobb haderővel állott. A két tábornok most együttesen megtámadta a nápolyiakat, kiverte őket Rómából s azután Nápoly ellen indultak. Gaeta parancsnoka, a svájci Tschudi a várat ellenállás nélkül feladta, mire a nápolyi király családjával angol hajón Palermóba menekült. Mack tízmillió frank s Capua és a nápolyi citadella átadása fejében vásárolta meg, hogy Aversába visszavonulhasson. De minthogy a nápolyi sereg, mely útközben Rómát és Nápolyt kirabolta, teljesen feloszlott, mint hadifogoly jelentkezett Championnet táborában. Nápolyt, a fővárost a lazzaronik keményen

védtek, de leverettek. Erre a győztes franciák az intelligencia örömére, mely a rabló csócseléktől sokat szenvedett, a királyságot megszüntették és a nápolyi királyságból megalakították a *parthenopiai köztársaságot*, amelynek élére a kemény Macdonald került.

Ijabb Pitt Vilmos angol államférfi.

Rendkívül tehetséges politikus volt, már 24 éves korában miniszterelnök lett. Eleinte rokonszenvezett a francia forradalommal, de később megakadályozta a forradalmi eszméknek Angliában való terjedését. Ő hozta létre Napoleon ellen a második koalíciót.

Nápoly után nyomban Szárdinia elfoglalása következett, melyet a sikeres megszállás után francia igazgatás alá helyeztek. Ezzel Olaszország ismét francia kézbe került s éppen emiatt keveredett Franciaország újabb harcokba az ellenséges hatalmakkal, melyek foglalásait nem tudták jó szemmel nézni. Nemsokára a harcoknak új sorozata

Indul meg. Az egyesült hadak fővezére, Szüvorov orosz generális, egyike a legeszesebb és legtapasztaltabb katonáknak. Francia részről, a távollevő Napoleon helyett Jourdan, Schérer, Moreau, Joubert, Macdonald és Masséna tábornokok vezetik a francia sereget. A rastadti kongresszus,

IV. Ferdinánd nápolyi király.

A győztes franciák megfosztották trónjától, de nemsokára visszatért Nápolyba és bosszút állt a franciákhoz szító lakosságon. Napoleon is trónvesztettnek nyilvánította, de Ferdinánd újra visszatért s elfoglalta trónját. Alattvalói többször föllázdak ellene, de ő osztrák csapatok segítségével mindig visszaállította zsarnoki uralmát.

lyozták az osztrákok. Károly főherceg Jourdan seregét ismételtelen megverte, úgyhogy Jourdan a direktórium neheztelése folytán lemondott és átadta helyét Massénának, ki a német-svájci sereg fővezérletével bízott meg.

Nem volt nagyobb szerencséje azonban Schérernek sem az Olaszországban várakozó osztrák-orosz hadakkal. A harc első szakaszát a franciák az osztrákokkal vívták, kiknek vezére Kray Pál tábornok

hol a béke módozatai felől tanácskoztak, még nem ért véget, csakhogy Szüvorovnak Felső-Itáliában való megjelenését a hadüzenetnek kellett tekinteni.

A direktórium evégből hozzáfogott a készülődésekhez. Ujjoncozást rendelt el, a seregeket szervezte és a szövetségesek ellenében Schérerrel Olaszországba, Massénát Svájcba és Jourdan-t Németországba küldte fővezéri minőségben. Jourdan és Masséna, előbbi a Rajnán, utóbbi Svájccon keresztül hatolt előre, hogy a döntő csata megvívásánál egyesüljenek.

Az egyesülést azonban megakadá-

volt. Miután Kray kitünő hadállást vett s nemcsak a visszavonulás, hanem segélynyerés esetére is jól biztosította magát a háta mögött levő erődökkel, Magnanónál megütközött a franciákkal és fényes diadalt aratott rajtuk. A direktórium a vereség hírére úgy tett Schéerrel is, mint előbb Jourdannal. Elmozdította állásából és a vezérletet Moreau-ra ruházta.

Moreau-t a francia hadsereg egyik legtehetségesebb tábornokának tartották. Maga Napoleon is sokat tartott képességeiről s nem egyszer féltékenységet is tanúsított Moreau iránt. Az új fővezér megállította a hátráló franciákat, kisebb összeütközésekben győzött is, de a Cassánónál Melas segítségével siető Szuvorov támadását nem bírta visszaverni. Pedig heves és elkeseredett ellenállást fejtett ki a francia sereg, csak hogy Szuvorov taktikája mégis bevált. Nagy tömegeket sodort össze mindama pontokon, hol a francia hadállást megtörni akarta és mindannyiszor tömeges rajtaütésekkel zaklatta a szárnyakat, melyek végül a túlerő elől meghátráltak. A cassánói győzelem után Szuvorov elfoglalta Milanót s Lombardia ezzel ismét visszakerült az osztrák császár birtokába.

Az eddigi vereségek a franciákat erősebb küzdelemre ösztönözték és nemsokára az egész vonalon kitört a harc. A harc vonal valóban nagy-kiterjedésű volt, Svájctól Olaszországig húzódott s minden pontján ropogtak a fegyverek.

I. Pál orosz cár.

Zárkózott természetű, zsarnok uralkodó volt. Napoleonra főképp azért haragudott, mert az egyiptomi expedíciós útjában elfoglalta Málta szigetét, a János lovagrend birtokát, melynek a cár volt a védnöke. Ezért belépett a Napoleon ellen alakított szövetségbe. Tábornokai és udvari főemberei összekülvést szöttek ellene és meggyilkolták.

Masséna, a német-svájci francia hadsereg hadműveletei alapján Zürichet választotta. Az osztrákok több támadását visszaverte és olyan erős pozíciót foglalt el, mely egyszerre támpontot adott seregének a Német és Olaszországgal való küzdelem felvételére.

Macdonald ezalatt a nápolyi király leverésére sietett. Az angol és orosz hajóhadtól támogatott Bourbonok visszatértek Nápolyba, ahol borzasztó vérengzések között támadtak ellenfeleikre s a franciákat távozásra

kényszerítették.

A Macdonald és Moreau vezetése alatt álló seregek egyesülni iparkodtak, de ez csak nagynehezen és óriási áldozatok árán sikerült, mert Szuvorov Trebbiánál az északnak siető Macdonald útját állotta. Meglepetésszerűen támadt a franciákra és háromnapos harcban súlyosan megverte őket. Ezzel a csatával végleg elvesztették a franciák Lombardiát.

Moreau.

Jogi tanulmányokat végzett, a francia forradalom idején mint egy önkéntes zászlóalj vezére harcolt a szövetségesek ellen. Számos csatában bámulatos hadvezéri tehetséget fejtett ki. Napoleont támogatta a konzuli méltóság megszerzésében. A csatatereken ismét fényes diadalokat aratott, a legjelentősebbet Hohenlinden falu mellett. Közlársasági érzelmei miatt Napoleon gyűlölte s féltékeny volt rá diadalai és népszerűsége miatt. Belekeveredett egy Napoleon ellen szót összeesküvésbe. Kétévi fogházra ítélték, amit Napoleon száműzésre változtatott. Amerikába ment, majd visszatért Európába, hogy a Napoleon ellen szövetséget hatalmak szolgálatába lépjen. A drezdai ütközetben azonban egy ágyugolyó mindkét lábát elvitte s nemsokára belehalt sebeibe.

Most lépett előtérbe Joubert, kít a direktórium nagy reménységekkel küldött az olasz harctérre. Nemcsak eszes, képzett és bátor,

hanem fiatal és temperamentumos katona, aki harmincéves korában már a tábornokságig vitte fel. A forradalom alatt kezdte pályafutását, mint önkéntes és legelőbb a rajnai seregben szolgált. Több kintüntetés után áthelyezték az olasz hadsereghez és egy év alatt ezredes, majd brigadéros lett. Hősieségét különösen Mantova és Rivoli mellett vívott harcokban mutatta ki, hol Napoleon teljes elismerését kiérdemelte. Az ő

Joubert.

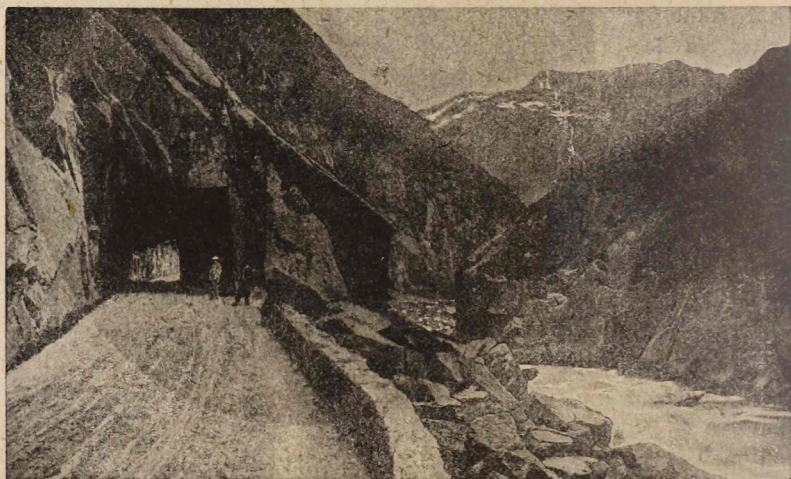
Már a forradalom idején hősiesen küzdött a harcokban. Harmincéves korában tábornok lett. Képzettségével s bátorságával megszerezte Napoleon becsülését is. Különösen a Mantova és a Rivoli mellett vívott csatákban tűnt ki. Sieyès vele akarta megbuktatni a direktóriumot. Az olasz hadtest élére állították, Novi mellett az egész osztrák-orosz haderő ellen hősiesen küzdött, de elesett ebben az ütközetben.

feladata volt az orosz és osztrák hadat, mely időközben Szuvorov és Melas alatt egyesült, legyőzni. Novi mellett foglalt állást és egyelőre védelmi pozícióba helyezte magát. Az orosz és osztrák sereg tizenhat-ezer fővel multa fölül az övét, de a maga negyvenezer harcosával egy ideig Joubert is elég jól tartotta magát.

A döntő ütközetben az oroszok vadul támadtak, úgyhogy a franciák kénytelenek voltak védelemben maradni. A harc szenvedélyességét eléggé jellemzi az a tény, hogy Joubert maga is elesett. Halálakor a csata még nem volt befejezve. Moreau erélyesen tartotta magát, a szárnyakon sikerült az orosz és osztrák átkarolást megghiúsítania. Estefelé

lett válságossá a küzdelem. Melas osztrák tábornok többszörös rohamai megingatták a francia balszárnyat, majd egészen felbontották. A csapatok között a fegyelem most már megbomlott. A gyalogság és tüzérség otthagya hadállását és nemsokára a balszárny bomlása magával ragadta az egész harcvonalat. Novi a szövetségesek kezére került, úgyhogy Genua kivételével, hol Masséna örködött, egész Olaszország, Napoleon eddigi hódítása elveszett.

A második koalíció hadjáratának nevezetesebb mozzanata még

Keskeny hegyút az urni lyukon át a Szent Gollhárd-hegyen keresztül.

Szuvorov orosz hadvezér ezen az úton vonult át hadseregével a franciák ellen, de katonáinak egyharmadrésze tönkrement s lemaradt a nehéz átvonulás fáradalmái miatt s végül az orosz sereg vereséget szenvedett.

az a harc, melyet Szuvorov vívott Masséna ellen, aki Zürichnél vetette meg a lábát. Az oroszok ugyanis Novi eleste után felhagytak a franciák üldözésével, hogy a zsákmányból legalább Svájcot biztosítsák maguknak. Pál cár rendeletére Masséna ellen indultak. Vakmerő és fáradalmas menetek után, melyeket a Szent Gotthárd hóval és jéggel borított szakladékain keresztül tett meg az orosz sereg, kemény ellenállásra találtak. Zürichnél Masséna útját állotta Korzakov tábornok hadtestének, mely Szuvorovval egyesülni akart. Korzakov elvesztette a csatát s ezzel az egyesülés lehetőségét. Ugyanekkor Soult tábornok az osztrákokat verte meg, úgyhogy Szuvorov minden segítség nélkül maradt. Ezen az egy ponton a szövetséges hadsereg nem tudott erőt venni a

franciákon. Szuvorov az osztrákokat vádolta a vereség miatt s haragosan hazaindult, ahol kegyvesztett lett és nemsokára meghalt.

Ezzel vége is lett az európai koalíció második hadjáratának. Franciaországban pedig körülbelül mindenki arra gondolt, hogy a francia fegyverek szerencséje Napoleonnal emelkedett és elhomályosult, mihelyt ő elhagyta az olaszországi harczteret.

Napoleon a főhatalomra tör. — Összeesküvés a direktórium megbuktatására.

Napoleon életéből az egyiptomi hadjáratig úgyszólván alig domborodik ki más esemény, mint házassága és hadakozásai. Csodálatra méltó karrierjét ezzel már megcsinálta. A semmiből egyszerre Franciaország ünnepelt emberévé lett. Minden, ami vele, körülötte és általa történik, olyan, mint valami káprázatos regény újabb és újabb fejezete. Ebbe a regénybe belevegyülnek most olyan érzelmi epizódok, melyek a rettenthetetlen, kemény katonában megvilágítják az embert, a szerelmet. Egyiptomba való indulásakor szerelme még csak egyetlen asszonynak, a feleségének szól. Mikor az Orient csatahajón Franciaország partjait elhagyja, Napoleon, mint egy rajongó diák lobogtatja zsebkendőjét a parton álló Jozefin felé. A szíve, minden gondolata és érzései ott vannak az asszonyánál, kiben akkor még a legtökéletesebb női lényt látja.

De a hódító hős a szerelemben nem olyan diadalmas győztes, mint a csatatéren. Furcsa az ő házasesetének pár esztendeje. Nem az asszony szerelmes belé, hanem ő az asszonyba. És nemcsak szerelmes, hanem féltékeny is. Olaszországi hadjárata alatt, mikor minden állomásról küldözgette forróbbnál forróbb szerelmes leveleit, örületes szenvedélyében a megcsalásra gondolva, így kiált fel: „*Ha megcsal, akkor jaj neki!*” Mikor aztán kétségbevonhatatlanul s nem is egyszer bizonyosodott Jozefin hűtlensége, Napoleon gondolkodni kezd a válásról és — barátnőkről. Tudjuk, hogy a direktórium korában az erkölcsök meglehetősen szabadosak. A nő ott van mindenütt: a szalónokban, a politikában és a táborokban. A hadsereget feleségek vagy szeretők kísérik. Akadnak közöttük olyan merész nők is, akik kitüntetik magukat a csatákban.

Az egyiptomi hadsereggel útrakelt nők között a legérdekesebb volt egy fiatal, szőke asszony, kit leánynevén Bellisle Paulina Margitnak

hívtak. Annakelőtte divatárusleány volt, aztán főnökének öccse, Fourés hadnagy vette nőül. Férje a mézeshetek után nemsokára parancsot kapott az egyiptomi hadsereggel való indulásra. A fiatal asszonyt a parancs nem nagyon rémitette meg. Kalandvágó és könnyűvérű francia nő létere átöltözött lovasvadásznak s így kísérte el urát Kairóba. Itt női ruhába öltözött s amíg Bonaparte figyelmét nem vonta magára, csöndesen éledélt urával. Egy szemle alkalmával a rendkívül csinos asszony feltűnt Bonaparte hadsegédeknek, este pedig a kairói „Tivoli“ nevű mulatóban Napoleon is találkozott vele. Megszólította, udvarias bókokat mondott neki s a csinos asszony nyomban tisztában volt vele, hogy hódított.

Következtek a levelek, ígéretek, ajándékok s az asszony mindezekre nem mondott nemet. Másrészt azonban bizonyos volt benne Napoleon is, hogy a férjre ebben a most kezdődő regényben semmi szükség nincs. Valahogy tisztességes és indokolható formában el kell őt távolítani.

Igy is történt. Fourés hadnagy megkapta rövidesen a parancsot, hogy vigyen azonnal jelentéseket Párizsba a direktóriumnak és azután térjen vissza Damiette-be. Pár jó hónap beletelhet, míg a hadnagy visszatér — ez volt a terv — de közbejött valami csekélység, ami Fourés hadnagyot sokkal hamarabb visszahozta Kairóba, mint azt gondolták.

Mihelyt Fourés hajóra ült, azon a napon Napoleon fényes ebédet adott. Ugy rendezte a dolgot, hogy az asztalnál a szép asszony szomszédságába került s megkezdte az udvarlást. Ezt is napoleoni módra tette. Egy ideig szenvedélyes szavakat sugdosott az új ideálnak, de csakhamar elfogyott a türelme. Erre feldöntött egy vizeskancsót, melynek tartalma az asszony ruhájára ömlött s azzal az ürüggyel, hogy a ruhát meg kell szárítani, az asszonyt a teremből szobájába vezette. A látogatot azonban a szerelmesek meg akarták óvni s visszatérve az ebédlőbe, azzal a mentegetőzéssel ültek az asztalhoz, hogy a vizeskancsó feldőlése miatt kellett eltávozniok.

A férj eltávolítása, miként említettük, jól volt kigondolva, de rosszul lett végrehajtva. Ebben az angolok a bűnösök, kik a francia hadseregben uralkodó legapróbb eseményekről is nagyon jól voltak értesülve. A „Chasseur“ hajót, melyen Fourés utazott, elfogták, a férjet szabadon bocsátották, hadd kellemetlenkedjék Bonaparténak. Váratlan visszatérése nagy meglepetést, majd botrányt is okozott. A dühöngő férj kegyetlenül elverte a feleségét, úgyhogy Fourésné kénytelen volt

válópört indítani. Fourrest pedig még egyszer visszaküldték Franciaországba és így az asszony és Bonaparte újra egymáséi lehettek. A viszonyt nem is titkolták.

Az asszony nagy fényűzéssel rendezkedett be és mindenütt megjelent a tábornok kíséretében és most már a katonák a „mi generálisnénk”-nak nevezték. Bonaparte — rövid időre — egészen rabja lett ennek a szerelemnek. Már arra is gondolt, hogy elveszi a volt divatáruslányt s meg is tette volna, ha gyermeke születik tőle. Még Franciaországba való visszatérésekor is olyan erősen lángolt benne ez a szenvedély, hogy az asszonyt a legközelebbi hajóval maga után hozatta. Csakhogy a szerelemnél sokkal nagyobb és állhatatosabb érzés volt Bonaparténál a hatalomvágy. Mihelyt erről van szó, a szerelem és szenvedély emlékei úgy maradoznak el tőle, mint a tengerre induló hajó mögött a partok falvai.

Amíg Bonaparte Egyiptomban volt, azalatt igen sok csapás érte Franciaországot. Az önmagával meghasonlott direktórium uralmát a pártoskodások és intrikák egyre jobban veszélyeztették. Az ötszázak tanácsában ugyanis a királypártiak voltak többségben, a direktórium öt tagja közül kettő szintén feljűk hajlott. Franciaország már azon a ponton állott, hogy a régi rendszer befolyása alá kerül. A direktórium, hogy magát és a köztársaságot megvédje, úgy segített akkor a dolgon, hogy Augereau vezetése alatt gránátosokat vezetett az ötszázak ellen, a törvényhozó testületet karhatalommal verette szét és a királypártiakat száműzte.

Ezzel az erőszakos lépéssel egyideig rendet teremtettek, a direktórium azonban továbbra is népszerűtlen maradt. Megmutatták ezt mindjárt az 1798-iki választások, melyek olyan többséget juttattak a törvényhozásba, mely a direktóriumnak nem tetszett. Hogy magát az ellenzéki pártok kellemetlenkedéseitől megvédje, egy rögtönözve hozott törvény által hatvan radikális képviselőt nyomban kizárt. Ezután következett a régi eszközök alkalmazása: a házkutatások, elfogatások, bebörtönzések és kivégzések. A direktórium ezzel visszanyerte többségét az öregek és ötszázak tanácsában.

Következtek ezután a személyi változások. Rewbell helyébe Sieyest választották meg direktornak, aki legalább nyíltan nem intrikált a direktórium ellen s általában nagy óvatosság jellemezte politikai magatartását. A jakobinusokkal megszakította az összeköttetést és csatlakozott Bonaparte Luciánhoz, aki a törvényes ellenzéket képviselte. Barras szintén hozzácsatlakozott, Treillard ellenben megfosz-

talalt mandátumától. A másik három direktort, Merlint, Douayt és La Réveilleret pedig előre kleszelt árulással lemondásra kényszerítették a törvényhozó terembe vezényelt szuronyos gránátosok segítségével (1799 június 20.).

Sieyès és Barras mellett Gohier ügyvéd, Roger Ducos és Moulins tábornok lettek az öttagú direktórium új tagjai.

Ezen államcsiny óta a mérsékelt elemek domináltak a megfejtelt direktóriumban, első sorban Sieyès abbé, a nagy közjogi teoretikus és Barras. Érdekes, hogy ez a két politikus megfért egymás mellett. Sieyès, a béke után sóvárgó középosztálynak és a mérsékelték pártjának támogatására számított s erős központi hatalmat kívánt. Ami pedig Barras-t illeti, ez a köpönyegforgató most is, mint mindig s a közvéleményhez alkalmazkodott. Most ő is a mérsékeltékhez csatlakozott. Abban is egyetértett Sieyès abbéval, hogy a szélső pártok ideje lejárt. Ennél fogva a jakobinusokat üldözték, klubjukat újra bezárták, amit Fouché, a rendőrség új főnöke végzett el nagy hozzáértéssel. Szóval a direktórium, amely folyton attól félt, hogy a monarkhisták vagy a jakobinusok megbuktatják, csak a legszélsőbb terrorizmussal tartotta fenn magát úgy, hogy minden vélemény szabadságot lehetetlenné tett. A pénzügyi válságot és a többi belső mizériákat betetőzték a szerencsétlen hadjáratok. Itália és Svájc elvesztése mélyen sértette a franciák önértetét és sokan már megunták a folytonos vérontást és bizonytalanságot. A békét sóvárogták, hogy a forradalom vívmányait élvezhessék. Sokan visszakívánták Bonapartét és azzal vádolták a direktórium tagjait, hogy szándékosan távolították el azt az embert, aki egyedül lenne képes kedvező békét kötni.

Ilyen hangulat uralkodott Franciaországban, mikor Napoleon e hírek hallatára visszatérésre határozta el magát. Keveset törődött azzal, illő dolog-e seregét Egyiptomban cserbenhagyni vagy sem. Ő úgy találta, úgy érezte, hogy csakis ő mentheti meg Franciaországot a teljes bukástól: tehát ment. Nagy titokban két naszádot szereltetett fel, aztán Kléberre bízta a sereget és egy nyári éjjel Lannes, Marmont, Murat alvezéreivel és pár száz gárdistával hajóra szállt. A szerencse kedvezett a vakmerőnek, mert Nelson örökdő szemét kikerülte. A szél ellen kellett haladnia s kalandokban sem volt hiánya, de a dolog sikerrel járt. Ajaccióban megpihent néhány napig, ahol az összes rokonság hetediziglen kérésekkel ostromolta, volt dajkája meg is csókolta. Azután tovább folytatta útját és miután az utolsó pillanatban egy angol cirkáló üldözésétől megszabadult, Fréjus mellett szerencsésen partra

szállott. Itt a legnagyobb lelkesedéssel fogadták. Alig hogy híre ment ottlétének, nem törődve a pestis miatt elrendelt tengeri zárattal, a lakosság egyszerre előzönlötte a kikötőt és ujjongva fogadta. Egyik szónok így köszöntötte :

„Verje meg az ellenséget s mi királyunknak választjuk, ha akarja.”

Mintha csak Bonaparte legtitkosabb gondolatait tolmácsolta volna. A tábornok azonban elhárított magától minden gyanút, mintha a szabadságon és Franciaország jólétén kívül bármi más dolog érdekelné. Rövid pihenés után Fréjusból ismét hajóra szállt, hogy Aixbe érjen. Gondja volt azonban arra, hogy jövetelét a direktóriummal tudassa. Ebben a levélben Bonaparte igen ravasz módszert követett. Hivatkozott a direktórium egy előbbi parancsára, melyből — úgymond — szárazföldi háborúra következtetett és ezért határozta el visszajövetelét. Ezzel a magyarázattal azt a látszatot akarta kelteni, hogy az ő visszajövele az ország érdekében történt. De nem feledkezett meg levelében arról sem, hogy a színpadi hatás kedvéért megemlítse, miként menekült meg egy ladikban, miként tette meg egy szál köpenyben a veszélyes utat s hogy az egyiptomi hadsereget Kléber parancsnoksága alatt a legjobban szervezve hagyta hátra.

Mindent jó eleve kiszámított, még azt is, hogy levele megérkezése után ne hagyjon sok időt a direktóriumnak a gondolkodásra. Aix-tól Dijonig és Dijontól Párizsig valóságos diadalmenet volt Napoleon útja. Örültek visszaérkezésének, mert úgy tekintették őt, mint aki a rendezavarók között rendet fog végre csinálni. Ezzel az érzéssel fogadta Párizs népe is Napoleont a direktorok kivételével.

A direktórium, ahogy Napoleon mondja, „reszketett” visszaterésétől, de azért úgy tett, mintha semmi kifogása nem volna Napoleon ellen. Az államesiny óta Sieyès, Barras, Roger Ducos, Gohier és Moulins ültek a direktóriumban. Az első három mérsékelt, a két utolsó radikális jakobinus. Gohier egy kétszínű, igazában önző, ravasz és kegyetlen ügyvéd volt, aki a rémuralom alatt mint igazságügyminiszter is működött és „a nyaktiló jogtudósa” nevet vívta ki magának. Napoleon legnagyobb ellenségei közé tartozott s vele tartottak még a tábornokok közül Bernadotte, Championnet és Jourdan. De ami a legfurcsább, de egyúttal legjellemzőbb, vele tartott Napoleon tulajdon felesége, Jozefin is.

A luxembourgi palotában éppen együtt ebédelt a kiváló társaság, mikor híre futott, hogy Napoleon Fréjusban partra szállt és útban van Párizsba. Jozefin már szinte el is felejtette, hogy neki valamikor Napo-

leon nevű ura is volt, de most egyszerre egész valóságában látja a zűrzavaros helyzetet. Mialatt férje Egyiptomban harcolt és Fourès asszonnyal barátkozott, ő átpártolt Napoleon legnagyobb ellenségéhez, Gohierhez és annak a szeretője lett. Most ijedségében első gondolata az, hogy Napoleon elébe siet. Hadd legyen neki is része az ünnepeltetésekben. De siet azért is, nehogy a besúgók bevádolják s elmondhassák azt a sok kalandot, mellyel távollétében nevét meggyalázta. Kocsiba veti magát és úgy indul férje elébe. De hiába minden. Napoleon már megérkezett s diadalában a ravasz asszonynak nem lehetett semmi része. Pedig micsoda diadalút volt Napoleon érkezése! Katonák, polgárok ezrével tolongtak kocsija körül, hogy láthassák és éljenezhessék. Lyonban kivilágítást rendeztek tiszteletére s mindenütt úgy fogadták, mint a köztársaság megmentőjét.

Párizsba való érkezése szintén hatásosan volt előkészítve. Előtte járt az abukiri győzelem híre s aznap, mikor Párizsba bevonult, hozta a hivatalos lap, a Moniteur, a tudósítást a francia hadsereg szíriai hőstetteiről. A direktórium követei óriási tömeg kíséretében, zeneszó mellett vitték meg az ötszázak tanácsának a hírt Napoleon érkezéséről. A tömeg a tárgyalóterembe is behatolt s valahányszor Bonaparte nevét kiejtették, harsányan éljenzett. Majd ismét megszólalt a zene, künn pedig az ágyúk díszlövéseket adtak. Ez a fogadtatás az országosan tapasztalható hangulatból ítélve, immár nemcsak a győzőnek szólt, hanem a nemzet emberének, kitől egyenesen Franciaország megmentését várták. Az igaz, hogy ettől a kívánságtól a direktórium távol állott. Ez a tehetetlen, kapkodó, minden aljas célra kész társaság következetesen csupán egyet akart: a hatalom megtartását. Ők nem is gondoltak arra, hogy Bonaparténak a hatalmat csak úgy könnyen átengedjék, de arra sem mertek gondolni, hogy hazaszökése miatt megbüntessék.

Veszélyes dolog lett volna most szembezállni vagy kicsinyes ellenkezésbe kerülni vele, mikor a Diadal uccában lévő lakása egész nap katonáknak, íróknak, képviselőknek volt a gyűlőhelye. „Ebben az időben *kezelttem* magamat legjobban” — mondja Napoleon, ami azt jelenti, hogy ravasz diplomata volt, ahogy csak a helyzet és az emberek kívánták. A pártokon felül álló, részrehajlatlan embert játszott, kinek a köztársaság megmentése a fő. Ennélfogva a királypártiakat, jakobinusokat, mérsékelteket is fogadta és sejteni engedte, hogy mindnyájuk törekvéseivel egyetért. „Mindenki bejött a boltomba” — mondja. Pedig ő most egyedül csak azon törte a fejét, hogy *milyen módon* szerezze

meg a hatalmat. Testvérei, Lucián és József, a képviselők és polgárok között dolgoznak érdekében, a katonaság részéről pedig Berthier a

Bernadotte.

A forradalom alatt több háborúban kitüntette magát. A direktórium hadügyminiszterévé nevezte ki. Felesége révén, aki Bonaparte József sógorneje volt, rokonságban állott Napoleonnal. Nagy része volt az Ulm, Austerlitz és Jena mellett kivívott győzelmekben. Napoleon nem szívesen látta a maga közelében, azért Róma kormányzójává nevezte ki. A svédek trónörökösükké választották, mert egy csatában elfogott honfitársaiktól, akikkel Bernadotte emberségesen bánt, sok jót hallottak róla. A svéd király örökbe fogadta s részt vett a kormányzásban. Napoleon ellen fordult s szövetséget kötött ellene az oroszokkal és angolokkal. XIV. Károly János néven koronázták a svédek királlyá. Ő alapította meg a svéd uralkodóházat.

vezérkar, Lannes a gyalogság, Murat a lovasság, Marmont a tüzérség soraiban toboroz számára híveket.

A tábornokok közül csak Bernadotte, a ravaszok egyik legravaszabbika és az egyeneslelkű, jakobinus érzelmű Augereau vonakodtak

pártjára állani. Bernadotte ugyan közeli rokonságban volt Bonaparteval, miután testvérenek, Bonaparte Józsefnek a sógornőjét vette nőül. De féltékenységből és irigységből mindig ahhoz a csoporthoz húzott, mely Bonaparte ellen működött. Még évek mulva is, mikor Napoleon révén a svéd királysághoz jutott, hála fejében azzal fizetett, hogy szövetekezett azzal a koalícióval, mely Napoleon tönkretételét akarta. Bonaparte József, a sógora elkövetett mindent, hogy Napoleon pártjára csábítsa, de hiába.

Nem titok többé, hogy Bonaparte Diadal-uccai lakásában azért fordulnak meg olyan sűrűn a katonák és politikusok, mert valami államsínyről, nevezetesen a direktórium megbuktatásáról van szó. Evégből tárgyalnak Bonaparte hívei a legkiválóbb katonák egyikével, rajnai hadsereg parancsnokával, Moreau tábornokkal is, aki érzései szerint a királpártiakhoz húzott, de nem bánta, ha a direktóriumot megbuktatják.

Egyedül azt kötötte ki, hogy az időközi tanácskozásokba az ő személyét ne vonják bele. Lefébre tábornokot, Párizs katonai parancsnokát ezzel a mondásával nyerte meg Bonaparte :

„Hát te megengeded, hogy a köztársaságot tönkretegyék a prókátorok ?”

Lefebvre-nek több se kellett, örömmel bocsátotta magát Bonaparte rendelkezésére.

Több gondot okozott az „öreges” és az „ötszázak” (az ifjak) tanácsa, ámbár ezek között is számosan hajlandónak mutatkoztak a tűrhetetlen állapotok megváltoztatására. Ami pedig a direktorokat illeti, Sieyès éppen egy új alkotmányon dolgozott. E tervzet szerint a végrehajtó hatalmat három konzul bírta volna, egyúttal azonban arról is gondoskodott, hogy ez új alkotmány ellenségeit, az ötszázak tanácsában ülő jakobinusokat kibuktassa. Ebben az ügyben tárgyalt nagytitokban Lucián lakásán Bonapartéval is, mert benne az eszközt látta céljai megvalósítására. Meg is állapotdta abban, hogy Sieyès, Roger Ducos és Bonaparte lesznek az új konzulok. Arról Sieyès nem is álmodott, hogy Bonaparte túljárhatna az eszén s rajta keresztül jut majd el a hatalom birtokába.

Akiknek megnyerése még érdekében állott Napoleonnak, Talleyrand, a volt külügyminiszter és Fouché, az új rendőrminiszter voltak. Mindketten megérezték, hogy Napoleon a jövő embere, ezért hozzácsatlakoztak. Ime így alakultak Franciaország belső ügyei Napoleon megérkezése után. A versengések, intrikák, küzdelmek állandóan foly-

nak s mindenki érzi, hogy valami változás van készülöben. Bonaparte életének döntő fordulópontjához érkezett.

Ámde ugyanakkor, mikor Napoleon a hatalom elnyeréséért éjjelnappal fáradozik, a magánélete is tele van izgalmakkal. Jozefin, Gohierékkel való barátságában nagy számíttással már annyira ment, hogy leányát, Hortenziát, a fiatal Gohierrel akarta összeházasítani. Azt gondolta nyilván, hogy a Gohier-család uralma örökös lesz Franciaországban. S ime, most terveit veszély fenyegeti. De ez még nem a legnagyobb baj. Jozefin cselszövései közben megfélemedkezett pénzügyei rendezéséről.

Napoleon távolléte alatt drágábbnál drágább öltözékeket, bútorokat és ékszereket rendelt, de nem fizetett. Aztán jószágokat, uradalmaikat szerzett s ezekért sem fizetett. Olyan könnyelmű asszony ő, aminők a forradalom alatt nagy számmal merültek fel a semmiből és igen nagy szerepeket töltöttek be. Adósságai két és fél millió frankra rúgtak. Mi lesz most belőle? Ez aggasztja őt, szállítóit, hitelezőit, gyermekeit és barátait. Napoleon el van szánva rá, hogy elválik tőle. Már nem is laknak együtt. Férje úgy rendelkezett, hogy a ház felügyelőjénél helyeztette el Jozefin minden holmiját. Látni sem akarja azok után, miket felőle hallott. Éppen csak az van hátra, hogy testvéreivel megbeszélje a válás részleteit. Ez mindjárt a második napon, Párizsba való érkezése után történt.

Jozefin kétségbe van esve. Beszélni szeretne Napoleonnal, de nem tud közelébe jutni, pedig órák hosszat kopogtat ajtaján. Midőn zokogása, ígéretei, becéző szavai is kárba vesznek, öngyilkossággal fenyegetőzik. Benn a szobában ezalatt Napoleon nagy harcokat vív magával. Kezdetben olyan dühre gerjed, hogy agyon szeretné ütni feleségét. De aztán meggondolja a dolgot. Elhatározása fokról-fokra megszilárdul: nem enged az asszony könnyeinek. Állja is a harcot keményen, mikor az ajtó előtt új jelenet kezdődik. Jozefin már azon a ponton volt, hogy kétségbeesetten eltávozik, mikor komornája megszánva őt, visszavezette az ajtóhoz és elszaladt Jozefin gyermekeiért. Pár perc múlva már hárman térdelnek az ajtó előtt, az anya és két gyermeke: Hortenzia és Jenő. És sírnak, sírnak keservesen. Ez már sok volt Napoleonnak is. Nem bírta tovább, elfelejtette az asszony csalfaságát és fátyolt vetett a multra.

Egyszerre feltárul az ajtó és férj és feleség egymás karjaiba omlanak. Ime, ez is Napoleon. A többi magától értetődik. Nevezetesen: testvéreinek a kibékülés fölött való bosszúsága, a társaságokban röpöködő gúnyos pletykák és Jozefin adósságainak kifizetése. Ez a jelenet

hozzátartozik nemcsak Napoleon életrajzához, hanem jellemzéséhez és a Párizsba való visszatérése utáni események rajzához. Mialatt ő Franciaország és a világ meghódítására indul, családi életében, a világ szemének biztos távolában ezek a jelenetek zajlanak le. Az asszonyt nem tudta legyőzni. És ha nem is mint bálványt — mint egykor — de mint hitvestársat továbbra is az oldala mellett találjuk Jozefint.

A direktórium eltörlése. — A brumaire tizennyolcadiki államesíny.
(1799.)

Megbékült férj volt immár Napoleon, mikor az események mind rohamosabban arra az útra tolják, amely világtörténelmi szerepéhez vezet. Franciaországban tisztában van már mindenki azzal, hogy a direktorális alkotmány tarthatatlan. Sieyès új alkotmánytervezettel áll elő, meg is mutatja Bonaparténak, akiben van annyi ravaszság, hogy helyesli és magáévá teszi. A régi alkotmány megdöntése és az új tervezeteknek az érvénybeléptetése azonban végrehajtásra vár. Ennek a nagyjelentőségű napnak az elkövetkezése is küszöbön volt már. Barras és két társa sejtették ugyan, hogy valami készül, de a rendőrminiszter Fouché, megnyugtatta őket. Mégis szerették volna Napoleont eltávolítani Párizsból. Megkínálták őt bármelyik hadtest vezérletével, de ő megrongált egészségére való hivatkozással elhárította az ajánlatokat.

November hó 6-án Bonaparte és Moreau tiszteletére a kamara ünnepélyes lakomát rendezett Párizsban. Az egész lakomának főleg amiatt volt jelentősége, hogy alkalmat adott Bonapartenak programja elmondására. Bonaparte politikai pohárköszöntőjének az volt a magva, hogy az összes pártok egyesüljenek és legyen minden francia egy a haza szeretetében. Ezzel a beszéddel szemben éles ellentétben állt az a bizalmatlanság, mellyel a vendégek egymás iránt viselkedtek. Senki se tudta, baráttal vagy ellenséggel áll-e szemben. A társalgás vontatottan és kényszeredetten folyt, Bonaparte pedig oly izgatott hangulatban volt, hogy az egész est folyamán nem nyúlt ételhez. Attól tartott, hogy az ételek meg vannak mérgezve s az egész vacsorája abból a kenyérből és borból állott, amit hadsegéde hozott magával. A banket után éjjel, Sieyès, Roger Dacos és Bonaparte megállapították a közös eljárást. Sieyès bemutatta a szükségesnek látszó rendeleteket, melyeknek értelmében Bonapartét kinevezik Párizs parancsnokává, a kamarák üléseit áthelyezik Saint-Cloudba és hármas konzuli méltóságot maguknak követelik. Bonaparte ehhez hozzájárult.

Három nap mulva, november 9-én vagy hogy a forradalom nyelven beszéljünk, *brumaire 18-án* megtörtént aztán az államcsíny. Az öregek tanácsa, melyben Sieyès többséggel rendelkezett, e napon ülést tartott. Regnier indítványára a következő határozatokat hozták: 1. A várható jakobinus zavargások miatt a törvényhozás székhelyét Saint-Cloudba teszi át és másnap délig üléseit elnapolja. 2. Ezen határozat ellenőrzésével és végrehajtásával Bonaparte tábornokot bízta meg, akit egyúttal a Párizsban és környékén székelő összes fegyveres erő parancsnokává is kineveztek (anélkül, hogy joguk lett volna hozzá).

Bonaparte, mihelyt a parancsot megkapta, a Tuileriákba sietett és az öregek tanácsa előtt letette az esküt. Azután az udvarban felállított katonáihoz beszédet intézett.

„Elfogadtam a főparancsnokságot — kezdte — hogy támogassam azon rendszabályokat, melyeket az öregek tanácsa fog a nép javára hozni. Két év óta silányul kormányozzák a köztársaságot. Azt reméltétek, hogy visszatérésem véget vett a bajoknak. Egyértelmű csatlakozásokat kötelességet ró reám. Ti is teljesíteni fogjátok a magatokét s azon erővel és bizalommal fogtok támogatni engem, mellyel mindig támogattatok. Szabadság, győzelem és béke ismét felemelik a francia köztársaságot arra a rangra, melyet Európában elfoglalt s melyet csak a gyámollalanság vagy árulás miatt veszthetett el.”

A beszédnek nagy hatása volt a katonákra, akik különben amúgy is szerették a kis káplárt. Lelkesülten kiáltották: „Éljen Bonaparte! Éljen a köztársaság!”

Napoleon most már nemcsak a katonaság, hanem a nép megnyerését is biztosítani akarta. Proklamációt adott ki, melyben ezekkel a kemény szavakkal támadta a direktóriumot: „Mit csináltak Franciaországgal, melyet oly fényes állapotban hagytam reátok? Én békét hagytam és háborút találtam, győzelmeket hagytam és kudarcot találtam, itthagytam Itália millióit és mindenütt rablást és nyomort találtam”.

Az „öregek” határozatát az „ifjak” is megkapták, Bonaparte Lucián, az elnök azonban csak az ülés elnapolását tudatta az „ifjak”-kal és azután az ülést berekesztette. Kétséges volt, vajjon másnap mit fognak határozni és hogy mit fog tenni a direktórium három be nem avatott tagja.

Másnap, november 10-én Saint-Cloudban összeült a törvényhozás. Bonaparte biztosítva látta a katonaság támogatását, kora reggel riadót

fuvatott és a csapatokat személyesen vezette Saint-Cloudba, ahol a katonaság a várudvarban foglalt helyet.

De a direktorokkal még előbb, a csapatok megérkezése előtt végzett Bonaparte. Miután Sieyès és Ducos — a megbeszélt terv szerint, — önként bejelentették lemondásukat, Bonaparte tábornok Gohiert és Moulins-t szólította föl állásukról való lemondásukra. Mikor ezek vonakodtak, sőt szemrehányást tettek neki, Moreau által a Luxembourg-palotában letartóztatta őket. Hátra volt még Barras, egykori pártfogója. Ez, mikor látta, hogy erőszakkal lépnek fel és szervezett összeküvéssel áll szemben, nem ellenkezett. Beadta ő is lemondását és csak azt kérte, hogy biztos fedezet alatt elutazhasson Párizsból.

Ami eddig történt a direktorokkal s amit Napoleon szövetségesei még ezután keresztülvinni akartak, kétségtelen, hogy nem volt törvényes. Ámde nem volt törvényes az erőszakos államcsíny sem, amelyért pedig a felelősség kizárólag a direktóriumot terheli.

Déltájban (november 10.) ült össze az öregek tanácsa, hol eddig Sieyès pártja, vagyis Napoleon szövetségesei voltak többségben. Bonaparte nem is volt arra elkészülve, hogy itt ellenzékkel fog találkozni, de hát tegnap óta a köztársasági ellenzék is szervezkedett. Most pedig, hogy a direktorok megbuktatásáról értesültek és tisztán látták a kibontakozó diktatúrát, még az „öregek” is erélyes ellenállásra készültek. Bonapartét meglepte a törvényhozók erélyes kifakadása és támadása.

Sápadtan megállt a teremben s olyan elfogultság vett rajta erőt, hogy össze-visszabeszélt. Azzal kezdte, hogy Franciaország vulkánon áll és ő arra van kárhoztatva, hogy Cézár vagy Cromwell szerepére válalkozzék, ámbár ilyen szerep nem méltó hozzá. Majd további rendszertelen és kapkodó beszédében hivatkozott olaszországi győzelmeire, a köztársaság körül szerzett érdemeire és hirdette a köztársaság megmentésének szükségességét.

„Mi van az alkotmánnyal?” — kiáltották ekkor feléje.

„Az alkotmánnyal? — válaszolta Bonaparte e kényes kérdésre — azt fructidor 18-án, floreal 22-én és prairial 30-án ti magatok tettétek tönkre. Minden pártnak védenie kellett volna s mindenik megsértette. Senki se tiszteli már és senkinek sem lehet már javára.”

Szólott még a köztársaságot fenyegető veszedelmekről s mikor a törvényhozók felvilágosítást kértek tőle, Bonaparte abba a kellemtelen helyzetbe került, hogy kénytelen volt hazudni. Azt mondta, hogy Barras és Moulins felkérték őt összeesküvés szervezésére. Ez a nyilatkozat ellenségeit még jobban feltűzelte, úgyhogy Lemercier elnök

felszólította, hogy leplezze le az összeesküvést. Napoleon megismételte még egyszer, amit mondott, anélkül, hogy magyarázattal vagy bővebb részletekkel szolgált volna. Az izgalom eközben olyan nagyra nőtt, hogy ellenségei dühösen felkiáltottak:

„Menjen ki! Számüzetésbe vele!”

Bonaparte végkép elvesztette már szavai fölött való önuralmát. Beszélt az alkotmány hasznavetlenségéről, majd a künn álló katonákhoz fordult és hozzájuk intézte szavait. Hízegő nyilatkozatokat mondott nekik, reményének adott kifejezést, hogy szükség esetén megvédik őt, mert vele van a háború és szerencse istene. Hú embere, Bourienne aki mellette állott, gyöngéden meghúzta kabátját és figyelmeztette:

„Tábornok! Ön nem tudja már, miket beszél!” — és iparkodott kivonni őt a tereméből.

Eközben az izgatottság fokról-fokra nőtt. Napoleon szavainak nem lett meg a kívánt hatásuk. Végre is a dühös fenyegetések miatt kénytelen volt elhagyni a termet. A tervezett államcsíny első felvonása ezzel lezajlott. Vagyis nem történt voltaképpen semmi sem. A feladat nehezebb része pedig csak most következett az ötszázak tanácsában, melynek tagjai az ülés elején megesküdtek az alkotmányra, arra az alkotmányra, melyet Bonaparte és szövetségesei fel akartak robbantani. Napoleon testvére, Bonaparte Lucián, az elnök is kénytelen volt felesküdni. Barras lemondó indokai után tudakozódtak és ugyanekkor lépett a terembe lovaglóostorral kezében, négy szál granátos kíséretében Bonaparte tábornok. Törvénybe ütköző dolog volt katonákat hozni a terembe s a következő pillanat meg is mutatta a tapintatlanság következményét. Az ötszázak tanácsában különben is elejétől kezdve rendkívül nagy izgatottság uralkodott, úgyhogy Bonaparte hívei nem mertek felszólalni. A köztársaságiak előzőleg arról tanácskoztak, hogy Bonapartet törvényen kívüli állapotba helyezik, a katonai csapatokat Bernadotte tábornok parancsnoksága alá adják, az összeesküvést pedig letartóztatják. Mikor éppen javában tomboltak a szenvedélyek, Bonaparte lépett be a terembe. Mihelyt meglátták, örületes zaj támadt.

„Fegyveresek vannak a teremben!” — hangzott mindenfelől.

Az izgalom átragadt a törvényhozó gyűlés minden tagjára. Szó sem lehetett többé a gyűlés rendes megtartásáról. Szenvedélyes kiáltások érték Bonapartét:

„Halál a zsarnokra! Le a diktátorral! Számüzetésbe vele!”

Bigonett képviselő rákiáltott:

„Mit akarsz itt, te elvetemedett?”

Napoleon államsínye brumaire 18-án.

Napoleon Egyiptomból való visszatérése után meg akarta buktatni a tehetetlen direktóriumot. Miután az öregek tanácsában nem ért célzt, négy gránátos kíséretében megjelent az ötszázak tanácsában, hogy végrehajtsa az államsínyet. Itt a köztársasági érzelmű képviselők örvöngő dühvel támadtak rá s valószínűleg fölkoncolják, ha nincsenek mellette gránátosai. Napoleon kétségbeesve, tehetetlenül nézte a veszedelmes kavardást, aztán elhagyta a termet.

Nagynehezen eljutott Bonaparte az elnöki emelvényig, de nem jutott szóhoz. Elnémította szavait a képviselők óriási zajongása. A radikálisoknak egy csoportja rávetette magát és ki akarták tuszkolni a terem-ből. Leírhatatlan jelenetek következtek most. A tábornok élete való-sággal veszedelemben forgott. Ha nincsenek mellette gránátosai, való-színűleg felkoncolják. Kétségbeesve, téhetetlenül állott pár pillanati-g s aztán elhagyta a termet. Künn annyira erőt vett rajta az izgalom, hogy elájult. Ezalatt az örült láрма egy pillanati-g sem szűnt meg a teremben. Ez a nap volt a híres brumaire 18-ika.

Hátra volt még a Bonaparte száműzetéséről szóló határozat kimon-dása. Ezt az elnöklő Bonaparte Luciánnak kellett volna megtennie, aki azonban, csakhogy időt nyerjen, elhagyta az elnöki emelvényt s átadta tisztségét az alelnöknek.

Sieyès, kinek szeméről már lehullott a hályog, de aki az ügy ilyen előrehaladt stádiumában már nem léphetett vissza, a végsőre szánta el magát és azt tanácsolta, hogy feltétlenül alkalmazni kell a katonai karhatalmat. Ezt a nézetet osztotta természetesen Lucián is, aki nem akarta bátyja ellen a száműzetésről szóló végzést kihirdetni. Válasz-tani kellett a siker és a bukás között. Lucián, az erélyes politikus pedig az elsőt választotta. Kiszabadítja magát azok karjaiból, akik az elnöki szék elfoglalására és a határozat kimondására akarják kényszeríteni és néhány katonától oltalmazva kiszökik a várudvarba, ahol a katonaságot hívja fel a maga védelmére:

„Katonák, polgárok! Tudatom veletek, hogy a többség e pillan-atban törökkel felfegyverzett képviselők rémuralma alatt áll. A nép nevében, amely annyi évig játéktárgyul szolgált a rémuralom e nyomorult tanítványainak, a katonákra bízom, hogy szuronyaikkal mentsek meg a képviselők többségét a gyiloktól. Csak azokat ismerjétek el, kik engem követnek. Kik a teremben maradtak, azokat üzzétek el erőszak-kal. E zsványok nem lépviselői többé a népnek. Éljen a köztársaság!”

Ugy látszott, mintha a katonákat ez a szónoklat sem győzte volna meg eléggé. Lucián ekkor kirántotta törét és hatásos pózzal így szólt: „Esküszöm, hogy átdöföm saját testvérem szívét is e törrel, ha valaha megtámadná a franciák szabadságát!”

Ennek a trükknek végre meglelt a kívánt hatása. A gránátosok dobpörgés között, Murat vezetése alatt megindultak az ülésterembe s néhány perc mulva már végre volt hajtva az államcsíny. A törvényhozók a szuronyok láttára ajtón, ablakon keresztül elmenekültek. A merénylet sikerült, a hatalom Bonaparte kezébe jutott.

Az öregek tanácsa, melynek Lucián mondotta el a történeteket, felhagyott az ellenzékeskedéssel, eltörölte a direktóriumot s miután elrendelte a háromfejű konzulátus megalakítását, elnapolta üléseit.

Estére Bonaparte Lucián a törvényes látszat kedvéért még egyszer összehívott egy pár tucat képviselőt, akik az ő elnöksége alatt a nemzet nevében köszönetet szavaztak Napoleonnak. Kimondták továbbá a konzuli kormány felállítását és az új alkotmány előkészítésére Bonapartet, Sieyès-t, Roger Ducos-t és egy 50 főnyi bizottságot küldtek ki. Az új kormány a Luxembourg-palotában foglalt helyet, ott fogott hozzá az új alkotmány kidolgozásához.

A konzulátus. — Napoleon mint első konzul.

(1799—1804.)

A beavatottakon kívül alig tudták, hogy a brumaire-i államcsíny mi végre és mi okból történik. A nép maga legkevésbé tudta. Különben is 1791 óta annyiszor csapták be, hogy egészen mindegy volt számára, kit segít a hatalomhoz. Még Párizs is nyugodt maradt: már nem érdeklődött az alkotmány iránt. Bonaparte sikerében legalább megvolt az a vigasztaló, hogy kiváló, rátermett ember jutott kormányra. Elismerték benne a nagy tehetséget és azt a nemes szándékot, hogy jó törvényekről gondoskodik, elősegíti az ipart, segít a pénzügyi bajon, megszünteti a közigazgatásban és a kormányzásban a fejtelenséget, véget vet a párttusáknak és kibékíti a meghasonlott nemzetet önmagával. Franciaország első embere egy harmincéves fiatalember lett, ki abban a korban, mikor rendes körülmények között az emberek alig kezdik pályályukat, már világraszóló hírnevet biztosított magának.

Bonaparte kiválósága és uralomra való ereje kitérte mindjárt az első tanácskozáson, melyet ő és két társa, Sieyès és Roger Ducos tartott. Sieyès azt hitte, hogy őt fogja az új kormányzatban az elsőség megilletni s mikor az első ülésen megkockáztatta azt a kérdést, hogy ki fog elnökölni, Napoleon, mintha nem is hallotta volna a kérdést, szó nélkül elfoglalta az elnöki széket. Tudjuk azt is, hogy Sieyès, mikor a direktórium megbuktatására törekedett, azért tette ezt, hogy a maga alkotmánytervezetét fogadtassa el. Amíg Napoleonnak szüksége volt Sieyès támogatására, ravaszul megígért neki mindent. Hagyta, hogy reménykedjék. De most, hogy szilárdan érezte maga alatt a hatalmat, egyszerre megváltozik.

Kiderül, hogy Sieyès alkotmánytervezete hasznavehetetlen, azaz hogy Napoleon céljának és érdekének nem felel meg. Nevetve teszi meg észrevételeit Sieyès alkotmányára, úgyhogy a végén a ravaszul

Napoleon mint Franciaország első konzulja.

Az államesíny után, amely a direktórium uralmát megdöntötte, az új alkotmány három konzulra bízta a legfőbb hatalmát. Napoleon lett az első konzul 30 éves korában.

kieszelt, de nagyon bonyolódott tervezetből alig marad egyéb, mint néhány cím és néhány név. Sieyès engedett, sarokba szorult, hiszen be kellett látnia, hogy Napoleon túljárt az eszén s őt csak eszköznek használta föl céljai elérésére. Nemsokára Ducos példájára ő is otthagyta állását.

Sieyès tervezete szerint a végrehajtó hatalom tulajdonosainak egyforma hatalmuk lett volna, a köztársaság élére pedig egy elnököt tervezett, kit fénnel, pompával, nagy fizetéssel, de csekély hatalommal akart felruházni. Napoleonnak esze ágában se volt, hogy beérjén ilyen üres pompába takart báb szerepével, ezért ezt a „fölsleges naplopót,” ezt a henyélő „hízalt vadkant” azonnal törölte. Ő az *első konzulnak* szánta az első helyet az államban. Az első konzul nem felelős és ő nevezi ki a minisztereket, a követeket, az államtanács tagjait, az összes nagyobb hivatalnokokat, az összes tiszteket és bírakat, a Tuileriákban székel és 500.000 frank évi fizetést húz. Ő egyúttal a legfőbb hadúr, ő szentesíti a szerződéseket és törvényeket. Övé tehát a kinevezési és végrehajtói hatalom.

Őt magát és két konzultársát a szenátus választja 10 évre, de két társának csak tanácsadó joga van. Az első konzul nagy hatalma mellett a törvényhozó testület ereje végleg eltörpült. A nép választási jogát ugyan gyakorolhatta, de a törvényhozótestületek csak árnyék hatalommal bírtak és egyiknek sem állott jogában törvényjavaslatokat kidolgozni és beterjeszteni. A *szenátus* 80, pazarul fizetett, de elmozdítható tagból állott. Ők választják a 100 tagból álló *tribunátust* és a 300 tagú törvényhozótestületet. A szenátus megvitatja, a törvényhozótestület pedig vagy elveti, vagy elfogadja az *államtanács* által kidolgozott törvényjavaslatokat. Most már csak a *három konzul választása* volt még hátra. A választás *Napoleonra, Cambacérésre* és *Lebrunre* esett. Cambacérés az igazságügyi, Lebrun a pénzügyi vezetést vállalta el, a kormányzás többi ágai Napoleon kezében maradtak.

Az új alkotmány lényegileg álcázott, köztársasági formákba burkolt monarchia volt, mert az első konzul hatalma és hatásköre olyan nagy, akár a koronás fejedelmeké. A franciák azonban ezzel sem törődtek. Az évek óta tartó harcok, vérengzések és forradalmak után a nemzet már minden küzdelmet megunt, ki volt fáradva s azért annak, aki békét hozott számára, még azt is megbocsátották, ha királyi jogokkal és szokásokkal bátyázza körül magát. Napoleon népszerűségét mutatja az, hogy mikor az új alkotmányt általános népszavazás alá bocsátotta, hárommillió tizenkétezer francia polgár szavazott mellette és mindössze másfélezer ellene. Most már valóban szilárdnak látta hatalmát s iparkodott magát megfelelő pompával és fénnel körülvenni. A Luxembourgpalotából átköltözött a francia királyok régi palotájába, a Tuileriákba. Valóságos diadalmenet volt a költözködése. Hat szürke ló vonta kocsiját s ott diszelgett mellette felesége, Jozefin asszony, a nép nyelvén :

Bonaparte polgártársnő. De csakhamar „úrnő” (Madame) lett belőle, akit hivatalosan ez a titulus illetett meg: Franciaország első asszonya.

Ennek az asszonynak külön története van Napoleon életében. Most, hogy egyszerre hatalmasok, a legelső és legirigyeltbb emberek lettek, nagy feladatok várnak rájuk. Napoleon legalább így gondolja

Cambacérès, a francia köztársaság második konzulja.

A forradalom alatt a konvent és a jóléti bizottság tagja volt, a direktórium alatt pedig igazságügyminiszter. Mint második konzul is az igazságügyekkel foglalkozott. Napoleon császárrá koronázása után Franciaország kancellárja lett. Napoleon bukása után száműzték.

s az is tagadhatatlan, hogy Jozefinnek az új szerep nagyon tetszik. Mikor az ember a hatalom tetőpontjára ér, megrészegeedik — mondja a francia példaszó. Napoleonnak sem elég az a dicsőség, hogy ő Franciaország első konzulja. Ha már a régi francia királyok palotájában lakik, azt szeretné, hogy olyan *udvara* is volna, aminő azoknak volt. Családja révén a Bonaparték, felesége révén pedig a Beauharnais-k ott vannak pereputtyostól udvarában, de ez nem elégíti ki becsvágyát. Neki, a híres papgyűlölőnek, aki azt hirdette, hogy a papság és a vallás csak arra való,

hogy a mesterembereket és cselédeket fékentartsák velük, most mégis papok kellenek és nemesek. A papokat magára vállalja ő, a régi nemeség verbuválását azonban Jozefinre bizza. Az a terve, hogy a forradalom által megriasztott és elmenekült nemességet lassanként visszacsalja, az ellentéteket elsimitja közöttük s udvarába gyűjti őket, hogy ő és felesége annál nagyobb fénnel ragyogjanak. Jozefin segédkezett mind ebben és ezzel lekenyerezte Napoleont. Ime ő, az egyszerű kreol leány, abba az eldörádói helyzetbe jut, hogy kegyeket osztogathat, pártfogolhat, kitüntethet. Egy-egy mosolyára úgy lesnek a kapaszkodók, mintha legalább is a mennybéli üdvösségükről volna szó. Az emberi jellem alacsonyságát mutatja, hogy mikor Napoleont erősnek látták, ellenségei is iparkodtak hasznot húzni erejéből. A papok és nemesek sem ritka vendégek Napoleon udvarában s ha Napoleon azzal ámitja magát, hogy a papokat ő nyerte meg, viszont Jozefin a maga érdemének kívánja betudni a nemesek és arisztokraták becsalogatását a „boltba.” Ugy élnek most, mint valami kényes királyok, de ez a látszat csak a kívülilágnak szól. Valójában mindketten azok maradtak, akik voltak.

Napoleon minden szaván és tettén keresztül megérik a vad és brutális korzikai, az egykori kurtanemes, az egyszerű környezetben nevelődött olasz fajta. Jozefin pedig akárhogy pipellősködik és kellemezteti magát, férjeurával egyetemben nem egyéb, mint kalandor és parvenü (szerencsefi), kikben csak a nagyravágyás határtalan. Vasvillával verheted hajlamaidat — mondja a latin közmondás — az igazi természeted mégis mindig visszatér. Alkalmazni lehet azt az igazságot Jozefinre is, Napoleonra is, mert bárminő magasra vetette fel őket a szerencse, azért mégsem tudtak saját, eredendő természetükön változtatni.

Hiába volt a sok csillogás, a királynői szerepkör és a hatalom élvezése, Jozefin olyan asszony maradt, mint akármelyik kispolgárnak a felesége, aki azzal gyötri életét, hogy kínzó féltékenységében és kicsinyes bosszúvágyában mindig férje után leselkedik. Ő is ezt tette. Amíg Napoleon válni akart tőle, sirt, jajgatott s azzal fenyegetőzött, hogy elpusztítja magát, holtott ő volt a hibás. Most féltékenységi rohamok törnek ki rajta, anélkül, hogy túlságosan szeretné Napoleont. Közöttük a viszony olyan, hogy még mindig Napoleon szereti az asszonyt és nem megfordítva. Szereti, de már nem a régi nagy szenvedéllyel, szerelmének hevesebb érzelmi lángjai már nincsenek. Ez nem is csoda, hiszen Jozefin hét évvel idősebb nála és rohamosan öregszik. Napoleon azt akarná, hogy nézze el neki, mint okos asszony, apróbb tévedéseit, de

Jozefin nem hallgat az okos szóra. Fejébe vette, hogy Napoleon ismét válni akar tőle és csak arra gondolt, hogy mi lesz belőle akkor, ha „állását” elveszti. Hol kap ő még egyszer ilyen embert és ilyen pozíciót? Most sem Napoleonért remeg, csupán önmagáért és jövőjéért.

Körülvétette tehát kémekkel Napoleont, hogy minden mozdulatról tudomással bírjon. Kik járnak hozzá, kik iránt mutat jóindulatot, kiket tüntet ki érdeklődésével, ezekről kell a kémeknek és barátnőknek Jozefint értesíteniök. Végre jelentik, hogy Napoleon bizonyos Grassini énekesnővel folytat viszonyt. A kémek igazat jelentettek. Napoleon már az olaszországi hadjárat idején ismerkedett meg Grassinivel. Nagy jelentősége éppen nem volt ennek a barátságának, sőt Napoleonra nézve inkább csúfosan végződött, mert Grassini is úgy tett, mint Napoleon legtöbb barátnője: egyszerűen megcsalta őt. Grassinin kívül más színésznők is látogatták koronként Napoleont, jobbára jelentéktelen vagy középszerű nők, kik egy-két pillanatra lebilincseltek Napoleon figyelmét.

Jozefin mindig résen van, valahányszor jövetelüket gyanítja. Ott futkos le és fel a folyosókon. Elfogja améreg és az izgalom a megriadt nőcskék láttára s ostobaságában annyira megy, hogy botrányok rendezésétől sem riad vissza. Bezzeg, ha tudná a világ, ha látná Párizs ezeket a jeleneteket, melyek a konzuli udvarban napirenden vannak! Őket nevetné egész Párizs, róluk énekelnének zenés lebujokban és kávéházakban bohókás kuplékat. Hiszen így is nevetnek rajtuk — a hátuk mögött, titokban. Jozefin fűnek-fának elpanaszolja megaláztatását és ez még hagyján volna. Nagyobb baj, hogy a dühös asszony hazudni is szokott és csakhogy nagyítsa a saját sérelmeit, ráfog Napoleonra olyan kalandokat is, melyek sohasem történtek meg. Franciaország két első embere, Napoleon és felesége, a konzuli uralom alatt ilyen idillikus életet folytat a Tuileriákban.

Marengo és Hohenlinden.

(1800.)

Családi viszálykodásokra azonban nem sok ideje maradt Napoleonnak. Ismét háborúba kellett indulnia, mely mint a direktórium és a forradalom öröksége szállott reá. Üres frázisokat tartalmazó békeajánlatait Ausztria és Angolország egyformán visszautasították, készülnie kellett tehát a háború folytatására.

Miután a pénzügyi válság sem akadályozta Ausztriát a háborús készülődésben, ennél fogva Napoleonnak is készülnie kellett. Az olasz-

országi sereg vezérletét maga Napoleon vette át, a németországi seregét pedig Moreau tábornokra bízta. Felső-Olaszországban, hol a mérkőzésnek végbe kellett mennie, már csak Genuában volt francia őrség Masséna tábornok alatt. Az osztrák sereg parancsnoka az erdélyi szász származású, öreg Melas Mihály vezérőrnagy volt, kinek alvezére Genuát lánghán ostromolta, míg Melas, Napoleon közeledéséről nem is álmodva, a dél-francia határon vesztegelt és még az Alpokon átvezető szorosok megszállására sem fordított kellő gondot.

Napoleon ekkor fölötte merész feladatra vállalkozott. Hogy a leg-rövidebb úton átjusson az osztrák sereg hátába, seregét a Szent Bernát-hegyen, Mont Blanc és Monte Rosa havasai között vezette át. Ez a manőver egyike a világtörténet legpáratlanabb hadivállalatának, melyhez egyedül Hannibálnak az Alpokon való átkelését lehet hasonlítani. A lehetetlenséggel határos kaland aránylag csekély nélkülözés és fáradalom között történt meg.

Három-négy napig tartott az átkelés a meredek sziklák és örökös hóval borított hegyek között. A lovasság gyalog tette meg az utat, mert a lovakat minden lovasnak külön kellett vezetnie. Az ágyúcsöveket köteleken bocsátották le, a szekereket, ágyúkat darabonként kellett szállítani, hogy a veszélyes utakon átjuthassanak. A fődolog, az időjárás (május végén) kedvezett a merész hegemászóknak. Bard fellegvárát, melynek megvívása sok áldozatba és időbe került volna, az éj homályában megkerülték és elérték a verőfényes piemonti síkságot. Június 2-án Napoleon kardcsapás nélkül vonult be Milanóba és rögtön helyreállította a cisalpinai köztársaságot, melyet nyomban meg is adóztatott.

Meglepetésszerű volt a 35.000-re menő francia hadsereg megérkezése. Melas tábornok nem is akarta elhinni a vakmerő expedíciót s tovább folytatta Genua ostromát. Csak akkor hitt benne, midőn a francia hadsereg hátába került és összes raktáraitól és tartalékaitól elvágta. Napoleon pedig átment a Pó vizén és Desaix vezérét Melas hadseregének felkeresésére küldötte. Melas azon oldalról közeledett Marengo felé, hol Lannes tábornok alatt csak egy gyöngye francia hadosztály állott.

Június 14-én *Marengo* síkján döntő csatára került a dolog. Az osztrák fővezér bizott ugyan a csata sikerében, mert az osztrák sereg nagyobb számerőben volt a franciáknál, de azt is tudta, hogy ha nem bírja keresztülvágni magát a franciák során, mindenestül elveszett. Magyar ezredek vezették be a csatát. Fokról-fokra mind hevesebb lett a harc. A franciák kétszer rohantak előre, az osztrákok kétszer vetették őket vissza. A magyar gránátosok elfoglalták Marengót és hátrálásra

kényszerítették Lannes-t. Közben előretört a magyar és osztrák lovas-ság s mikor utat nyitottak az osztrák csapatoknak, egyszerre száz és száz ágyú okádtá a tüzet a franciákra. A csatatér halottakkal és sebesültekkel volt borítva és a franciák megkezdték a visszavonulást.

Napoleon leült az országút szélére, egyre várva Desaix segély-hadát és haragjában lovagló ostorával verdeste a földet. Katonái rá sem hederítve szitkaira, folytatták visszavonulásukat. Ugy látszott, hogy a csata az osztrákok javára dőlt el és Melas már futárt is küldött Bécsbe a győzelem jelentésével, sőt már ellovagolt a csatatérről és Zách tábornoknak adta át a parancsnokságot, midőn egy új epizód egészen más fordulatot adott a küzdelemnek. A francia hadsorokba bevonult a várva-várt Desaix hadosztálya. Heves kartácstűz fogadja a friss csapatot, mire a franciák rövid haditanácsot tartanak. A tábornokok egyrésze azt javasolja, hogy vonuljanak vissza, ámde Desaix nem enged.

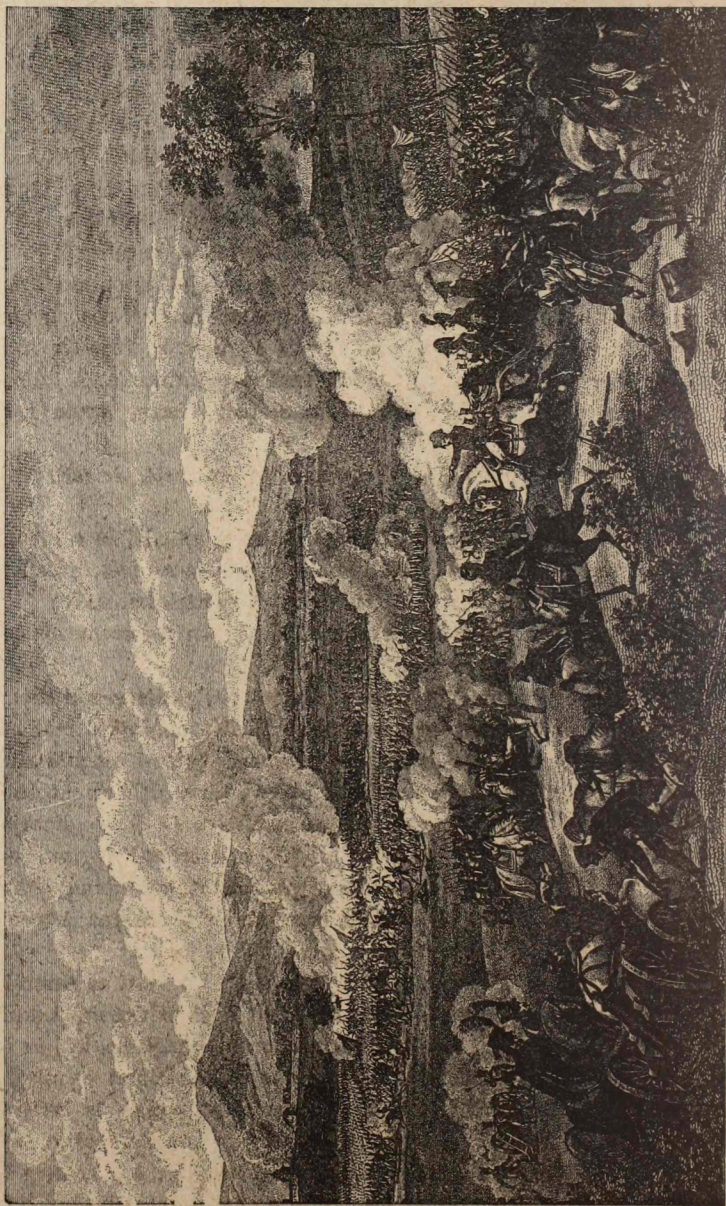
„Igaz ugyan — mondja — hogy a csata elveszett, de még csak öt óra van. Még nyerhetünk egyet.”

Napoleon nyakába borul és megöleli, mire ez „Éljen a köztársaság!” „Éljen az első konzul!” kiáltással megindítja seregét. Erre Napoleon is végighalad a hadsorok között és így buzdítja katonáit:

„Elég volt a hátrálásból. Tudjátok, hogy én a harcmezőn szoktam meghálni.”

Az osztrákok kartácstűzelésére Desaix személyesen vezeti rohamra a lovasságot, de az első összecsapás után elesik. Katonái most már halál-megvetéssel törnek az osztrákokra, hogy vezérük halálát megbosszulják. A roham sikerült. Az osztrák derékhad át van törve. Kellerman francia tábornok szintén rohamra vezeti vértés ezredét s ez is megbontja az osztrákok hadállását. Zách tábornok 6000 gránátossal foglyul esett. Kellerman nehéz lovassága és a Bessières-önkéntesek aztán eldöntik véglegesen a csata sorsát. Marengo a franciák birtokába jut, az osztrák sereg megfutott és éjjelre a franciák győzelme teljes lett.

A marengói csata, amilyen súlyos vereséget jelentett az osztrákoknak, éppen olyan nagy nyereségszámba ment a franciáknak. A konzulátus emlékoszlopot emelt a hős Desaix tábornok emlékére, aki az igazi hőse volt ennek az ütközetnek. Eldöntötte a küzdelmet és meghalt. A siker, bárha Napoleonnak csak kisebb része volt benne és hadijelentéseiben Desaix kiváló érdemét elhallgatta, végeredményben mégis az övé lett. Az osztrák vezér fegyverszünetet ajánlott s a vereség fejében átadta a franciáknak Piemontot és Lombardiát és visszavonult a

Napoleon fehér lovon ülve harca büzdülje katonáit a marengói csatában, amely az osztrák sereg süllyes vereségével végződött.

Mincio mögé. Franciaországnak ebben a pillanatban alig voltak külső ellenségei s amennyiben voltak, legyőzve szemlélték Napoleon újabb sikereit.

A belső villongások is elcsöndesedtek Franciországbán, úgyhogy mikor Napoleon seregei élén Párizsba visszatért, a nép úgy fogadta őt

Latour D'Auvergne, „A francia közlárság első gránátosa.”

Napoleon több ízben tábornokká akarta kinevezni a kiváló nyelvtudóst, de ő visszautasította a kiténtetést és közkatona maradt. Mindig a legveszedelmesebb pontokon harcolt. A neuburgi csatában elesett. Napoleon meghagyta, hogy nevét az ezred névjegyzékében állandóan hagyják meg.

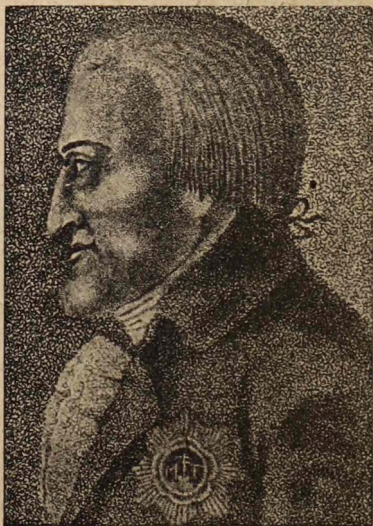
ismét, mint Franciaország megmentőjét. A francia sas mindenütt győzedelmeskedett, ágyúk s egyéb hadi jelvények jelezték azt a hatalmas erőt, mellyel a forradalom érezte a maga hatalmát Európával.

Forduljunk most a német csataterre, ahol az olaszországi hadsereggel megbeszélt terv alapján *Moreau* tábornok haladt előre a rajnai hadsereggel az osztrákok ellen. Mihelyt hírt vette a marengói győze-

lemnek, Ulm felé vette útját s a Dunán iparkodott átkelni. Az osztrák sereg parancsnoka, Kray tábornok mindent elkövetett, hogy Moreau tervét megakadályozza. Az osztrák csapatokat azonban mindannyiszor visszavetették és a francia sereg a Duna völgyén tovább haladt előre. Kray, nehogy el legyen vágva a főseregtől, kikerülte a franciákat és Neuburg alatt vonta össze csapatait. Itt újra összecsaptak, a siker ismét a franciáké lett.

Ebben a csatában esett el a francia gránátosok egyik legérdekesebb és legbecsületesebb vitéze, Latour D'Auvergne. A francia katonatípus valóságos eszménye ez a derék gránátos, kit Napoleon több ízben akart tábornokká előléptetni, de ő mindannyiszor visszautasította a kitüntetést és közkatona maradt. Először Masséna alatt szolgált Svájcban mint önkéntes. A brumairei 18-iki államesély után a törvényhozó testület tagjává választották, de ezt a kitüntetést sem fogadta el. Eljárását így okolta meg:

„Törvénycsináláshoz nem értek, tehát nem fogadhatom el megválasztásomat. A törvényt védeni azonban tudom, ha szükség lesz reám, meg is fogom mindig védeni.”

Thugut Ferenc báró.

Osztrák államférfi. I. Ferenc külügyminisztere volt. Nagy szerepet játszott Lengyelország harmadik fölosztásában. Később jelentékenyen közreműködött a Napoleon ellen alakított koalíciókban. Napoleon diadalai azonban megrendítették állását, mire megvált a politikai szerepléstől.

Ezután belépett a rajnai seregbe és az volt a becsvágya, hogy hagyják meg őt az előhadnál, hogy az ellenséggel mindig legelőször találkozasson. Miután következetesen visszautasított mindenféle előléptetést és kitüntetést ezután is, Napoleon azzal tisztelte meg, hogy kinevezte Franciaország első gránátosának. Bajtársai és a hadvezetőség annyira megbecsülték emlékét, hogy halála után helyét betöltetlenül hagyták a gránátosok között. Napoleon ezenkívül meghagyta, hogy az ezred állománylajstromában ezentúl is rendszeresen vezessék nevét. S valahányszor vezényléseknél, névsorolvasásnál vagy parádéknál a nevét nyilván-

nosan említették, a gránátosok közül egy közlegénynek mindig elő kellett lépnie és a D'Auvergne név hívására ezt mondania :

„Meghalt a becsület mezején !”

A vitéz katonában egyébként jeles nyelvtudós veszett el, aki egy nyelvészeti tárgyú könyvet is írt, mely még életében megjelent. Szülővárosa, Carhaix azzal tisztelte meg végül emlékét, hogy szobrot állított tiszteletére, a szobor talapzatára pedig ezt a felírást vésette : „Latour D'Auvergne Franciaország első gránátosa.”

Kléber János francia tábornok.

A francia forradalom alatt több háborúban vett részt. Elkísérte Napoleont egyiptomi hadjáratára. Mikor Napoleon haza vitorlázott, Kléberre bízta hadseregét. Kléber tovább hadakozott Egyiptomban az arabokkal, de egy fanatikus arab nemsokára leszurta.

Nagyobb veszteségek nélkül haladt ezután tova Moreau a francia sereggel Neuburg alól s miután Kray tábornokot ismételten hátravetette, akadály nélkül eljutott Münchenbe, mire a déli német államoktól 40 millió hadisarcot szedett és az osztrákokkal fegyverszünetet kötött.

Közben Thugut báró, az osztrák külügyminiszter Cobenzl útján már javában alkudozott a békéről, csakhogy Thugut, abban a reményben, hogy Franciaországot valami válság időközben megbuktatja, egyre halogatta a különbéke aláírását. Moreau parancsot kapott tehát a tovább indulásra. *Hohenlindennél* 1800. év december 1-én vívta meg a két sereg a döntő csatát, mely az osztrákok vereségével végződött. Hohenlinden után Thugut már nem halogathatta többé a különbékét, melyet *Luneville*-ben nemsokára meg is kötöttek. A békeszerződés értelmében Ferenc császár a campoformiói béke szerint eddigi tartományainak birtokában

marad, de rokonai, a toszkánai és modenai fejedelem elvesztik orszá-
gukat. Toszkanából etruriai királyságot alakítanak, a nápolyi király-
ságot és egyházi államot visszaállítják, a szárdíniai király pedig elveszti
szárazföldi birtokait. Az első konzul megengedi továbbá, hogy a bibor-
nokok új pápát választhatnak, minek folytán VII. Piusz pápában az
egyház új fejet kapott.

Egyedül Angliával kellett még rendeznie Napoleonnak a békét.
Az engesztelhetetlen Pitt miniszterelnök visszavonulásával itt sem
volt nagyobb akadálya a békének. De előbb egy-két összeütközésnek
meg kellett történnie. Mikor Napoleon 1769-ben az egyiptomi hadsere-
get Kléber vezérlete alatt hátrahagyta, több ízben szó volt arról, hogy
a francia sereg térjen haza, de az angol kormány nem engedte meg az
áthajózást. Kléber kénytelen volt tehát maradni és folytatni a küzdel-
met az arabokkal és törökökkel. Kléberben megvolt a jó katona és a
jó hadvezér minden tulajdonsága. Voltak kisebb győzelmei, így Helio-
polis-nál is, de nemsokára egy fanatikus mohamedán agyonszúrta. Gyöngé
utódát, Menou tábornokot egy angol-török sereg Abukirnál megverte
és most már Franciaország nem térhetett ki a béke elől. Napoleonnak
az angolok ellen intézett támadásai és támadási tervei tehát nem sike-
rültek. Az indiai hadjáratához hozzá sem foghatott, pedig ennek a sike-
rétől remélhetett volna az angolok ellen döntő eredményt. Amiens-ben
kötötték meg 1802 március 25-én az angolok és franciák a békét, mely-
ben Anglia Trinidad és Cejlon szigetét megtartotta. Így aztán tízevi
elkeseredett és majdnem páratlannak nevezhető küzdelem után végre
létrejött Európában az általános béke, melyet minden állam, de első-
sorban Franciaország óhajtott sóváran.

Franciaország belső újjászervezése. — A konkordátum. — Összeesküvések és merényletek.

A hadi dicsőség tehát újra Napoleonhoz szegődött, de a konzu-
látussal reánehazetett feladatok hosszú sora még megoldásra várt. Hátra
volt még a belső zavarok és párttusák által szétzilált *Franciaország*
újjászervezése.

Első és legfőbb gondja a *közrend helyreállítása* volt. Igen jellemző,
hogyan írják le hivatalos iratokban 1801-ben a francia életet a vidéken.
Egyetlen egy départementban 90 rablógyilkosság fordul elő; az ország-
utak és falvak hemzsegek a latroktól és betörőktől, akikkel félelemből

a parasztok is összejártsanak. A városokban sem különb a közbiztonság. Toulonban például nincs rendőrség, nincs kövezet, nincs tisztaság, nincs kenyér, nincsenek lámpák, éjjelenként feltörnek a boltokat. Az első konzul azonban új, megbízható rendőrséget és csendőrséget szervezett és minden 5000 lakossal bíró várost arra kötelezett, hogy rendőrséget tartson. És rövid idő alatt a helyzet javult.

Nem kisebb gondot okozott a *pénzügyi helyzet*. Akármilyen derék szakember is volt Gaudin pénzügyminiszter és társa, Barbé-Marbois, a kincstárnok, az első hónapokban ők is arra kényszerültek, hogy a direktórium hitvány eszközeivel, erőszakos rendszabályokkal és uzsorakamatokra felvett kölcsönök útján varázsoljanak elő pénzt. De célszerű takarékoskodás, szigorú ellenőrzés és ügyes pénzműveletek hatása alatt a tőkepénzesek hite és bizalma visszatért s így az asszignáták egy részét készpénzzel vagy jól kamatozó utalványokkal válthatták be. Nagy része volt Napoleonnak a *Banque de France* alapítása körül. És miután a hadsereg költsége legalább részben a hadiprédából és sarcból megkerült, a deficit alább szállott, a kamatláb pedig a nagy magasságból 6%-ra esett.

Az új *törvénykönyv*, a *Code Napoleon* szintén az első konzul marandó becsű alkotásaihoz tartozik. Az új polgárkönyv megtartja a forradalom alapelvét, a törvény előtti egyenlőséget: a törvény előtt nem ismer különbséget. Az öröklési és birtoklási jogban sem ismer kiváltságot, azaz nem ismeri el az elsőszülöttséggel járó kiváltságokat, a gyermekek tehát egyforma részben örökölnek. Míg más országokban a törvény még jó sokáig különbséget tesz nemes, polgár és pór között, Franciaországban a törvény csak polgárokat ismer. Ugyane törvénykönyv elrendelte, hogy a házasságot továbbra is polgári házasság alakjában kössék meg az állam felügyelete alatt. A *Code Napoleon* egyik-másik részét idővel még más országokban is befogadták törvénykönyvnek.

Sokat fáradozott az első konzul az *ipar és kereskedelem* emelése körül is. Javította az elromlott, járatlan utakat, új csatornákról gondoskodott, elkészíttette az Itáliával való összeköttetés végett a Simplon és a Mont-Cenis-hágón átvezető műutakat is. A *közigazgatás* terén sok célszerű újítást tett. Ezentúl 32 úgynevezett lyceum képviselte a középiskolákat, volt azonfelül több jeles felsőbb szakiskola és a hírneves párizsi műegyetem — valamennyi állami felügyelet alatt. A konvent nagyhangzása, de keresztül nem vitt határozatát az „ingyenes oktatás”-ról Napoleon elejtette ugyan, de minden tehetséges gyermeknek módot nyújtott,

hogy magát kiképezze. Ebbeli fáradozásai annyival becsesebbek, mert amint azt gyakran kijelentette, túlságosan felvilágosodott, mindenhez értő és mindent megkritizáló alattvalók nem voltak ingyére. De másrészt át volt hatva a tudomány becsétől. A tudósokkal és művészekkel szemben nem is fukarkodott soha az elismeréssel és kitüntetésekkel. Jutott ezekből különösen a „l'Institut” (tudományos akadémia) halhatatlan tagjainak is.

Végre 1802-ben kiadta azt a rendeletet, mellyel az *emigránsok* előtt feltárta a haza kapuit. Minden kivándorolt nemes és pap, ha engedélyért folyamodott, visszatérhetett. De elkobzott és idegen kézre került birtokaikat ő sem adhatta nekik vissza. Így is nagy az érdeme: kibékítette a nemzetet önmagával. Nemsokára közbocsánatot hirdetett, melynek oltalma alatt 40.000 család tért haza.

Ezek után mondhatjuk, hogy Napoleon államférfiúi, nevezetesen szervezői tekintetben is teljesen méltóvá tette magát arra a hálára és ragaszkodásra, mellyel a nemzet körülvette. Csakhogy szerencsésének emelkedésével együtt nő nagyravágyása is. Akik közelebbről ismerték, láthatták, hogy a forradalmi generális, minél közelebb jut a hatalomhoz, annál jobban elhanyagolja forradalmi elveit. Célja már csak az, hogy belőle teljes hatalmú uralkodó váljék. Nagy tehetségét elsősorban a maga céljaira fordította. Voltak vállalatának áldásos következményei is a francia népre, különösen az első években, de ő mindenekelőtt a maga érdekeire gondolt, mihelyt a hatalmat magához ragadta. Fejedelmi módon kezdett a Tuileriák palotájában berendezkedni. Felújította a régi szokásokat, melyek a királyság alatt divatoztak. A nők régies viseletben, a férfiak aranyhímzésű ruhákban jelentek meg az udvaránál. A nagyvárosi hóbort, a kiváltságok divatja felújult és a forradalom korabeli „polgártárs” címzésnek is vége van. Mindenki úr akar lenni, hiszen Napoleon is erre törekszik. Neki különben nincs se vallása, se istene, se eszménye. A legcinikusabb lélek lakozik benne, aki látja az emberek butaságát és hasznot akar húzni belőle a maga számára.

Lassanként a régi arisztokrácia egy része is visszatért udvarába, abban a reményben, hogy Napoleon helyre fogja állítani a királyságot és a Bourbonokat trónhoz segíti. Mikor számításukban csalódtak, ismét feltámadt ellene régi gyűlöletük. Összeesküvéseket, cselszövéseket próbálnak vetni ellene, megfenyegetik névtelen levelekkel, gúnyolják, de nem érnek célra. Napoleon úgy tett most, mint a direktórium az utolsó esztendőben. Önkényes diktatúrát létesít ő is. A sajtószabadság elnyomásával kezdte és folytatta az egyéni szabadság korlátozásával. Saját

szavai bizonyítják ezt legjobban: „Én nem vagyok olyan ember, mint a többi és az erkölcs és szokás törvényei engem nem köteleznek.”

A sajtóval érezte leghamarább önkényét s 1800-ban 73 politikai újság közül 60-at szüntetett be és nem adott engedélyt új lapok alapítására. Négy év előtt bezzeg másként beszélt. Az olasz háború küszöbén

ő maga szólította fel a hírlapokat, hogy sokat írjanak „róla és csakis róla.” Most egyáltalában nem tűrte, hogy róla írjanak, és csak a hivatalos „Moniteur” közölt óvatossan megszerkesztett udvari híreket.

A könyv-cenzurát 1803-ban hozta be. Egyetlen egy könyvkereskedő sem adhatott el többé olyan könyvet, melyet a cenzor előbb át nem nézett. Parancsa folytán eltűntek az uccatáblákon a forradalomra emlékeztető elnevezések. A forradalom szellemi előfutárait: Voltaire és Rousseau műveit eltávolították a könyvkereskedők kirakataiból.

A neki nem tetsző élő írókat kitiltotta az országból. Az akadémia

erkölcs és társadalomtudományi osztályát, mely a szabad gondolkodást hirdette, feloszlatta. A forradalmi hajlamú törekvéseket pedig üldözte. A parasztfajta kurta nemesből íme egyszerre garázda lett, mihelyt kezében érezte a hatalom eszközeit.

A párizsi rendőrség a vérszomjas Fouché vezetésével egyébre sem való, minthogy folytonosan kutassa és nyilvántartsa a gyanusakat, akik elégedetlenek a konzulátussal. Ezek között vannak elsősorban a

Fouché József.

A párizsi rendőrség főnöke volt. Már a forradalomban is szerepet játszott. Mint Napoleon rendőrmisztere furfangjával, leleményességével tűnt ki. Ellenkezte Napoleon világhódító terveit, ezért kegyvesztett lett. Napoleon bukása után a Bourbonokhoz csatlakozott, de mint volt jakobinust száműzték. Ausztriában halt meg.

republikánusok, kik Napoleonban felismerték a szabadság elárulóját és a nyakukon ülő zsarnokot. Összeesküvést terveztek, hogy eltegyék láb alól. Az összeesküvők között királypártiak is vannak.

Legérdekesebb a dologban az, hogy Fouché rendőrsége ezekről az összeesküvésekről mindjárt kezdetben értesül, mert a besúgók a kezére játszanak. Fouché aztán úgy tesz, hogy hagyja a merénylőket dolgozni. Mikor azok azt hiszik, hogy elérkezett a cselekvés ideje, hirtelen rájuk csap, hogy a merénylet veszélyessége által tüntesse ki a maga érdemeit.* Így volt most is. Egy Arena nevű ügyvéd, aki Korzikában a Bonapartékkal tervezett egy izben merényletet, most Napoleon ellen fordul és Lebrun testőrrel, Gerachi szobrással, akikhez Barère és Dornorville is csatlakoztak, elhatározta, hogy Napoleont elteszi láb alól. De mielőtt tervüket véghezvitték volna, a rendőrség elfogta őket és a bíróság mindannyiukat halálra ítélte s lefejeztette őket.

Nemsokára besúgók újabb jelentéseket hoztak Fouchénak. Nagytitokban megsúgják, hogy a jakobinusoknak egy másik csoportja Chevaliers vezetésével egy *pokolgép* által akarja Napoleont megölni. Fouché szokása szerint várt egy ideig s csak azután csapott le a merénylőkre. Napoleon tehát újra megszabadult a veszedelemtől. De jött a harmadik, melyet királypártiak szerveztek, még pedig olyan ügyesen, hogy Fouché nem juthatott a nyomára. Mikor 1800 december 24-én Napoleon, Berthier, Lannes és Lauriston társaságában az Operaházba hajtattott, a Saint Nicaise uccában óriási dörrenéssel felrobbant a pokolgép, amelyet az összeesküvők helyeztek el a konzuli kocsiját útjában. Csörömpölve hullottak alá a közelben levő házak ablakai és Napoleon kocsijának üvegablái is betörték.

„Megtámadtak bennünket!” — kiáltotta Napoleon és ki akart ugorni a kocsiból. Tábornokai azonban visszatartották. Azt ajánlották, hajtasson vissza a Tuileriákba, de Napoleon nem hallgatott rájuk. Mintha semmi sem történt volna, az operába hajtattott és végighallgatta az előadás felét. Csak ezután távozott.

A pokolgép borzalmas szerencsétlenséget okozott, de annak nem ártott, akinek szánva volt. Nyolc ember szörnyethalt, huszonnégy nagyobb mértékben megsebesült, a nagy robbanás kárt tett a közellevő házakban is.

Napoleon szörnyű dühre gerjedt — még pedig, élve az alkalommal — a jakobinusok ellen. Anélkül, hogy tudta volna, kik rendezték a merényletet, a jakobinusokat vette gyanuba és a leggyűlöletesebb szavakkal becsmérelte őket.

„Látjátok — mondta környezetének — ezek a gyilkosok, ezek a sárral bemoskolt gonosztevők cselekedték ezt, ezek az összeesküvők, kik felzendültek minden kormány ellen. Ha nem lehet őket megfékezni, akkor szét kell zúzni őket; Franciaországot meg kell tisztítani ettől az undok salaktól.”

Kiadta aztán a jelszót, hogy elrettentő példát kell mutatni. Ettől-

Pokolgépes merénylet Napoleon ellen.

A királpártiak pokolgépet helyeztek el a Saint-Nicaise uccában, mikor Napoleon az Operába hajtattott. A robbanás nyolc embert megölt s a környék házait is nagyon megrongálta. De Napoleont nem érte baj, tovább robogott s az előadás egy részét is végighallgatta. De kérelhetetlenül üldözte ettől fogva a jakobinusokat, mert őket gyanúsította a merénylettel.

fogva megközelíthetetlen gárdája és testőrsége környezi Napoleont. Fouché rendőrminiszter pedig valóságos hajtóvadászatot indított nem annyira a merénylők, mint inkább a jakobinusok ellen, kik között elvtársai és barátai voltak abból az időből, mikor a rémuralom napjaiban velük együtt egy gyékényen árult. Egyik adat szerint 138, másik szerint 300 jakobinust fogott össze és a szenátus beleegyezésével minden ítélet nélkül száműzetésbe küldte őket, Cayenne-be. Hetvenegy jakobinust

aztán úgy helyeztek el a hajó különböző részeiben, hogy alig volt annyi helyük, hogy megfordulhassanak. Ráadásul éhezettel kinozták őket és nem adtak nekik vizet, úgyhogy sokan már útközben meghaltak.

Később ugyan kiderült, hogy a királypártiak tervezték Napoleon ellen a merényletet és hogy az angolok is belejátszottak a dologba, de a számúzóttak azért mégsem kaptak kegyelmet. Néhánszáz ember élete, sőt ha kell, akár néháneyezere is, nem sokat számít Napoleonnál. Olyan idők ezek, mikor az emberélet nagyon olcsó, csak a leendő császár tartja a magáét drágának.

Még az angolokkal folytatott békealkudozás napjaiban az egyházzal is helyreállította az egyezséget. Napoleon ugyan hitetlen volt és a vallásról azt tartotta, hogy csak „cselédek és mesteremberek” részére szükséges találmány, mindamellett szükségesnek vélte az egyházzal és papsággal való kibékülést, nemcsak a belső béke helyreállítása érdekében, hanem számításból is, hogy a papságot lekenyerezze. 1801-ben Napoleon VII. Piusz pápa követével, Consalvi bíborossal megkötötte a *konkordátumot*, melynek értelmében az első konzul a katolikus egyházat visszahelyezi a forradalom előtti régi jogaiba. A konkordátum magában foglalja amaz alapelveket, melyek az egyház és az állam viszonyát Franciaországban szabályozzák. A fődolog, hogy az első konzul nevezi ki ezentúl a főpapokat, mint régen a királyok. Viszont a pápa visszanyerte a főpapok megerősítési jogát és az egyházi államot. Az 1790-iki törvényeket visszavonták. A főpapokat tehát nem választják többé a hívek, a papokat pedig ismét nötlenségre kényszeríti a törvény.

Ennek ellenében a pápa lemond végképpen a forradalom által elkobzott papi javakra való igényeiről és megnyugszik abban, hogy az állam fizeti a papságot. A közvélemény ellene volt ennek az egyezménynek, de Napoleon szigorúan megtiltotta a hírlapoknak a konkordátumot ócsárló közleményeket. Mikor aztán a tribunátus, a szenátus és a törvényhozó testület is elfogadták a konkordátumot, 1802 husvét napján a helyreállított világbéke fejében fényes istentiszteletet rendeztek a Nôtre-Dame templomban, hol a tábornokoknak is meg kellett jelenniök. Hiába ellenkeztek, Napoleon így parancsolta és a parancsnak engedelmeskedni kellett. A szertartás végeztével megszólította egyik tábornokát és megkérdezte, hogyan tetszett a mise:

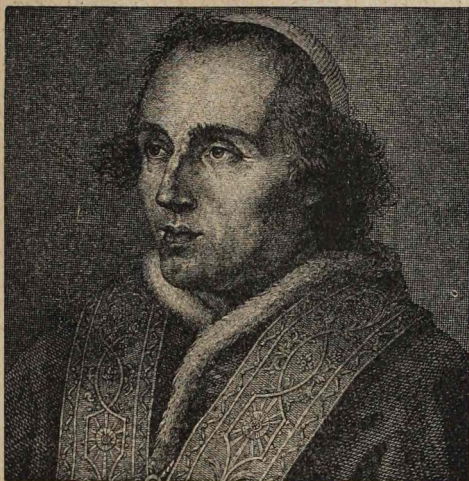
„Nagyon tetszett — felelte a tábornok. — Éppen csak az az egy-millió ember hiányzott, kik meghaltak azért, hogy megsemmisítsék, amit mi most helyreállítottunk.”

Napoleon nevetett, mert neki egészen mind-egy volt, hogy tábornokai, akár a francia nép mikép vélekedik. Célját elérte. A papság nagyrészt megnyerte s hatalma ezzel is erősebbé vált.

Mindenki tudta már, hogy Napoleon császár akar lenni. A szenátus nem is mert vele szembeszállni, inkább engedelmes szolgáljával szegődött. „Hálából,” hogy megerősítette Franciaország belső rendjét, tíz évre meg akarta hosszabbítani konzuli méltóságát. Csakhogy Napoleon keveselte a tíz évet, neki örökös uralom kellett.

Ügyes kifogással azt jelentette ki, hogy a szenátus határozatát nem fogadhatja el, mert ilyen fontos ügyben a népet kell megkérdezni. Megkérdezte pedig a következő célhoz vezető kérdés alakjában. Akarja-e őt a nép *életössziglan* való konzulnak megválasztani? Hogyne akarta volna. A népnek éppen úgy nem volt akarata, mint a szenátusnak. Összesen 3,770.000 polgár szavazott s ebből 3,578.000 igennel. A szenátus helyre akarta hozni előbbi hibáját s most ráduplázott a népszavazatra. Biztosította Napoleon számára azt a jogot, hogy utódát ő maga nevezhesse ki. Immár éppen csak a puszta cím választja el Napoleont a császárságtól. Ezentúl a kegyelmezési jogot is gyakorolja s ő nevezi ki az új szenátorokat is. Büszkén hangoztatja: „Most ugyanazon hatalmi polcon állok, mint a többi uralkodó és ez így van rendben.” Az osztrák, porosz és angol uralkodóházak irigy szemmel nézik emelkedését.

Anglia elég hamar ürügyet talált arra, hogy ismét kellemetlenkedjék Napoleonnak. A királypártiak abban a vélekedésben, hogyha Napoleont elpusztítják, egyszerre megdől az általa alkotott és az ő személyével összefüggő hatalom, új összeesküvést terveztek, melybe

VII. Piusz pápa.

Napoleon konkordátumot kötött vele, melynek értelmében az egyház jogait visszaállította Franciaországban. Ő kente föl császárrá Napoleont. Később ellentétek támadtak köztük, mire Napoleon elfogatta a pápát s az egyházi államot elfoglalta. A pápa a fogságból csak a lipcei csata után szabadult meg.

beavatták Pichegru-t, a köztársaság egykori hadvezérét is, akinek sikerült Cayenne-ből megszökni, továbbá az elégedetlen Moreau-t, a rajnai hadsereg parancsnokát, Polignac grófot, a királpártiak jelöltjét és többek között egy chouan vezért, az óriás termetű Cadoudal Györgyöt.

Londoni kémei által a párizsi rendőrség tudomást szerzett a me-

Bourbon Lajos Antal herceg.

A forradalom alatt elhagyta hazáját s Franciaország határán, Badenben tartózkodott, hogy közel lehessen Rohan hercegnehöz, akibe szerelmes volt. Egy titkos látogatása alkalmával Napoleon elfogatta s haditörvényszék előtt azzal vádolta meg, hogy résztvett a királpártiak összeesküvésében. A haditörvényszék a herceget főbelövette.

rényletről, de ezúttal sem sietett azt leleplezni, hogy annál nagyobb érdeme legyen majd az összeesküvés szétugasztásában. Hagyta tervezgetni a merénylőket, mikor pedig cselekedni készültek, rájuk tört. Az elfogatások nagy szenzációt keltettek s még jobban fokozták Napoleon varázsát a nép előtt. Később Pichegrut a börtönben felakasztva találták. Moreaunak Amerikába kellett kivándorolnia, Cadoudal Györgyöt pedig egy csomó társával főbelőtték.

Hátra volt még, hogy megtudják, vajjon ki lehetett az a herceg,

kire Cadoudal György vallomásában célzott, azt állítva, hogy akkor akarta végrehajtani a merényletet, amikor az illető Párizsba jön. A kutatások nem vezettek biztos nyomra, de Napoleon, hogy a Bourbonoknak leckét adjon, a Bourbonok egyik sarját, az ártatlan Lajos Antal herceget, aki véletlenül, talán szerelmi okokból a francia határ közelében, Baden hercegség területén időzött, francia dragonyosok által elfogatta, bilincsekbe verette és Párizsba hozatta. A katonai törvényszék sommás úton halálra ítélte a szerencsétlen herceget, kinek bűnössége pusztá gyanura volt alapítva. Napoleon előre meg is ásatta az elítélt sírgödörét és ennek szélén még az éjjel Vincennes-ben föbelövette. A herceg mint hős halt meg, utolsó pillanatában menyasszonya számára hajfürtöt adott át a vezénylő tisztnek.

Napoleon hajmeresztő eljárása egyszerre megmutatta, hogy királyi vértől sem riad vissza, ha érdekei megsértését látja. Még az udvaroncok is megrémültek a hír hallatára, sőt Napoleon maga is érezte tettének brutalitását és még Szent-Ilonán is bűnbakokra igyekezett kenni az ódiomot. A rémes tett óta az európai fejedelmek még jobban gyűlöltek, de ő bizott erejében és ettől kezdve még jobban törekedett a császári méltóságra.

Napoleon császárrá koronázása.

(1804.)

A képzelet sem festhetné káprázatosabbá azt a pályát, melyet Napoleon eddig megfutott. Merész ugrásokkal halad előre. Mint ismeretlen katona kezdi, kiből úgyszólván már ifjú korában tábornok lesz. Azután hadseregpáncsnok, konzul és most következik emelkedésének legmagasabb pontja: a császárság. A konzulátus alatt Franciaország kormánya már csak névleg különbözött a monarchiától. Napoleon hatalmi berendezkedése olyan volt már, hogy mindenben az történt, amit ő akart. Most aztán elérkezett az idő, hogy nyíltan előlépjen és megvalósítsa titkos terveit. Az első, aki a császárság szükségességét hangoztatta, a hivatalától megfosztott és így Napoleon kegyére nagyon is rászorult Fouché volt. A szenátus készséges eszköznek adta oda magát erre a célra, nemcsak jutalom reményében, hanem abbeli félelmében is, hogyha az első konzul ellen valamelyik merénylet sikerülne, a szenátorok zsíros állása alighanem veszélyben forogna.

A szenátus 1804 március 27-én egyelőre általánosságban jelzi azon óhaját, hogy Napoleon tegye művét éppolyan halhatatlanná, mint

dicsőségét. Két hónap múlva a tribunok testülete egy lépéssel tovább megy s *Curée* indítványára egyenesen azt indítványozza, hogy Napoleon kiáltassék ki francia császárnak és a császári méltóság örökös legyen családjában. Egyedül Carnot tiltakozott a köztársaságellenes indítvány ellen, de szavának nem volt sok eredménye. Miután a törvényhozó testület is hozzájárult, a szenátus újra tárgyalta a dolgot és május 18-án óriási többséggel — csak négyen szavaztak ellene, köztük Sieyès — elfogadta a törvényhozó testületek határozatát. Cambacérés konzul adta át a törvényerőre emelt határozatot Napoleonnak ezen szavakkal:

„A francia nép századok óta élvezte az örökösödéssel összekötött főhatalom előnyeit. Rövid, de szomorú tapasztalatokat tett az ellenkező irányban. Szabad és érett megfontolás után visszatér tehát a szelleméhez inkább hozzáillő útra. Gondoskodik a jövő nemzedékről s felséged utódaira bizza boldogságát.”

Napoleon nem utasította el ezt a szolgálai meghódolást, hiszen az ő műve volt a törvényhozótestületeknek ez a határozata. A császár civillistáját 25 millió frankban állapították meg. Családja tagjait a „hercegi fenség” cím illeti meg. Udvarát 6 udvari főméltóság és 16 marsall alkotja. Híveit és tábornokait ugyanis, hogy még jobban magához kapcsolja őket, kitüntetésekkel és címekkel halmozza el. Nem élünk többé a forradalom világában. Szó sincs már az egyenlőség és szabadság jelszavairól, a többség élni és élvezni akar. Combacérés, ki legelsőnek hódolt meg Napoleon előtt, megkapta a főkancellári méltóságot. Lebrun, a harmadik konzul, főkinstartó lett, a tábornokok közül pedig Berthier, Murat, Jourdan, Masséna, Augereau, Soult, Brunne, Lannes és mások marsallokká és egyúttal szenátorokká léptek elő. Fouché visszakapta az áhitott rendőrfőnöki állást. A magasabb udvari tisztségekre — ha akadt — vérbeli régi nemeseket nevezett ki Napoleon, mert azok jobban ismerték az udvari etikettet, mint a sok ügyetlen, sőt komikus újdonsült nemes.

Ez a különös fordulat a becsületes hazafiak szívében méltán keltette fel azt a keserű gondolatot, hogy mire való volt az egész forradalom, ha most éppen azokat az elveket állítják vissza, melyeknek megsemmisítéséért milliók véreztek el. Mindössze a törvény előtti egyenlőség és a szabad vallásgyakorlat maradt érvényben és az, hogy nem szabad törvénytelen adókat kivetni. Az egyes osztályokat tekintve Napoleon igazában csak a polgári rend érdekeinek kedvezett. A kiváltságos osztályok elveszített előjogaikat nem kapták vissza, a nép pedig nem jutott semmihez. A szabadság, egyenlőség és testvériség elve helyett vissza-

jött a régi rendszer, visszajött az egyházi befolyás, az erősek uralma és a korrupció. A különbség a régi és új rendszer között mindössze az, hogy most *egy* ember, Napoleon érdekében történik minden. Hogy a törvényesség látszatát megadja, Napoleon népszavazás alá bocsátotta császárrá való emeltetését. Három millió ötszázhetvenkétezer ember szavazott úgy, hogy óhajtja császárrá való koronáztatását, csak 250.000-en szavaztak ellene.

Mindenekelőtt az most a kérdés, hogy mi legyen Jozefinnel? Napoleon testvérei sürgetik a választ s szóbahozták egyik és másik királyi hercegnőt. De Napoleon nem tudja elhatározni magát. Jozefin e napok alatt nagy izgalmakat élt át. Mi lesz vele, jövőjével, a fölépített légvárakkal, ha Napoleon éppen most, emelkedésének tetőpontján elhagyja? És micsoda botrány és szégyen lenne a dologból, ha megtudná a világ, hogy Napoleon elvetette magától őt, aki eddig mindenütt úgy szerepelt, mint a köztársaság első asszonya. Már egészen beleszokott helyzetébe, résztvett minden nyilvános ünnepélyben, ő volt a legügyesebb a királynői pózok mutogatásában. Kegyosztó és mindenható volt az udvarnál, kitüntetései és szíveségei révén egy csomó barátot szerzett magának. A régi Jozefin azonban nem tűnt el belőle. Kémekkel figyelgeti urát, leskelődik utána, úgyhogy végre Napoleon nagy haragra gerjed s kijelenti, hogy ez tovább nem mehet így. Végét kell vetni a dolognak s végét is fogja vetni. Felbontja házasságát. Jozefin most már nem tehet egyebet, csak sir és zokog naphosszat. Tudja, hogy könnyekkel lehet legjobban uralkodni Napoleon lelkén. Ez a néma fájdalom végre meghatja Napoleont. A síró asszonnyal szemben nincsenek elég erős fegyverei. Ujra megbékülnek és együtt könnyeznek. Mikor utolszor beszélt feleségével a válásról, így szólt hozzá:

„Nincs hozzá elég bátorságom, hogy végképp eltökéljem magamat és ha ennyi vonzalmat tanusítasz irányomban, ha nem cselekszel mást, csak engedelmeskedel nekem, akkor *úgy* érzem, *sohase lesz hozzá erőm, hogy válásra kényszerítselek*. De őszintén óhajtom, hogy alkalmazkodj politikám érdekeihez és kímélj meg engem a kínos helyzet minden zavarától.”

Könnyek törtek ki Napoleon szemeiből, mikor szavait befejezte. Jozefin hallgatott. Pár pernyi tusakodás után kimondta Napoleon a legnagyobbat is. Nem azt, hogy együtt fognak maradni ezután is, hanem jóval többet. Jozefinnek készülődnie kell a koronázásra, mert császárné lesz belőle. Ő mondta, a császár. Jozefinnek nem lehet többé kételkednie. Jozefin tehát boldog. Ami most vele történik, már nem is regény, hanem

álmokba való mese. Császárné lesz belőle, a pápa fogja felkenni, Franciaország császára teszi fejére a koronát és az egész világ együtt fogja emlegetni az ő nevét is Napoleonéval. Valóban furcsa játékaik vannak a vélenetnek. Ha nem a forradalom idejében él, talán sohasem vitte volna több-

Fesch József bíboros.

Napoleonnak anyai ágon nagybátyja volt. Papi pályára készült, de a forradalom alatti beállott katonának, később hadbiztos lett Napoleon olaszországi seregénél. Midőn Napoleon kibékiült a pápával, Fesch visszatért az egyházi pályára és gyorsan emelkedve lyoni érsek lett. Napoleont császárrá koronázása előtt ő adta össze egyháziilag Jozefinnel. Napoleon bukása után Rómában élt visszavonulva.

re, holmi közepes polgári sorsnál. Ha nincs forradalom, Napoleont sem vetiútjába a végzet s mindketten mint jelentéktelen emberek eltűnnek a semmiségben.

Ámde Jozefin okos asszony. Neki nem elég az ígélet, ő biztosítani akarja szerencséjét isteni kötelekekkel is. Mikor VII. Piusz pápa Párizsba érkezik és meglátogatja őt, Jozefin rögtön előáll titkos tervével. Tudtára adja, hogy miután urával csak polgárilag van megesküdve, egyetlen vágya, hogy az egyház is megáldja frigyüket. Ebben a pillanatban Jozefin

k tűnően tudja színlelni a vallásos nőt. Persze, hogy a pápa helyesli nézetét s ezzel eléri azt, hogy anélkül, hogy ő maga szólana Napoleonnak, a pápa jár közben és követeli házasságuk egyházi megszente-

I. Napoleon, a franciák császára koronázást díszöltözetben.

lését. Megtörtént aztán az egyházi esketés is. Fesch bíboros adta össze a császári párt s Jozefin boldog volt. Most már csak a *koronázás* volt hátra.

A koronázás 1804 december 2-án ment végbe a párizsi Nötre-Dame (Mi Asszonyunk) templomában. Királyi módra állapították meg a szertartás egyes részleteit. Ott voltak az összes társadalmi, katonai és egyházi előkelőségek. Továbbá Napoleon testvérei, kiket időközben hercegi rangra és egyéb méltóságokra emelt. Jelen volt számos herceg, hercegnő a külföldi államok követei, sőt egy zugban még a költők, szobrászok és festők is láthatók voltak. Hadd szobrozzák, fessék és énekeljék meg ezt a mesébe való jelenetet. A mise végén kellett volna történnie a koronázásnak. Ez meg is történt, de nem úgy, ahogy eddig szokásban volt. Napoleon

I. Napoleon császár pecsétje.

Az egyik oldalon Napoleon látható, amint trónján ül római tógában, kezében kormánypálccával. A másik oldalon Franciaország címe van.

ugyanis nem várta meg az oltárnál, hogy a pápa tegye fejére a császári koronát, hanem kivette a koronát a pápa kezéből és önmaga tette azt a fejére. Nem elég, hogy megalázta a pápát azzal, hogy Párizsba való jövetelét köveltette és hogy a találkozást úgy rendezte, mintha ő véletlenül jött volna meg vadásatról s hogy a kocsiban a pápát a baloldalra ültette, hanem azzal is éreztette felsőbbiségét, hogy a koronát nem engedte általa fejére tétetni. Ennélfogva a pápa mindössze felkenete és megáldotta a császári párt. Napoleon aztán Jozefint koronázta meg.

A nagy esemény tehát megtörtént. A forradalom egyetlen kézzelfogható és látható eredménye Napoleon császársága lett. A koronázás után a hódolati nyilatkozatok következtek. A szenátus, tribunátus és a törvényhozó testület egyik a másikat iparkodott túlcicálni a szolgálai

hizelgésben. Napoleon „polgártársat” most a szenátus és a törvényhozó-testület elnökei így szólítják meg: „Felséges Urunk!”

A koronázás után Napoleon szobrát felállították a képviselőház termében és ez is nagy ünnepélyességgel ment végbe. Az elnök így szólt: „A törvényhozó testület e szobrot a törvények helyreállítójának szenteli. Az emlékek, melyeket a gőg és hizelgés emelt, ám enyésszenek el, de a hála örökké fentartja azokat, melyek a hősiesség és a jótétemények jutalmául szolgálnak.”

A harmincöt éves Napoleon elért minden elérhetőt. Felküzdötte magát a legmagasabb polcra, útjában nem áll többé semmi akadály.

Emlékérem Napoleonnak olasz királyné koronázása alkalmából.

Az érem egyik oldalán Napoleon vaskoronával övezett feje van ezzel a fölírással: „Napoleon, Olaszország királya.” A másik oldalán címerek láthatók, olasz köriratuk pedig magyarul ezt jelenti: „Bajtársak letünk a rendben, a hitben és a szerencsében.”

Ezer esztendőök telnek el, amíg még egyszer sikerül valakinek ilyen pályafutást fiatalon megcsinálni. Az egyszerű katona, kit bajtársai, mikor még hozzájuk hasonló volt, a „kis káplár” névvel becézgettek, mint világhódító császár jelenik meg az európai história színpadán.

Napoleon hatalma egyre növekedett. Most már Olaszország is megválasztotta királyának, 1805 március 17-én küldöttség jött az olasz köztársaság elnökének vezetésével Párizsba, hogy felajánlják neki a királyi koronát. Az elnök, Melzi, ezekkel a szavakkal vezette be beszédét:

„Felség! Ön azt kívánta, hogy legyen olasz köztársaság és lett. Ön azt kívánja, hogy az olasz monarchia legyen boldog és boldog lesz.”

Napoleon elfogadta a koronát azzal a kijelentéssel, hogy viselni fogja mindaddig, míg Olaszország érdekei így kívánják. Legjobb csalódott Napoleonben Piusz pápa, aki azt remélte, hogy Párizsba való jövetele

használni fog politikájának s ha szövetségest nem is, de legalább jóbarátot nyer Napoleonban. Ezért időzött a koronázás után is Párizsban, ezért eskette össze Bonaparte Lajossal a császár mostoha-leányát (Jozefin leányát), Hortensziát. Azt remélte, hogy előzékenységét Napoleon olasz területek átengedésével fogja viszonzni. Mindebből semmi sem valósult meg. Napoleon Olaszországba utazott, de hallani sem akart a pápa óhajairól. Milanóban megkoronázta magát a vaskoronával. Mikor a szertartás alatt Caprera bíboros fejére akarta tenni a koronát, úgy tett vele is, mint Párizsban VII. Piusszal. Kivette a bíboros kezéből a koronát és maga tette föl a fejére. Aztán, hogy megmagyarázza eljárását, így szólt:

„Az Isten adta nekem, jaj annak, aki hozzányúl!”

Olaszországi időzése alatt csatolta Franciaországhoz Genuát, mely addig köztársaság volt. Az utolsó dozse, Durazzo, személyesen tiszteltgett Napoleonnál, hogy a köztársaság hódolatát bemutassa. Egyben arra kérte Napoleont, hogy csatolja a várost a francia császársághoz. Napoleon eleget tett a küldöttség kívánságának és a dozsét megjutalmazta azzal, hogy francia szenátorrá tette. Az olaszok lelkesedéssel és mámorral ünnepelték Napoleont, koronázása alkalmából pedig emlékérmeket verettek ezzel az érdekes körirattal: „*Bajtársak lettünk a rendben, a hitben és a szerencsében.*”

A harmadik koalíció. — Ulm. — Austerlitz. — Trafalgar.

(1805.)

A Napoleonnal kötött békeszerződések nagyon ingatag alapon állottak. Kettős okokból. Egyrészt a legyőzöttek, mihelyt kedvezőnek látják az alkalmat, újra feltámadnak ellene s megkezdik a harcot abban a reményben, hogy egyszer mégis csak elbánhatnak vele. Másrészt a forradalomtól örökölt terjeszkedési vágy és Napoleon nagyravágyása is kedvezett a háborúnak. A hadsereg is új diadalokról és új jutalmakról ábrándozott. A felsőitáliai és a liguriai köztársaság bekebelezése újabb szálka volt a monarchiák szemében, mert ez megingatta az európai egyensúlyt.

A háborúra az okot Anglia szolgáltatta, mert az amiensi béke feltételeit nem teljesítette és Máltát s a Fokföldet továbbra is megszállva tartotta. Azonfelül a Napoleon elleni összeesküvésben is volt része. Az új háború 1803-ban tört ki. Pitt sürgetésére Ferenc császár, I. Sándor,

az új cár és Svédország (IV. Gusztáv) csatlakozott Angliához, míg Spanyolország — vesztére — Franciaországgal tartott.

Napoleon Angliával a tengeren most sem mérkőzhetett a siker reményében. San Domingos-sziget újból való megszerzése nem sikerült, az odaküldött francia hadsereg a sárgaláz áldozatául esett. Jobban sikerült Hannovera, az angol király szárazföldi birtokának megszállása, mely mint Németország része az angolok védnöksége alatt állott.

Napoleon Mortier tábornoknak ezt a rövid, de jelentős parancsot adta: „Törjön be Hannoverába, verje meg a csapatokat és szedje el fegyvereiket.” Mortier — a francia hadseregben szintén egyike a legkiválóbbnak — szóról-szóra így cselekedett. Huszonhat hónapig tartózkodtak Hannoverában a francia csapatok s ez a multság a fejedelemségnek huszonhat milliójába került.

A hadjárat befejezése után a hannoveri katonák Holsteinba mentek s innen Angliába vitorláztak. Belőlük keletkezett 1803-ban az úgynevezett *német légio*, amely fogadalmat tett, hogy a hannoveri fegyvereknek dicsőséget szerez.

A hatalmas termetű daliás katonákat Anglia szívesen látta és szolgálataikat is szívesen fogadta.

A hannoveri betörés többek között újabb ok volt arra nézve, hogy Anglia Napoleon ellen szövetségeseket keressen és létrehozza a Napoleon ellen a harmadik koalíciót, szövetkezést. Anglia közvetítésével az osztrák és orosz udvarok megegyeztek

Mortier tábornok.

Egyike volt Napoleon legkiválóbb tábornokainak. Meghódolt XVIII. Lajos előtt, de Napoleon visszatérése után ismét az ő pártjára állt. Lajos Fülöp trónralépése után hadügyminiszter lett, de a király ellen elkövetett egyik merénylet alkalmával életét vesztette.

s Ferenc császár csakhamar mozgósította seregeit, hogy Napoleon hatalmát megtörje.

Az új császár, Napoleon, amíg csak Anglia bontotta ki a hadizászlót, a *boulogne-i táborban* egyesítette seregének javát, körülbelül

Gyalogos és tovas katoná a német légióban.

A hazájukból kiűzött hannoveri német katonák Angliába menekültek, ahol az angol kormány szolgálatába fogadta a daliás katonákat s a német légiót alakította belőlük.

80.000 embert. Elhitette a világgal, hogy ez egyszer komolyan megkísérli a csatornán való átkelést. Még Anglia is elhitte és hajóhadának főreszét a csatorna mellett helyezte el. Mihelyt azonban Napoleon Ausztria hadüzenetéről értesült, azonnal felhagyott Anglia közvetlen megtámadásának tervével és sarkonfordulva tüstént Ausztria ellen fordult. Ez biztosabb sikert ígért. A legnagyobb csendben és titokban Boulogne-ból a Rajna mellé vezette pompás hadseregét, körülbelül 200.000 embert. A gyorsaság indokolt volt, mert ezúttal Ausztria is rendkívül gyorsan dolgozott. Seregeivel egészen ellepte a bajor és német fejedelmek tartományait, melyek Napoleonnal szövetségbe léptek. Anglia kívánságára az osztrák seregek vezérletét Mack generális vette át, az itáliai francia seregek ellen pedig Károly főherceget küldték ki.

Napoleon október 1-én lépte át a Rajnát s 7-én már összeütközött az osztrákokkal. A Lech hídját Murat dragonyosai rohammal foglalták el. Napoleon annyira meg volt elégedve az eredménnyel, hogy

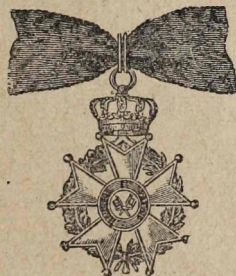
minden századból kiléptetett egy dragonyost és elismerésül a becsületlégió rendjével tüntette ki őket. Azután a leggyorsabb tempóban tovább nyomult. Csak most érkezett meg Mack, azzal a szándékkal, hogy Napoleonnak a Rajnán való átkelését megakadályozza. A franciák váratlan közeledésére fejét vesztve Ulm falai mögé vonult, miközben a francia sereg hadtestei nyomon követték. Ulmban Mackot csakhamar minden oldalról körülzárták a franciák, sőt Bernadotte, aki a hannoveri hadtesttel — nem törődve a nemzetközi joggal — a semleges porosz területen keresztül érkezett bajor földre, hátulról is bekerítette és így elvágta az oroszoktól.

Érdekes, hogyan nyilatkozott Napoleon erről az osztrák tábornokról: „Mack a legközépszerűbb emberek egyike, akivel életemben találkoztam. Hiúságában és eibizakodottságában annyira el van kaptva, hogy mindenre képesnek tartja magát. Óhajtom, hogy egy nap valamelyik tábornokkal kerüljön szembe, no, akkor szép meglepetésre ébred.”

És íme, most maga Napoleon került szembe Mackkal. Mack hamarosan olyan helyzetbe jutott, hogy nem számíthatott menekülésre. A franciák annyira bekerítették Mack hadait, hogy az elbizakodott hadvezér kénytelen volt magát kegyelemre megadni.

Alig egy hónap alatt a százezer főből álló osztrák had zöme meg volt semmisítve. A franciák Ulmban 23.000 foglyon kívül kétszáz ágyút és kileneven zászlót zsákmányoltak. Az ulmi kapituláció mélyen megrendítette az osztrák hadsereget. Egy osztrák tiszt naplójában olvassuk: „Szégyenünk kitörülhetetlen.” Vértől szízzel el kellett vonulniuk Napoleon előtt, aki tüntetőleg igénytelen bakaunifomisban, arannyal díszített, fényes öltözetű tábornokai közepette, mosolyogva nézte végig a kapitulált hadsereg felvonulását. Lángeszű meneteivel, vérontás nélkül óriási diadalt aratott. Csak Ferdinánd trónörökösnek sikerült néhány huszárezreddel keresztülvágnia magát a franciákon.

Bécsben olyan nagy volt a kapituláció hírére a riadalom, hogy az udvar ijedségében Magyarországba menekült, ahol szintén nagy volt az izgalom Napoleon közeledésének hírére. A nemesi inzurrekció talpra állott, hogy az ország védelmére készen legyen. Ezalatt Napoleon a

A francia becsületrend rendjele.

A francia becsületrendet Napoleon alapította még konzulása idején a forradalmak alatt eltörölt rendjelek helyébe, a polgári és katonai érdemek jutalmazására. A rendjel első kiosztása 1804 július 11-én, a Bastille bevételének évfordulóján történt. Még ma is ez az egyetlen rendjele van Franciaországnak.

schönbrunni császári lakban elszállásolta magát és innen intézte a háború további sorát. Igazat jóslott, midőn a háború elején azt mondta: „Ferenc császár nem cselekszik okosan, hogy ellenem tör. A karácsonyi ünnepet alighanem Schönbrunnban fogom tölteni!”

Károly főherceg eközben délen megütközött az itáliai francia sereggel és Massénát megverte. Különösen a magyar huszárezredek tüntették ki magukat e harcok alatt. A vakmerő huszárhoamok a franciák bámulatát vívták ki. Mack generális veresége miatt azonban kénytelen volt Károly főherceg Felső-Itáliából-visszavonulni, hogy Napoleon ellen állítsa harcra csapatait. Napoleon, aki november 15-én bevonult Bécsbe, éppen emiatt siettetta a háború folytatását és azután cselrel elve, újra rászedte az osztrákokat.

Ravasz békeajánlataival elérte, hogy a Dunán átvezető hidat nem rombolták le, úgyhogy Murat és az elővéd átkelhetett rajta. Murat azután Kutuzov orosz fővezért szedte rá, hogy a hadsereg zöme is átkelhessen a Dunán.

Az orosz tábornok egyébiránt biztosra vette, hogy Napoleont bekerítik és tönkreteszik. A tapasztaltabb osztrák generálisok figyelmeztetése hiábavaló volt, az oroszok elbizakodottságukban nem is hallgattak az osztrákok tanácsára. Napoleon főhadiszállása most Brünn volt, Ferenc császáré és Sándor orosz cáré Olmütz. Napoleon szerencséjére a fiatal és nagyravágyó cár elhagyta biztos helyét és elébe jött. Nem várta be a segédhadak megérkezését. Napoleon Brünn és Lundenburg között foglalt állást, *Austerlitz* falu közelében. Itt várta be a szövetségesek támadását, kik — amint ezt rögtön felismerte — visszavonulási útjától, a Dunától el akarták vágni. Napoleon, csakhogy az ellenfelet mielőbb támadásra ingerelje, csapatainak egy részét színleg visszahúzta. A csel sikerült.

Az oroszok „belementek a csapdába” és jobbszárnyát körül akarták venni. Már a csatát megelőző éjjel biztosra vette a szövetségesek vereségét. Személyesen járta be csikorgó hidegben a táborozó sereget, mely ujjongó lelkesedéssel fogadta. Magas póznákra égő szalmakoszorúkat tűztek ki és amerre a császár elhaladt, folytonosan éljeneztek. Ekkor történt, hogy egy gránátos elébe lépett és így szólt:

„Felség! Igerjünk, hogy holnap elhozuk az orosz hadsereg zászlóit és ágyúit, hogy megünnepeljük felséged koronázása évfordulóját.”

Napoleon is bizott a sikerben és mikor megtudta az orosz hadak elhelyezkedését, tábornokai felé fordulva, ezt mondta:

„Az a sereg holnap estig az enyém!”

A csata kora reggel kezdődött december 2-án. A jobbszárnyat Soult, a balszárnyat Lannes, a centrumot Bernadotte vezette. A franciák kezdetben védőállást foglaltak el, de csakhamar átmentek a támadásba.

Kutuzov orosz tábornagy.

Több győzelmet aratott a lengyelek és törökök fölött. Egyik csatában elveszítette felszemét. Később a franciák ellen küldött orosz hadak fővezérévé lett. Résztvett az austerlitz-i csatában is. Majd átvette a Napoleon ellen folytatott hadjárat főparancsnokságát s Szmolenszk mellett megverte Ney francia marsall hadait. Kiáltványt írtézett Európa népeihez, hogy indítsanak irtóháborút Napoleon ellen. Mielőtt ez a nagy harc megkezdődött volna, Kutuzov meghalt.

A lovasság rohama a balszárnyon és a középen nagy sikerrel járt. A katonák jókedvűek voltak, harci tűzben égtek. Lelkesítették őket Napoleon eme szavai:

„Katonák! Villámgyorsasággal kell bevégeznünk ezt a hadjáratot.”

„Éljen a császár!” — hangzott fel ezer és ezer ajakról, miközben ropogtak a fegyverek.

Ágyútűzzel indult meg a harc az oroszok ellen, akiket Kutuzov vezérelt. Benne látták az orosz hadsereg legkiválóbb vezérét, aki később

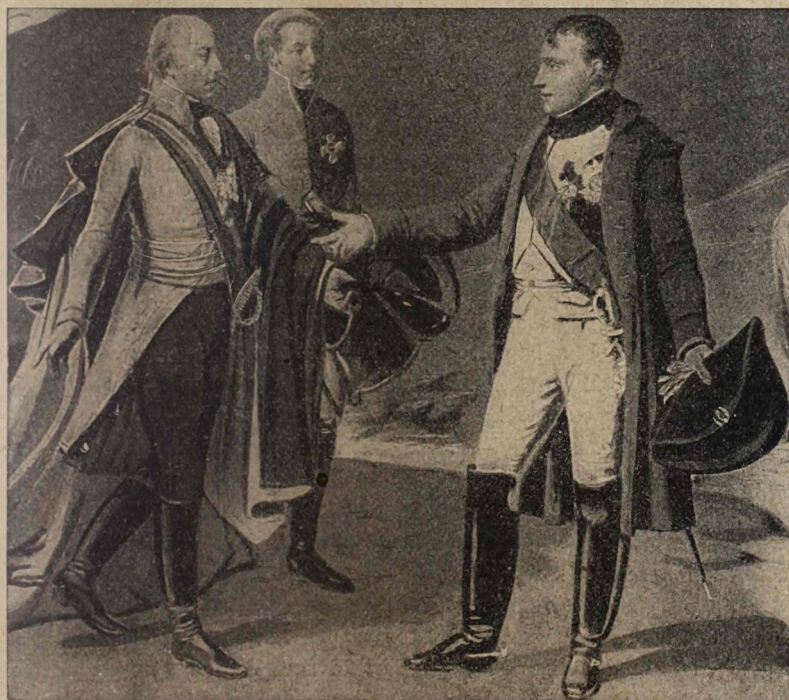
I. Ferenc magyar király és osztrák császár.

Uralkodása alatt dúltak Európában a nagy francia háborúk. Napoleon diadalai Marengo, Austerlitz és Wagram mellett bizonyították a francia fegyverek fölényét. Ferencnek le kellett mondania a német-római császári címről is. Napoleon diadalainak tetőpontján nőül vette Ferenc leányát, Mária Lujzát. Napoleon végzetes orosz hadjárata után Ferenc is veje ellen fordult és nagy szerepet játszott annak megbuktatásában.

számos csatában igazolta a tehetségébe vetett bizalmat és várakozást. Napoleonnal azonban nem versenyezhetett.

Minden úgy történt, amint ezt Napoleon előre látta. A szövetségesek a franciák jobbszárnyát igyekeztek bekeríteni és ennél fogva erre fordították főgondjukat. Napoleon meghagyta Davout-nak, a jobb-

szárny vezérének, hogy ne támadjon, csak védelmezze magát, majd segélyére sietnek a döntő pillanatban. Napoleon pedig a maga balszárnyával és középhadával előbb teljes erővel nekiment a szövetségeseknek, melyeknek sorait, az orosz gárdát is beleértve, visszaszorította, emmíg délután fényesen sikerült lovasrohammal az oroszok gyöngé közép-

Ferenc császár és Napoleon találkozósa az austerlitz-i csatánál.

Napoleon barátságosan üdvözölte legyőzött ellenfelét, akivel ezen találkozás alkalmával fegyverszünetet kötött s megbeszélte vele a pozsonyi béke feltételeit.

hadán keresztül tört és most Davout a küzdő oroszok hátába került, akik két tűz közé szorulván, vad futásnak eredtek.

Ferenc császár és Sándor cár az austerlitz-i magaslatookról szemléltek nagy izgalom közepette a küzdelmet és látniuk kellett, hogy a szélvész módjára előreerohanó francia lovasezredek mint teszük tönkre az orosz gárdát és az egész sereget. Az oroszoknak terve tehát nem sikerült. Be akarták keríteni Napoleont és őket kerítették be. A magaslatookról elűzött, megvert csapatok üldözés közben a hátuk mögött lévő,

félig befagyott tavak vizében ezrével lelték halálukat. A franciák gazdag zsákmányt is szereztek. Húszezer fogoly, köztük 15 tábornok és 180 ágyú jutott birtokukba. A csatatéren pedig, ameddig a szem ellátott a borzasztó harc nagyságát jelezték a sebesültek ezrei. Húszezen vérezték el az oroszok, hatezren az osztrákok közül ebben a csatában, melyet a haditörténet a háború színhelye után austerlitz-i ütközetnek vagy a „három császár csatájá”-nak nevez. Napoleon katonai lángelméjének, miként Marengo, úgy Austerlitz is a legfényesebb emléke.

A békét nem lehetett már kikerülni. Az osztrák sereg szét volt verve, a máris hazafelé siető orosz sereg hasonlóképpen, koronás vezérek pedig egymást vádolták, a koalíció bomlófélben : így festett a helyzet.

Ferenc császár kénytelen volt megalázní magát. Találkozást kért Napoleontól, hogy a békét kieszközölje. Ezt a találkozást számos emlékirat különféleképpen beszéli el, de abban valamennyi megegyezik, hogy a két uralkodó szívélyesen közelített egymáshoz.

A találkozás egy rozszant malom közelében történt s mikor az első üdvözléseken túlestek, Napoleon tréfásan megjegyezte :

„Ilyen palotákban kényszerít felséged laknom hónapok óta.”

Mire Ferenc császár hasonló könnyedséggel azt válaszolta :

„E tartózkodás annyira hasznára van, hogy nem haragudhatik reám miatta.”

Ezután a békekötésről folyt a beszélgetés és elhatározták, hogy a tárgyalásokat Brünmben azonnal megkezdik. A fegyverszünetre nézve azonban már most megállapodtak. Napoleon udvariasan és feltűnő előzékenyen viselte magát Ferenc császárral szemben. Csak mikor az angolokról volt szó, fakadt indulatos szavakra. Előzékenységét Ferenc császár azzal viszonzta, hogy elismerte a franciáknak Angolországgal szemben való igazát. A találkozás a fegyverszünetre és a békekötésre vonatkozó elvi előterjesztések után barátságos hangulatban ért véget. Mind a két uralkodó nagyon meg volt hatva egymás gyöngédségétől. Különösen Napoleon annyira hatása alatt állott Ferenc császár előzékenységének, hogy mikor eltávozott, így szólt :

„Ez az ember hibát követtetett el velem, mert folytathattam volna a győzelmet s elfoghattam volna az egész osztrák és orosz hadsereget. Hanem jó így is, legalább kevesebb könny fog hullani.”

A fegyverszünet után gyorsan elkészültek a békeszerződéssel. *Pozsonyban*, a primás palotájában írta alá Talleyrand december 26-án a szerződést s innen nevezik az egyezséget pozsonyi békének. Kemény pontjainak lényege ez : Franciaország kap 40 millió franknyi hadisarcot,

azonkívül Napoleon, mint Olaszország királya, a volt velencei tartományokat kapja Isztriával, Dalmáciával, Ausztria ezenfelül Tirolt és Vorarlberget átadja a franciák szövetségeseinek, a bajoroknak, kiknek fejedelme, csakúgy, mint Württembergé, királyi címet és rangot kap. Sovány kárpótlásul Salzburgot és

„Egy kis reggeti.”

Angol karikatura 1805-ből. Az asztalnál Pitt angol miniszterelnök és Napoleon ülnek. A képmagyarázat szerint az egész földgömb kevés nekik, olyan nagy az étvágyuk. Napoleon Európát vágja le magának a földgömböt ábrázoló puddingból. Pitt pedig ugyanekkor az óceánt szeli le magának.

Berchtesgadent juttatták Ausztriának, mely egészben véve óriási területet veszített négymillió lakossággal. — Oroszország nem kötött békét, de seregeit visszavonta.

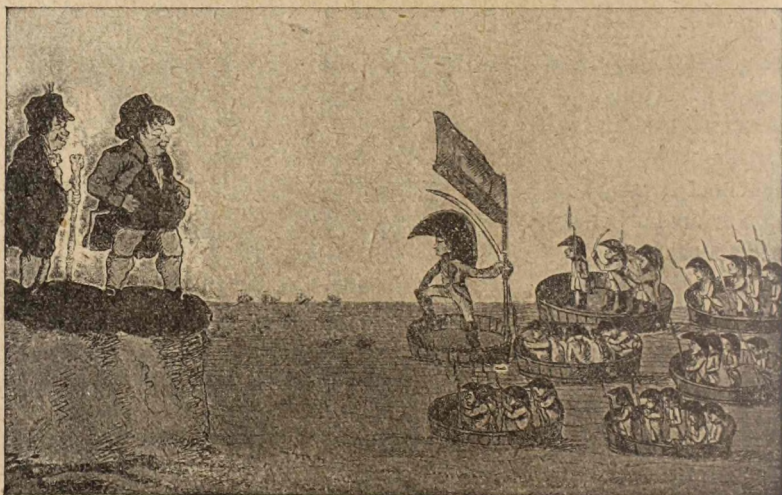
Napoleon a szárazföldön ismét ellenség nélkül állott, de a tengeren most is szemben találta magát Angliával. A tengeri háború már tavasz óta folyt, de már október havában véget ért. Az angol hajóhad parancsnoka, a legkiválóbb tengerész, Nelson admirális volt. A francia hajóhadat De Villeneuve tengernagy vezette. Napoleon haditerve az volt, hogy a francia és spanyol hajóhad egymással egyesülve, a csatornában foglaljon állást. De a francia admirális nem mert támadni és Ferrol spanyol kikötőben várta a kedvezőbb időt. Midőn pedig Nelson Nyugat-Indiából visszatért, Villeneuve kitért előle és Cadixig, majd pedig Trafalgar hegyfokáig vonult vissza. Számra nézve az egyesült francia-spanyol hajóhad elég jó erőben volt. A franciáknak tizennyolc, a spanyoloknak tizenöt csatahajóuk volt, vagyis összesen harminchárom, az angoloknak pedig csak huszonhét. Ámde különösen a spanyol hajók keveset értek. Trafalgárnál a csata kikerülhetetlen volt, a franciák tehát elfogadták az ütközetet. Nelson küzdelem előtt sorba járta a csapatokat és így buzdította őket:

„Anglia elvárja, hogy mindenki megtegye kötelességét.”

A világtörténet egyik leghíresebb tengeri ütközete vette most kezdetét. Az angol hajóhad Nelson parancsai szerint vonult a francia-spanyol hajóhad ellen. Borzasztó ágyútűz kezdődött, mely egyre heve-

sebbé vált. Az angol hajóhad végre bekerítette az egyesült hajóhadat és majdnem teljesen tönkretette. Az ütközet végét Nelson admirális már nem érte meg. Mikor a győzelem jeléül az angol hajókra felhúzták a zászlókat, Nelson halott volt. Egy ágyúgolyó oltotta ki az életét.

Ezzel az ütközettel aztán végleg megszilárdult az angolok tengeri uralma. A franciák okultak a vereségen és meg sem kísérelték többé a versengést, az angol tengeri uralom megdöntését. Csatavesztések után min-

Angol gúnykép a trafalgari tengeri csata alkalmából.

„Mosóteknő-expedíció”-nak nevezi a kép aláírása Napoleon francia-spanyol tengeri haderejének támadását Anglia ellen s azzal dicsekszik, hogy hajókat sem kell küldenie Angliának, az asszonyok majd szappanhabba fojtják az egész vállalkozást. A valóságban azonban nem ment ilyen könnyen a dolog. A trafalgari ütközet a világtörténet egyik legnagyobb tengeri csatája volt, amelyben az angol hajóhad csak a legnagyobb erőfeszítéssel bírta kicsikarni a győzelmet.

dig keresik a bűnbakot, kire a bajok súlyát hárítsák. A trafalgari ütközet után ez a sors érte De Villeneuve tengernagyot is. Napoleon megindította ellene a vizsgálatot és fogságba vettette. Ő szabadkozott, igazolni próbálta magát, de védekezésével nem sokat ért el. Igaz ugyan, hogy szabadságát nemsokára visszakapta, de lelkét annyira megtörte a gyanu és a megaláztatás, hogy búskomorságba esett. Nem bírta elviselni így az életet s hogy szabaduljon gyötrelmeitől, öngyilkos lett. Feleségéhez írott levelében, pár sorban elmondja tragédiáját. Napoleon eldobta magától s akik azelőtt jó barátai voltak, nem ismerik őt többé. Egyedül kell viselnie egy nagy szerencsétlenség minden következményét és felelős-

ségét. Elfeledve, részvét nélkül halt meg, csak hozzátartozói könnyeztek halálán. Ellenfelét, Nelson admirálist az angol nemzet a westminsteri apátság pantheonjába temette, hol azok pihennek, kik Angliának a tudomány, politika, művészet vagy katonai hivatás terén legkiválóbbjai voltak.

A napoleoni dinasztiák. — A rajnai szövetség.

(1806.)

Ha szerencse éri az embert, nem egyenként, hanem ajtóستól tör be hozzá, mondja a példabeszéd. Napoleonról is el lehet ezt mondani. Nála szerencsésebb uralkodó ebben az időben nincs az egész világon. Legfeljebb az angolok okoznak koronként kellemetlenséget neki, de ezt a kis csapást, amit tőlük kap, könnyen elviseli. És mintha a sors Angliával szemben is neki akarna kedvezni, néhány nappal Austerlitz s a koalíció letörése után a háború-párt lelke, engesztelhetlen ellenfele, ifj. Pitt miniszter meghalt. Utóda pedig Napoleon bámulója és tisztelője, Fox György lett. Most már Angliától is nyugodtan alhatott a császár és újabb nagyszabású terv keresztülviteléhez foghatott.

Már az austerlitz-i ütközet előtt foglalkozott Napoleon azzal az eszmével, hogy családját összeházasítások által közelebb hozza a német fejedelmekhez. De ugyanekkor gondoskodik arról is, hogy családjá tagjait fejedelmi trónokon helyezze el és apró dinasztiák alapítása által, melyek azonban az ő érdekközösségében maradnak, hatalmát és nevének fényét megnöveli.

Az új politikai rendszerben Napoleon az uralkodó nap, a többi fejedelem és különösen trónraemelt testvérei és rokonai a körülötte forgó bolygók. A rangemelésre való alkalom nem késett. Ferdinánd nápolyi király és felesége semleges magatartást fogadott, de mihelyt a trafalgári vereségről értesültek, átpártoltak az angolokhoz. Napoleon erre elhatározta, hogy szigorú lesz és érdeme szerint fogja büntetni a szerződészegő királyt. Az annyira büszke nápolyi királyné leküzdvén szenvedélyes gyűlöletét, alázatos hangon bocsánatot kért Napoleontól. De ez még feleletre sem méltatta a megalázkodó királynét. Ehelyett Massénának parancsot adott Nápoly bevételére. Egy nappal a pozsonyi béke aláírása után pedig hadi kiáltványában kijelentette: „A nápolyi dinasztia megszűnt!”

Alighogy Masséna Nápoly alá ért, a Bourbon-család már el is menekült. A francia csapatok útközben alig találtak ellenállásra. Egyedül

Gaeta vára.

Mikor Napoleon parancsára Masséna Nápoly elfoglalására indult, ez a kis olasz vár ellenállt a franciák támadásának. Mivel a tenger felől angol flotta is támogatta a várbelieket, Masséna nem vesztegette az időt a vár ostromával, hanem tovább ment Nápoly felé.

Gaeta vára vonakodott magát megadni. A tenger felől ugyan az angolok támogatták az olaszokat, de Masséna nem engedte magát feltartani. Egy ostromló csapat hátrahagyásával tovább vonult s hamarosan Nápolyba ért. Itt sem volt küzdelem. Nápoly ellenállás nélkül megadta magát s másnap bevonult Bonaparte József a királyi palotába. Nemsokára aztán Gaeta is megadta magát.

Napoleon erre a nápolyi királyságot bátyjának, *Bonaparte Józsefnek* adományozta, de nemcsak őt tüntette ki ilyen kegyekkel. *Beauharnais Jenőt*, Jozefin fiát, aki eddig hadsegédi és tábornoki minőségben szolgált oldala mellett, megtette Olaszország alkirályának. Egyben megígérte neki, hogy halála után rá fogja hagyni az olasz királyságot. Az új dinasztia megalakítása érdekében szükségesnek látta, hogy Jenő vegye el a bajor király leányát, Augusztá hercegkisasszonyt. Az esküvőn, mely Münchenben történt, Napoleon és Jozefin is jelen voltak. Sógora, *Murat Berg* és *Cleve* hercegségek fejedelmévé lett, *Bonaparte Lajos* pedig Hollandia királyává. A bataviai köztársaságot alakították át számára hollandi királysággá. A hollandusok ugyan egy ideig el akarták háritani hazájuktól e kitüntetést, de Napoleon nem tágitott. Így hát egy hollandus követség kijelentette, hogy érett megfontolás után annak tudatára ébredtek, hogy nem köztársaság, hanem királyság

felelne meg legjobban viszonyaiknak és Lajos herceget szemelték ki királyul. Napoleon mindvégig komoly ünnepélyességgel hallgatta meg a szónokot és azután e szavakkal fordult öccséhez :

„Uralkodjék Ön e nép fölött, de soha se szűnjék meg francia lenni !”

Beauharnais Jenő, Napoleon mostohaapja.

Napoleon összeházasította Amália bajor hercegnővel s Olaszország alkirályává tette. Több hadjáratban vett részt. János osztrák főherceg visszavonuló hadait követve, Győr mellett ő verte meg a magyar nemesi inzurekciót. Napoleon bukása után a bécsi kongresszus ötmillió frank végkielégítést szavazott meg neki. Ezen összegért apósától megvette a leuchtenburgi grófságot s az eichstadti hercegséget. Maga és utódai számára megkapta a hercegi címet is.

Ezekben a szavakban benne van Napoleon új dinasztiajának a hivatása és jellege. A francia protektorátus védelme alá akarta helyezni az új királyságokat és fejedelmeket, hogy az ő céljait előmozdítsák és szükség esetén segítségére legyenek. Ez a gondolat vitte a *rajnai szövetség megalakítására* is.

Napoleon régibb és újabb német szövetségeseiből alakult a rajnai szövetség, melynek feje Dalberg érsekprímás és főkancellár lett Frankfurt székhellyel. A szövetség tagjai: a bajor és württembergi király, az

Murat Joakhim.

Napoleon egyik legvitézebb tábornoka és sógora. Apja kocsmáros volt. A forradalom idején mint közkatonára kezdte pályáját s hamarosan a tábornokságig vitte. Napoleon hűgát, Karolinát vette feleségül. Résztvett Napoleon legtöbb hadjáratában s bámulatos vitézségével tűnt ki. Napoleon előbb herceggé, majd Nápoly királyává tette. Napoleon bukása után ő is elvesztette trónját s a nápolyi Bourbon-kormány főbelövette.

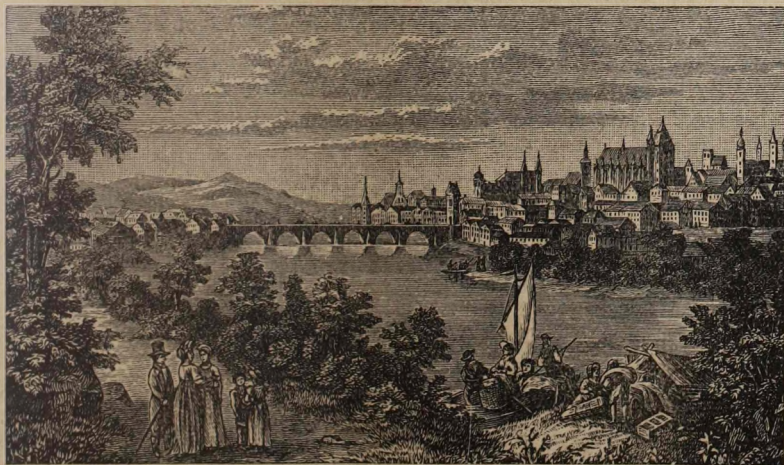
új badeni, bergi és a heszeni nagyhercegek, továbbá a nassal, salmi és lichtensteini hercegek.

A szövetség alapelve az, hogy tagjai Franciaországgal véd és dacszövetségre lépnek, háború esetén 63.000 katonát állítanak és elismerik

a francia császár védnökségét. Regensburgban gyűlést tartottak a szövetségesek és azt a határozatot hozták, hogy kilépnek a német-római birodalom szövetségéből, vagyis Ferenc császár védnökségét többé nem ismerik el. Ferenc tudomásul vette határozatukat és a maga részéről lemondott a római birodalmi császár címéről, miután már 1804-ben felvette az osztrák császári címet. Egyebet úgy sem tehetett. A rajnai szövetség mögött ott érezte Napoleon fenyegető kardját, mely a tulajdonképpeni erőt kölcsönözte ennek az új alakulásnak. Ezzel az új szervezéssel aztán megdőlt a hatalmas német-római császárság, mely századokon át a politikai alkotás egyik legerősebb műve volt. Napoleon és családi politikája most a régi, évszázados dinasztiák fölé kerekedik.

Később legifjabb öccsét, Bonaparte Jerómost is királlyá teszi, rokonát, Bernadotte-ot a svéd koronához segíti és hű tábornokainak egymásután adományozza a különféle kiváltságokkal járó hercegi és egyéb rangokat. Egyedül öccsét, Bonaparte Luciánt, az ötszázak tanácsának egykori elnökét nem volt képes rávenni, hogy a legjelentéktlenebb kitüntetés is elfogadja.

Ez a kiváló jellemű, érdekes ember, kinek Napoleon sok tekintetben a szerencsésjét köszönheti, a császárság megalapítása után visszavonult a politikai élettől. Határozott karaktere és büszke önérzete érlelték meg benne azt az elhatározást, hogy bátyjától kegyeket ne fogad-

Regensburg a XIX. század elején.

Itt gyűltek össze a rajnai szövetség fejedelmei, midőn kimondták, hogy kilépnek a német-római birodalom szövetségéből s nem ismerik el Ferenc császár védnökségét.

jon el, melyeknek talán állandóságában sem hitt. Példaszerű kivétel Lucián az új francia társadalomban ezzel az imponáló magatartásával. Bezzeg nem így tesznek a többiek.

A szenátus folytonos sikerei előtt meghódolva a „Nagy” melléknévvel tünteti ki Napoleont, aki már világhódító serege élén arról a világbirodalomról ábrándozik, melyet Európa államaiban az ő hódító kardja fog megteremteni. Hiszen már 1802-ben hangoztatta Napoleon abbeli nézetét: „Mindaddig nem lesz béke Európában, míg egyetlen egy fejedelem főhatósága alatt nem fog állani.”

Napoleon udvara. — A társadalmi állapotok.

Napoleon élete és pályafutása eddig is tele van váratlan fordulatokkal, meglepő sikerekkel. A pozsonyi béke után újabb fordulat következett, mely egyúttal a hatalommal való visszaélést és ezzel karöltve a bukás csiráit is magában foglalta. Napoleon most már teljesen abszolút fejedelem lett, aki fél Európa urának és „Isten kegyelméből való” császárnak tartotta magát. A francia iskolákba hivatalból behozott katekizmus révén arra taníttatta a serdülő francia nemzedéket, hogy *ő Istennek a földön való képmása és eszköze*, kinek többek között katonai szolgálattal és adóval tartozik minden francia alattvaló és aki ez ellen vét, az szent Pál szerint istenkáromlást követ el és méltó az örök elkárhozásra.

Ilyen eszméktől áthatva, csak természetes, hogy Napoleon túltette magát a törvényen. Nem kímélt senkit, nem tekintett semmire és nem is félt senkitől. A francia néptől azért nem, mert ennek az ő szavai szerint „csak az kell, hogy hiúságát és dicsőségvágyát kielégítsék, a szabadsághoz ez a nép nem ért.” Az idegen népeket pedig lenézte, mert sorra legyőzte őket. A törvényhozó testület, bármilyen szófogadónak mutatkozott is, mégis terhére volt, tehát feloszlatta. Már csak négy hírlapot tűrt meg, de ezek neveit is megváltoztatta és arra kényszerítette őket, hogy hivatalosan készült vezércikkeket közöljenek. Az egyetlen önállóan gondolkozó minisztert, Talleyrand-ot elmozdította a külügyek éléről, de azért maga mellett tartotta, alkalmi tanácsadó gyanánt, mert nála furfangosabb diplomatát nem ismert.

Hatalmát, szeszélyét udvarával is érezte, elkezdve Jozefin császárnétól az utolsó inasig. Jozefin alázatosság és engedelmesség dolgában túltett valamennyin, csakhogy a rettegett válásra ne szolgál-

tasson okot. Már nem mertte Nepoleont tegezni. Félt, ha a császár távol volt és rettegett, ha győzedelmes hadjáratról hazatért, mert ilyenkor „sokat szokott veszekedni.” Testvérei sem merték többé tegezni, jelenlétében nem ültek le és sohasem szólították meg. Sokszor kihallgatások alkalmával, a császár elnémult s többszáz ember némán várta-várta, míg a gondolataiba elmélyedő császár félbeszakítja a csendet.

Egyre fokozódó idegességét orvosa, Corvisart sem bírta csillapítani. Ha hirtelen haragra lobbant, letépte magáról ruháját és rettenetes olasz káromkodásra fakadt. Hű marsalljait sem kímélte, mindnyájukon talált valami kifogásolni valót. Ifjúkori tanulótársai közül csupán egyetlen egy — Lannes marsall — merészelt előtte őszintén nyilatkozni, sőt olykor tegezte is. A többi mind félt haragja kitörésétől és még olyan brutális ember is, mint Vandamme tábornok, nem szívesen ment „ennek az ördögnek a közelébe.”

De bármily csekély tisztelettel és elismeréssel nézte is a trónját körülvevő társaságot, annak egyik rétege mégis kedvére volt, sőt bizonyos fokig kereste is ennek a kegyét. Amióta császár, mindig az volt a főtörekvése, hogy udvarába telepítse a forradalom előtti francia királyi udvar díszzeit, a régi francia nemesség sarjait. Eleinte nehezen ment a csalogatás, de mikor látták, hogy Napoleon szerencséje állandó jelleget ölt és a trón régi várományosainak kevés kilátásuk van jogaik visszanyerésére, engedtek merevségükből és kitüntetésekért, hivatalokért, anyagi előnyökért lassanként meghódoltak neki.

Az ő udvarának különben is az érdek a mozgató lelke. Amilyen volt Napoleon, olyan lett a környezete is. Legnagyobb részük éppen úgy emelkedett a semmiből a magasba, mint ő maga. Itt vannak a testvérei, férfi és nőágon, kik mind fejedelmi rangot kaptak. Ezek, valahányszor Párizsban vannak, felkeresik az udvart és szívesen pompáznak a vakító fényben. Ott vannak aztán a katonák és ezek feleségei. Napoleon fegyvertársai ők, kik együtt kezdték vele a küzdelmet és az ő szerencséjével párhuzamosan emelkedtek. De a molnárlegényekből, borbélyokból, parasztokból és más mostoha sorsból nagyranőtt generálisokon és marsallokon is ki-kitör a közönséges ember. Nem arra termettek ezek, hogy szellemük finomságával emeljék a társasélet színvonalát. Nyersek és durvák, közönségesek maradtak a nem számukra rendeltetett szalonokban és a császári udvarban is. Ezért volt szüksége Napoleonnak a régi nemességre és arisztokráciára, mert ennek tanultsága, jóízlése, finom modora és szelleme hiányzott az ő kaszárnyastilusban összehordott udvaránál.

Hanem a katonáknál még furcsábbak ezek feleségei. Drága selymekbe öltözve és ezeket érő ékszereikkel parádézva a legegyszerűbb polgárasszonyok ezek. Irodalom, művészet, tudomány nem érdekelte őket, hiszen sokan közülük alighogy írni-olvasni tudnak.

A legtöbben egyedül a pénzt tartják fontosnak és állandó jelszavuk az emelkedés és a rohamos gazdagodás. Az új társadalomban ennél fogva nagy tekintélyük van a katonai szállítóknak, hadbiztosoknak és élelmezőknek, akik úgy lopnak, mint a parancsolat. Akad olyan is közöttük, aki egy év alatt félmilliót összeharácsol, holott vagyontalan volt, mikor állásához hozzájutott. Az ilyen elemekből összeverődő társaság természetesen megtartja azután is eredendő gyarlóságait.

A francia szalónokban már nem a szellem az uralkodó, hanem a góg, a durva nagyszájúság, hetvenkedés. Nagyban folyik aztán a szerencsejáték és mindennek tetejébe meglehetősen szabadjára van eresztve az erkölcs. A császárság szelleme kihat a társadalom minden rétegére és ez az anyagi irányzat jut mindenütt uralomra.

A napoleoni uralom létrehozta mégis az új nemességet a régi pótlására. Elsősorban a magasabb katonai osztály alkotta ezt. Napoleon bőkezű volt a kitüntetésekben. Hű embereit és hasznavehető katonáit mindazon javakban részesítette, melyek azelőtt csak a született kiváltságosok osztályrésze volt. Hercegeket, grófokat, bárókat csinált belőlük, de ugyanakkor e címeket közprédára is bocsátotta. Bárki vásárolhatott magának rangot, ha lefizette az érte járó összeget. Kétszázezer frankért például hercegi rangot vásárolhattak a magasabb állásokban levő tisztviselők. Generálisok, miniszterek, szenátorok harmincezer frankért megkapták a grófi koronát, ezredesek és megyefőnökök pedig tizenötezerért a bárói rangot. De lehetett vásárolni még kisebb címeket is.

Nagy vonásokban ez a jelleme a Napoleon alatti udvari és társadalmi életnek. Minél nagyobb pompa vonja be kívülről az embereket, annál inkább keresztültör rajtuk a sok kicsinyes és polgári vonás. Napoleonnak sem mindig sikerül az a póz és szertartásosság, mellyel a császári szerepet igyekezett játszani. Beszélük, hogy egy alkalommal, mikor sokat kellett várakoznia az ebédre, az olasz királyt küldte a konyhába, hogy sürgesse a szakácsot. Mikor ez sokáig távolmaradt, a nápolyi királyt, majd a hollandi királyt küldi az ebédért s már azon a ponton volt, hogy ő is a konyhába menjen nagy galibát rendezni, ha időközben a várvárt ebédet fel nem találják. S mindez azért, mert éhes volt. Ilyen adoma száz és száz él Napoleonnól. Egyik elmondja testvéreivel való veszedéseit, másik apró házsártosságait, megrögzött szokásait, veleszüle-

tett nyersségét. Ezek a történetkéek, mégha nem valószínűek vagy túlzottak is, azért érdekesek, mert az embert mutatják meg benne, az egyszerű, nyers, katonás férfi amilyennek a császári palást alatt is megmaradt.

Az ő uralkodása, éppen mert hatalma az erőszakra volt alapítva, az erkölcsök terén nem hozhatott megújítást. A kapzsiság, pénzhajhászat, sikkasztás és különféle visszaélések nagyobbak voltak mint valaha. Ebben tábornokai és tisztjei jártak elől, kik a külföldön összerabolt vagyonok által lettek dúsgazdagokká. Mindenki a pillanatnak akar élni és a gyönyört, az élvezeteket szomjúhozza. Érthető tehát, hogy mint minden, amit Napoleon alkotott, ez a szellem is össze volt forrva az ő személyével és sikereivel. Mihelyt a szerencse hátat fordított neki, mint a kártyavár összeomlott minden, ami az ő egyéniségének és szerencséjének a bélyegét viselte magán.

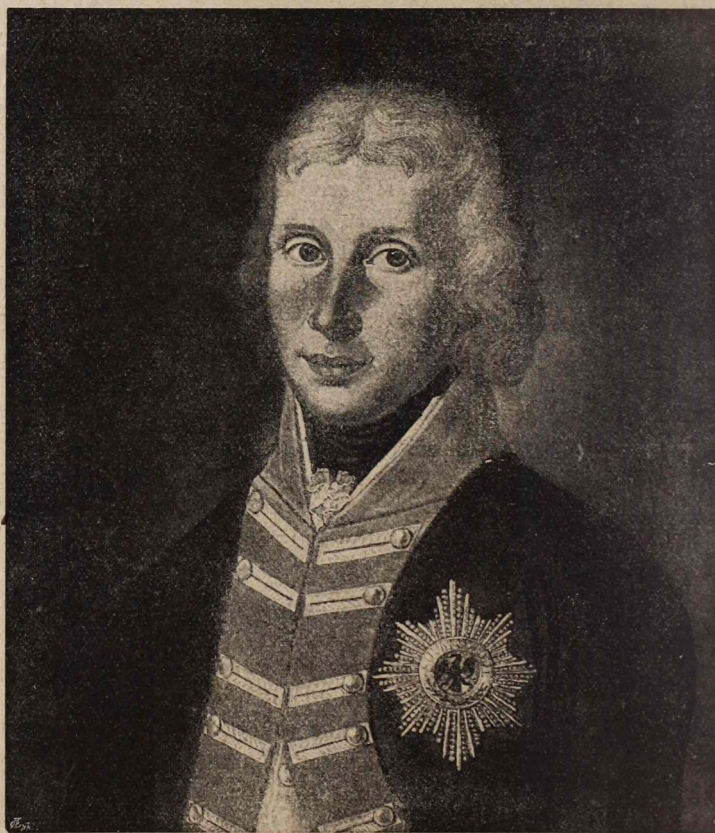
Porosz háború. — A jeni ütközet. — Orosz-porosz háború. — A szárazföldi zárlat elrendelése.

(1806→1807.)

Egy évvel Ausztria bukása után Poroszországra csapott le a császár haragja. Hogy Poroszországot úgyszólván elszigetelten érte a pusztulás, annak nagyrészen erélytelen, kapkodó, megbízhatatlan politikája volt az oka.

A dolog így történt. III. Frigyes Vilmos jólelkű, tiszta életű, de erélytelen és ingadozó ember volt s a bázeli békekötés óta tétlenül (ő semlegességnek mondotta) nézte azokat az óriási harcokat, melyeket Napoleon a többi európai állammal vívott. Az 1805. évi háború folyamán I. Sándor cár személyesen sietett Berlinbe, hogy Frigyes Vilmost a szövetséghez való csatlakozásra bírja. A király eleinte irtózott a harcias politikától, de midőn a cár Nagy Frigyes sírboltjában, a nagy király kóporsója mellett, nagyon a lelkére beszélt, Frigyes Vilmos engedett és Haugwitzot harcias ultimátummal Napoleon táborába küldte. Napoleon azonban kifogott rajta. Addig húzta-halasztotta a porosz követ fogadását, míg az austerlitz csatának vége lett. Most azután Napoleon beszélt ultimátum hangján és végre a megszeppent Haugwitzra oly szerződést tukmált, melynek értelmében Poroszország Ansbachért az angol Hannoverát kapta cserébe és arra kötelezte magát, hogy kikötőit az angolok elől elzárja.

Ezzel a szerződéssel Poroszország súlyos politikai válságba került. Megbántotta Ausztriát és Oroszországot, sértette az ébredező nemzeti közérzetet és elkeseredett ellenségévé tette Angliát. Az angol minisz-

III. Frigyes Vilmos porosz király.

Habzó, ingatag természetű uralkodó volt, tétlenül nézte a Napoleonnal vívott nagy háborúkat. Később hadat üzent ugyan Napoleonnak, de a franciák megverték seregeit s országa nagy részét elfoglalták. A megalázott király 1812-ben szabadságharcra szólította föl népét a franciák ellen s így jelentékeny része volt Napoleon megbuktatásában.

térium nyomban — meg sem kérdezvén a parlamentet, mert biztosra vette annak helyeslését — azzal válaszolt erre, hogy Poroszország partvidékeit ostromzár alá vette és 400 porosz hajót lefoglalt, ami a porosz kereskedésre rettenetes csapást jelentett.

De ha legalább Napoleon részéről jutalomban vagy legalább is megbecsülésben részesült volna Poroszország. Éppen az ellenkezője történt. Napoleon tudta, hogy Poroszország politikájával valamennyi barátját elidegenítette magától s most már úgy bánt vele, mint úr a

Luiza, III. Frigyes Vilmos porosz király felesége.

Gyűlölte Napoleont s ő tüzelte legjobban férjét, hogy Napoleon ellen háborút indítson. A jeni vesztes csata után térdenállva könyörgött Napoleonnak kedvező békefeltételekért, de hiába. Ettől fogva visszavonultságban töltötte életét.

szolgájával. Béke idején, hadüzenet nélkül megszállotta Weselt, míg Murat, az új bergi herceg Essent és Werdent ragadta el. Sőt Napoleon titokban feszülította Angliát, hogy verje ki Hannoverából a betolakodott poroszokat. Betetőzésül pedig megalakította a rajnai szövetséget, mely Poroszországra újabb veszedelmet jelentett.

Ennyi sértés kihozta sodrából a porosz udvart is és fellázította a német nemzeti pártot. Százával jelentek meg a harcra tüzelő hazafias röpiratok. Ezt a mozgalmat Napoleon úgy igyekezett elnémítani, hogy intó például Palm könyvkiadót, aki egy ilyen röpiratot terjesztett, Braunauban, bajor földön főbelövette. A hazafias szellem mindamellett nem szállt alább. Végre III. Frigyes Vilmost is annyira elragadta a harag, hogy mozgósította hadait. Midőn pedig kis idő múltán Napoleon e rendelet visszavonására szólította fel, még jobban nekimerészkedett és most már ő szólította fel Napoleont, hogy vonja vissza csapatait a porosz határról és Németországból. Erre az ultimátumra pedig 1806 október 8-áig feleletet követelt.

Legjobban izgatott a háború mellett Lujza porosz királyné. Ez a sok női erénnyel ékeskedő, kissé regényességre hajló nő, a nép bálványa, el volt telve a Napoleon elleni gyűlölettel. Ő volt a háború megindításának egyik mozgatója. Amazon ruhába öltözve, lóháton jelent meg a csapatok előtt és úgy tüzelte a katonákat. Mikor Napoleon a porosz udvar terveiről és a királyné harcias hajlamairól értesült, már porosz földön volt seregével és így szólt Berthier tábornagynak:

„Tábornagy! Október 8-ára találkat kaptunk. Francia még nem utasított vissza kihívást. Miután azt beszélük, hogy a királyné is tanuja akar lenni a harcnak, udvariasak leszünk s haladéktalanul a csatatérre sietünk.”

A háború mindenképpen izgalmasnak ígérkezett. Egész Európa feszült figyelemmel nézett eléje. Németországban sokan biztosra vették a sikert, még Metternich titkára, Gentz is, aki ezt írta: „Ez a háború igazi nemzeti háború lesz és rövid idő alatt magával fogja ragadni egész Németországot.” Maga Napoleon — aki még mit sem tudott arról, hogy a cár titokban segílyt ígért a porosz királynak — könnyű feladatnak nézte az egészet és most is bizott szerencsecsillagában. Mégis erősen készült a háborúra, mert ő is — mint egész Európa — sokat tartott a Nagy Frigyes idejében dicsőn küzdő porosz hadsereg harcképességéről. Pedig a porosz sereg Nagy Frigyes halála óta folyton hanyatlott. Ilyenformán nagy vakmerőség volt Frigyes Vilmos hadüzenete, annál inkább, mert a kis Szászországon kívül csak a kétesértékű orosz segítségre számíthatott.

Napoleon hadserege 200.000 főre rúgott. A poroszokat a teljesen elaggott Ferdinánd braunschweigi herceg vezényelte, kinek aggodalmas, lassú felvonulását még 1792-ik évből ismerjük. Annál gyorsabban hatolt előre Napoleon. Október 6-án történt a hadüzenet és október 8-án a francia

gárda már megütközött a porosz előhaddal. Bernadotte elsöpörte az előtte álló porosz hadtestet, Murat szokott gyorsaságával rávetette magát lovasaival a poroszokra s ismét két nap múlva, október 10-én, a *saalfeldi* ütközetben a franciák újabb győzelmet nyertek. Ebben az ütközetben esett el Lajos, a vitéz, fiatal porosz hereceg.

A két porosz sereg, a Ferdinándé és Hohenlohe hercegé, most *Jena* környékére húzódott, hogy a döntő csatát megvívják. De még mielőtt egyesülhettek volna, egy és ugyanazon a napon elvéreztek. Hohenlohe hadteste *Jena* közelében, a *Weimar* és *Jena* között elterülő országot mentén várta Napoleon csapását. A franciák azonban nem ebből az irányból támadtak. Eleinte mintha parádégyakorlatról lett volna szó, olyan szabatosan és nyugodtan vonultak föl a franciák. De ez csak addig tartott, míg a francia tartalék beérkezett és Murat dragonyosai a domokról a völgyben álló poroszokra rá nem törtek. Fergeteg módjára rohant Murat vezetésével a dragonyos csapat lefelé. Lekaszabolt, agyon-gázolt mindent, ami útjába esett. Murat és az utána jövő ezredek betörték és szétbontották az ellenség sorait. Egyszerre kavarodás, zűrzavar támadt, mire megindultak a tartalék rohamoszlopai is, amelyek már alig várták a támadásra való parancsot. Akkor történt, hogy a gárda élén nyugodtan várakozó császárt az egyik gárdista ezzel a felkiáltással: „Előre!” — felszólította az előnyomulás elrendelésére. Mire Napoleon rászólt: „Fogd be a szád! Majd akkor adj nekem tanácsot, ha már hűsz csatában vezényeltél!” — Az eredmény az lett, hogy Hohenlohe hadserege majdnem egészen megsemmisült ebben a jeni csatában.

Jenánál nem volt együtt sem a porosz, sem a francia hadsereg összes ereje.

A másik francia hadtestet Napoleon Davoût vezénylete alatt előreküldte *Naumburg* felé, hogy megkerülje és aztán hátfogja az ellenséget. Davoût *Naumburg* és *Auerstädt* mellett bukkant rá Ferdinánd herceg többségben levő hadtestére, melyet rövidesen megszalasztott és megtizedelt. Ferdinánd herceg maga is halálosan megsebesült. Általános, szégyenletes futás lett a csata vége. A 130.000 főnyi porosz seregből alig 10.000 ember maradt meg, akik azután kapituláltak. Olyan általános volt a kislelkűség s a gyávaság, hogy még jókarban levő várak is ágyúlövés nélkül adták meg magukat. Így *Erfurt*, *Magdeburg*, *Stettin*.

Csak ketten mertek ellentállani: *Blücher*, akit azonban a franciák utóbb *Lübeckben* mégis elfogtak, továbbá egy közönséges, lenézett nyárspolgár, a derék *Nettelbeck*, aki egymagában akadályozta meg *Kolbergben*, hogy az őrség gyáván megadja magát és azután *Gneisenau*

A porosz hadsereg katonáinak viselete a napoleoni időkben. A porosz hadsereg ebben az időben már nem volt olyan harcedzett mint Nagy Frigyes korában s Napoleon katonáival szemben nem állta meg a helyét a jeni csatában.

őrnaggyal egész a fegyverszünetig vitézül védte a kis várost. A háború lezajlása után jutalmat is nyert a királytól, aki megengedte Nettelbecknek, hogy őrnagyi egyenruhában járhasson.

A győzelem után Napoleon visszautasított minden fegyverszüneti ajánlatot s Potsdamba, a porosz királyok nyári palotájába vonult.

Potsdamból Berlinbe ment. Fogadtatása itt is nagy ünnepélyességgel történt. A kíváncsiak ezrei lepték el az uccákat, hogy láthassák

Napoleon Nagy Frigyes sírboltjában.

Az auerstädti csata után Napoleon a porosz királyok palotájában, Potsdamban ültette föl főhadiszállását s tábornokainak kíséretében megtekintette a poroszok legkiválóbb uralkodójának, Nagy Frigyesnek a koporsóját.

a híres győzöt, akinek kardjától egész Európa rettegett. Sőt az intelligencia közül nagyon sokan rokonszenvvel fogadták a franciákat.

Berlinben adta ki Napoleon azt a rendeletet, melyben megtiltotta Franciaországnak és szövetségeseinek az angolokkal való közlekedést. Válasz volt ez erre az intézkedésre, mellyel az angolok tengeri zár alá vették a francia hajókat. Ott akarta sújtani engesztelhetetlen ellenségeit, az angolokat, ahol legérzékenyebbek voltak: vagyoni érdekükben. A szárazföldi zárlat értelmében nem volt szabad Angliával ezentúl semmiféle kereskedelmi vagy ipari összeköttetést fenntartani. Az angol árúk kilitiltattak a szárazföldről, vagyis Napoleon bojkott alá vette az összes

angol kereskedelmi cikkekét. Azonkívül megtiltotta az Angliával való mindenféle érintkezést, még levelek útján is. Kimondja végül, hogy az angolokat, ha szárazföldre mernek lépni, ellenségül kell tekinteni.

Ennek a rendeletnek az volt az eredménye, hogy az angolokat még inkább maga ellen bősztette és ellenségeket szerzett magának a szárazföldi lakosság között is, mely ezáltal szintén sértve látta magát vagyoni érdekében, mivelhogy rá volt utalva az angol árúkra. Anglia

„A franciák császára lopott bíborban.”

Angol gúnykép Napoleon ellen. A képmagyarázat szerint az Angliát jelképező alak messzelátóval nézegeti a feléje közeledő, törpe Napoleont. Nevetve mondja: „Mi ez? Egy fickó, aki egy csomó koronát lopott és császári koronát csinált belőle. Most olyan nagy szeretne lenni, mint mi vagyunk. Eszembe jut a béka és ökör meséje. A béka addig fujta föl magát, hogy olyan nagy legyen, mint az ökör, míg végre megpukkadt.”

természetesen védekezett és a Napoleonnak engedelmeskedő államoknak hadat üzent, a dánok fővárosát, Koppenhágát bombázta is.

A jeni vereség olyan nagy csapás volt a poroszokra, hogy Frigyes Vilmos király szeretett volna mindenáron békét kötni. Azonban hasztalan esedezett Lujza királyné térden állva kegyelemért, Napoleon elutasította. Feltételei olyan súlyosak voltak, hogy nem lehetett őket elfogadni. Tovább kellett folytatni a háborút, most már az orosz szövetség igénybevételével. Napoleon erre a fenyegetésre sem ijedt meg:

„Jönnek az oroszok — szólt könnyedén — annál jobb, meg fogjuk verni őket.”

Ugyis tett, amiként beszélt. Az orosz háborúra 1806 őszén indította meg hadait. Megelőzőleg két ügyes sakkhúzást tett. Először is ügynökei által fellázította Lengyelországot, mely a háború hírére valóságos diadal-mámorral fogadta. A lengyelek felszabadítójukat látták benne, aki a feldarabolt Lengyelországot halottaiból fel fogja támasztani. Napoleon nem titkolta el rokonszenvét, de kötelező ígéretet semmiféle formában sem tett. Őt most egészen az orosz háború foglalta el s messze eltért volna céljaitól, ha közben a lengyel kérdés is bonyolítja helyzetét.

„Én szeretem a lengyeleket — mondotta — szeretnék független népet csinálni belőlük, hanem az nehezen megy. Igen sokan osztozkodtak a peccenyén: Ausztria, Oroszország, Poroszország. Ha az ember meggyújtja a kanócot, ki tudja, hol szűnik meg a láng.”

Második sakkhúzása az volt, hogy rábirta a török szultánt, III. Szelimet, hogy Moldova és Románországnak Oroszországhoz szító goszpodárját tegye le, minék az lett a következménye, hogy Sándor cár kénytelen volt seregét megosztani és 80.000 főnyi hadat a török határra küldeni. Miután e két sakkhúzással Oroszország védelmi helyzetét meg-ingatta, elkezdte a támadást. Az első négy csatában az oroszok vereséget szenvedtek. De azért a franciáknak sem ment jól a dolguk, az oroszok

által teljesen kifosztott országban majdnem éhen haltak és a feneketlen sáros utakon és a hidegtől sokat szenvedtek. Csak 1807 február havában került a dolog újra csatára *Eglau előtt*. A csata folyama alatt szüntelenül hullt a hó, mely még jobban nehezítette a véres küzdelmet. Óriási volt a veszteség ebben a küzdelemben mindkét részről. Az elesettek és sebesültek száma meghaladta a harmincezet. Az oroszok ugyan másnap otthagyták a csata-

Rapp János francia tábornok.

Résztvett Napoleon háborúiban. Az oroszországi visszavonulás alkalmával Danzigot hősiessen megvédelmezte. Napoleon bukása után elfogták, de XVIII. Lajos kegyeibe fogadta s főudvarmesterré nevezte ki.

teret, de azért diadallal a szó betűszerinti értelmében Napoleon most — életében először — nem dicsekedhetett.

A háború ezután a nyár beálltaig szünetelt és csak akkor újult meg, mikor Lefebvre tábornagy a poroszok egyik legerősebb várát,

Ney marsall.

Egy kádárnak a fia volt s közkatonából emelkedett hadvezérré. Tömerdek csatában vett részt, ott volt Napoleon majd minden hadjáratában s szinte emberfölötti bátorságával tűnt ki. Napoleon adta neki „a bátrak legbátrabbika” melléknevet. Midőn Napoleont Elbára száműzték, a Bourbonok mellé állott, de Napoleon visszatérése után viszapártolt a császárhoz s hősiesen küzdött mellette végleges bukásáig. Ekkor Amerikába akart menekülni, de a Bourbon-kormány elfogatta és főbelövette.

Danzigot bevette. Ez a veszteség súlyos volt az oroszokra és a poroszokra egyaránt. A poroszok egyik legfontosabb erődjüket veszítették el, az orosz hadsereg pedig fontos támaszpontját, melynek segítségével a poroszokkal az összeköttetést fenntartotta. Danzig bevételének Napoleon olyan nagy fontosságot tulajdonított, hogy hálaistentiszteletet

rendelt el a francia fegyverek győzelmére, Lefebvre marsallt pedig Danzig hercegévé nevezte ki. Danzig kormányzójává Lefebvre hadsegédét, Rapp János tábornokot tette meg, kinek a siker kivívásában jelentékeny része volt.

1. Sándor orosz cár.

Az ő uralkodása alatt dúltak Európában a napoleoni háborúk. Sándor hol szövetséget kötött a franciákkal, hol ellenük fordult. Midőn Napoleon a tilsiti béke után, melyben ismét szövetséget kötött vele, meglámadta országát, legfőbb törekvése az volt, hogy Napoleont tönkretegy. Résztvett a lipcsei csatában s szövetséges hadakkal ő is bevonult Párizsba.

Sándor orosz cár a nyár beálltával még egyszer szerencsét próbált. A döntő csatát 1807 június 14-én *Friedlandnál*, a marengói ütközet évfordulóján vívták meg. „Ez szerencsés nap” — mondotta Napoleon, mikor a támadást rendezte. Szerencsét hozott valóban a franciáknak,

de a győzelmet most is nagy munkával kellett kiérdemelniök. Esti öt óráig húzódott a küzdelem. Lannes és Mortier vezették be a harcot a franciák részéről. Délutánig változó szerenséssel folyt a csata. Napoleon, aki csak estefelé ért a csatatérre, a döntés érdekében Ney marsallt, a legvitézebb francia tábornokok egyikét küldte rohamra hadtestével.

Ney oszlopokba állítja hadtestét, megjelöli a betörési pontot és vízár módjára ereszti seregét az oroszokra. Olyan erős a rohamoszlopok lökése, hogy az oroszok nem tudnak ellene semmit sem tenni. Kegyetlen mészárlás között hatol előre Ney és öt órákor elfoglalja Friedlandot, lerontja a kis Alle folyócskán átvezető hidakat és az oroszokat a szűk völgybe szorítja. Az oroszok vesztésége tizenötezer halott, ötezer sebesült volt.

Sándor cárnak nincs több hadserege és így kénytelen Napoleontól békét kérni. E célból találkozásra hívta Napoleont. A Niemen-folyón találkozott a két fejedelem. Napoleon is, Sándor is egy-egy csónakon jöttek a folyó közepéig, itt kiszálltak egy feldíszített kompra, megölelték egymást és egy sátorba vonultak. A porosz király a partról nézte a találkozást. Napoleon ez alkalommal rokonszenves és szeretetre méltó akart lenni és csakhamar megnyerte a könnyen lelkesedő cár bizalmát. Az Anglia elleni közös harag hozta őket közelebb egymáshoz és a találkozás végén mint testi-lelki barátok váltak el. Mintha nem is ellenségei lettek volna egymásnak. Mikor Lujza királyné is megérkezett Tilsitbe, Napoleon fejedelmi pompával fogadta. A békeszerződés *Tilsitben jött létre* 1807. júliusban. A két császár véd és dacsövetséget kötött és még barátait és szövetségeseit is feláldozta egymásnak, így a cár a porosz királyt, Napoleon pedig a svéd királyt. A cár elismerte Bonaparte Józsefet nápolyi, Lajost hollandi és Jeromost westfáliai királynak. Napoleon viszont beleegyezett, hogy a cár IV. Gusztáv svéd királytól Finnországot elhódítsa és megígérte, hogy a cárt a törökkel kibékíti. Angliával szemben abban állapodtak meg, hogy ha a békét elismerni vonakodnék, közös erővel megtámadják. Végül a cárnak bele kellett nyugodni a varsói nagyhercegség szervezésébe.

Oroszországra tehát Napoleon nem rótt súlyos feltételeket, de annál szigorúbb volt a porosz királlyal szemben. Poroszország 150 millió frank hadisarcot fizetett, jelentéktelen államocská lett és területének majdnem felét elvesztette. Napoleon a porosz sasnak mindkét szárnyát megnyirbálta. *Frigyes* Ágost herceg, a szász választófejedelem, miután belépett a rajnai szövetségbe, királyi címet kapott, azonkívül meg-

Frigyes Ágost szász választófejedelem.

Igazságszerető, jóakarató ember volt, de ingadozó politikus. Eleinte nem csatlakozott a Napoleon ellen alakult koalícióhoz, de aztán Poroszországot támogatva, a franciák ellen támadt. A jenai csata után Napoleonhoz csatlakozott, belépett a rajnai szövetségbe s felvette a király címet. Ezután hűséges szövetségese maradt Napoleonnak s emiatt a szövetségesek a lipcsei csata után elfogták. A bécsi kongresszus arra kényszerítette, hogy országának nagy részét adja át Poroszországnak.

kapta a porosz területről alakított varsói nagyhercegséget. A nyugati porosz és hesseni tartományokból Napoleon szintén új királyságot szervezett *Westfália* címen és ennek trónjára ledér és mulatós öccsét, Jeromost ültette.

Poroszországnak még abba is bele kellett nyugodnia, hogy addig, míg a hádisarcot le nem fizeti, franciák tartják megszállva Berlint és

a főbb várakat. Azonkívül beleegyezett, hogy 42.000 embernél nagyobb sereget nem tart készenlétben.

A tilsiti béke természetesen még az eddiginél is rendkívülibb módon növelte Napoleon tekintélyét.

Napoleon lángeszét és szerencsését csodálták Poroszországban, Ausztriában, Oroszországban, az angolok pedig, mivel egyebet nem tehettek, irigykedtek és dühöngtek ellene. De legnagyobb lelkesedés környékezte a hazatérő Napoleont Franciaországban. A franciák büszkék voltak rá, hogy az ő császáruk fél Európának az ura és nemzeti büszkeségüket nagyban emelte az a tudat, hogy a francia sas dicsőségével van összeforrrva minden győzelem, mely legyőzhetetlen császáruk nyomában jár.

Napoleon szerelmi regényei. — Eleonóra. — Walewski Mária.

Utban volt az oroszországi hadjáratra Napoleon, mikor váratlanul rendkívül kellemes hírt közöltek vele. A levél Lengyelország egyik községében éri és az volt benne eimondva, hogy fia született. Ennél nagyobb öröm alig érhetette Napoleont. Házassága óta mindig az aggasztotta, hogy a gondviselés megfosztja őt a gyermekáldástól s ime most beteljesedett legforróbb vágya. A kisgyermeket Léonnak hívták. Egészséges, kedves apróság s arcban egészen Napoleon vonásait örökölte. Az anya azonban nem Jozefin, hanem Eleonóra. Teljes nevén *Dénuelle de la Plaigne Lujza Eleonóra*, egy Revel nevű dragonyoskapitány elvált felesége, Dénuelle tőkepezés leánya. Napoleon az austerlitz-i csata után ismerkedett meg vele. Eleonóra ekkor válófélben volt férjétől és Napoleon nővérének, Karolina hercegnőnek udvarában volt felolvasónő. Magas, karcsú termetű nő, gyönyörű szemei vannak s éjfékete haja. Hangja kellemesen cseng és ha nevet vagy beszél, arcát rendkívül ígéző báj önti el. Feltűnt mindenkinek Karolina hercegnő udvarában s maguk a nők is irigykedve bámulták szépségét.

Az udvari körökben a pletyka könnyen hírbe hozza a nőket, még akkor is, ha nem szolgáltatnak rá okot. Eleonoráról azonban nem tudott senki rosszat mondani. Kifogástalanul viselkedett, tisztelet környezte s mindössze azt beszélték róla, hogy férjétől, kivel válópörben állt, sokat kellett szenvednie. Karolina udvarában látta meg Napoleon először. Megragadta érdeklődését a gyönyörű jelenség s meleg vonzalommal közeledett Eleonórához. Természetes, hogy Eleonóra sem tudott közömbös lenni. Életében most beszélt először császárral s elszédítette

a gondolat, hogy éppen ő az, aki Napoleon tetszését megnyerte. A vonzalom lassanként mind bensőbbé vált s Napoleon kívánságára Eleonóra pár hét múlva elhagyta Karolina hercegnő udvarát, hogy a saját lakosztályaiba költözzék, melyet Napoleon bocsátott rendelkezésére.

Nagy volt Napoleon öröme, mikor megtudta, hogy beteljesedett, amire évek óta hiába sóvárgott. Mihelyt az orosz hadjáratról visszatért Párizsba, össze-vissza csókolta gyermekét, órákhosszáig játszott vele s úgy megszerette, hogy mindennap el kellett hozzá vinni a kicsikét.

Sokáig tünődött rajta, hogy mit csináljon a gyermekkel. Örökre akarta fogadni s meg is tette volna, ha nem ütközik a dolog nagy akadályokba.

De amilyen gyorsan támadt, olyan gyorsan be is fejeződött ez a regény, melynek elszakadását valószínűleg siettetette az a másik, melynek szálain szinté ebben az időben szövődtek Lengyelországban. Ez már tartós, mély és komoly szerelem volt, mely keletkezésében és lefolyásában egyaránt hővelkedik a hatásos részletekben.

Eleonóra Napoleonnal 1807 óta nem találkozott többé. A következő évben férjhez ment egy Augier nevű hadnagyhoz s hat év múlva harmadszor is választott férjet gróf Seckenheim nevű bajor őrnagy személyében.

Napoleonnak ez a fia kilenc éves volt, mikor Napoleon Franciaországot végképen elhagyta. Évei számával azonban egyre nagyobb könnyelműség vett erőt rajta. Kőtekedő, híres kártyás és párbajozó lett belőle. A francia kormány többször kifizette adósságait, de ő mindig újakról gondoskodott. Zajos és lármás élet után halt meg Pontoiseben.

Napoleon 1807 január elsején Varsóba igyekezett. Nem messze Varsótól, Bronie városkában kocsija megállott, hogy lovakat váltson. Óriási embertömeg lepte el egyszerre az uccát. Egetverő éljenzésben törtek ki s úgy fogadták Napoleont, mint valami Messiást, aki Lengyelország felszabadítását hozza magával. Duroc főudvarmester, Napoleon kísérelje a hintóból kilépve, alig tudott utat törni magának, de mikor nagynehezen eljutott végre a póstaépületig, egy rimázkodó női hangot hall, mely így szól feléje:

„Uram! Segítsen ki bennünket és tegye lehetővé, hogy legalább egy pillanatig láthassam őt.”

Duroc udvariasan közeledik és két fiatal hölgyet lát maga előtt. Az egyik, aki megszólította, szőkehajú, kékszemű fiatal nő, inkább leánynak látszik. Arcát egészen ellepte a pír s Duroc közeledésére még

jobban zavarba jön. Duroc utat tör a tömegben, a két nőt előrevezeti. A fiatalabbiknak, a szókének karját nyújtja s e szavakkal vezeti Napoleon hintójához :

„Sire! Nézze ezt a hölgyet. Szembeszállt a tolongás minden veszedelmével, hogy Felsőgedet láthassa.”

Napoleon nyájasan előrehajol, mondani akar valamit, de mire szóhoz jutna, a szóke hölgy e szavakat intézi hozzá :

„Isten hozta! Isten hozta Felsőgedet a mi földünkön. Bármit is tegyünk, semmi sem tárja föl a maguk mélyében érzelmeinket, melyekkel Felsőged személye iránt viseltetünk, semmi sem nyilváníthatja örömmünket, hogy ebbe az országba lépett, mely Önre várakozik, hogy talpraálljon.”

A nagy izgatottságtól és elfogódottságtól alig tudja szavait elrebegni. Többször meg kell állania, hogy lélekzethez jusson és leküzdje magában az izgalmat, mely egész lényét hatalmába ejtette. Napoleonnak éppen elég ideje van arra, hogy tisztában legyen, kivel áll szemben. Külsője után feltétlenül előkelő úrihölgy, szavai után pedig egyike azoknak a rajongó honleányoknak, kik Lengyelország felszabadításáról álmodnak. De még ezeknél is jobban érdekli Napoleont a nő kedves alakja. Angyali arcot lát maga előtt, ibolyakék szemekkel, szóke hajjal, arisztokratikus keskeny szájjal és finom metszésű orral. A báj sugárzik az előtte pírban égő nő arcáról és a császár önkénytelenül a kocsijában levő csokor után nyúl és e szavakkal adja át a szép nőnek :

„Fogadja ezt, mint jó szándékaim zálogát. Remélem Varsóban majd találkozunk; ott az ön szép ajkáról várom jutalmamat.”

Pár percig tartott ez az érdekes jelenet, de Napoleonnak mélyen bevésődött emlékébe. Mikor Varsóba ért, nyomban elbeszélte a különös találkozást s kíváncsian tudakolja, vajjon ki lehet az az érdekes hölgy. Poniatovszki József herceg, Lubomirska hercegnő török rajta a fejüket, hogy kitalálják, de nem képesek a titkot felfedezni.

Nem is gyanítják, hogy a varsói társaság egyik ismert tagja, *Walewski Mária* keltette fel Napoleon érdeklődését. Kicsoda hát ez a *Walewski Mária*? Ős nemes, de nem valami gazdag lengyel család sarja, kinek apja *Lacinszki* nevű nemes volt. Leányának tisztességes nevelést adott. Otthon vallásos és hazafias szellemben neveltette. Nevelőintézetből való hazakerülése után fényes házasság kínálkozott számára. Az egyik kérése egy orosz tábornok fia. Gazdag és csinos fiatalember. De van egy nagy hibája: orosz. És ráadásul még olyan tábornok fia, aki sok kellemetlenséget okozott a lengyeleknek. Hazafias érzése azt súgja,

hogy ne hallgasson a szívére. És ő úgy tesz. Inkább nőül megy egy hetvenéves előkelő öregúrhoz, Walewski Kolonna Anasztázhoz, aki ötvenkét évvel idősebb nála.

Csendesen, visszavonulva él az urával, hol falun, hol Varsóban. A társaságokban ismerik, habár nem vágyott sohasem szereplésre, sőt irtózik attól. Napoleon jövetelének híre elhatott aztán abba a faluba, Walewicébe, hol Walewskiéknak birtokuk van. Napok óta egyébről sem beszélnek a lengyelek, mint hogy Napoleont a legszívélyesebben kell fogadni, mert ő lesz a lengyelek megmentője. A falvak és városok népe már látja őt a képzelet káprázatában, százszorosan nagyított nemes tulajdonságokkal. Róla beszél mindenki, tőle várnak mindent, Lengyelország sorsának jobbrafordulását. A rajongó Walewski Máriát ilyen érzések hajtották Broniébe. Arról azonban még álmodni sem mert, hogy Napoleonnal személyesen fog beszélni.

Walewski Mária a broniei találkozás után kocsiba ült, késő éjjel érkezett lakására és gondosan elhallgatta a találkozást. Nem szólt senkinek felőle és elhatározta, hogy Napoleonnal sem fogja magát megismertetni. Titokban azonban mégsem maradt a dolog, mert társnője olyan nagy eseménynek tartotta, hogy több helyen eldicsekedett vele. Így aztán megtudták végre, hogy ki az a nő, ki iránt Napoleon olyan szenvedélyesen érdeklődik. A találkozást most már nem volt nehéz létrehozni. Poniatovszki herceg bált készült adni Napoleon tiszteletére és meghívta arra a varsói előkelő társaság hölgyeit. Ott majd kiderül, hogy ki iránt érdeklődik a császár. Máriának egy reggel jelentik, hogy Poniatovszki herceg óhajtja nála tiszteletét tenni. A herceg elmondja jövetelének okát, sokat beszél arról a bálról, melyre Máriát is meghívja. De beszél még egyebet is. Duroctól hallotta, hogy Napoleon egyik lakomán, melyet tiszteletére rendeztek, azért tüntette ki Lubomirska hercegnőt, mert hasonlít egy kedves nőre, kivel ő a broniei pósta előtt találkozott.

Mária mélyen elpirul, remegni kezd, de makacsul kijelenti, hogy nem megy el a bátra. Poniatovszki könyörgésre fogja a dolgot. „Ki tudja? Hátha az Ég önt akarja felhasználni, hogy Lengyelország újra feltámadjon” — mondja a herceg beszélgetés közben.

Máriát ez a figyelmeztetés sem hatja meg és Poniatovszki éppen távozni készül, mikor belép a lengyel képviselők küldöttsége, hogy Máriát a megjelenésre felkérje. Ő most sem enged, menekülni szeretne, de férje, aki csak azt tudja, hogy valami báli meghívóról van szó, megparancsolja neki, hogy jelenjen meg.

Walewski Máriának engedelmeskednie kellett és így megjelent a bálon. Napoleon már türelmetlenül várta és vele együtt az egész társaság. Míg a tánc tartott, Napoleon nem férközhetett Walewskiné közelebe s a császár már türelmetlenül várta a szünetet, hogy cercele ürügye alatt a szép nőt megszólíthassa. Nehogy feltűnő legyen a játék, megelőzőleg vagy harminc-negyven nőt és férfit szólít meg és csak ezután kerül végre Mária elébe. Fehér selyemruha volt Márián és haját levél-fűzér díszítette. Halványan, szinte remegve állott Napoleon előtt s nem mert ránézni.

„Fehér a fehérhez nem áll jól kegyednek” — mondta hangosan Napoleon a ruhára célozva, majd egész halkán hozzátette :

„Nem ilyen fogadtatásra számítottam . . .”

Ezután már nem időzött sokáig a bálban Napoleon. Távozása után mindenki arról beszélt, vajjon mit mondott Máriának s miért szólott hozzá olyan halkán. Mária nem ad felvilágosítást senkinek. Bántja, hogy ilyen kérdésekkel zaklatják. De otthon már egy levél várja. Maga Poniatovszki herceg hozta és választ kért. A levelet Napoleon írta és így hangzik :

„Csak önt láttam, csak önt csodáltam, csak ön után vágyódom. Gyors választ kérek égő türelmetlenségem megnyugtatóására.”

Mária nem ad választ s így tesz a reggel érkező második levéllel is. Még fel sem bontja. De most nem ez a legnagyobb baj. Arról van szó, hogy Mária jelenjen meg azon az ebéden, melyet Napoleon csupán azért ad, hogy ő is ott legyen : hogy őt láthassa. Tanácstalanul áll. Nincs kihez folyamodjék, nincs egyetlen lény, kinek elmondhatná szíve küzdelmét.

Még végig sem gondolhatja ezt a különös dolgot, máris jelentik, hogy itt vannak a képviselők, a főrendek, a kormány, Poniatovszki, Duroc és az egész főúri világ. Mária nem akar mutatkozni. A tizennyolc éves asszony nem érti ezt a fölfordulást. Ámde maga a férj segít a dolgon, még pedig olyformán, hogy az egész társaságot felesége szobájába vezeti. Az üregúr még most sem tudja, hogy miről van szó. Neki kellene elsősorban felesége oldalán állani s még ő kényszeríti a kalandba. A kérelmező társaság Mária elé járul. Beszélnek, beszélnek a hazáról, a kötelességről, a sors végzéséről, a kiválasztottak hivatásáról . . . Vége-hossza nincs a beszédeknek és a könyörgéseknek. A veleje az összes beszédeknek az : „Menjen, menjen Napoleonhoz.” Hivatkoznak klasszikusokra, szent könyvekre, a Bibliára, Lengyelország érdekeire és a refrén mindig egy és ugyanaz : „Menjen Napoleonhoz.”

Jön aztán Napoleonnak újabb levele, mely így szól:

„Idegenkedik talán tőlem, asszonyom? Hiszen jogom volt az ellenkezőt remélni. Csalódtam tehát? Az ön vonzalma ellankadt, míg az enyém nőttön nő. Ön elrabolja nyugalmamat! Oh, szerezzen egy kis örömet, egy kis boldogságot a szegény szívnek, mely annyira szeretné önt csodálni! Oly nehéz választ adni? Ön kettővel tartozik nekem.”

Belefárad az ellenállásba. Kénytelen engedni a kényszernek, hát elmegy az ebédre.

Az ebéden ismét ő az ünneplés tárgya. Napoleon egy pillanatig sem veszi le róla tekintetét. Alig várja, hogy vége legyen az ebédnek s pár szót válthasson vele. Hozzámegy s alig hallhatóan mondja:

„Akinek ilyen szelíd, értelmes, jóságos kifejezésű szemei vannak, azt meg lehet lágyítani, az nem lelheti kedvét a kínzásban. Másképp a legkacérabb, a legkegyetlenebb volna az asszonyok között.”

Ebéd után Mária Vauban asszonyhoz megy. Napoleon levele azonban már megelőzte. Tele van ez is vágyakozással, szerelemmel és szenvedéllyel. „Vannak pillanatok, mikor az embernek terhére válik magas állása” . . . így kezdi és ebben a hangnemben folytatja ezzel a felkiáltással: „Oh! jöjjön, jöjjön!”

A Walewski Mária ügye úgy áll most, hogyha jószántából nem menne Napoleonhoz, az sem lehetetlen, hogy erővel odavinnék. Az egész világ azt kiáltja, rajta mulik Lengyelország sorsa. Hát ne átkozza őt senki sem! Elhatározza, hogy el fog menni. Ez azt jelenti, hogy göresös zokogás között tölti az időt. Még aznap este tizenegy órakor kocsis jönnek érte, köpenyt adnak rá, fejére hosszú fátyolos kalapot és indulnak. A palota előtt a kocsi megáll, de Walewski Mária annyira remeg, hogy nem tud a lábán megállani. Támogatva viszik egy ajtóig, mely egy nyomásra rögtön kinyílik.

Mária és Napoleon egymás előtt állanak. Mária sir, Napoleon meg van hatva. És így próbálnak beszélgetni. Napoleon kérdez. Mária, mint az iskolás gyermek, felel. Ki akarja veltetni multját, eddigi életét, hogy lássa, vajjon őszinte lényel van-e dolga, vagy valami kitanult kacér teremtéssel. Az idő olyan gyorsan telik. Napoleon észre sem vette, hogy már két óra. A leggyöngédebben beszélt Máriához, nem sértette meg egyetlen szóval sem, tapintatos volt hozzá, úgyhogy Mária megkönnyebbülten távozik. De előbb meg kell ígérnie, hogy holnap ismét eljön. Reggel alig ébredt fel, csomagot hoznak számára. Napoleon küldte annak jeléül, hogy gondol rá. A csomagban két doboz van s a dobozokban gyémánt fülönfüggő és egy gyémántokkal kirakotte sokor. Legalól

pedig egy lepecsételt levél. Csak a kezdő sorát iktatjuk ide: „Mária, édes Máriám! Első gondolatom te vagy, első vágyam az, hogy viszontlássalak téged.” A végén még azt írja Napoleon, hogyha társaságban ezentúl kezét a szívére fogja tenni, ez azt jelenti, hogy Mária tölti azt be egészen. Ilyenkor, ha szereti, arra kéri Máriát, szorítsa ő is kebléhez a csokrot.

Fiatal diákok szoktak a szerelemben ennyire rajongók lenni, mint most Napoleon. Ez mutatja, hogy érzései őszinték voltak, szívből fakadtak.

Máriát az ajándék nem tette boldoggá. Látni sem akarta az ékszerket s mind a két dobozt tartalmával együtt a sarokba dobta.

A következő nap ebéd alatt feltűnt Napoleonnak, hogy a gyémántcsokor nincs a mellén Máriának. Haragos érzések öntötték el arcát s Mária már attól félt, hogy nyilvános botrányt fog rendezni haragjában. Azért, hogy lecsöndesítse, kezét a szívére tette. Napoleon egyszerre nyugodt lett és hálás tekintetet küldött feléje. Ezentúl mindig ilyen néma jelekkel értekeztek az ebédek alatt, mikor a távolság miatt fel-tűnés nélkül nem közölhették egymással gondolataikat.

Napoleon életében a Walewski Máriával való ismeretség meg-űjhodást jelentett. Lassanként megismerte Máriában azt a nőt, aki lelki nemessége által válik ki. Azt a nőt találta fel benne, azt az őszinte, melegen érző lelket, aki egyenesen arra született, hogy hűséges hitvestárs legyen. „Második feleségének” tekintette őt Napoleon és mindenki. Ha értett volna a ravaszsághoz, vagy ha önző céljai lettek volna, hatalmat, vagyont és kincseket gyűjthetett volna magának. De ő nem törődött ezekkel. Napoleonnak már lengyelországi tartózkodása alatt annyira a szívéhez nőtt ez a kiváló nő, hogy addig esengett, amíg megígérte, hogy elkíséri Párizsba is. A lengyelek a legnagyobb tisztelettel emlékeztek róla és ha valahol nevét említették, a hála és elismerés szavaival mondták: ő Lengyelország szószólója Napoleonnál.

Nem is rajta mult, hogy a lengyel királyság visszaállítása nem teljesült. Napoleonnól azt állítják, hogy 1809-ben, mikor Bécsben az osztrákokkal a békéről tárgyalt, azért húzta olyan sokáig a tanácskozásokot, mert Lengyelország jövője érdekében akart eredményt elérni. Mi igaz, mi nem ebből az állításból, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy amit a lengyel kérdésben Napoleon tett vagy tenni akart, leginkább Máriáért tette. A varsói nagyhercegség alapításának, majd 1809-iki kikerekítésének ez volt többek között a titkos rúgója. Napoleonnak 1810 május 4-én Máriától fia született, kit Kolonna-Walewski Sándor-

nak kereszteltek. A kisgyermek mindjárt születésekor megkapta a birodalmi gróf címet. Napoleonnak ez a kisleány okozta most a legnagyobb boldogságot. Gondoskodott gazdagon jövőjéről és végrendeletében is megemlékezett róla. „Azt óhajtom, hogy Walewski Sándor lépjen be a francia hadseregbe.”

Ebben a fiában nem csalódott Napoleon, mint Leonban. Kiváló pályát futott meg, nagy tisztségekre emelkedett s egyike volt kora leg-tiszteltebb alakjának. Küzdött 1831-ben a lengyelek szabadságharcá-ban, majd belépett a francia hadseregbe. III. Napoleon idejében madridi és londoni nagykövét volt, öt évig külügyminiszteri tisztséget viselt és mint a képviselőház elnöke is működött. Halála 1868-ban következett be. Mária Napoleon kívánságára, hogy mindig oldala mellett lehessen, Párizsba tette át lakását. Nemes lélek módjára visszavonult életet élt, került minden feltűnést és pompát, gyermekének és Napoleonnak szentelve életét. Mikor a csapások özöne zúdult Napoleonra, Elba-szigetén is Napoleon mellett maradt. Szent Ilonára való száműzetése után, férjhez ment gróf Ornato ezredeshez, de már egy év múlva meghalt. Napoleon öt évvel élte túl halálát s szent-ilonai magányában is kegyelettel őrizte emlékét.

A portugál és spanyol háborúk.

(1807—1814)

A tilsiti béke előtti időben Napoleon némi joggal azt mondhatta, hogy ellenfelei kényszerítik a háborúkra. Tilsit óta azonban ezt már nem mondhatta. Most már pusztán hódítási vágyból csapott fel hódító-nak, hogy ne csak udvara és alattvalói, hanem idegen népek is érezzék hatalmát. E hódítási vágyból fakadt a portugál és a spanyol háború is, amely azonban nem termelt számára babérokat.

Valódi oka nem volt egyik háború indítására sem, de Napoleon megtalálta az ürügyet hozzá. A *Portugália* elleni hadjáratot azzal okolta meg, hogy Portugália titkos egyezségben él az angol kormánnyal és bebocsátja az angol hajókat a kikötőibe. *Junot* tábornok vezetése alatt 1807-ben hadsereget küldött tehát Portugáliába, melynek ural-kodó házáat, a Braganza-családot megbuktatta és elűzte, az országot pedig meghódította.

Portugália után *Spanyolország* következett, amely pedig katoná-kat és hajóhadat szállító szövetségese volt Napoleonnak. Ámde a spanyol udvar botrányai Napoleon malmára hajtják a vizet és alkalmat

szolgáltatnak neki az ország teljes meghódítására. A király, *IV. Károly*, tehetetlen uralkodó, ki teljesen pármái születésű, féktelen felesége, *Mária Lujza* befolyása alatt áll. A királyné *Godoy* Emánuellel, a „békeherceg”-gel csalja az urát, amiről mindenki tud. A királyné még arra is merészel gondolni, hogy *Godoy* számára megszerzi a koronát. Emiatt

Junot francia tábornok.

Tizenhat éves korában lépett a francia hadseregbe a forradalom alatt, mint közlegény. Toulon ostrománál rettenthetetlen bátorságával vonta magára Napoleon figyelmét, aki hadsegédvé tette. Sok ütközetben kitüntette magát, Napoleon rábízta Portugália elfoglalását. Az oroszországi hadjáratban mint hadtestparancsnok vett részt. Azután Illiria kormányzója lett, de megöregült és már 42 éves korában meghalt.

fiával, Ferdinánd trónörökösrel is meghasonlott. Botrányok törnek ki napról-napra s hogy a baj még nagyobb legyen, a király és a fia is a legnagyobb ellenségeskedésben állanak egymással. A hazafiak pártja a trónörökös mellett van, de az öreg királynak is van pártja és a királynénak is. Ezt a zenebonát használta fel Napoleon a maga érdekében és csapatokat küldött Spanyolországba — állítólag az angolok ellen.

Közben a trónörökös pártja zendülést rendezett és Ferdinánd

trónörököszt ültette a trónra. Pipogyaszerű vonások jellemzik Ferdinándot. Napoleon, mikor értesült a királyi család viszályairól, *Bayonne*-ba rendeli IV. Károlyt és fiát. Godoy is eljön és megkezdődnek az alkudozások. Az öreg király megfelelő évdíj fejében hajlandó lemondani, a trónörököszt pedig Napoleon kényszeríteni akarja a lemondásra. Ezzel egyidejűleg Murat serege megszállja fél Spanyolországot. „Gyermekjáték lesz az egész,” 12.000 ember sem kell oda, így vélekedett Napoleon. A francia csapatok hódításának hírére azonban Madridban kitört a forradalom. Véres mészárlások, szilaj uccai harcok közepette Murat csak a legnagyobb erőfeszítés útján tudta a fővárosban a nyugalmat helyreállítani.

Napoleon ekkor remek komédiát rendez. Előre megbeszélt utasítások alapján a spanyol nemzet nevében küldöttséget küldet magához, mely őt egyenesen felszólítja a spanyol trón elfoglalására. A küldöttség azzal az óhajással toldja meg kérelmét, hogy maga helyett bátyját, *Bonaparte József* nápolyi királyt emelje a spanyol trónra. Az előre kiszelt terv meg is valósult. Az öreg király hárommillió frank évjáradék fejében lemond a koronáról s ezt teszi fia is a kényszernek és megfélemlítésnek engedve. Napoleon erre Károlyt, feleségét és Godoy-t Itáliába küldi — utazni, Ferdinánd trónörököszt pedig francia földre internáltatja. A spanyol trónt most Bonaparte József foglalja el, míg a nápolyi királyság élére Napoleon sógora, Murat kerül.

Csakhogy a nemzeti függetlenségükre féltékeny spanyoloknak nem kell idegen király és nem kellenek a reformok sem, ámbár ilyenekre szükségé lett volna az országnak. Kitér tehát elemi erővel a hazafiaspárt és a papság által szított függetlenségi harc, a polgárháború. A nép zöme hűséget esküszik Ferdinánd trónörökösnek és mindenfelől kigyullad a forradalom lángja. Napoleon hadseregének a legkiválóbb esa-

Ferdinánd spanyol király.

Léha, érzéki ember volt s trónörökös korában többször lázadást szított apja IV. Károly ellen. Napoleon Portugália elfoglalása után mindkettőjüket lemondásra kényszerítette. Később Ferdinánd mégis trónra jutott Napoleon beleegyezésével s haláláig önkényesen uralkodott.

patai harcolnak a spanyolok ellen. Kipróbált bátor katonák, kik százszor állottak szemben a halállal és ott voltak Marengónál, Austerlitznél, Jénánál és Eylanál. A siker még sem kedvezett a francia fegyvereknek. Pedig a legvitézebb tábornokok, Lefebvre, Moncey, Murat,

Soult Miklós francia tábornok.

Parasztszülőktől származott, a forradalom alatt közkatona lett a francia hadseregben s gyorsan emelkedett. Napoleon hadjárataiban kiváló alvezérnek bizonyult. Napoleon a tiltsi béke után Dalmácia hercege címet adta neki. Sokáig szerencsésen harcolt a spanyolokkal egyesült angolok ellen, de Wellington visszaszorította. Napoleon bukása után száműzték Franciaországból. Miután behódolt a Bourbonoknak, visszatérhetett hazájába, ahol hadügyminiszter, sőt miniszterelnök lett, a közélettől való visszavonulásakor pedig főmarsallá nevezték ki.

Dupont, Soult vezették a franciákat. A hegyes-völgyes országban egymásután támadtak fel a guerillacsapatok, melyek folytonosan zaklatták és fárasztották a franciákat. Azonkívül a spanyolok a kezükbe került sebesült francia katonákkal, futárokkal, kémekkel hajmeresztő kegyetlenséggel bántak el.

Lefebvre kénytelen Zaragoza rozoga falai alól odább állni, mert nem bírta a Palafox által vezényelt őrség és polgárság elszántságát megtörni. Dupont bevette ugyan Kordovát, de azután a spanyol fő-seregtől olyan vereséget szenved, hogy kénytelen lerakni a fegyvert. Az eddigi vereségekhez járulnak még a portugáliai csatavesztések. Anglia ugyanis rokonszenvből is, anyagi érdekek reményében is segílyt küldött a portugáloknak és a spanyoloknak. Az angol hadak vezére, Wellesley, Junot marsallt Cintránál oly feltételek alapján kényszerítette fegyverletételre, hogy a franciák angol hajókon elhagyják Portugáliát és hazájukba vitorláznak.

Ezen kudarcok és a nép forradalmi dühe annyira megfélemlíteték aztán Bonaparte Józsefet, hogy otthagyta a spanyol koronát és sietve menekült Franciaországba.

Különösen erkölesi hatásban volt nagy következménye a spanyol harcoknak. Anglia, Ausztria, Oroszország és Poroszország nyíltan vagy titokban, de újjongtak a franciák veresége fölött, most látták, hogy Napoleon sem legyőzhetetlen. Napoleon is jól érezte, hogy hatalma kockán forog. Azt mondta, hogy a ruháján ejtett foltot le kell mosni. Igyekezett is lemosni — vérrel. Személyesen vezette a „nagy hadsereget” Spanyolországba és újra győzött. A felkelőket egynéhányszor leverte és Madridot újra elfoglalta. A győzelem azonban nagyon sok vérbe, még több áldozatba került s végeredményében még sem használt. Mert alighogy kitette lábát az országból, a zendülések és felkelések újra kitértek. Ha nagy áldozatokkal egyet leverte, nyomban kitért helyette egy másik és ez a folytonos küzdelem a francia hadsereg legjava részét lekötve tartotta Spanyolországban.

A háború azután még három évig folyt, változó szerencsével. Ezeket a harcokat a Ferdinánd zászlajához hú kadixi „Központi Junta” rendezte, mely nagyon szabadelvű alkotmányt is adott az országnak. Ha franciák olykor győzelmet is arattak, a guerilla-harccal szemben nem boldogultak. Spanyolország volt az első ország, melyet Napoleon nem tudott leverni.

Az erfurti találkozás. — Goethe és Napoleon.

A spanyol hadjárat szükségessé tette, hogy Napoleon seregei javát a lázongó országba küldje. Ámde azzal, hogy seregeit Németországból kivonta, egyúttal németországi pozícióját gyöngítette, holott Ausztria, Németország és Anglia előtt továbbra is a félelmetes ellenfél szerepét

kellott játszania. Evégből rendezte aztán Napoleon az *erfurti találkozást* Sándor orosz cárral, hogy a szövetséges viszonyt bensőbbé tegye. (1808 szept. 27-től okt. 8-ig.) Ugy akarta magát bemutatni, mint Sándor cár szövetségesét és barátját.

Erfurtban Napoleon volt a gazda és el is követelt mindent, hogy vendégét szívesen fogadja s magát az egész világ előtt a leghatásosabb és legkedvezőbb megvilágításban mutassa be. A rajnai szövetség fejedelmét is Erfurtba rendelte, úgyszólván a találkozón harmincnégy fejedelem és herceg, köztük négy király volt jelen.

A német fejedelmeknek fontosabb szerep azonban nem jutott a találkozón. Ők csak a színpadi hatás emelése végett kellettek. Napoleon 1808 szeptember hó 27-én reggel érkezett Erfurtba, délután pedig ágyúlövészek jelentették Sándor cár jövetelét. Napoleon tizenkét kilométernyire elébe lovagolt és szívélyesen üdvözölte a cárt. Aztán egymás oldala mellett vonultak be a városba. Napokon át együtt voltak és Sándor tiszteletére ki nem fogyott Erfurt az ünnepekből.

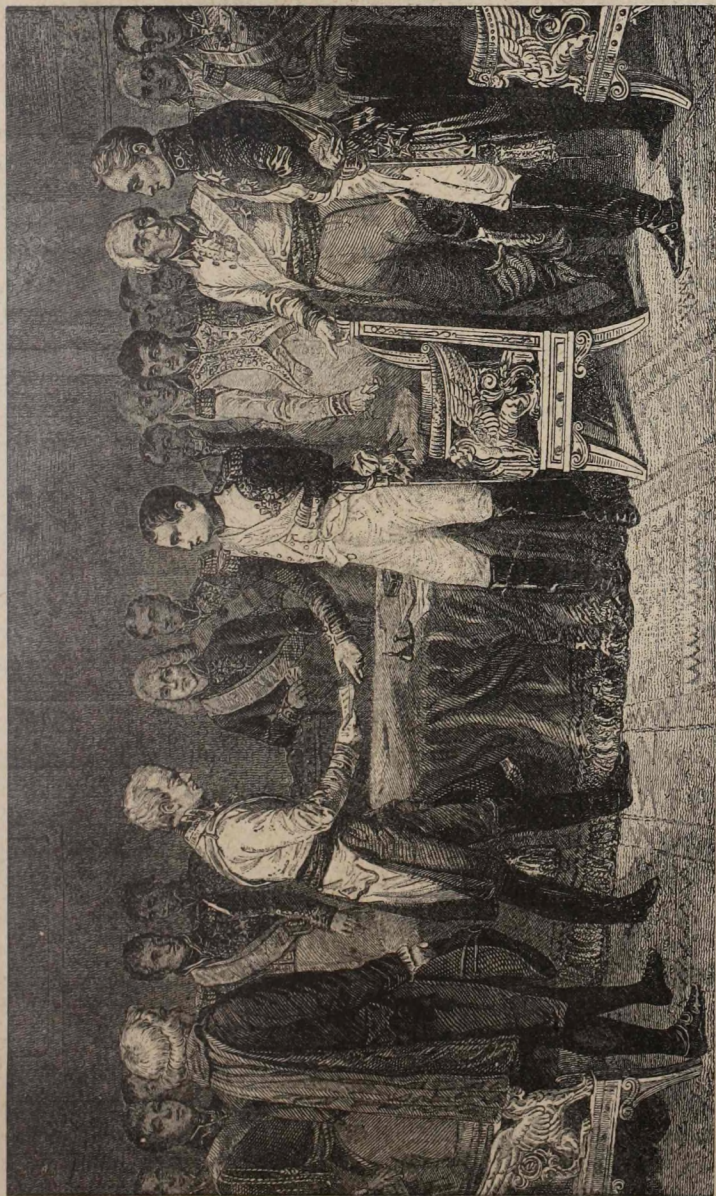
Sándor cár el volt ragadtatva Napoleon figyelmességétől s minden szavával és tetteivel azt mutatta, hogy Napoleon biztosan számíthat rá. Megegyeztek tehát abban, hogy Sándor cár megszállhatja a dunai fejedelemségeket, vagyis Moldvát és Romániát, míg Napoleon szabad kezet nyert, hogy Spanyolországgal végezhesen. Sándor továbbá megígérte Napoleonnak, hogy újabb osztrák háború esetén segíteni fogja.

Hogy finomabb rendű szórakozásban se legyen hiány, a párizsi Théâtre Français színtársulatát Napoleon Erfurtba hozatta. Ekkor voltak azok a híres előadások, melyek „királyi földszint” előtt folytak. A cárt kitüntette Napoleon azzal is, hogy az első sorban csak ők ketten ültek díszes karosszékekben, míg a mögöttük levő fejedelmeknek egyszerűbb székek jutottak. A színészek, akik között ott volt a világhírű Talma is, Voltaire „Oedipus” című tragédiáját játszották. Annál a jelenetnél, mikor Filoktetesz barátjához így szól:

„Egy nagy férfiú barátsága az istenek adománya...” — kitört a tetszés zaja a hallgatóság soraiban. Sándor cár pedig felállott és hódolva hajtotta meg magát Napoleon előtt.

Más alkalommal éppen ebédhez készültek, mikor Sándor cár észrevette, hogy a kardját lakosztályában felejtette. Napoleon udvariasan lecsatolta a magáét és átadta a cárnak, ki ezen szavakkal vette át:

„Elfogadom a kardot, mint az ön barátsága jelét. Felsőged tudja, hogy én sohasem fogom azt ön ellen felhasználni.”

Az erfurti találkozó alkalmával Vincent báró Sándor orosz cár jelenlétében átadja Napoleonnak az osztrák császár üdvözlését. Az erfurti találkozót Napoleon azért rendezte, hogy Sándor orosz cárral való szövetkezését elmondhassa. Napoleon, hogy a találkozás fényét emelje, Erfurtba rendelte a rajnai szövetség fejedelmét is, úgy, hogy a találkozón harmincmeg fejedelem jelent meg, köztük négy király.

Tüntetések és hízélgések voltak ezek Napoleon iránt, de a hízélgő szavak alján nagyfokú ravaszság lappangott. A cár a legszívesebb modort tanúsította állandóan Napoleonnal szemben. Ugy mutatta, mintha végtelenül örülne az egyezségnek, de titokban mást gondolt. Hagyta, hogy Napoleon az ő barátságában bizakodva még jobban felidézze maga ellen Európa és Anglia gyűlöletét, hogy azok majd annál könnyebben leszámolhassanak vele. Szinleg az erfurti találkozásnak benső barátság volt az eredménye, de valóságban ez a szövetség nem volt őszinte. A pompás lakomák és udvari ünnepélyek folyton ismétlődtek ezen két hét alatt.

Az erfurti napok érdekes eseménye Napoleon találkozósa Goethével.

Napoleon egy délelőtt magához hívatta Goethét, a német irodalom mai napig legkiválóbb íróját. Mikor szembekerült vele, mélyen a szemébe nézett s szívélyesen megrázta kezét. „Ön igazi férfi” — ezen szavakkal fogadta s nyomban irodalmi és történelmi kérdésekre terelte a beszélgetést. Szólt Goethe Werther keservei című regényéről, a sors-tragédiáról és Voltaire Juliusz Cézárjáról.

„Önnek kellene megírnia — szólt Goethehez — Juliusz Cézár halálát, mert Ön nagyszerűbben tudná ezt, mint Voltaire. Meg kellene mutatni, hogy a világ sokkal szerencsésebb lett volna, ha időt hagynak Cézárnak nagyszabású tervei keresztülvitelére.”

Végül biztatta Goethét, hogy költözzék Párizsba, mert ott nagyobb teret talál tehetségének, mint Németországban. Weimarban is járt Napoleon s ekkor Goethét és Weilandot is magához hívatta. Többek között Tacitusz római történetíróról beszélt most Goethével és kifejtette, hogy Tacitusz ok nélkül szidta a római császárokat, mert nem értette sohasem a császári politiká hivatását. Az erfurti összejövetelnek a politikán, az alkalmi ünnepélyeken kívül ezek a beszélgetések a legnevezetesebb mozzanatai.

Viszályok Napoleon családjában. — VII. Piusz pápa fogsága. — A fontainebleau-i szerződés.

A Napoleon által alapított dinasztiaák bármennyire fügtek is Napoleon hatalmától, lassanként a maguk és a reájuk bízott országok természetes érdekei szerint iparkodtak érvényesülni. Nem elégedtek meg azzal, hogy vazallusai legyenek a császárnak, önálló életet is akartak élni és az árnyékkirályok a maguk hatalmi érdekét is szerették

volna biztosítani. Az ebből keletkező viszályok és egyenetlenségek aztán kenyértörésre vitték a dolgot.

Bonaparte József, akit Napoleon a spanyol trónra ültetett, korán belátta, hogy a királyi koronával sokkal több kellemetlenség és meg-

Bonaparte József, Napoleon bátyja.

Napoleon előbb diplomáciai feladatokkal bizta meg, majd a Nápoly királyává tette. Kétévi uralkodás után Napoleon a spanyol trónra ültette. Itt azonban kezdettől fogva gyöngé lábon állott az uralma. Miután Spanyolországban a franciák vereséget szenvedtek, el kellett hagynia az országot. Napoleon bukása után Amerikába, majd Olaszországba költözött, itt is halt meg.

aláztatás járt, mint amennyit az egész uralkodás megér. Röstelte szerepét elsősorban Napoleon tábornokai előtt is, akik nyíltan és a háta mögött is gúnyolták és áskálódtak ellene és minden áron nevetségessé akarták tenni. De röstelte a dolgot amiatt is, hogy öccse csak eszközül használja fel a maga céljai érdekében. Eleinte iparkodott rokonszenvezni a spanyolokkal, ami Napoleonnak nem tetszett. Mikor aztán látta, hogy trónja ingadozik, Wellingtonnak Vittoria mellett kivívott

diadala után otthagyta Spanyolországot s nem volt semmivel sem rávehető, hogy oda visszatérjen.

Sok kellemetlensége volt Napoleonnak még *Lajos* öccsével, a

Bonaparte Lucian.

Napoleon öccse volt. Olaszországban mint hadbiztos nagy gyónt szerzett. Az ötszázak tanácsának elnöke lett, híres brumaire-i államcsíny alkalmával életét kockáztatva segítette öccsét a főhatalom megszerzésében. Belügyminiszter lett, majd Spanyolországban fejtett ki eredményes diplomáciai tevékenységet. Első felesége egy koesmáros leánya volt, a második pedig egy pénzváltó úgynök özvegye. Napoleon felajánlotta neki az olasz és spanyol koronát, ha elvállik feleségétől. Lucian azonban nem volt erre hajlandó. Családjával Amerikába akart költözni, de útközben az angolok elfogták és négy évig fogságban tartották. Napoleon bukása után többnyire Olaszországban élt fejedelmi pompában s idejét a művészeteknek és a tudományoknak szentelte. Napoleon testvérei között Lucian volt a legtehetségesebb.

huzavonák és ellenkezések a végén azt szülték, hogy Napoleon Oudinot vezetése alatt sereget küldött Hollandiába. Lajos szembeszállott, de a fegyverek erejének és a rábeszélésnek engedve, eltúrta mégis, hogy Hollandia Franciaországgal egyesíttessék. Az erre következő önkényeskedést azonban nem volt hajlandó eltérni s mikor Napoleon a holland

hollandi királlyal is. Ugyanazon okok, melyek Bonaparte Józsefet arra bírták, hogy a spanyol koronát otthagyja, Lajost is szembeállították Napoleonnal. A kontinentális zárlat volt az indítóoka a viszályoknak. Hollandia tengeri kereskedelmét a legérzékenyebben sújtotta ez a rendelet, mely élesen Hollandia érdekeibe ütközött. Lajos — e tekintetben fehér holló a Bonaparte-család tagjai között — úgy vélekedett, hogy az uralkodóknak elsősorban saját népeik érdekeit kell ápolniok s emiatt nem akarta magát Napoleon vak eszközüül odaadni. Törekvése abban össz-pontosult, hogy Hollandiát függetlenné tegye. Az állandó

városok ellen ismét hadat küldött, a vidéket víz alá helyezte és nyíltan is szembe szállott bátyjával. Végre megunt a dolgot s idősebbik fia javára lemondott a trónról. Hollandiából el is költözött és a császári

Bonaparte Jeromos, Napoleon öccse.

A tiltsi béke után a vesztfáliai királyságot kapta bátyjától. Napoleon parancsára elvált polgári származású első feleségétől és Katalin württembergi hercegnőt vette feleségül. Könnyelmű, mulatni szerető király volt, alattvalói jólétével nem törődött. Az oroszok elűzték trónjáról. Waterloo mellett derekasán küzdött bátyja oldalán. Napoleon bukása után külföldön élt s az orosz cártól kegydíjat húzott. Később visszatért Franciaországba, ahol unokaöccse, Napoleon Lajos, az új köztársasági elnök, majd király marsallá nevezte ki.

udvartól távol, Grácba vonult, hol mint St. Leu grófja élte le napjait.

Bonaparte Lucian már korán függetlenítette magát Napoleon befolyása alól, aki egy börzespekuláns özvegyével kötött házassága miatt neheztelt reá. Többnyire Rómában élt és nem volt rábírható, hogy trónt vagy címet fogadjon el bátyjától. Legifjabb öccse, Jeromos,

ellenben elfogadta a westfáliai trónt, de léha és ledér életével annyira magára vonta Napoleon haragját, hogy hallani sem akart róla. Ellenben mostoha fia, *Beauharnais Eugén*, az olasz alkirály hűségben, vitézségben és rátermettségben megbízható szövetségese maradt még azután is, amidőn Napoleon Jozefintől elvált. *Sógora, Murat és Bernadotte*, aki Bonaparte József sógornőjének a férje és ezen a réven Napoleon rokona, olyanok, mint a legtöbb ember, kiknek cselekvéseit egyedül az önzés mozgatja. Az orosz hadjárat után Murat egyszerűen otthagya a sereget, Bernadotte pedig, Napoleon régi irigye, az ezután következő nagy koalícióban, mint Svédország kijelölt trónörököse, nyílt ellenség gyanánt csatlakozik Napoleon ellenfeleihez.

Most még ezeknek a családi viszályoknak nincs nagy jelentőségük. Azt lehet mondani, hogy Napoleon tetőpontján áll hatalmának. Egész Európát leverte és a francia birodalom határai vetekednek Nagy Károly hajdani birodalmával.

Most Rómával s a pápa egyházi államával készült leszámolni. Rómát ugyan már 1808 február óta megszállva tartották a francia csapatok, az örök város egyelőre Olaszországhoz volt csatolva, mely azonban szintén francia uralom alatt állott. VII. Piusz pápa ekkor egy bullát szerkesztett az egyház ellenségei és megrablói ellen, kiket kiátkozással sujt emez eljárásukért. A bullában Napoleon egy szóval sines megnevezve s VII. Piusz, aki egyáltalában nem akart vele kikezdeni, egyideig nem is hozta nyilvánosságra ezt a bullát. Ámde, mikor Napoleon 1809. május havában Schönbrunnban kelt parancsában elrendelte az egyházi államnak és Rómának Franciaországba való bekebelezését, Rómát pedig olyan szabad császári városnak nyilvánította, mely politikailag szintén francia uralom alá tartozik — a pápa kénytelen volt szint vallani.

Napoleon ebben a rendeletében kijelenti, hogy Rómát úgy tekinti, mint országainak kiegészítő részét, ennél fogva felszólítja a püspököket eskütelre. A pápa e rendelet szerint megszűnt az egyház legfőbb ura lenni és már csak mint a legelső a püspökök között „Róma püspöke” nevet viselheti. Pacca bíboros e rendelet elolvasásakor mélyen felsóhajtott és az egyház bukására célozva ezt mondotta :

„Consummátum eszt.” (Elvégeztetett.)

Most már a pápának is cselekednie kellett. Kénytelen volt nyilvánosságra hozni a kiátkozásról szóló bullát.

De még ekkor sem volt a pápa fellépése provokáló. A bullában Napoleon neve most sines megemlítve s a pápa ahelyett, hogy ünnep-

lyes és egyetemes tiltakozással felelt volna a sértő rendeletre, beérte azzal, hogy a bullát titokban függesztette ki a római templomok ajtajára.

Napoleon eleintén úgy tett, mintha tudomást sem venne a dologról. Egy hónap mulva azonban kíméletlen elégtételt szerzett magának. Murat alvezére, Radet generális parancsot kapott a Kvirinál meg szállására.

A francia katonák még aznap este megmászták a Kvirinál falait s a pápa testőrségét, a svájci gárdát rövidesen lefegyverezték. A szent atya már ágyában pihent, mikor katonák lépteinek zaja verte fel a Kvirinál csendjét. Radet generális kivont karddal megjelent a pápa hálótermében és udvariasan így szólt:

„Parancsom van Szentségedet és Pacca bíborost őrizet alá venni.”

A pápa nyomban felkelt, hívatta Pacca bíborost és azt felelte a tábornoknak:

„Fiam! Ez olyan feladat, melyért Isten áldását azért nem fogja öntől megvonni.”

Ez az egyik hagyomány a pápa elfogatásáról. Van azonban egy másik is, mely ennek éppen az ellenkezőjét beszéli el. Eszerint, mikor Radet tábornok a pápai lakban megjelent, a szent atya vonakodott engedelmességni a parancsoknak. Csak akkor adta meg magát, mikor látta, hogy ellenkezésével az erőszak kikerülhetetlenné válik. Pacca bíboros állítólag ezt a kérdést intézte ekkor Radet tábornokhoz:

„Mennyi időt engednek nekünk, hogy az útra elkészülhessünk?”

Radet egész röviden felelte:

„Félórát!”

Ekkor a pápa kebléből nehéz sóhajok törtek fel és csak ennyit szólt:

„Jól van! Legyen meg ebben is az Isten akarata.”

A pápát és Paccát beültették egy készen váró kocsiba s erős fedezet alatt előbb Grenobleba, majd Savonába vitték. Napoleon azzal okolta meg a pápa elhurcoltatását, hogy az olasz partokhoz közeljáró anglok és a római csöcselék ellen akarta megvédelmezni, holott nem volt egyéb célja, minthogy a pápával is éreztesse hatalmát és a fogsággal engedékenységre bírja. Méltósággal, lemondással és igazi keresztényi türelemmel viselte a pápa a reá mért csapást. Nem ellenkezett, miután látta, hogy minden hiábavaló. A vallás vigasztalásába merült és hitének nagy erejében, mely egész lelkét betöltötte, keresett enyhülést a méltatlanságokért. Politikai tekintetben mellette volt az angol, osztrák, spanyol, porosz és orosz uralkodóházak rokonszenve, a nép pedig nem politikából, hanem őszinte részvétből és balsorsa iránt való

számalomból érzett vele. Jellemző, hogy Napoleon utóbb, Szent Ilona szigetén letagadta, hogy ő rendelte volna el a pápa elfogatását, az egészet pedig bolondságnak nevezte.

A pápa elfogatása nem elégitette ki Napoleont. A hatalom új rendjét óhajtotta volna megállapítani az egyházi állam megszüntetésével. Evégből Párizsba egyházi kongresszust hívott egybe a „nagybácsi,” Fesch bíboros elnöklete alatt. S nem törődve a konzulátusi éra alatt kötött konkordátummal, arra kérte Piuszt, hogy adja beleegyezését a kongresszus megtartásába. A pápa csak föltételesen járult hozzá. Napoleon erre megnyitotta a gallikán (francia) egyház kongresszusát. Megelőzőleg pedig a szenátus Napoleon parancsára kimondotta az egyházi állam végleges bekebelezését és a francia korona függetlenségét mindennemű külföldi hatalomtól. A szenátus egyik további határozata az, hogy Róma világi város és a francia császárság második székhelye. Ennélfogva a leendő császárok tíz éven belül Rómában is kötelesek magukat megkoronáztatni. S miután Napoleon nemcsak magának, hanem utódainak is biztosítani akarta a hatalmat, kihirdették, hogy a császári trón független minden földi hatalomtól.

Napoleon tisztán a szellemi vezetésre akarja a pápát szorítani és ezenfelül a pápát szolgájává tenni. Tehát olyan császár akart lenni, mint a középkor nagy császárai: Nagy Károly, III. Henrik és Rőt-szakállú Frigyes. A pápát meghagyta az egyház első emberének, de jogait korlátozta. Még a püspököket sem nevezte ki többé a pápa, hanem a császár, aki a kijelölt püspökök kinevezését csak megerősítés végett terjeszti a pápa elé. Akármilyen szép szavakkal írta is körül a pápa hatáskörét, érdemileg még sem egyéb ő mint Napoleon szolgája. Ennek fejében a szenátus határozatának értelmében kap évi kétmillió frankot, megtart néhány palotát és tarthat udvart. A bíbornokokat szintén a császár fizeti.

Ámde még a zsinaton sem ment simán a dolog. A bordeauxi érsek egyenesen tiltakozott a zsinat törekvései ellen. Felháborodással kiáltotta oda társainak:

„Ha ti a pápa ellen így cselekesztek, akkor elítélitek az egyházat is.”

A firencei érsek pedig Napoleonhoz intézte szavait.

„Felséged nem fogja megsemmisíteni amaz alkotásokat, melyek uralkodásának legszebb lapjai.”

A tiltakozás elhangzott. A konziliumban azonban Napoleon akaratára érvényesült s akik vonakodtak a határozathoz hozzájárulni, azokat

VII. Piusz pápa Napoleón fogságában.

Napoleon az egyházi államot és Rómát bekebelezte Franciaországba. A pápát elfogatta s Fontainebleaubába vitette. Alá akart vele íratni egy szerződést, amelyben a pápa lemond régi jogairól, amelyek az ő hatalmi törekvéseivel ellentétben voltak. Tárgyalásaik azonban eredménytelenül végződtek s a pápa szelid türelemmel igyekezett megvédelmezni egyházi jogait Napoleonnak nem egyszer kiméretlen erőszakosságával, sőt durvaságával szemben.

börtönbe záratta. A zsinat a császári dekretumot vita nélkül elfogadta. Most már csak a pápával kellett végezni. Napoleon azt akarta elérni, hogy a pápa jogköre egyszersmindenkorra meg legyen állapítva. E célból 1812-ben Savonából Fontainebleauban hozatta a pápát és azt követtele tőle, hogy írja alá a fontainebleau szerződést, melynek értelmében lemond régi jogairól, hogy ezek helyett elfogadja az újabbakat, melyek Napoleon hatalmi törekvéseivel nem voltak ellentétben.

Piusz pápa azonban nem írta alá ezt a szerződést. A pápa vallási dolgokban hajlíthatatlan maradt, nem ismeri el az engedékeny zsinat határozatait, sem a felajánlott szerződést, sőt még Napoleonnak Jozefintől való elválásába sem egyezik bele, holott a párizsi érsek ez ellen nem emelt nehézséget. Ennek azután az a következménye, hogy Napoleon továbbra is szigorú fogságban tartja és még írószereit is elkobozza.

VII. Piusz istenfélő, a szó nemes értelmében való keresztény egyházfejedelem volt. Elismerte Napoleon kiváló tehetségét, csodálattal adózott lángelméjének, de látta benne a kapzsi, durva és hatalomért mindenre képes kalandort is. Fontainebleauban való tartózkodásakor többször is huzamosabb időt töltött vele beszélgetésben.

Abból az erélyből és állhatatosságból, melyből Napoleonnak olyan bő osztályrész jutott, a pápában is volt meglehetősen adag. Csakhogy Piusz ezt nem kifelé, hanem védekezésül alkalmazta. Mikor Napoleon szokott cinikus modorával a hitet és az egyházat kezdte támadni, a báránylelkű pápa hajthatatlan maradt és nem tud többé föléje kerülni. A vértanuk fanatizmusa él a lelkében s bármit is cselekszik Napoleon, hajthatatlan marad. Különben is nem veszi komolyan Napoleont. Akár hízeleg neki, akár támadja, egyformán közönyös neki. Nem tartja képesnek őszinteségre Napoleont és azzal szokta kihozni sodrából, hogy a legáradozóbb szavataira is szelid gúnnyal mosolygott. Az a véleménye róla, hogy színész, aki mindenből komédiát űz, kivéve a hatalmat, melynek bírásában vágyai határtalanok. Tragikus pózokat vág, ha a helyzet így hozza magával, máskor pedig a bohózatos eszközöket sem veti meg, ha az a célja, hogy megkedveltesse magát.

Többre ment Napoleon a pápával az orosz hadjárat után, amidőn a fontainebleau szerződés aláírására kényszerítette. De a pápa csakhamar megbánta engedékenységet és aláírását visszavonta. Erre Napoleon erőszakhoz nyúlt. A szerződést új konkordátum gyanánt közzététeti a hivatalos lapban, a *Moniteurben*, mire a pápa látva, hogy Napoleon még tisztességtelen eszközöktől sem riad vissza, kijelenti, hogy ezt a szerződést nem ismeri el konkordátumnak. Ezzel aztán meghiusult

Napoleonnak az a terve, hogy az egyházat és a papságot tiránnizmusával kibékítse. Midőn a császár szerencséje már rohamosan hanyatlott és nagyon is rászorol a pápa jóakarátára, egy nap megjelenik Napoleon a pápánál. Hajlandó volna most már Napoleon engedni, ha a pápa szintén engedne kissé merevségéből. De sem a szép szó, sem a fenyegetés nem vált be. Már szünni kezd a császár befolyása. A pápa 1814-ben diadallal visszatér Rómába és Murat az, aki beiktatja hatalmába. A pápaság megdöntése is csak addig tartott, amíg Napoleon erős volt. Mihelyt ellenségei fölébe kerekedtek, vad ösztönének és nagyzási őrzönésének minden emléke romba dőlt.

Az asperni csata. — Napoleon és Magyarország. — A győri csata. — Wagram.

(1809.)

A pozsonyi béke óta Ausztria folytonosan várta az alkalmat, hogy Napoleonnal leszámoljon. A spanyolok dicső szívóssága, mely Napoleon legjobb seregét lekötve tartotta, az osztrákokban is harci kedvet támasztott és Bécsben alkalmasnak találták az időt, hogy Napoleon ellen felléphessenek. Stadion miniszter alkotmányt ígért a népnek és maga Ferenc császár is úgy találta, hogy „most csínyján kell bánni a néppel.” A német birodalomban is nemzeti ügynek tekintették a harcot Napoleon ellen. A hadsereg újjászervezése és készenlétben való tartása is sokba került és a háromszázezer főre menő sereggel, melynek fővezérévé Károly főherceg lett, siker reményében kezdhette meg I. Ferenc a támadást.

A hadjárat első napjai az osztrákoknak kedveztek. Károly főherceg bevonult Bajorországba. elűzte a bajor királyt, Napoleon szövetségését és a diadal reményében haladt előre. A helyzet azonban rövid idő alatt megváltozik. Mihelyt Napoleon arról értesült, hogy Károly főherceg még csak Regensburg táján időzik, azonnal biztosra vette a diadalt és így kiáltott fel: „No akkor megfogtam őket. Ez egy elveszett sereg! Egy hónap múlva Bécsben leszek.” Mikor az osztrákok Regensburg vidékére értek, már jelen van Napoleon is és már ő vezényli régi katonáit, edzett gárdáját. Százezren felül levő osztrák had harcolt Regensburg vidékén a franciákkal, de Napoleon gyors intézkedései és az oldalakban való támadása mindenfelől veszélyeztetik az osztrák sereget, melynek vezére az óvatos védelem taktikájához ragaszkodik, míg Napoleon most is elszánt támadáshoz nyúl.

Napoleon megsebesülése a regenshurugi esztában. Az osztrák sereggel vívott regenshurugi ütközetben Napoleon lövést kapott a lábába. Sebével nem sokat törődött, éppen csak kimosatta s ismét lóra ült, mintha semmi sem történt volna.

Ebben a csatában Napoleon a ballábába lövést kapott. A seregre mindig bomlasztó hatással van, ha a vezér megsebesül. A bizalom, a remény és a bátorság, mely mind abból a tudatból fakad, hogy érzi maga fölött egy biztos kéz vezetését, eltűnik, mihelyt a vezér szerencséjét veszélyeztetve látják. Napoleon nem engedett katonáinak sok időt aggodalmas elmélkedésekre. Éppen csak kimosatta sebeit s mikor a katonák körülseglették, mintha semmi sem történt volna, lóra ült. Csapatái pedig diadalmasan törtek előre, behatoltak a város uccáiba s rövid idő alatt Regensburg a hatalmukban volt. Most már nyitva áll az út Bécsbe s Napoleon nem is teketóriázik sokat, bevonul a császárvárosba, majd Schönbrunnba teszi át hadiszállását, míg Károly főherceg nagy kerülővel a cseh határra és onnan a Duna túlsó oldalán a Morvamezőre húzódik.

Ezalatt *Tirolban*, melyet Napoleon bajor szövetségesei sanyargattak, feltámadt a Habsburg-házhoz ragaszkodó nép és szembeszállott a bajor csapatokkal. A mozgalom lelke és vezetője egy *Hofer András* nevű passier-völgyi vendéglős, ki becsületessége miatt az egész környéken nagy tiszteletnek és tekintélynek örvendett s hatalmas testi erejéről is híres volt. Bécsben is ismerték, mert ott járt az utasítások átvétele miatt. A tiroli falvak és hegyi viskók népe kaszát, vasvillát, buzogányt fogott s Hofer András, Haspinger csuklyás barát és Speckbacher orvadász vezérlete alatt a bajorokra vetette magát. Hofer több csatában megverte a bajorokat és rohammal bevette az Isel-hegyet s Innsbruckot is felszabadította. Napoleon e hírek hallatára Lefebvre marsallt küldte Tirolba egy hadtesttel, hogy a fellázadt tartományt békóba verje és a bajorokon segítsen.

Lefebvre a francia hadsereg legelső katonái közé tartozott. Jó és rossz tulajdonságaiban egyaránt tipikus napoleoni katona volt ő. Apja molnár volt Elszászban s mielőtt Lefebvre a hadsereghez került, mint molnárlegény dolgozott apja mellett. Majd fiatalon a francia gárdába lépett, hol őrmesterségig felvitte. Azután már gyorsabban emelkedett. Az ő szerencséjét is a forradalom és a rákövetkező napoleoni uralom hozta meg. Hadosztályparancsnok, majd Párizs városának komandánsa lett. Napoleon császárrá való koronázása után marsall s Danzig városának sikeres ostromáért a „danzigi herceg” címet kapta.

A fellázadt tiroliak megfékezésére őt küldte Napoleon parancsa. A tiroliak az egyik hegyszorosban négyszer verték vissza az ellenséget, de tüzéségüket elveszítve, kénytelenek visszavonulni. Lefebvre erős rohammal Innsbruckot is visszafoglalja. A bajor katonák pusztításai

és kegyetlenségei azonban új tápot adtak a tiroliak elkéseredettségének és bosszúvágyának. Hofer András alatt ismét egyesülnek s két kemény harcban az Isel-hegy mellett elverik a franciákat és bajorokat. Erre Hofer Innsbruckot másodszor is elfoglalta és most, mint főparancsnok és császári kormányzó intézkedett az országban. A francia-bajor had

Lefebvre francia marsall.

A forradalom alatt mint közkatona kezdte a katonai pályát, de gyorsan emelkedett. A direktórium idejében a testőrség főparancsnoka volt. Napoleon hadjárataiban sokszor kiténtette magát, különösen a spanyol és az orosz hadjáratban. Danzig elfoglalásáért a „danzigi herceg” címet kapta. Napoleon bukása után meghódolt a Bourbonoknak. Felesége egyszerű mosónő volt, aki szokimondásáról volt híres.

veresége olyan nagy volt, hogy a küzdelmet tovább folytatni nem bírták. Lefebvre éjszaka idején menekült az országból, megkísérelte az újabb betörést, de ekkor sem volt szerencséje s ismételten kénytelen volt elvonulni.

Eközben Napoleon is újra felvette a harcot, hiszen Károly főherceg a Duna túlsó partján állt Béccsel szemben és a dunai hidakat is leromboltatta. Napoleonnak elsősorban a Morvamezőre való átkelésről

kellett gondoskodnia. Ennélfogva Lobau szigetére és innen a Duna balpartjára éjjel hidakat veretett. Azután előreküldte Masséna, Lannes és Bessiéres hadtesteit, melyek az Aspern és Esslingen között összefüggő

Károly főherceg.

II. Lipót magyar király és osztrák császár harmadik fia korának egyik legnagyobb hadvezére volt, az egyetlen osztrák hadvezér, aki megállta a helyét Napoleonnal szemben. Az asperni csatában nagy diadalt aratott Napoleon fölött, aki akkor vesztett először csatát. Napoleon azonban Wagramnál visszaadta a kölcson, mire Károly az udvari intrikák miatt is elkeseredve lemondott rangjáról s visszavonult a magánéletbe. Nemcsak mint hadvezér, hanem mint hadtörténeti író is kitudt.

területet szállották meg. Masséna Aspern, Lannes Esslingen előtt foglalt állást. A francia haderő harminc-harminötezer embert számlált. Károly főherceg pedig körülbelül százezer embert vezetett a francia

hadállás ellen május 21-én. Mindenekelőtt az *Aspern* körül álló Massénát támadta meg. A harc csakhamar az egész vonalon kifejlődik. Helyenként olyan jelenetek újulnak meg, mint a régi hadviselés korában. Ádáz, borzalmasan véres kézitusára kerül a dolog *Aspern* uccáin. A népvándorlás korának dühe újult meg ezekben a kétségbeesett viaskodásokban. Öt erős roham után végre a franciák lassan visszavonultak, úgyhogy este felé *Aspern* felső része a vérborította temetővel és templommal együtt az osztrákok kezébe jutott. Esslingennél ezalatt *Lannes* tartotta magát. Elkeseredetten folyt itt is a dulakodás és késő estére járt az idő, mikor a meddő harcot mindkét részen be kellett szüntetni.

Másnap reggel folytatták a harcot, amely kevés megszakítással este hét óráig elhúzódott. *Aspernt* Masséna olyan erővel védte, hogy késő este sem tudták állásából kimozdítani. A csatát azonban mégis a franciák vesztették el, mert a véletlen beleavatkozott Napoleon számításába. Az osztrákok támadása után pár órával a franciák oly előnybe jutottak, hogy az eddigi védelemből támadásba mehettek át. Erre *Lannes* szintén támadásba kezd, hogy keresztültörje az osztrákok középvonalát. E válságos pillanatban Károly főherceg a zászlót kezébe ragadva, személyesen vezeti katonáit rohamra.

Ezt a rohamot a Károly példáján lelkesedő magyar Zách-ezred hajtotta végre teljes sikerrel. A hírneves *Lannes* kénytelen visszavonulni, mert a gyalogság rohama és az osztrákok ágyútüze erősen pusztítja csapatait. Közben magát is egy ágyúgolyó éri és a hős hadvezér, Napoleon egyik legjobb katonája és legbizalmasabb barátja, halva marad a csatatéren.

Estefelé eldőlt aztán az *asperni* csata sorsa. Az első nagy csata, melyet Napoleon elvesztett. A franciák megkezdték a visszavonulást a Lobau szigetére, ahol éjjeli táborba szállottak. De még más nagy baj is éri őket. A Duna áradata magával ragadta azt a nagy hidat, mely Bécsset Lobau szigetével összekötötte.

A franciák meghátrálása azt mutatta, hogy Napoleon Károly főhercegen ezúttal hatalmas ellenfélre talált, csakhogy az osztrák győzelemben sem volt sok köszönet. Olyan sok emberáldozatba, olyan nagy pusztításba került ez a siker, hogy Károly főherceg sem merte a franciákat tovább támadni és a szigetre követni. Károly beérte a diadal erkölcsi eredményével. Bebizonyította, hogy Napoleon sem legyőzhetetlen.

Hét hétig szünetelt most a tőseregek harca. Ezen idő alatt Napoleon és Károly farkasszemet néztek egymással és mindegyik azt leste,

mikor követ el a másik hibát. A hadakozás színhelye ezalatt átterelődött Magyarországra. Az Olaszországban harcoló osztrák és olasz csapatok a dunamenti főeregekkel való egyesülésre törekedtek. A *János főherceg* vezetése alatt álló olaszországi osztrák had ugyanis parancsot kapott a visszavonulásra és a Rába mentén vonult fel Győr irányában a Duna felé. Nyugodtan azonban nem folytathatta útját, mert a nyomában levő franciák, Beauharnais Jenő olasz alkirály hadteste folytonosan háborgatta.

Nem sokkal a magyarországi hadioperációk megkezdése előtt,

Magyar inzurgens lovas a napoleoni hadjárat idején.

Napoleon a magyarok támogatását is biztosítani óhajtotta magának és küldöttei útján a Habsburgok ellen iparkodott ingerelni a nemzetet. Hadbiztosai Schönbrunnban 1809 május 15-ről keltezett kiáltványokat terjesztettek az országban, melyeknek a veleje az, hogy a magyarok rázzák le az osztrák igát és alakítsák meg az önálló magyar királyságot. Ezt a kiáltványt magyar fordításban terjesztették az országban. Politikai okmánynak mindenesetre nagyon érdekes ez a kiáltvány. Dicséri ez is Napoleon lángelméjét és politikai érzékét, mellyel a viszonyokat mindig helyesen ismerte fel. A kiáltvány összegezi a magyarság

sérelmeit és a Habsburgok századokon át folytatott erőszakosságát. Végül azt ajánlja, hogy gyűljenek össze régi szokás szerint Rákos mezejére, tartsanak nemzeti gyűlést s hozzák tudomására határozatukat.

Magyar inzurgens.

A földgömböt tartja hóna alatt és fület mutat Napoleonnak, aki az egész földgömböt hatalmába szeretné ejteni. Ez a gúnykép a napoleoni hadjárat idején jelent meg, hogy a magyar inzurgensek napoleonellenes hangulatát tolmácsolja.

A kiáltványnak azonban nem volt semmi hatása. A magyarok sem gyűlést nem tartottak, sem végzést nem hoztak s még csak tudomásul sem vették hivatalosan Napoleon ajánlatait. A francia biztosok azzal tértek vissza Napoleonhoz, hogy a magyarok részéről ne számítson semmi támogatásra, mert az ő királyhűségük már a szolgálalküszöget is túlhaladja.

Különben már Bécs elfoglalása után nagy volt az izgalom Magyarországon. Növelte ezt a császári család Magyarországra való menekülése és a nemesi felkelés kihirdetése. Április havában — meglehetősen későn — megkezdték a nemesi had lábraállítását.

Lassan gyülekeztek a fölkelő nemesek, inzurgensek, régimódi, ősi fegyvereikkel. A huszonegy ezret tevő nemesi had egy része még akkor sem volt fegyverzettel ellátva, mikor a franciák a magyar határt Szent Gotthárdnál átlépték. Az inzurgensek lelkes hangulatban voltak s na-

Magyar huszárok harca Győr mellett a francia előőrsökkel.

gyon bizakodtak a győzelemben, de a csata kimenetele nem is lehetett kétséges. Az inzurgenseknek nemcsak a fegyverzete, hanem a harcmódja is elmaradott volt s ágyúval is alig rendelkeztek. Velük szemben a harcban edzett, győzelemhez szokott franciák álltak, akik igen nagy gondot fordítottak tüzérségükre.

János főherceg visszavonuló serege, amelyet az olasz alkirály hada üldözött, Győr felé húzódott és Győr alatt egyesült az inzurgensekkel. A győri csatát azonban alig lehet csatának nevezni. Az inzurgenseket egy mély árok választotta el az ellenségtől s a személyes vitézségnek nem nagy szerep kínálkozott. A támadást a franciák kezdték a

centrum előretolásával. A sorgyalogság és a felkelő csapatok heves tüzzel fogadták a franciákat, mire azok visszavonultak. Nemsokára azonban két hadosztály bevonásával újra támadtak tüzérségük erős fedezete mellett. Az erős ágyútűz és a heves roham annyira megrendí-

Magyar inzurgens lovastisztek a napoleoni hadjárat idejében.

tette az inzurgenseket, hogy nem bírták magukat tartani és fejvesztve elszaladtak.

János főherceg ugyan folytatni akarta a harcot, de a legfőbb hadvezetőség másként rendelkezett, vissza kellett vonulnia Komáromba.

A franciák kemény ostrom alá fogták Pozsonyt is, hogy ott is urai legyenek a Dunán való átkelésnek. A város és hídfő védelmét

Bianchi altábornagy vezette, aki a városban támadt tüzet elfojtotta és a nagyon megrongált hidat is szívósan védelmezte. Másfél hónapi ostrom után végre abbamaradt a szívós ostrom és a franciák Lobau felé húzódtak. Jenő alkirály is ide sietett seregével, hogy szintén a főszerephez csatlakozzék.

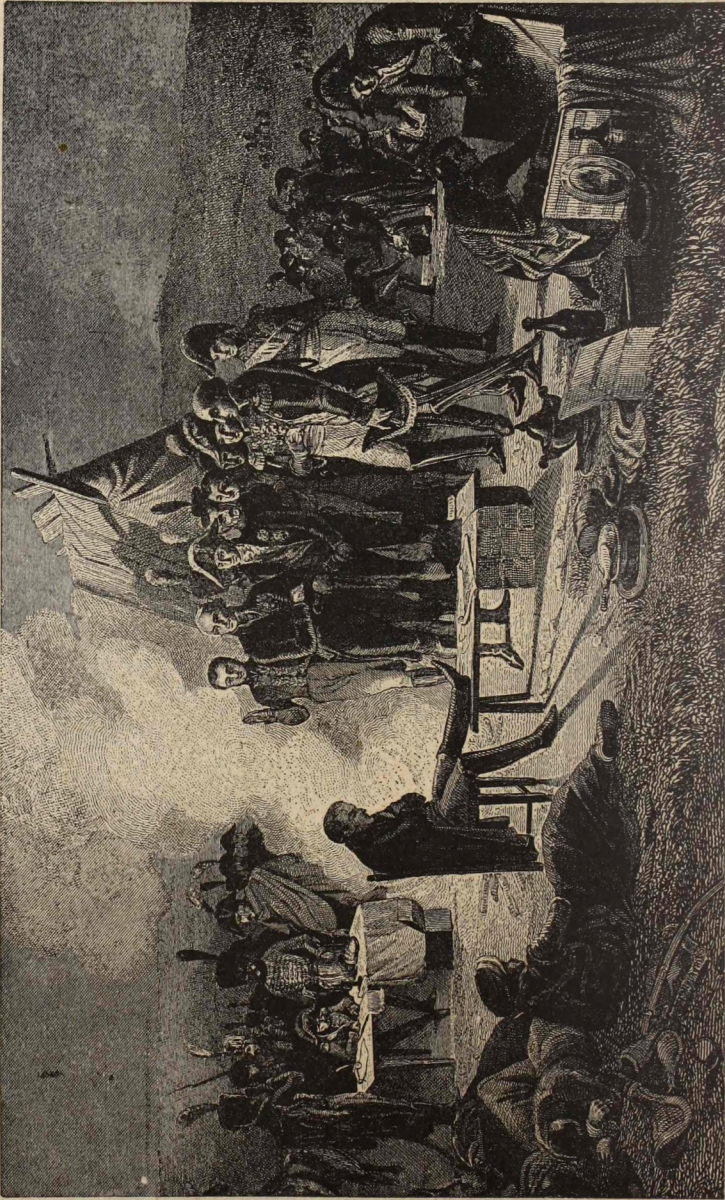
Míg Jenő alkirály Gyórból nagy prédával és hadisarccal a Duna jobbpartján sietett Napoleon táborába, a balparton János főherceg vonult roncolt hadával a Morvamező felé, Károly bátyja táborába. Sajnos, lassan vonult, úgyhogy a döntő csatáról lekésett.

A Lobau-szigetre szorult franciák időközben teljes erővel készültek a döntő csatára. Napoleon roppant sok emberélet árán négy hidat veretett Lobau szigetére, innen pedig a Morvamezőre. Erejét megsokszorozta ezenkívül Beauharnais Jenő seregének megérkezése. A szerencse is vele tart. Kijátsza Károly figyelmét és július 5-én éjjel kardcsapás nélkül szállítja át ezredeit a Morvamezőre. Károly főherceg kikerülhetetlennek tartja immár a küzdelmet s miután János főherceget az egyesülésre siettetete, július hó 5-én *Wagram* határában elfogadta a harcot.

A csata este kezdődött, de csak másnap dőlt el. Napoleonnak elejétől kezdve az volt a terve, hogy a jobbszárnyával erőszakolja ki a diadalt, míg a balszárnyon Masséna feltartóztatni igyekszik az éppen ezen oldalon túlnyomó erővel támadó osztrákokat. Célját el is érte. Rettenetes ágyútüzzel és heves rohammal szétverte az osztrákok harcvonalát. Az osztrákok rendben bár, de kénytelenek visszavonulni Znaim felé, ahol még egy osztrák hadtest gyülekezett. Mindkét fél rettenetes vereségeket szenvedett és ebből az okból Napoleon egyelőre nem bántotta a visszavonuló ellenfélt.

A haditörténelem egyik legnevezetesebb csatájának tekintik ezt a küzdelmet, melyben ezeröttszáz ágyú bömbölt, hogy ezrével pusztítsa a két küzdő fél sorait. Az osztrákok elveszítették a csatát, részben a franciák számbeli túlsúlya, részben János főherceg késedelme miatt, aki a csata reggelén még Pozsonyban volt és így csak a délutáni órákban tudott *Wagram*nál megjelenni. Ha idejében megérkezik, talán remény lehetett volna a győzelemre.

Ferenc császár megrémült a hír hallattára, a miniszterek, tanácsadók és bizalmasok pedig kapkodtak, anélkül, hogy tudták volna, mihez kell kezdeni. Miután a franciák a visszavonuló sereget Znaimnál utólérték és ismételten elverték, Ferenc császár fegyverszünettel kínálta meg Napoleont, aki azt több tábornokának eltérő nézete ellenére elfo-

Napoleon a wagrami csatát megelőző éjszakán alszik a táborfő mellett. A császár, aki mindenre kiterjedő gondtal készült, hogy bosszút álljon az osztrákokon az asperni vereségért, az utközet előtti éjszakán egy széken ülve aludt el tábora közepén. A két napig tartó csatában Napoleon kicsikarta a diadalt és valóságos megsemmisítette az osztrák sereget.

gadta, de előre kikötötte, hogy Ausztriának 4000 négyzetmérföldről le kell mondania. Károly főherceg ellenezte ezen súlyos feltétel elfogadását, mire Ferenc császár maga vette át a fővezényletet, a fegyverszünetet aláírja és Tatára vonul vissza. Itt Ferenc még tapogatózott, vajjon a porosztól vagy oroszától nem várhat-e segílyt. Napoleon erről is értesült, de mivel előre látta a tagadó választ, nem kért újabb elégtételt.

Ferenc császár erre elszigettségében belenyugodott a békébe, melyet Lichtenstein herceg október 14-én Schönbrunnban írt alá. Az úgynevezett *bécsi béke* pontjai ezek voltak.

Ausztria lemond Triesztról, Isztriáról, a magyar-horvát tengerpartról és Horvátországról a Száváig, mely részekből Napoleon *Illiria* néven új királyságot alakított. Gálicia is elveszett és a varsói nagyhercegséggel egyesítettet, míg a keleti része az orosz cárnak jutott. Elveszett továbbá újra a saját erejéből felszabadult Tirol, ahol a császárnak be kellett szüntetnie az ellenállást. Francia-bajor csapatok szállották meg a szerencsétlen tartományt s Hofer András újabb ellenállását kíméletlenül levertek. Maga a kiváló Hofer árulás következtében fogságba került s 1810 február havában Napoleon parancsára Mantuában föbelőtték. Hősiesen halt meg. A bécsi udvar meg sem próbálta, hogy hű emberét megmentse.

Napoleon elvállik Jozenfintől.

Napoleon házassága Jozefinnel nem pusztán érdekből jött létre. Napoleon, ez a rideg, kemény férfi szerette Jozefint még most is, ha nem is a régi szerelemmel.

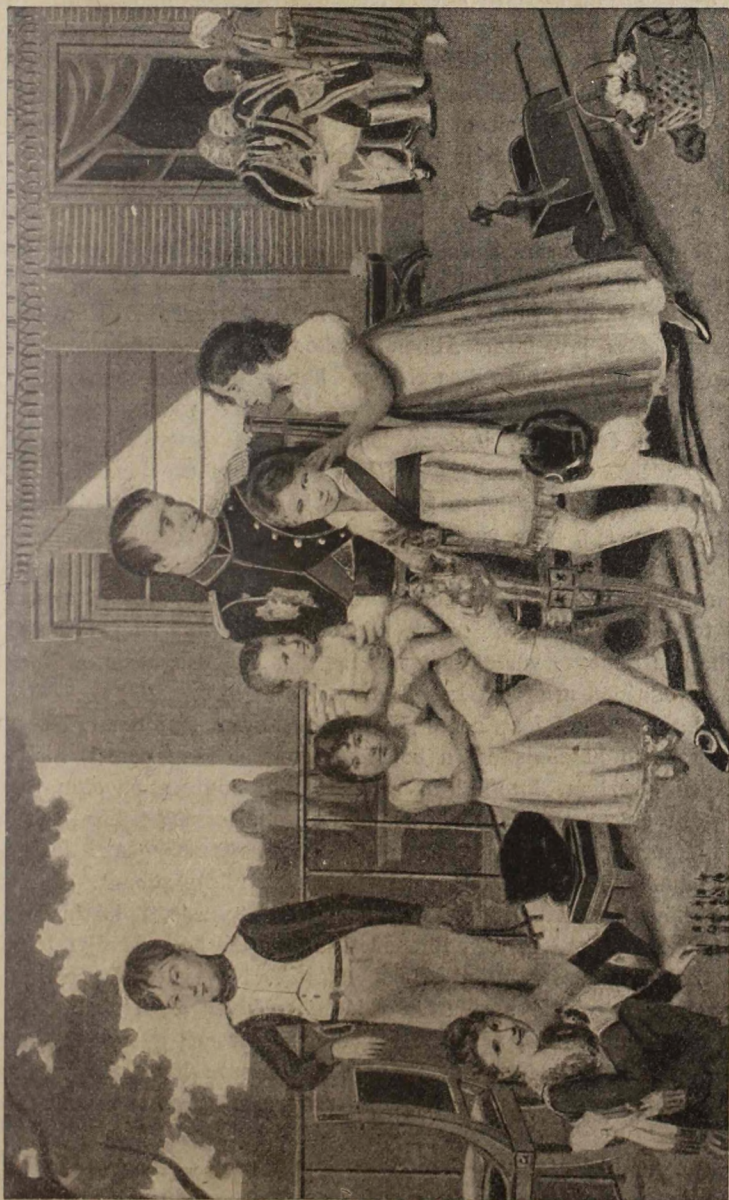
Ezen két lény találkozásának az előzménye is elég érdekes. Miután Napoleon leverte Párizsban a forradalmat, azt a parancsot adta ki, hogy a lakosság szolgálta be összes fegyvereit a főhadiszállásra. Másnap megjelenik előtte a fiatal Beauharnais Jenő és arra kéri, engedje meg, hogy édesapja kardját, mely kedves emléke és családi ereklyéje, megtarthassa. Napoleonnak megtetszik az ifjú fellépése és készséggel teljesíti kérését. Ha itt vége lett volna a dolognak, ki tudja, hogyan alakul Napoleon pályája. De nem így történt. Jenő elmondja otthon anyjának az esetet, eldicsekszik Napoleon szívélyességével, ami Joze-
fint arra indítja, hogy személyesen köszönje meg a kegyet.

Igy kerül szembe a forradalomnak ez a két érdekes alakja. Napoleont végtelenül meghatja Jozefin látogatása, ami nem is csoda. Huszonhat éves gyermekember volt ekkor, aki talán életében most beszél elő-

ször olyan nagyvilági és előkelő nővel, milyennek Jozefint képzei, aki Tallienné szalónjában otthonos és Barras direktor kegyével dicsekedhetik. Hizeleg a hiúságának, hogy ez az előkelő, művelt és elegáns nő ellátogatott hozzá. Mikor eltávozik, sokáig gondol rá, valami jóleső érzés tölti be a szívét s átengedi magát az ábrándozásnak. Alig várja, hogy a látogatást viszonzhassa. Jozefin a rémuralom alatt lefejezett Beauharnais gróf özvegye, a Chantereine uccában lakott, a híres színész, Talma házában. Lakása egyszerű, a bútorok és díszítések sem vallanak valami túlságos gazdagságra, de mindegy. Hírneve sem a legjobb, de Napoleon azzal sem törődik. El van fogódva, mikor hozzászól és az okos Jozefin ezt rögtön észreveszi. Neki is tetszik, hogy ezt a fiatal dandárnokot, kiről egész Párizs beszél, meghódította. Többre aligha gondolt. Hiszen a fiatal Bonaparte beteges külseje, sárga arcszíne, szögletes, csiszolatlan modora és nagyfokú idegessége nem is tehetett rá elragadó benyomást.

Napoleon azonban meg volt elégedve a látogatással és másnap megismételte. Azután mindennap ellátogatott Jozefinhez. Napoleon még egyre habozott. Barras azonban szóba hozta a dolgot és midőn Napoleon érzelmeit leleplezte előtte, azt a tanácsot adta neki: „Nos, szóljon hát Beauharnaisné asszonynak. Önnek van rangja és tehetsége, de nincsen vagyona és nincsenek összeköttetései. Jól teszi tehát, ha nősül, de ne nősüljön szilárd hátvéd nélkül.” Így hát szerelem és érdek összeforrtak. Barras maga volt Napoleon szószólója Jozefinnél, aki kijelentette, hogy a fiatal tábornokot ugyan szíveli, de nem szereti. De midőn megtudta, hogy Barras az olasz hadsereg vezénylő parancsnokává nevezte ki kérését, akkor igent mondott.

Tizenégy évig élt már együtt ezzel az asszonnyal. Vele emelkedett a magasba. Sok emlék kötötte hozzá. Igaz, hogy alig pár év mulva házasságuk után, Jozefin már öregedni kezdett, de Napoleon szerelme teljesen sohasem szűnt meg iránta. Pedig Jozefin férjét sokszor megbántotta, hírbe keverte, kijátszotta — amiért utóbb keserűen megalkolt — Napoleon azonban mindannyiszor megbocsátott neki. Ha gyermekei lettek volna tőle, bizonyos, hogy eszébe sem jut a válás gondolata, de így kénytelen foglalkozni vele, mert nagy érdekek kívánják, hogy örökösé legyen. Először Egyiptomban való létekor gondol a válásra, de nincs ereje azt keresztülvinni. Aztán minden évben felmerül lelkében ez a gondolat, de mindannyiszor el is űzi, mihelyt a Jozefin könnyes szemével találkozik. Végre azonban mégis döntött a politikai érdek, ami Napoleonnál mindennél előbbre való.

Napoleon testvéretnek, Lajosnak és Karolinának gyermekei között.

A világhódító Napoleon nagyon szerette a gyermekeket s kevés nyugodt percben szivesen elidőzött ezek bájos társaságában.

Bármennyire nehezen is esik lelkének, elhatározza, hogy Jozefintől válik. Az a gyöngédség, mellyel a válást előkészíti, mutatja, hogy még mindig szereti Jozefint. Halogatja egyik napról a másikra a dolgot, mert attól félt, hogy Jozefin nem fogja túlélni, belehal. Van egy másik nehézség is, mely Napoleont nyugtalanítja. Attól fél, hogy mihelyt Jozefint elhagyja, szerencséje is elpártol tőle. Jozefin ugyanis sokszor mondogatja Napoleonnak, hogy szerencséje elválaszthatatlan az ő személyétől.

Tünődik, habozik. A wagrami csata után megváltozik aztán Napoleon határozatlansága. Most már régi uralkodóházak is nagyon jó pártinak tartják őt s valósággal kínálják neki a hercegnöket. Különösen Metternich tesz javaslatot. Abban bizakodik, hogyha Napoleont házasság által a Habsburg-dinasztiához kapcsolja, békességben fogja hagyni Ausztriát. Napoleon testvéreinek odavetett megjegyzései után Jozefin sejti, érzi, hogy balsorsa közeleg. Kezdi belátni, hogy meghunyászkodása, engedékenysége, melyet az utóbbi években Napoleon szerelmi viszonyaival szemben tanusított, kárba vezett. Napról-napra, óráról-órára várta, hogy Napoleon szóvá tegye a válást. Nemsokára a bécsi béke megkötése után ez is megtörtént. Napoleon izgatottan, magába mélyedve járt fel és alá. Többször megállott, mintha szólani akarna, majd tovább méregette a termet, míg végre erőt vett magán. Jozefin sápadtan és remegve várta, hogy mit fog mondani. Napoleon odalépett hozzá, gyöngéden megfogta kezét, szívére tette és így szólt:

„Jozefin, édes Jozefinem! Tudod, mennyire szeretlek! Neked, egyedül neked köszönhetem a boldogság ama néhány percét, melyet világon élveztem. Jozefin! A sors erősebb, mint az én akaratom, legdrágább érzelmeimnek el kell némulnia Franciaország érdekei előtt.”

„Készen voltam rá, tudom” — szólt göresös zokogással Jozefin. Aztán elhallgatott. Elvesztette eszméletét és a földre zuhant.

A következő napok alatt nagy hősiességet tanusított. Látta, hogy a válás kikerülhetetlen, arra törekedett már csak, hogy jövőjét biztosítsa. Családi tanács megtárgyalta a válást és helyeselte Napoleon elhatározását. A császár a válást a valósághoz híven azzal okolta meg, hogy miután Jozefinnel való házasságából nem remél gyermeket, más feleség után kell néznie, hogy örököszt hagyhasson hátra. De ugyanekkor dicshimnuszt zengett feleségéről, szebben már nem is beszélhetett volna róla.

„Ki kell jelentenem — mondta a gyűlésen — hogy soha legkisebb okom sem volt panaszra s csak dicséretet mondhatok hön szere-

tett nőm hűségéről és szerelméről. Tizennégy évet életemből megszípi-
tett. Szívemnek mindig drága lesz az emlék. Az én kezem koronázta
meg császárnévá, azt akarom tehát, hogy rangját és címét megtartsa.
Mindenekfölött pedig azt akarom, hogy sohase kételkedjék érzelmeim-
ben s mindig legjobb és leghívebb barátjának tartson.”

Jozefin a helyzet kényszerűségéhez illő tartózkodással viselke-
dett. Ő is elmondta a maga beszédét, melyben a házasság felbontásá-
hoz hozzájárul s másnap a szenátus már elfogadta a Napoleon és Jozefin
házasságát felbontó határozati javaslatot. Az egyház előtt kötött eskü-
vőre nézve pedig Napoleon azzal állott elő, hogy nem volt annál jelen
a helybeli plébános, amely a trienti zsinat határozata szerint formális
hiány, mire a párizsi érsek is helybenhagyta a házasság felbontását.
Jozefin feltételeit Napoleon elfogadta és hűségesen teljesítette. Kifizette
összes adósságait, párizsi lakhelyéül az elysées-i palotát, nyári üdülő-
helyül Malmaison-t engedte át neki, azonkívül császárnői udvartartást
és évenként hárommillió frankot utalt számára. Könnyek között tör-
tént az elválás, Napoleon nagyon el volt érzékenyülve, de nagyravágyá-
sának, mely erősebb volt benne a szerelemnél, meghozta ezt az áldo-
zatot is.

Napoleon második házassága. — Mária Lujza.

(1810)

Fülébe csengenek még Napoleonnak Jozefin szavai, hogy szeren-
cséje össze van kötve az ő személyével, de most nem gondol reá. Bán-
totta, hogy lángesze és csodálatraméltó sikerei ellenére a régi udvarok
olyan sokáig lenézték, amiért nem királyi vérből származik. Sértette
hiúságát és becsvágyát ez a lekicsinylés, azért minden erejével arra
törekedett, hogy eltörülje ezt a foltot, amelyet származásának alacsony-
sága jelentett.

Egyidőben az a legnagyobb szenvedélye, hogy tanulmányozza a
királyi családok hercegisasszonyainak lajstromát és arcképeit. Azon
tünődik, vajjon melyik volna legalkalmasabb számára. Gondol a bajor
hercegnőre, Augusztára, aki azután Beauharnais Jenő felesége lett,
gondol a Bourbon-hercegnőkre, majd Sándor cárnak még csak 15 éves
testvére, Anna nagyhercegnőre. Utóbbira komolyabban is gondolt,
mert belátta és felismerte, hogy a Sándor cárral való barátság napjai
még vannak számlálva. De midőn a hercegnő kezét a cártól megkérte,
kiterő választ kapott. A cár ugyanis állítólag a hercegnő fejletlen vol-

tára való tekintetből, halasztást kért. E diplomáciai kikoszarzás után Napoleon az osztrák udvarnak ad elsőseget.

A 19. század elején az osztrák császár a legtekintélyesebb európai uralkodó. A Habsburgok büszkék előkelő származásukra és évszázados dinasztíájukra. Napoleon nem habozik többé, pláne mikor értésére adják, hogy szívesen látják. Ferenc császárnak éppen van eladó leánya; *Mária Lujza*. Nem világra szóló szépség, de üde, egészséges, fiatal leány. Napoleon megbízottjai csakhamar részletesen leírják, hajától a cipőjésarkáig.

Napoleon aggályoskodásában annyira megy, hogy egész életére kiterjedő nyomozásokat folytat, mintha valami értékes lovat akarna vásárolni. Kíváncsi arra, kik voltak a nagyszülői, dédapái. Volt-e gyermekáldás a családjukban és egészségesek voltak-e a gyermekek! Aztán kikérdezi hadsegédét, Berthiert, *Mária Lujza* modoráról és Lejeune festőt az általa készített kép egyes részleteiről.

Ami *Mária Lujza* neveltetését, gondolkodása módját, szokásait illeti, ezek felől is sok érdekes dolgot tud meg Napoleon. Mindenekfelett engedelmes, jó gyermek, aki nem tudja, hogy mi az ellenkezés. Jól-rosszul tud hét nyelven. Németül, angolul, törökül, csehül, spanyolul, olaszul, franciául, sőt keveset latinul és pár szót magyarul. A sokféle nyelvtanítással nem győötték céltalanul. Nem tudták, kihez fog férjhez menni, a politikai tekintet azt parancsolta tehát, hogy legyen készen minden eshetőségre. Járatos volt, annyira-mennyire a zenében s a festészetben, ismerte a művészetek elemeit, tanult földrajzot, számtant, históriát és főképpen hittant. Sokkal érdekesebb erkölcsi életének a rajza.

Ebben a tekintetben a császári házban az az elv uralkodott, hogy jobb, ha semmit sem tud, mint hogy keveset, vagy mindent tudjon. Annyira komikus, hogy szinte hihetetlen, mi mindent nem talált ki környezete ártatlansága megóvására. Például nem volt szabad tudnia, hogy kétféle nem létezik a természetben. Az ő udvarában mindig csak nőstény állatok voltak. Nőstény kutyák, macskák, kanárik és így tovább. Olvasmányai, akár a vallásról, akár egyébről szólnak, szigorú cenzurán mentek keresztül. *Mária Lujza* nevelésébe beleszólása van nemcsak Ferenc császárnak, hanem *Lujza nagyanyjának*, *Mária Karolinának* is. Avult és amellet szigorú elveit eléggé megvilágítják egyik levelének eme szavai: „Át vagyok hatva — írja — azon meggyőződéstől, hogy gyermekeink igazi boldogságához okvetlenül szükséges őket a világtól távol tartani. Azt hiszem, hogyha főhercegnőinket *lávól*

tartjuk minden férfiüsmertégtől, nem lesz alkalmuk összehasonlításokat tenni s ennél fogva szeretetreméltónak fogják találni azt, akit számukra az Isten rendel.”

Ezt az elvet olyan következetesen vitték aztán keresztül, hogy Mária Lujza atyján és a császári udvarhoz tartozó idősebb férfirokonokon kívül hímnemű emberrel férjhezmenetelig még csak nem is beszélt. Élete majdnem úgy folyt, mintha kolostorban élt volna. Változásokat ebbe az egyhangúságba először az 1805-iki háború hozott. Bonaparte hadai Bécs alatt állottak, honnan a császári udvar ijedtségében elmenekült. Mária Lujza Magyarországra jön. Budán, Egerben és Kassán tartózkodott, míg végre a pozsonyi béke után visszatérhetett Bécsbe. Másodszor 1807-ben volt Magyarországon, mikor atyjával körutazást tett. Ekkor tizenhat esztendő volt.

Jellemének alapvonásai most is azok, mint gyermekkorában. Az önállóság teljes hiánya jellemzi gondolkozását. Amit az apja mond, azt tartja jónak. Akarata nincs, nagyobb igényei vagy különösebb vágyai szintén nincsenek. Hozzá van szokva ahhoz, hogy vezessék, parancsoljanak és ő ellenmondás nélkül engedelmeskedik. Irigylendő tudatlanságban él. Sejtelve sincs arról, hogy származása révén micsoda hivatás várhat rá és micsoda igényei lehetnének. Majdnem semmiben sem különbözik akármelyik polgárleánytól. Ruhái a legegyszerűbbek, költőpénze semmi, játékszerei szegényesek. Korán hozzászoktatták a fegyelemhez és a szűkös életmódhoz. Télen hideg szobában alszik, korán fekszik le és korán kel. Aztán egy pillanatig sincs magában.

Nevelőnője és a szolgálatára rendelt női személyzet veszi körül állandóan. Teljesen hatása alatt áll környezete szokásainak és előítéleteinek. Egyről azonban tudomása van, mert a császári házban sokszor beszélnek róla. Ismer bizonyos Bonaparte Napoleon nevű urat, aki ördögbebb az ördögnél, kegyetlenebb a tigrisnél és útálatosabb a legundokabb ragadozónál. Ferenc császár udvarában a Bonaparte név egyet jelent a pokolbéli ördögökkel. Jó szót sohasem ejtenek róla s Mária Lujza, anélkül, hogy pontosabban tudná, kicsoda, micsoda ez a szörnyeteg, eltelik iránta titkos gyűlölettel.

Ő csak azt látja, hogy apja, mostohaanyja, nevelői és az összes hercegek indulatba jönnek neve hallatára, hogy az udvar is Magyarországra menekül miatta, hogy Bécs felfordulásban van, katonákat fegyvereznek fel és hogy neki is el kell hagynia megszokott szobáit. S mindez egyszerűen azért történik, mert bizonyos Napoleon nevű gonosztevő ellensége az ő apjának. Az udvar 1809-ben ismét menekülni kénytelen

Bécsből s megint Napoleon az oka a futásnak. Egy muló osztrák győzelem — melynek híre az uralkodó családot még Bécsben érte — Mária Lujzát arra indítja, hogy örvendező levelet írjon apjának. Érdemes elolvasni, hogy miket ír:

„Kimondhatatlan örömmel értesülünk, hogy ezen ütközetben Napoleon császár is jelen volt. Hogyha még egy ily ütközetet elveszít, remélem, egészen el fogja veszíteni a fejét. Az emberek itt mindenféle dolgokat jövendölnek Napoleon császár közeli bukásáról. Valaki az apokalipsziszből azt magyarázta, hogy az 1809. év folyamában Köln városában a „Vörös rák” című vendéglőben fog meghalni. Ámbár ezen dolgoknak nem lehet hitelt adni, *részenről mégis szívből kívánom, hogy a jóslat teljesedésbe menjen.*”

Igy vélekedik Mária Lujza Napoleonról és ilyenféle jó kívánságai vannak számára. És ennek az előítéletektől eltelt, szűk látókörű és minden különösebb kiválóság nélkül való leánynak szánta a politika és a családi érdek azt a szerepet, hogy Napoleon hitvese legyen. Az 1809-iki hadjárat alatt az udvar Bécsből Győrbe és innen Budára ment. Pár hétig itt tartózkodott, várva a harcterről a kedvező híreket. Végre megjön az asperni győzelem híre. Lujza túlradó örömeiben rögtön levelet ír apjának. Beszámol ebben a levélben a magyar főváros hangulatáról is. Ezeket írja:

„Első, amit tettem, forró ima volt a Mindenhatóhoz ezen nagy kegyelemért s hogy önt jövőre is hasonló fényes győzelemmel ajándékozza meg. Nem vagyok képes önnek, legkedvesebb apám, a budaiak és pestiek örömét leírni. Tegnap mindenütt csak ragyogó arcokat lehetett látni. Mindenütt, hol a kedves mama megjelent, „éljen” kiáltásokkal fogadták. Az emberek mind beszélgetésekbe merültek egymással s hálálkodának Istennek ezen győzelemért.”

Mióta Beauharnais Jenő alkirály a János főherceg vezetése alatt álló osztrák hadat és nemesi insurregióit Győrnél visszanyomta, a császári család Budán sem érezte magát biztonságban. Budáról tehát Egerbe utazott, ahol Mária Lujza igen jól érezte magát. Érdeklődik minden kicsiség iránt, naponként kirándul, de az ő reá nézve új dolgok közül, miként apjához írja, mégis az a furcsa szokás ragadja meg legjobban a figyelmét, hogy a kivégzett embereket az akasztófán hagyják függni, míg a hulla elrothad és magától lehull.

Csupa egyszerűség nyilatkozik meg minden levelében. Gondtalanul él napról-napra. Zongorázik, fest, sétál és leghőbb vágya, hogy apjával találkozzék. Még csak nem is sejti, hogy a wagrami csata végeztével az

ő igénytelen személye fog előtérbe lépni a világpolitikában. A tapogatózások, bizalmas tudakozódások és célzások lassanként megkezdődnek. Elsőnek gróf Laborde Sándor iparkodott 1809. év őszén az osztrák udvar figyelmét erre a kérdésre ráterelni és Metternich nem volt ellene. Azután pedig Napoleon a nála audiencián levő Schwartzemberg herceg előtt igen dicsérőleg emlékezett meg Ferenc császárról, valamint családjáról. Két hét múlva gróf Laborde aztán egyszerre ajtóstul berohan. Azt a kérdést intézi Schwartzemberg herceghez, hogy mit szólana a bécsi udvar, ha Napoleon megkérné Mária Lujza kezét. A Bécsben székelő francia nagykövet szintén bele van avatva a dologba. Megbízásai vannak, hogy ő is puhatolózzék. Ugyanerre a feladatra megkéri Metternich hercegnek éppen Párizsban időző feleségét, aki különben nagyon szeretné, hogy a házasság létrejöjjön. Maga Metternich is most már nagyban mellette van.

Az események szép lassan fejlődnek. A Magyarországon időző császárnét és Mária Lujzát 1910 januárjában Ferenc császár Bécsbe hozatja. Mária Lujza még mindig nem tud semmiről. Egyedül ő nem tud, mert az udvari körök Párizsban és Bécsben tisztában vannak vele, hogy a házasság létrejön. De Ferenc császár nem siet leányát felvilágosítani. Csak mikor már hivatalosan is nyilvánossá teszik az eljegyzést, tudatja vele a „szerencsét.” Nem kételkedett egy pillanatig sem leányában. Tudta, hogy akármit parancsol neki, készséggel aláveti magát. Mindössze egy kis félelem vesz erőt Mária Lujzán, mikor értesül a házasság valószínűségéről. „Imádkozzál értem — írja egyik barátnőjének — kész vagyok rá, hogy feláldozzam életem boldogságát az állam jólétéért.”

Sohasem látta még Napoleont, azt sem tudja szép-e, rút-e, tet-szeni fog-e neki, vagy sem, de azért belenyugszik. Ennek a házasságnak sokkal inkább vásár a jellege, mintsem szívbeli szövetség. S éppen neki kellett az áldozatnak lennie, kit abban a szellemben neveltek, hogy Napoleont egynek tartsa az ördöggel! Az eljegyzésről szóló hivatalos tudósítást 1810. február 24-én tették közzé a bécsi Wiener Zeitungban, mely ezt a kommentárt függesztette hozzája: „Ezen nagy frigynek milliók hódolnak. Benne látják Európa népei a béke zálogát, a befejezett harcok után a jövő áldásait.”

Merőben más a hatása az eljegyzési hírnek a többi európai államokra. Az orosz nagykövet, Metternich szerint, majd „kövé vált” meglepetésében, az angolok dühösek, a többi állam Ausztria megalázását látja benne. Még a börze is megérzi a nagy eseményt s az értékekben

egyszerre nagy esés mutatkozik. Gyöngének látják azt az Ausztriát, mely szóba áll egy olyan kalandorral, minőnek az osztrák uralkodó család mindvégig tartotta Napoleont.

Napoleon főhercegnőknek, igazi királyi sarjaknak még sohasem írt levelet. Nagy zavarban van tehát, hogy miként fejezze ki magát a legelőkelőbb és mégis hatásos módon. Éppen úgy izzad, mint akár-melyik szerelmes diák, amikor megfogalmazza az első szerelmes levelet — mely egyúttal kéréssel is — Mária Lujzához. Szórol-szóra így hangzik ez a levél:

„Hügom! Azon fényes tulajdonságok, melyek személyét ékesítik, azt a vágyat keltették fel bennünk, hogy önt tiszteljük és szolgáljuk. Midőn apjához, a császárhoz fordulunk, kérve őt, bizza reánk császári fenséged boldogítását, remélhetjük-e, hogy elfogadja azon érzelmeket, melyek e lépésre bírtak? Kecsegtethetjük-e magunkat azon reménnyel, hogy nem csupán szülei iránt való engedelmissége lesz befolyással határozatára? Ha császári fenséged érzelmei csak legkevésbé is kedvezők részünkre, mi azokat annyi gonddal akarjuk ápolni és folytonosan azon leszünk, hogy mindenben tetszésére legyünk, hogy reméljük, valaha megnyerjük hajlandóságát. Ez a cél, melyet elérni óhajtunk és melynek elérésére kérjük császári fenséged kegyét.”

Ez a levél az eljegyzési hír közzététele után ért Lujzához s ő, az engedelmes gyermek, nem tiltakozott egy szóval sem, igent mondott, mert apja úgy akarta és abban a tudatban készült a házasságra, hogy az ördögnek vagy még az ennél is veszedelmesebb Antikrisztusnak a karmai közé került. Még csak a házassági szertartás volt hátra. Napoleon nem jött el személyesen az esküvőre, Neufchatel herceget, Berthier marsallt küldte Bécsbe Mária Lujza megkérésére és Franciaországba való kísérésére. Március 8-án káprázatos pompával vonult be a Burgba a herceg és a trónteremben várakozó császártól megkérte Napoleon számára Mária Lujza kezét.

A kérés után bevonult udvarhölgyei kíséretében Lujza hercegnő is és átvette Berthiertől Napoleon miniatűr arcképét, melyet nyomban mellére tűzött. Aztán a császárnőnél tisztelgett a herceg, majd Károly főherceghez ment és megkérte őt az esketési szertartásnál Napoleon helyettesítésére. Március 9-én Lujza az evangéliumra esküdve, lemondott trónkövetelési jogáról és 11-én este fél hat órakor hűséget esküdött az Augustinusok templomában Napoleonnak, kit Károly főherceg, a menyasszony nagybátyja képviselt. Azután pontosan megállapított szertartás szerint a hálószobába vonultak, mire Mária Lujza teljes

menyasszonyi díszben, Károly parádés uniformisban, egy kivont kard volt köztük, egy pillanatig a feldíszített nászágyra pihentek. Így kívánta ezt a helyettessel végzett fejedelmi esküvő etikettje.

Napoleonnal ezalatt egyet fordult a világ. Alig lehetett benne

Magyar katonák a napoleoni háborúk idejében :

Az előtérben egy gránátos és egy gyalogos tiszt van, a háttérben egy gránátos és két gyalogos közvitéz.

ráismerni az ideges, rosszkedvű, basáskodó katonára, aki a külsőségeket eddig annyira megvetette. Rendkívül imponált neki a Habsburg feleség, minden áron tetszeni akart neki. Szabói divatos ruhákat készítenek, a cipészek kecses topánokat szabnak számára. Csinosítja és szépítgeti magát. Hivatalos megállapítás szerint március 28-án fognak Soissons-ban találkozni Napoleon és Mária Lujza.

A nászmenet Bécsből nyolcvanhárom szekérral és háromszáz tagból álló kísérettel indult útnak. Ezenkívül egy lovascsapat volt fedezetül rendelve. Az udvari fogatot, melyben Lujza ült, két osztrák és két magyar testőr kísérte. Folytonos ovációk között haladt a menet. Lujzát legjobban az a jelenet hatotta meg, mikor a francia határon osztrák kísérete utóljára tisztelgett előtte, a főbb előkelőségek megcsókolták kezeit és elbúcsúztak tőle. „Ezen pillanatban — írja apjának — valóban nem tudtam, mit cselekszem. Hideg borzongás lepett meg és annyira elvesztettem nyugalmamat, hogy Naufchatel hercege is elkezdett sírni.” Trautmansdorff herceg most átadta Mária Lujzát a francia kíséretnek és Lujza rögtön észreveszi, hogy a francia és bécsi hölgyek között nagy a különbség. A franciák borzasztóan festik magukat, sok párfümet használnak és nem olyan feszesek, mint az osztrák udvarhölgyek. Azután Napoleon is mintha valamivel jobb volna hírénel. Egész úton elárasztja őt a gyöngédség és tapintat százféle jelével. Minden állomásra szerelmes szavakkal teleirt leveleket küldözget, néha kettőt-hármat is, azonkívül ajándékokkal is kedveskedik neki. Mária Lujza válaszol a levelekre s egyikben azt jelenti, hogy március 27-én érkezik Soissons-ba.

Napoleon annyira izgatott, hogy nem bírja bevárni az érkezést, hanem elébe siet feleségének, hogy meglepje. Murat társaságában kocsiába veti magát és eléje hajt. Szakadó esőben érnek Courcellesbe éppen akkor, midőn Lujza fogata megáll, hogy lovakat váltson. Napoleon előre lép, Audenarde lovászmester felismeri és elkiáltja: „Ófelsége a császár!”

Visszavonulni már nem lehetett. Napoleon tehát bemutatkozott és Murat marsallal helyet foglalt a hintóban, hol Lujza és Karolina királyné ültek. A találkozásról kétféle mendemonda is kering. Egyik szerint Napoleon nem sokat teketóriázott, hanem karjaiba zárta és össze-vissza csókolta feleségét. A másik forrás azonban úgy adja elő, hogy nagy elfogódottság vett erőt rajta s csak akkor tért magához, mikor Mária Lujza kedveskedve így szólt hozzá:

„Sire! Arcképe nem hízeleg.”

Zuhogott az eső, mikor a compiégnei kastélyba megérkeztek. A ceremóniákat Napoleon a lehető legrövidebbre szabta. Gyorsan történt minden: a bemutatás, az üdvözlések és a vacsora. Igazán meglepetve csak akkor volt Mária Lujza, mikor Napoleon termeibe vezette. Egyik szobában úgy talált mindent, ahogy Schönbrunnban hagyta szobáját. Ott voltak madarai, kedvenc ölebecskéje és egy félig elvégzett hímzés, melyen alig pár nap előtt még otthon dolgozott. Mindez nagyon

meghatotta. Napoleon olyan gyöngédséget tanusított iránta, melyet fel sem mert róla tétélezni. Egy szóval a találkozás megtörtént s Lujza Compiégnében Napoleon felesége lett.

A polgári házasság Saint-Clouban, az egyházi esküvő Párizsban ment végbe a Notre-Dame templomában. Mária Lujza pár nap leforgása alatt aztán gazdagabb lett egy tapasztalattal. Ez a tapasztalása abban összegeződött, hogy még sem olyan fekete az ördög, mint aminőnek festik. Arra volt elkészülve, hogy találni fog egy vadembert, aki durva lesz hozzá, amint szívtelen volt apjához és kiderült, hogy mind-ebből egy szó sem igaz. Napoleon nagyon is gyöngéd és udvarias férj s nem hogy ő félné tőle, hanem úgy találja három hónappal házasságuk után, mintha Napoleon volna a félénkebb. Mindjárt az első compiégnei találkozás után így ír Napoleonról apjának :

„A császár, hogy a találkozás zavarától megkíméljen, elém jött Courcellesig. Ezen pillanattól fogva majdnem mindig velem vagyok s ő *valóban nagyon szeret engemet*. Én is igen elismerő vagyok irányában s szeretetét a legszívesebben viszonozom. Ugy találom, hogy nagyon nyer, ha őt közelről megismerjük. *Van valami hódító, előzőlény a modorában*, melynek lehetetlen ellenállani.”

Pár nap múlva még áradozóbbak Lujza levelei. Azt írja, hogy boldogsága már teljesebbé ment, Napoleon a leggyöngédebb és legfigyelmebb férj. Tréfásan említi, hogy ugyanaz a szokása van, ami apjának s ez kedvessé teszi őt. Ha valamiről szó van s kérdésére azzal válaszol, hogy nem értette meg, enyelegve meghúzza az orrát, úgyhogy már egészen megdagadt a sok cibálástól. De emellett Napoleon gavallér is a szó legteljesebb értelmében. Minden magasztalásnál hatásosabban beszél bőkezűségéről az a számla, mely a Lujzának küldött kelengye értékét sorolja fel. Ilyen tételek vannak benne :

12 tucat batiszt ing csipkével	19.386 frank
24 tucat zsebkendő	10.704 „
80 hálóging	9.060 „
36 alsószoknya	6.354 „
80 főkötő	5.652 „
Törülköző, törülőruga, lepedő	94.666 „
Csipke	81.199 „
Egy sál	3.200 „
Három csipkeruga	17.300 „
64 udvari öltözet	126.976 „
17 kásmir sál	39.860 „

Legfőlebb meseországban a tündérek élnek ilyen bőségben, de ez még mind semmi. Olyan gyémántot ajándékoz Napoleon Mária Lujzának, mely 600.000 frankba kerül. Egy nyakláncnak kevés híján egy millió frank az ára, két fülbevaló pedig 400.000 frank értékkel bír. Egy gyémánt ékszerre nem kevesebbet, mint 3,325.724 frankot adott ki Napoleon. Olyan nagy összeg ez, hogy alig lehet elhinni. Pedig így van. Legyen minden az övé, amit a pénz, a fényűzés és a gazdagság előteremteni tud. Ha eddig pár forintot érő ruhát viselt, most csak ruhára 360.000 forintot költhet évenként. Ha ez sem volna elég, kap még egyszer annyit, csak egy szavába kerül. Apróságokra, ajándékokra 200.000 frank áll rendelkezésére. Alkalmi ajándék gyanánt kap egy ízben négyszázezer, máskor egy ötszázezer frank értékű ékszert és ezenkívül mindent, amit szeme-szája megkíván. Van miből — mondja Napoleon. S mindezek mellett elhalmozza őt a szeretet minden elképzelhető jével. Hogy mit szeretett olyan nagyon benne, bizalmasai alig értik.

Nem kétséges, hogy azt a rangot, a származásnak azt az előkelőségét bámulta benne ő, a semmiből lett, szegény sorsból felcseperedett szerencsefi, mely az öt-hat százados császári család törzsfájáról hullott Mária Lujzával a karjaiba. Vannak ilyen beteges vonások az emberek nagyravágyásában. Pedig ha összehasonlitaná *Jozefinnel*, olyan különbséget kellene találnia kettőjük között, mint az ég és föld.

Mária Lujza Jozefinnel szemben mindenképpen veszít az összehasonlítással. Ő csak lélektelen gépezet, melynek az a rendeltetése, hogy udvari és politikai érdekek engedelmes eszköze legyen. Ha van valami megható és szánalomraméltó benne, éppen az ez, hogy a politikai érdek mennyire eltorzíthatja egy emberben az emberi öntudatot. Napoleon iránt eleinte irtózáttal viseltetik. Sárkánynak, Antikrisztusnak és ördögnek képzeli, mert családjában mindig rosszat hall róla, de később megváltozik a véleménye. Látja, hogy figyelmes, gyöngéd férj, szereti őt s a nők ösztönével megérzi, hogy ő uralkodik felette.

Napoleon azonban foggyatkozásaiából nem lát semmit. Mindvégig imponál neki Lujza császári származása és ez a tudat egészen betölti lelkét. Szinte nevetséges, hogy mennyire rabja lett feleségének és mennyire átalakult modora a vele való érintkezésben. Ugy tartja őt, mint valami féltett kincsét, melyet még a levegőtől is óvni kell. Mária Lujzának például az a szórakozása, hogy szeret rajzolni és festeni. Napoleon hűségesen eleget tesz óhajának és órákig áll türelmesen modellt, amíg felesége őt rajzolja. Egészen megjuhászodott, gyermekes csínyekre is képes, csakhogy Lujzának örömöt szerezzen. Miután Mária Lujza meg-

Napoleon modellt áll Mária Lujának.

Napoleon második feleségének, Mária Lujának kedvenc szórakozása volt a festegetés s Napoleon, aki különben türelmetlen, ideges ember volt, órákig állt neki modellt.

kedvelte a biliárdjátékot, Napoleon is biliárdozni tanul. Miután Mária Lujza szenvedélyes lovas, Napoleon is azzá válik és lépten-nyomon kíséri őt. Ugy érzi, hogy nem hiányzik semmi boldogságából és afölött való mámorában, hogy királyi feleséget tart karjai között, nem is emlékszik már Jozefin amaz intésére, hogy vigyázzon, mert szerencséje lassan elhagyja. Ki mer ilyesmire most gondolni, mikor Napoleon a boldogság tetőpontján képzei magát.

És hogy semmi se hiányozzék boldogságához, beteljesült immár

Emlékérem, amelyet Napoleon fia keresztelője alkalmából veretett.

legforróbb vágya is. Törvényes, császári ágyból való örököse születik. Százegy ágyúlövés hirdeti Franciaországnak 1811 március 20-án, hogy megszületett a várva-várt trónörökös, aki mindjárt születésekor *Róma királya* nevét nyeri. Az udvarban vége-hossza nincs az ünnepegeknek, mámorban úszik egész Párizs. Emlékermeket veretnek a nagy esemény alkalmából s ezek az érmek úgy tüntetik fel Napoleont, mint a legboldogabb apát. Magasan előretartja az óhajtott csá-

szári sarjat, mintha az egész világnak meg akarná mutatni és kikiáltani, hogy évek óta való sóvárgásai végre teljeseedésbe mentek. Van örököse, aki a származás és a törvény jogán élvezetébe lép majd mindannak, amit ő lángelméjével és kardjával eddig szerzett és még ezután szerezni fog.

Az orosz hadjárat. — A bukás kezdete.

(1812.)

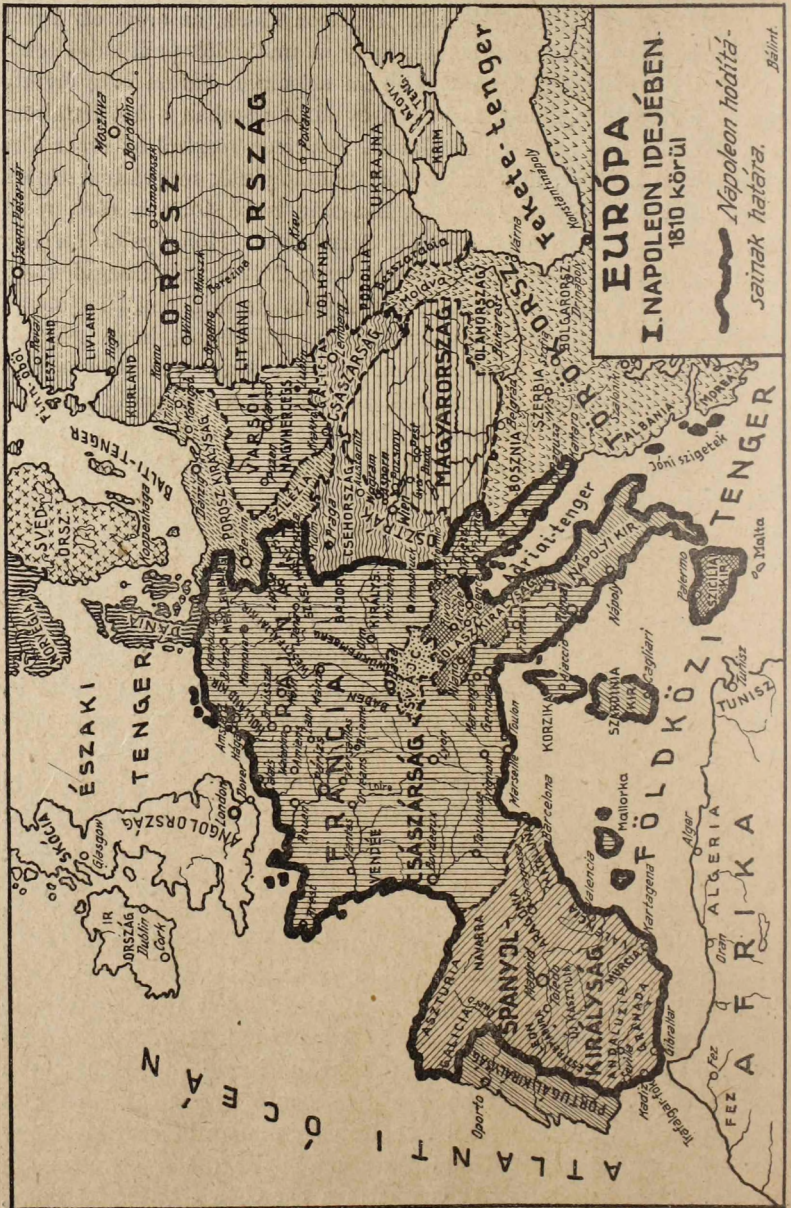
A politikában olyan a barátság, hogy mikor a legnagyobb szíveséget mutatják az uralkodók, akkor lehet tartani a legrosszabtól. Az erfurti találkozón Sándor cár és Napoleon látszólag a legszívélyesebb barátsággal közeledtek egymáshoz. Sándor cár bókokkal és hízeltgő

megjegyzésekkel árasztotta el Napoleont, ez pedig iparkodott őt szövetségesül megnyerni. Aztán elváltak. Napoleon külön, az orosz cár ismét külön folytatta azt az érdekharcot, mely az uralkodók politikáját teszi.

A spanyol és angol harcokat nem számítva, három évig élvezte Európa a béke nyugalmát. E három év alatt azonban a két hatalmas fejedelem között a barátság meglazult. Napoleon részéről az orosz cárt olyan sérelmek érték, melyek Sándort politikájának megváltoztatására bírták. Bizonyos, hogy az osztrák házasság is bántotta a cárt, mert megfosztotta egyik szövetségesétől, Ausztriától. Komolyabb sérelem volt Lengyelország új életre keltésének terve. Már a varsói nagyhercegség megalkotása sem volt Sándor cár inyére, de még ennél is jobban bántotta, hogy Napoleon nem akarta kereken kijelenteni, hogy Lengyelországot sohasem fogja helyreállítani. Ebben a kérdésben teljesen szabad kezet akart Napoleon magának biztosítani, a cár pedig kétszínű alattomos játékot látott ebben. Ujabb súrlódások támadtak a szárazföldi zárlatból. Napoleon azt követelte, hogy a cár ne fogadjon be kikötőibe semleges lobogó alatt érkező iparcikkeket, mert azok bizonyosan angol csempészek dugárui. Sándor viszont kijelentette, hogy országa nem nélkülözheti a külföldi árukat. Hiszen Franciaország, sőt Napoleon és udvara sem bírta azokat nélkülözni, amiért is Napoleon titokban egyes francia nagykereskedőknek búsás pénzért engedélyeket adott el, melyek alapján Angliától gyarmatárúkat vásárolhattak.

A mindjobban elmérgesedő hangulat eredménye az a rendelet is, melyben Sándor cár a külföldi pezsögőre és csipkékre magas vámot vetett ki. Ezzel voltaképpen csak Franciaországnak okozott kárt, amint ezt Napoleon azonnal megértette. Hogy erre a rendeletre, mely neki „jobban fájt mint egy pofon,” adós ne maradjon a felelettel, Tilsitben tett ígérete ellenére, elkergette országából a cár rokonát, az oldenburgi herceget.

Szóval a két hatalmas ember közötti meghasonlás napról-napra élesebb lett és bár tulajdonképpen egyikük sem kereste a háborút, mindazonáltal kikerülhetetlenné vált a szakadás, mert engedni, vagy át, őszinte egyezséget kötni egyik sem akart. Tehát titokban tovább fegyverkeztek, mozgósítottak, szövetségesek után néztek és egymás ellen aknamunkát folytattak a hírlapokban. Napoleon parancsára a „Moniteur” izgató cikkeket közöl a „békebontó Oroszország” ellen és ezzel kapcsolatban közzétette a Napoleon parancsára hamisított „Nagy Péter-féle végrendeletet.” Hadd lássa ország-világ, hogy Oroszország „kezde.” Napoleon Ausztriát is izgatta a cár ellen s tetszésére bizta,

hogy vegye el tőle a két aldunai fejedelemséget, mitől azonban Ferenc idegenkedett. Sándor cár viszont a törökkel kötött békét, hogy szabad kezet nyerjen és Svédországot szerezte meg szövetségeseinek, melynek megengedte, hogy Norvégiát anektálhatják. Szóval a hatalmas veresenytyársak egész Európát belevonták küzdelmükbe.

A vége az lett a dolognak, hogy az orosz követ 1812 tavaszán Párizsban átadta Sándor cár ultimátumát, melyre Napoleon — hogy csapatainak felvonulására időt nyerjen — csak később felelt. Lázás sietséggel gyülekeztek a francia seregek és szövetségeseik német földön, az Elba vidékén. Akadt ott szépszámmal német, osztrák, olasz, magyar, horvát és lengyel csapat is. A „nagy hadsereg” létszámát a szövetséges hadaival együtt 678.000-re tették, kik közül 322.000 külföldi, idegen katona volt. Az ágyúk száma 1350-re rügött. Az óriási mennyiségű élelmiszerek beszerzéséről Poroszországnak kellett gondoskodnia. Ezt a nagy hadsereget meghalni vitte Napoleon Oroszországba.

Drezdában találkozott Ferenc császárral, a porosz királlyal és a rajnai szövetség fejeivel. Ferenc császár szívéhez szorította Napoleont, megcsókolta és „fiam”-nak szólította. Felesége, Mária Ludovika is rendkívül szívélyesen fogadta, ridegebben Lujza, a porosz királyné, kivel azonban Napoleon ez alkalommal számítóan udvariasan bánt. A többi német fejedelem mély hajlongásait ellenben semmibe sem vette, hiszen ekkor már nagy terveket forgatott agyában. Óriási hada megindításával foglalkozott, melynek sikerében föltétlenül bízott. E napokban mondotta: „Néhány siker és Sándor térden állva fog tőlem békét kérni.”

A nagy hadsereget három oszlopban indította az orosz határ felé. A hadoszlopok vezérei Beauharnais Jenő, Napoleon öccse, Jeromos és maga a császár voltak. A Macdonald tábornok alá rendelt porosz segédhadakat York vezényelte, a Galicia felől a jobbszárnyhoz csatlakozó osztrákokat pedig Schwarzenberg herceg, kinek azonban Ferenc császár azt az utasítást adta, hogy nagy kárt ne tegyen az ellenségben. Ugyanezt az utasítást kapta York is a porosz királytól. Míg a csapatok a volt lengyel királyság területén átvonultak, nagy lelkesedéssel fogadták őket. Ismétlődtek az 1807. évi jelenetek. Mindenütt követségek kérték Napoleont, hogy Lengyelországot tegye függetlenné. Ámde Napoleon, tekintettel osztrák és porosz szövetségeseire, óvakodott kötelező ígéretet tenni és mindössze jóindulatáról biztosította a lengyeleket.

A „nagy hadsereg” a Niemen folyót, a határt a nyár elején kardcsapás nélkül lépte át. Az orosz hadsereg nem mutatkozott. Az orosz hadsereg mindössze 170.000 főből állott, két hadtestre oszlottak, melye-

ket *Barclay de Tolly* és *Bagration* vezényeltek. Egyrészt csekély számuk miatt, másrészt Napoleon lángelméjétől tartván, azt a taktikát követték, hogy csatába nem bocsátkoztak, az ellenség elől lassan visszavonultak, de útközben mindent elpusztítottak. Napoleonnak az volt a terve, hogy a hadsereg zömével a két orosz hadtest közé ékeli magát és azután külön-külön veri el rajtuk a port. Kitűnő terv, csak hogy nem hajthatta végre, amennyiben az egyre visszavonuló oroszokat nem érhetette utól. Csatára, diadalra tehát sehogy sem nyílt alkalma Napoleonnak, pedig okvetlenül szüksége volt rá és katonái is türelmetlenül óhajtották. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint erőltetett menetekben az oroszok nyomain haladni. Így tartott ez hetekig.

De a franciák helyzete napról-napra rosszabbodott. A nagy, erőmegfeszítő menetek, a hiányos élelmezés, a járványt okozó víz nagyon lehangolta, sőt megtizedelte az ezredeket. Az élelmiszerszállítók nem bírtak jókor a kitűzött helyen megjelenni, amikor pedig rájöttek, hogy a franciák Párizsban készült, hamis rubelekkel fizetnek, egyáltalában nem is iparkodtak. Nem volt tehát élelmiszer, amiért azután egyesek, sőt egész csapatok sarcolni, rabolni kezdtek. Végre, *Witebszknél* úgy látszott, mintha az oroszok helyt állnának, de ez is csalódás volt. A döntő pillanatban Napoleon bosszantására újra eltűntek. Tábornokai közül egyik is, másik is megállást ajánlott, de ő kereken elutasította tanácsukat. Ugy okoskodott, hogy Sándor vesztett csata előtt semmiesetre sem fog békét kötni, csatára pedig még nem került a sor. Tehát előre!

Végre *Szmolenszk* előtt helyt állott az orosz, ha nem is a sereg zöme, mely tovább hátrált, hanem az utóvéd. A franciák rohammal foglalták el a várost, melynek füstölgő romjai között azonban sem élelmiszereket, sem pedig pihenőt nem leltek. Most már a vitéz Murat is ellenezte a céltalan előnyomulást. De Napoleon öreá sem hallgatott, ámbar most az inség már igen érezhetővé vált, a betegek száma 130.000-re emelkedett és a lovak is százával dőltek ki.

A háború képe ezután is csak keveset változott. Az oroszok táborában ugyan fővezér-krisis támadt. Az orosz tisztek és katonák nem fogván fel *Barclay* folytonos visszavonulásának célszerűségét, zúgolódní kezdtek. Erre a cár az orosz *Kutuzovot* tette meg *Barclay* utódává. Moszkva közelében már most támadással próbálkoztak az oroszok, de Napoleon a *Borodino* mellett, vívott, fölötte véres csatában diadalt aratott rajtuk és most már *Kutuzov* is megbarátkozott a visszavonulás tervével. A franciák előtt a sebesültekkel és hullákkal fedett út immár nyitva állott egészen *Moszkváig*. De minél közelebb jutottak az oro-

szok szent városához, annál sanyarúbb lett a helyzetük és annál több alkalmuk volt a papjaik által fanatizált orosz parasztok dühéről meggyőződni. Jaj volt annak a francia katonának, aki valami okból visszamaradt vagy az országútról letért. Kegyetlenül agyonverték, vízbe dob-

Rosztopcsin Fedor gróf, orosz tábornok.

Moszkva főparancsnoka volt, midőn Napoleon oroszországi hadjáratában közeledett ezen városhoz. Moszkva lakóit rábírta, hogy meneküljenek, aztán szabadon bocsátott fegyencekkel fölgyűjtatta a várost, úgyhogy Napoleon fáradt csapatai nem találtak itt nyugalmat.

ták, elégették. A nemesség felajánlotta a cárnak jobbágyait, a kereskedők pénzüket. Általános lelkesedés tüze futott végig az országon.

Kutuzov szeptember 14-én néhány órát Moszkvában tölt, de még aznap este továbbállt seregével. A cár a furfangos *Rosztopcsin grófot* tette meg Moszkva kormányzójává, aki a franciák közeledésére rábírja a lakosságot, hogy meneküljön. Családostul, barmostul sokezer kocsin távoznak a lakosok a városból és így a bevonuló franciák üres házakra

találtak. Ugy érezték magukat, mint valami jöhírű színésztársulat, melynek üres ház előtt kell játszania. Maga a császár és tábornoka csak másnap, szintén szerényen és csöndesen vonult be a városba. Senki sem fogadta őket, senki sem éljenzett. Napoleon másképp képzelte ezt a bevonulást.

De legalább kipihenhették magukat katonái. Azonban alighogy az üres házakban valahogyan elhelyezkedtek, egyszerre a Kreml, az orosz cárok ősi palotája, ahol Napoleon ütötte fel hadiszállását és a többi városrész lángba borult és a város nagyobb része porrá égett. Rosztopcsin ugyanis távozása előtt kibocsátotta a rabokat a börtönökből és megparancsolta nekik, hogy gyujtsák fel a várost, hogy az ellenség elvesszen a lángokban. A megrémült császár és vezérei hasztalan parancsolják meg az oltást, kísérleteik dugába dőlnek. A tüztenger minden élelmiszert és takarmányt is elhamvasztott.

Ezzel kezdődött a „végnak kezdete.” A legnagyobbbrészt fából épült várost elhamvasztja a tűzvész. Maga Napoleon is a lángba borult uccákon át menekül. A tábornokok egytől-egyig a visszavonulást ajánlották Lengyelország felé, ahol esetleg be lehetne várni a tavaszt. Napoleon azonban, ki szokása ellenére tétlenül tölti el idejét, habozik, nem rendelkezik, nem dönt, hanem egyre vár. Várja Sándor cár levelét, melyben békéről lesz szó. De ezt hiába várja. A drága órák és napok mulnak, a sereg helyzete kétségbeejtő, a tél hideg rémei közelednek és Napoleon még egyre vár. Mikor már mindenfelől kapja a híreket a fegyverkező parasztok és a kozákok gyülekezéséről, megalázza magát és fegyverszünetet kér Kutuzovtól, aki azonban a cárhoz utasítja. Csak most, helyrehozhatatlan késéssel rendeli el október 18-án a visszavonulást. Már csak valami 90.000 kiéhezett, fázó, rongyokba burkolt katona hagyta el Moszkvát, de ezeket is csakhamar balsors sujtotta.

Ami ezen a visszavonuláson történt, olyan borzalmas, hogy alig van párja a világtörténelemben. A korai hideg teljes erejével beállott és tizennyolc fokra húzódott le a fagypontra alul. Anélkül, hogy az orosz seregnek meg kellett volna erőltetnie magát, a dermesztő fagy tette tönkre a francia sereget. Nyolcvanezer meghaladott az a veszteség, mely egyedül a lovasságot érte. A lóállomány elpusztult. Ezzel együtt járt, hogy a nehéz ágyúkat és társzekereket nem bírták tovább szállítani. Felborítva, eltörve, vagy a földbe ásva otthagyták, hogy az oroszok se tudják hasznukat venni. Közben az egész úton százával heverték az éhenhalt vagy megfagyott emberek hullái. Közben-közben még csatázni is kellett az egyre előtörő vagy lesben várakozó kozákokkal.

Napoleon mérget hordott magánál, hogy ne kerüljön élve a kozákok kezeibe. Testben-lélekben megtörve értek a vánszorgó csapatok a boldogtalan emlékezetű Berezina-folyóhoz.

A hidászok rögtön hidveréshez fogtak, hogy a sereg a Berezina-folyón átkelhessen, miután az oroszok megelőzőleg felszedték a hidakat. E munka közben a francia katonák ismét a leghősiesebb példáit mutatták a bátorságnak és a kötelességtudásnak. A hidászok derékig ültek a jeges vízben, de azért lankadatlanul és megfeszített erővel készítették két hidat, hogy az oroszok által szorongatott társaik átvonulhassanak és csak akkor követték a menekülőket, mikor az óriási veszteségek és szerencsétlenségek által megfogyatkozott sereg a folyóba dobált kocsikon nyugvó gyöngye tákolmányon áthaladt.

Megrázó és leírhatatlan jelenetek kísérték ezt. Maga a hidverés is lehetetlen feladatnak látszott, mikor ezt az ellenség szemelättára és folytonos zaklatása közben kellett végrehajtani. De ez még ment valahogy, hanem a csapatokkal már nem lehetett közben bírni. A fegyelem teljesen felbomlott, a katonák felett urrá lett a kimerültség és a kétségbeesés. Most már csak az állati életösztön hajtotta őket, de arra képtelenek voltak, hogy parancsoknak engedelmessé legyenek. Mikor a két hid elkészült, minden rend nélkül ezrével lepték el a hidakat. Ezzel azt idézték elő, hogy a forgalom megakadt, az utánuk jövő csapatok nem tudtak a hidra jutni, úgyhogy rohammal kellett a hídon levőket onnan leszorítani. Vad futásukban egymást taposták agyon, a szekerek felfordultak s hogy a zavar tökéletes legyen, a túlsó parton felállított orosz ágyúk egyre okádták a tüzet rájuk. Ezrekre ment a vízbefultaknak a száma és a folyóban a feltorlódott emberi és állati holttestekből rettenetes szigetek képződtek, melyek az idővel dacolva, még hosszú idő után is rémítették az arra utazgókat.

A háború minden elképzelhető borzalmát és iszonyát ez a hadjárat mutatta meg a francia seregnek. Tökéletesen szétverve, elzüllye és agyonsanyargatva, a megmaradt párezer ember már nem törődött a parancsnokokkal. Szerencséjükre az orosz vezérek, még most is tartottak Napoleon katonai fölényétől, nem üldözték őket elszántan, mert különben egyetlen egy francia sem birt volna menekülni. De még így is borzasztó volt a sorsuk. Napoleon leghíresebb katonái, a gárdisták és a gránátosok, lefeküdtek a hóba meghalni. Mikor meglátták a császárt, kenyeret kértek tőle, nem franciául, hanem oroszul, hogy vén gránátosainak szörnyű sorsán meg ne szakadjon a szive. A császár szomorúan rázta a fejét és oroszul felelt: „Niema kleba = nincs kenyér.”

Ha véletlenül egy kis tűz közelébe jutottak, körüllepték, hogy felmelegítsék tagjaikat. Az álom a másik pillanatban aztán elnyomta őket s többé fel sem ébredtek. Rájuk égett a pajta, ahol meghúzódtak, vagy ruhájukba kapott a tűz, mely mellett melegedtek s a rettegett vitézek örök álomba merültek. Sokan a hidegtől és az éhségtől megőrültek. Ezek bolyongva járták a pusztaságokat, amíg valamelyik kozák lándzsája meg nem könyörült rajtuk, vagy a végelgyengülés le nem szedte őket lábaikról. Sokan megsüketültek, elveszítették szemük világát, nyomorékokká váltak s hiába reméltek segítséget. December 5-én az alig pár ezerre leolvadt sereg végre Szmorgonjba ért.

Itt már nem tartottak veszélyesebb támadástól és mert Párizsból rossz hírek érkeztek, Napoleon összegyűjtötte tábornokait és tudatta velük, hogy Párizsba megy, hol időközben egy Malet nevű volt tábornok a fogságból kiszabadulva Napoleon halála hírére keltette és majdnem zendülést idézett elő a nép között. Napoleon helyettesül Murat marsallt jelölte ki, másnap szánra ült és titokban elhajtatott. Másodmagával, 1812. december 18-án érkezett váratlanul Párizsba. Egyenesen a császári palotába ment. Mária Lujza császárné kissé betegeskedett s nem is gyanította, hogy férje megjöhet. Egyszer csak azt veszi észre komornája, hogy két bundába öltözött férfi lép a szobába, kik közül az egyik egyenesen a császárné szobájának tart. A komorna kétségbeesve elsikoltja magát és az ajtó elé áll, hogy megakadályozza a férfit, mikor felismeri Napoleont. A császárné a sikolyra figyelmessé lesz, ijedten kiugrik ágyából s mire az ajtóhoz ér, ott áll Napoleon, aki szenvedélyesen a karjaiba zárja.

Mária Lujza úgy találta, hogy Napoleon egészen jó színben van és a nagy sanyaruságok ellenére „kövérebb,” mint amikor eltávozott. A császárnéval való találkozás után Napoleon első gondolja az volt, hogy alattvalóit egészsége felől megnyugtassa. „A császár soha sem érezte magát jobban” — ezt írta a Moniteur. A hadsereg sorsát ellenben csak sejteni engedte. Azt írta erről a hivatalos lap, hogy december 6-ig a sereg dolga pompásan állott, ekkor azonban a nagy hideg kezdte bántani, mely megtizedelte sorait. Ennél többet még nem vállott be. De hogy nagy lehet a baj, azt a nemzet abból sejtette, hogy azonnal ujoncállítást rendeltek el. Mindez nagyon lehangolta a franciákat, de sem a kormány, sem ellenségei nem mertek még Napoleon ellen fordulni.

Az államtanács megszavazta a követelt ujoncszükségletet, összesen háromszázötvenezer embert. Azonkívül a nemzetőrséget százezer főre emelték és sorezredekké alakították át. A tengerészeket pedig

A francia gárda visszavonulóból az oroszországi hadjárásból.

Napoleon négyszázezer főnyi hadsereggel indult Oroszország ellen. A büszke gárda, amely soha meg nem adta magát, hétezer válogatott katonából állott. Ez a legyőzhetetlennek tartott büszke hadsereg összetört, elverzett az orosz felben, a végtelen orosz halmazokon apró csapatrészekben. A visszavonuló francia hadsereg romjai rettenetes látványt nyújtottak. A meggyőzött, elesigazott katonák inkább rongyos, nyomorék kol-dusokhoz, mint harcosokhoz hasonlítottak. A nagyszerű gárdából is alig maradt néhány fegyverfogható ember. Napoleon vihette vissza a koronát, amelyet Párizsból azért hozott magával, hogy a cár legyőzése után Nyugat császarává koronáztassa magát.

negyvenezer létszámmal tüzérségi szolgálatra rendelték. Ilyenformán Napoleon elérte, hogy volt hadserege, mely ugyan nem a régi többé, de azért mégis hasznavehető. Ellenségei nem találják készületlenül, ha folytatnák a háborút.

Ezalatt Oroszországban hátrahagyott seregében kitört az anarkhia. Murat, aki Napoleon helyettesítésével volt megbízva, nem birt új erőt önteni a katonákba és nemsokára otthagyta a sereget. Az osztrák és porosz seregek már régebben elhagyták Oroszországot és a franciák rendetlen futással a porosz határ felé igyekeztek. Az utóvédet a bátrak legbátrabbika, Ney tábornok hozta a határra.

Már csak néhány száz rongyokba burkolt, fegyvertelen ember volt együtt a nagy hadseregből. Berlinen is keresztülhaladtak s az egykor híres harcosok száználmas látványt nyújtottak. Inkább kolduscsoport-hoz lehetett hasonlítani az elpusztult sereg romjait, mint hadviselő katonasághoz. Egész Európa értesült a „Grande Armée” száználmas pusztulásáról. És örvendett rajta.

Legjobban megfogta Napoleon lelkét a régi francia gárda pusztulása, melyet ő teremtett s amelyhez fogható fegyelmezett és bátor csapat nem volt egész Európában. A hadsereg legbátrabb és legvitézebb embereiből válogatta össze a daliákat, kik arról voltak híresek, hogy nem adják meg magukat soha. Hétezerre ment a számuk, mikor a hadjárat kezdődött s mire véget ért, alig maradt köztük fegyverfogható harcos.

Poroszország a napoleoni idők alatt. — A porosz-orosz hadjárat.

Legsúlyosabban érezte Napoleon hatalmát Poroszország, mely a jeni csata után egyszerre harmadrangú állammá süllyedt. Megszűnt nagyhatalom lenni, területének több mint felét elveszítette, azonkívül a tilsiti béke rávonatkozó pontjai olyan terheket róttak reá, melyek nemcsak megalázóak, hanem elviselhetetlenek is voltak. Négy tartományát francia csapatok tartották megszállva, mindaddig, míg a száznegyven millió frankban megállapított hadisarc nincs lefizetve. Az uralkodó, III. Frigyes Vilmos, jóindulatú fejedelem, aki nincs ugyan rendkívüli tehetségekkel megáldva, de megvannak benne mindazon tulajdonságok, melyek a jó kormányzáshoz szükségesek. Érzéke van a haladás iránt és szívesen meghallgatja az olyan embereket, kik az állam érdekében hasznos eszméket tudnak felvetni. Az ő uralkodása alatt

éli át Poroszország azt az ujjaszületést, mely későbbi hatalmának megalapozója lett.

Amíg felesége, Lujza királyné élt, az ő befolyása erősen érvényesült nemcsak Vilmos egyéniségére, hanem a birodalmi politika irányítására is. Tudvalevő, hogy az 1806-iki porosz háborút Lujza is erő-

III. Frigyes Vilmos porosz király a lipcei csata idején.

Szövetkezett az oroszokkal és népét szabadságharcra szólította föl Napoleon ellen. Fölvívására háromszázezer ember sereglett zászlói alá. A háromnapos lipcei csatában a szövetségesek döntő győzelmet arattak s Poroszország visszanyerte szabadságát.

sen szította. Ez a kiváló asszony valóságos jobbik énje az urának, aki őt „élete csillagának” szokta nevezni, mint aki osztályosa volt uralkodása összes örömének és bánatának. Együtt szenvedték át a jénai csata után bekövetkezett szomorú éveket és velük szenvedett népük is. A sors úgy intézkedett, hogy az ország feltámadását a királyné már ne lássa, mert Lujza 1810-ben meghalt.

Amit a gondviselés felesége halálával Frigyes Vilmos királytól megtagadott, ezért bőségesen kárpótolta azon kiváló férfiak működésével, kik Poroszországot a modern haladás útjára terelték. Legkiválóbbak ezek között *Hardenberg*, *Stein* és *Scharnhorst János*. Az első kettő, mint politikus és államszervező, az utóbbi pedig mint katonai reformátor tette nevét halhatatlanná Poroszország történetében.

Hardenberg Károly a külügyi kérdéseknek Poroszországban legtekintélyesebb ismerője volt. Napoleon gyűlölte. A tiltsi békében végleges elbocsátását követelte a francia császár. Azonban királya visszahívta és megtette *államkancellár* címen miniszterelnökké. Ebben az állásában arra törekedett, hogy a francia forradalom nagy demokratikus vívmányait békés úton meghonosítsa Poroszországban. Ő mondotta ki először, hogy az alkotmányt, mely addig Poroszországban is rendi jellegű volt és csak a kiváltságos osztálynak kedvezett, demokratikus irányban át kell alakítani.

A nagy reform keresztülvitele báró Stein Károly miniszterre várakozott. Puritán becsületesség, törhetetlen hazafiasság és meggyőződésének bátor kimondása jellemezték ezt a kiváló férfiút. Még a királlyal is szembeszállott, mikor meggyőződéséről volt szó. A régi alkotmány helyébe újat léptetett, mely eltörülte a jobbagyságot és céhrendszert, megengedte mindenkinek a földbirtokszerzést és kimondotta az egyenlőség elvét. Az eddigi kiváltságos állások és foglalkozások ezután mindenki számára megnyíltak. Stein rendezte a városok önkormányzatát, az igazságügy reformját és amennyire lehetett, a pénzügyi válságon is könnyített. Másfél évi szakadatlan munka után Napoleon berlini követe révén figyelmessé lett Stein reformmunkájára és felismervén Franciaországra nézve veszedelmes működését, Madridban kelt szükszávú ukázban „azt a bizonyos Stein”-t Németországból száműzte. Steinre egyébiránt azért is haragudott Napoleon, mert egy elfogott levelében azon reményének adott kifejezést, hogy a francia iga nem fog már sokáig Poroszországra nehezedni. Stein eltávozott Ausztriába, majd innen, kiadatásától tartván, Sándor cár udvarába ment.

Utóda *Hardenberg* lett, aki még több óvatossággal, mint Stein, folytatta a reformokat. Életbeléptette a közteherviselést s megszüntette a régi adórendszert. Mindez szép lassan, erőszak és forradalom nélkül ment végbe. A nép és a polgárság felismerte a reformokban az érdekei számára kínáló előnyöket s nemcsak nagy bizalommal telt el a kormány iránt, hanem ugyanolyan mértékben nőtt a gyűlölete a franciák iránt, kiktől csak durvaságot és zsarolást tapasztalt.

A jeni vereség tapasztalásul szolgált arra nézve is, hogy a kivált-ságokon alapuló katonai rendszer tovább fenn nem tartható. Stein reformjai után már most a hadsereg ujjaszervezése volt a legfontosabb feladat és erre *Scharnhorst* vállalkozott, aki maga is paraszt szülők gyermeke volt. Azzal kezdte reformjait, hogy kiküszöbölte az avult kasztszellemet a hadseregből. Az volt az elve, hogy a hadsereg csak akkor lehet jó és kiváló, ha magában foglalja a nemzet színét-javát és ha benne csakis a hadi érdekek érvényesülnek. Innen kezdve nem a származás, hanem a tehetség, szorgalom és a jellem adják meg az emelkedés jogcímét. *Scharnhorst* behozta az általános hadkötelezettséget, szervezte a honvédséget és a népfelkelést, úgyhogy mikor III. Frigyes és Napoleon között a viszály kikerülhetetlennek látszott, az 1813-iki porosz háború küszöbén 95.000 újonc, 10.000 önkéntes vadász és 120.000 nemzetőr felett rendelkezett. Pedig ott volt a tiltsi béke tiltó pontja, mely azt mondotta, hogy Poroszország nem tarthat több katonát, mint 42.000-et. A francia követ és tisztek figyelmét csak nagy nehezen sikerült ebben a dologban kijátszania.

Főbb eseményeiben vázoltuk azt a fejlődési utat, melyet Poroszország a jeni csata után megtett. Belső erejének gyarapodásával párhuzamosan nőtt azonban Napoleon, illetőleg a franciák ellen való gyűlölete is. Napoleon kíméletlen fellépésétől eltekintve, sokat kellett a lakosságnak túrnia a Poroszországban állomásozó francia kato-

Porosz gránátos.

Az ujjaszervezett porosz hadsereg kitünő katonája.

nák erőszakosságától. Ezek a harcban jól megállották a helyüket, de az életben, különösen idegenekkel szemben a legdurvábbak voltak.

Napoleon nevelte ilyeneknek őket. S ha a közemberek loptak, zsaroltak és raboltak, csak ugyanazt tették, amit egyik-másik tábornokuk, akik külföldi bolygásaik közben sokat összeharácsoltak. A németek között óriási elkeseredést szültek ezek a visszaélések. Hónapról-hónapra kívánatosabbnak jelentkezett előttük a francia erőszaktól való megszabadulás. Önérzetüket bántotta a sok megalázás s ebből származott az a nemzeti felbuzdulás, mely végül lángra lobbantotta a nemzeti öntudatot és legszebb megnyilatkozásaira ragadta. Németország legkiválóbb írói is ott állanak a mozgalom élén, hogy tolmácsolják a vágyakat, melyek ezrek keblét hevítik. Az iskolák és egyetemek ebben a szellemben működtek és a legnagyobb írók és a tudományos tekintélyek hirdetik a nemzeti gondolat igazságát.

Növelte az elkeseredést a Napoleontól Poroszországra tukmált 1812. februári szerződés, mely Poroszországot háború esetén tetemes hadisegély megadására kötelezte. Orosz háborúban 20.000 embert és 60 ágyút voltak kénytelenek Napoleon táborába küldeni. A franciák pedig — béke idején is — szabadon vonulhatnak keresztül-kasul Poroszországon. És Napoleon mégis azt mondotta: „Csak ne hagytam volna 1807-ben ennek az embernek (III. Frigyes Vilmosnak) annyi hatalmat!”

Nagyjában ilyen a hangulat Poroszországban, mikor az Oroszországból kivert francia had, lerongyolva és elvadulva megérkezik a német állomásokra. Ekkor ismét megújultak mindazon durvaságok és kegyetlenkedések, miket a franciák idegen területeken, különösen beszállások alkalmával tanusítottak.

A német nemzet minden rétege gyűlölettel volt eltelve a franciák iránt. A király és a kormány sem titkolták már ellenszenvüket, de még nem mertek zászlót bontani. Jellemző erre az az utasítás, melyet a király az orosz hadjáratkor a Napoleon támogatására küldött porosz hadtest parancsnokának adott. Azt hagyta meg neki, hogy iparkodjék minél kevesebb kárt tenni az ellenségben. A hadtest vezére, York tábornok aztán annyira ment az oroszok iránt való jóindulatában, hogy mikor a francia hadsereg Oroszországból visszatérőben volt, a határszéli Tauroggenben 1812. december 30-án saját felelősségére szerződést kötött Diebics orosz tábornokkal.

A porosz-orosz szövetkezés első csirája ez a szerződés, melyet York felhatalmazás nélkül, de jóváhagyás reményében kötött. E szerződés értelmében a porosz hadtest állomásai semlegeseknek tekintetnek,

az oroszok viszont arra kötelezik magukat, hogy e háborúban nem harcolnak többé a poroszok ellen.

Frigyes Vilmos majdnem elájult, midőn York merész lépéséről értesült. Azonnal elbocsátotta, mert attól tartott, hogy a franciák ellenkező esetben letartóztatják őt és az udvarát. De most már nem lehetett visszafajtani a lelkesedést, különben, mint azt báró Stein megjósolta, forradalom támadt volna. A nép minden osztálya magától megmozdult. Fegyvert fogott rang és korkülönbség nélkül az egész ország. Gyermekek megtakarított filléreiket hozták el a haza oltárára, menyasszonyok jegygyűrűiket, a leányok hajukat adták oda. Páratlan lelkesedéssel, be sem várva a parancsszót, siettek a tartalékosok gyűhelyeikre. Frigyes Vilmos még egy pár napig tétovázott, míg Sándor cárral rendbe nem hozta a szövetség pontjait. Végre — Stein közvetítésével

— megszületett a *kalischi egység*, melyben Oroszország és Poroszország véd és dacsövetségre léptek Európának a francia iga alól való felszabadítására és másodsorban Poroszország 1805. évi területének visszaállítására. Ausztriát és Angliát pedig csatlakozásra hívták fel.

Frigyes Vilmos azonkívül az általános lelkesedés hatása alatt Boroszlóból kiáltványt adott ki, melyben a porosz népet a haza megmentésére hívta fel s evégből áldozatokat kért tőle. Katonai erények

Fichte János, mint porosz nemzetőr.

A költészet és a tudomány emberei voltak az elsők, akik a megalázott németeket fel akarták szabadítani Napoleon iga alól. A 47 éves Fichte, a híres német filozófus, berlini egyetemi tanár szintén kivette a részét a lelkesedés fölkeltésében s ő maga is beállt nemzetőrnek.

kitüntetésére pedig a vaskereszt érdemrendet alapította. E felhívásra nemcsak a porosz nép, hanem a német nemzet nagyobb része úgy tett, mint a magyar 1848-ban, mikor elhangzott a szíveket megre-megtető kiáltás: „Veszélyben a haza!” A rajnai szövetség fejedelmei ugyan még ezidőszert nem merték Napoleont elhagyni, de népeiket már csak nehezen bírták visszatartani attól, hogy fegyvert ne ragadjanak Napoleon ellen.

A háború immár kitörőben volt. Frigyes Vilmos felszólította Napoleont Danzig városának és az Odera mellett húzódó porosz váraknak visszaadására. Napoleon azzal válaszolt, hogy nem teljesítheti a kérést. Erre megtörtént a porosz király részéről 1813 március 17-én a hadüzenet és azután a cár és Frigyes Vilmos Boroszlóban személyesen találkoztak. A két fejedelem megilletődéssel szorított kezet egymással. A porosz király úgy el volt érzékenyülve, hogy nem tudta visszatartani könnyeit és zokogni kezdett.

„Bátorság — vigasztalta a cár — ezek az utolsó könnyek, melyeket Napoleon az ön szeméből kisajtol.”

A porosz és orosz szövetségen kívül belépett a koalícióba Bernadotte, Napoleonnak rokona, most már svéd trónörökös, kinek a szövetségesek Norvégiát helyezték kilátásba. Ausztria ellenben még nem határozott. Metternich egyelőre a békeközvetítő szerepére vállalkozott, de szabad kezét egyik fél javára sem akarta lekötni. Dánia ingadozott. Legtöbbet aggódott trónjáért a szász király. Napoleon bukása esetén az ő koronáját is veszedelem fenyegette, tehát még nem mert Napoleonnak hátat fordítani.

Az orosz hadjárat szerencsétlen vége ezt az újabb háborút eredményezte Napoleonnak. Ámde azért ő sem maradt tétlenül. A törvényhozó testületet nemcsak hogy fel nem oszlatta, amint ezt tervezte, hanem egybehívta, sőt személyesen nyitotta meg, hogy a szükséges új adókat és újoncokat megszavaztassa. Megnyitó beszédében pár odavetett szóval érintette a nagy hadseregnek „a korai hideg beállta” következtében való pusztulását. Hódításairól nem szándékozik lemondani — így folytatta — és azután rózsás színekben festette le a jövő képét. A törvényhozó testület hitt benne és a szenátus megszavazta a kért újoncokat s nyomban megkezdődtek a sorozások. A szenátus rendelete 350.000-re menő hadsereg felállításáról szólt. Azonkívül a nemzetőrség, számszerint 100.000 ember, sorhadi szolgálatra alakított át, 40.000 tengerészt pedig áttettek a tüzérséghez. Csakhogy a csatákban meg-edzett régi hadsereg helyett, melynek emberei kifejlett és fegyverfor-

Magyar gránátos és orosz gárdista a napoleoni háborúk idején.

galásban járatos katonák voltak, csupa új, fiatal legényke került a táborba, akiket a kényszer hajtott a harctérre.

A francia seregszervezés gyorsan haladt előre. Napoleon arról is gondoskodott, hogy az utolsó, szerencsétlen hadjárat ne ártson hadvezéri tekintélyének. A hivatalos lapban oly cikket tett közzé, melyekben az időjárás szeszélyével indokolta az oroszországi szerencsétlenséget.

Még a spanyol csatatérről érkező balhírek sem csüggesztik harci kedvét és önbizalmát, jóllehet a franciák a Pireneusi-félszigetről 1813 elején úgyszólván teljesen kiszorultak. Wellington Vittoriánál legyőzte a franciákat. Napoleon most Soult marsallt küldi Jourdan helyébe, de Wellington elől ő is kénytelen meghátrálni. Napoleon minderről alig vesz tudomást. Őt most csak a német háború kimenetele érdekli.

A régi gárda helyett új gárdát szervez. Az elpusztult tüzérségi felszerelések és szállítókoscsik pótlására 300 millió frankon újakat szerez. S nehogy e nagy kiadásokkal kedvetlenül tegye a népet, megígéri, hogy a költségeket nem adó útján fogja behajtani. Ott a császári kincstár, ez szolgál az új felszerelések fedezésére.

Mikor megkapta a porosz király hadüzenetét, csöppet sem jött zavarba :

„Jobb egy nyílt ellenség, mint az egy titkos porosz-orosz szövetség” — mondotta.

Miután feleségétől és gyermekétől elbúcsúzott, megindította új hadait a rajnai szövetség területére, ahol már úgyszólván sok ezer katona állott. Jól tudta, hogy a szövetségesei még csak gyülekeznek és így hát nyomban elrendelte a támadást. Minél előbb vágja ketté a katona éles kardja a diplomáciai alkudozások és intrikák finom hálóját, annál jobb. El volt határozva hadvezéri lángeszét mérlegbe vetni. „Ugy fogom viselni ezt a háborút, mintha még nem lennék császár, hanem csak Bonaparte tábornok” — mondta.

A lützeni és bautzeni esata.

(1813.).

A felvonulás gyorsan történt. Napoleon április 20-án már Erfurtnál állott a francia haddal. Seregének létszáma csak 200.000 volt és ezek között csak 10.000 lovas. De az volt a szerencséje, hogy a szövetségeseiknek egyelőre még ennyi emberük sem volt, 20.000 lovassal azonban rendelkeztek. A régi gárda maradványait Mortier, az újat Bessières,

a négy hadtestet Ney, Bertrand, Macdonald és Oudinot vezették. Soult és Duroc Napoleon közelében tartózkodtak, aki az egész sereg felett rendelkezett. Nagyobb összeütközés nem történt, míg a franciák *Lützen* meg nem közelítették. Napoleon az ágyúdörgésből helyesen azt következteti, hogy a szövetségesek Ney hadtestét menet közben oldalról hirtelen megtámadták. Nyomban Ney segélyére siet és elhatározza, hogy a többi hadtestet is megállítja menetükben és Lützen felé, Ney segélyére indítja.

A franciák olyan hevesen támadtak, hogy a szövetségesek este Lützenből kiszorultak. Pedig a harc sokáig kétes kimenetelűnek mutatkozott, de Napoleon intézkedései a franciák javára döntötték el. A poroszok Meissenre, az oroszok Drezdán át Luzáciába hátráltak. Hadi történetírók azon a véleményen vannak, hogy habár győzött Napoleon, a sikert nem zsákmányolta ki kellőképpen. De a lützeni csata 20.000 emberébe került, sem ágyút, sem hadifegyvereket nem zsákmányolt és nem rendelkezett kellő számú lovassággal az ellenség üldözésére.

A lützeni ütközet után Napoleon egyenesen Drezdába sietett s miután hű szövetségeseit, a szász királyt nagy diadal között visszavezette palotájába, átkelt az Elbán, hogy hadműveletét Luzácia földjén folytassa. A szövetségesek ezalatt a felső Spree mentén *Bautzen*-nél sáncolták el magukat. Napoleon két napig tartó csatában győzelmet aratott ugyan itt is, de nagy áldozatok árán.

A diadal a franciákat illette, de a veszteség mind a két részen egyforma volt. Húszezer a franciák és húszezer a szövetségesek részéről. Sok köszönet nem volt a győzelemben, mert a szövetségesek szép rendben Sziléziába vonultak és sem ágyúkat, sem társzekereket, sem fegyvereket nem hagytak hátra, úgyhogy a franciák sikere inkább amolyan erkölcsi jellegű volt. Ebben a csatában esett el Duroc tábornok, Napoleon főudvarmestere és bizalmas barátja. Éppen a béke szükségét fejtegette, mikor egy ágyúgolyó megsebesítette. Durocnak több befolyása volt Napoleonra, mint bárkinek. Anélkül, hogy bármikor ellenszegült volna, mérsékelni tudta Napoleon haragját és indulatos kitéréseit.

Soha még ily mértékben nem vett erőt Napoleonon az elérzékenyülés, mint Duroc halálakor. A gárda katonáitól körülvéve gyászolta a veszteséget. Könnyeket hullatva borult a haldokló Duroc fölé s egészen megtörve mondott utolsó istenhozzádot neki. Családjáról egyik rendeletben gondoskodott. A lelkésznek pedig, kinek a házában Duroc meghalt, Napoleon kétszáz aranyat adott, hogy emlékkövet tétessen a sírjára. Ennek a feliratát is ő készítette. De most nem volt idő a szomor-

kodásra. Tenni kellett valamit a küzdelem folytatására, avagy a béke előkészítésére.

Napoleon ismét túlbecsülte a győzelem értékét s követeket küldött a szövetségesekhez a béke tárgyalására. Természetesen olyan békére gondolt, melynek feltételeit ő szabja meg. Nem is gondolt arra, hogy a szövetségesek már felismerték gyöngeségét s mindent el fognak követni letérésére. A szövetségesek ennek ellenére mégis fegyverszünetet kötöttek, mert Barklay orosz fővezér, Wittgenstein utóda, seregét Lengyelországba akarta visszavezetni újjászervezés végett.

Napoleon erről nem tudott és aláírta a fegyverszünetet, amit utóbb élete legnagyobb hibájának mondott. A fegyverszünet hat hétre szólt és ezen idő alatt békekongresszusnak kellett Prágában összeülnie.

Metternich és Napoleon. — A prágai kongresszus.

A két hadakozó fél körülbelül egyenlő erejű. A győzelem attól függött, hogy az eddig semleges Ferenc császár melyik fél pártjára áll.

Napoleon már nem bízik olyan fanatizmussal magában, mint egykor. Ez okozza, hogy sokat érdeklődik apósa, Ferenc császár iránt s nagyon szeretné, ha vele bizalmasabb viszonyba kerülne. *Mária Lujza* ebben az időben sűrűn levelezik apjával. S ami legfurcsább, ezek a levelek tele vannak azzal, hogy Napoleon mennyire szereti Ferenc császárt, milyen jól vélekedik róla s mennyire óhajtáná viszontlátni. „Egy nap sem múlik el — írja *Mária Lujza* — melyen ne ismételné nekem, hogy mennyire szereti és becsüli önt.” Aztán megírja, hogy Napoleont imádják Franciaországban. Népszerűsége olyan nagy, aminő még sohasem volt, a franciák minden áldozatra készek érte és így tovább.

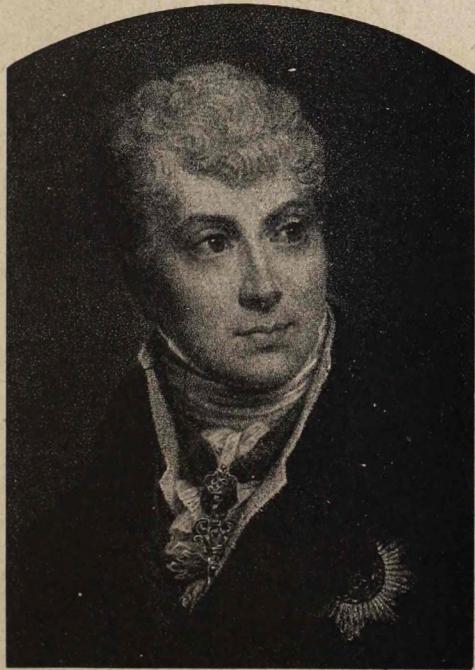
Ezeket a leveleket olvassa aztán Bécsben egy ravasz elméjű diplomata, *Metternich Kelemen* is, aki legbizalmasabb tanácsadója Ferenc császárnak. Nagy zavarban lehet Napoleon, gondolja Metternich, hogy ilyen eszközökhöz folyamodik. Napoleon azonban még tovább megy. Mindenáron meg akarja mutatni Ferenc császárnak, hogy milyen nagy bizalommal viseltetik iránta és mennyire tiszteli a Habsburgokat. Mikor Saint-Clouból a hadsereg távozott, távolléte alatt feleségével helyettesítette magát. Kinevezi *Mária Lujzát* teljhatalommal Franciaország régensnőjévé abban a reményben, hogy ezzel kedveskedik Ferenc császárnak. Napoleon és a bécsi udvar között bizonyos tárgyalások folynak most arról, hogy miként lehetne némely ellentéteket elsimítani.

A bécsi udvar megbízottja, Bubna gróf tárgyal is eziránt Napoleonnal, de egyelőre semmi remény sincs arra, hogy az atyafiság jussán Ferenc császár szolgálatokat volna hajlandó tenni Napoleonnak. Napoleon természetesen azt szeretné elérni, hogy Ferenc császár továbbra is semleges maradjon. Csakhogy ennek is magas ára van. Bubna gróf útján Ferenc császár tudatja Napoleonnal a feltételeket. Az a kívánsága, hogy a varsói hercegséget szüntessék meg, ezzel kapcsolatban Poroszország kapja vissza régi területét, a rajnai szövetség is bontassék fel. E föltételeket azután valamivel utóbb eggyel még megtoldották, hogy Ausztria kapja vissza Illiriát és Dalmáciát.

A tárgyalások azonban eredmény nélkül végződnek. Napoleon ugyan azt írta Ferenc császárnak: „Jobban óhajtom a békét, mint bárki, de neveltséges nem akarok lenni, legkevésbé Anglia szemében. Inkább meghalok hű franciáim élén.”

Ausztria feltételeiről hallani sem akart. A maga részéről Sziléziát átengedte volna a császárnak, ha ez vele kezét fog. Csakhogy Szilézia nem kell Ferencnek. Az osztrák császár magatartását dinasztíája érdekei határozták meg. A jövőre gondol, nem az alkalmi előnyökre, amik Napoleon révén érhetnék, ha Napoleonban egyáltalában bízni lehetne.

A lützeni és bautzeni csaták után a tárgyalások ismét megkezdődnek. Napoleon kívánságára Bubna gróf helyett most *Metternich* jelenik meg Drezdában, ahol június 26-án ment végbe a nevezetes találkozás.

Metternich Kelemen osztrák államkancellár

Ravasz diplomata, Ferenc császár legbizalmasabb tanácsadója volt. Ő hozta létre a négy uralkodó koalícióját, amely aztán Napoleont megbuktatta. A bécsi kongresszuson létrehozta a szent szövetséget s 1848-ig ő csinálta a történelmet az önkényuralom legszélsebb eszközeivel.

A drezdai Marconi-palotában fogadta Napoleon Metternichet. Nyugodtnak akarta magát mutatni, azért kezdetben kimérten társalgott. Ferenc császárról kérdezősködött, az udvari életről és ujságokról. De hamar megunt a színlelést s percről-percre veszítette nyugalma. Metternich azonban engedte beszélni, még akkor is, mikor Napoleon szenvedélyesen kiabálni kezdett. Valódi diplomatának mutatkozott, aki fölébe került Napoleonnak s mivel nem mondott többet, mint amennyit éppen elegendőnek tartott, az egész beszélgetés alatt megőrizte fölényét. Napoleon ellenben elvetette a szokásos formaságokat, sőt még az óvatosságról is megfeledkezett. Egyenesen Ferenc császár szándékairól beszélt és a háborúról, melyet Ausztria a szövetségeseikkel akar ellene indítani. Indulatos szavakra fakadt s annyira elragadta dühe, hogy arról a diszkrécióról is megfeledkezett, melyet az olyan kérdés kíván, mint a Mária Lujzával kötött házassága.

„Nemde nagy bolondságot követtem el, mikor egy ausztriai főhercegnőt vettem nőül?” — mondta a beszélgetés során.

Metternich erre azt válaszolta:

„Ha felséged nézetemre kíváncsi, egész őszintén bevallhatom, hogy Napoleon, a hódító, most akar egy ilyent elkövetni.”

Napoleon azonban csak tovább fonta ezt a témát és azt mondta, hogy sajnálja, hogy másodszer nősült, mire Metternich hallgatott.

Majd Napoleon kíváncsian, részben indulatosan kérdezte:

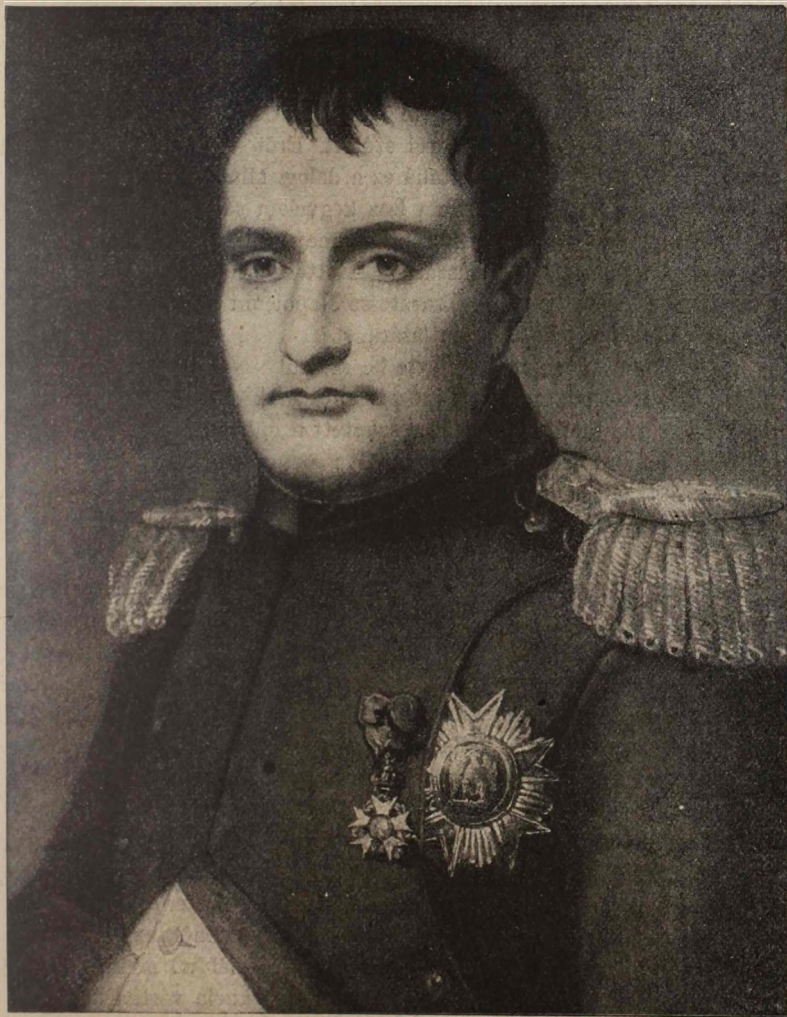
„Tehát Ferenc császár meg akarja leányát fosztani a tróntól?”

„Felség! — válaszolt Metternich. — Uram, a császár, csak kötelességét ismeri és ezt teljesíteni is fogja. Bármilyen legyen leányának sorsa, a császár mindenekelőtt uralkodó és népeinek érdekei mindig elsősorban fognak dönteni elhatározásában.”

Napoleon indulatosan folytatta: „Őn mitsem mond nekem, ami új volna előttem. Ön csak meggyőződése mellett tanuskodik, hogy rosszul számítottam és javíthatatlan hibát követtem el. Mikor egy ausztriai főhercegnőt vettem nőül, az újat a régivel kívántam összehasonlítani, a régi elítéleteket a század uralkodó eszméivel. De tévedtem s ma egész súlyát érzem tévedésemnek. Meglehet, hogy ez trónomba kerül, *de romjai alá fogom temetni az egész világot.*”

Napoleon ismét többet mondott, mint amennyit szabad lett volna. Metternich e kifakadásra is hideg diplomata módjára hallgatott. Elveszett embernek tartotta a császárt, éppen csak a lelkében urrá lett szenvedélyekbe akart bepillantani.

A házasságról áttértek aztán a politikai kérdések vitatására. Volt

Napoleon 43 éves korában.

A végzetes oroszországi hadjárat után, midőn már szerencsecsillaga hanyatlóban volt.

idő elég, hiszen kilenc órán keresztül tartott Napoleon és Metternich között ez a nevezetes beszélgetés. Szóba került a Napoleon elleni nagy koalíció ügye. Ennél a pontnál teljesen elveszítette Napoleon a maga fölött való uralmat. Kiabálva beszélt és lábával erősen dobogott, mi-

közben utalt Ferenc császár hálátlanságára, kit három ízben helyezett vissza trónjára abban a reményben, hogy békességben élhet vele.

„Tudtam, hogy bolondot teszek — mondta végül — de megtettem. Most, amikor késő, őszintén bánom ezt a lépésemet.”

Ezután az európai koalícióról szólott. Erőt vett rajta régi gőgje s úgy színlelte, mintha nem bántaná ez a dolog. Minél több, annál jobb. De jaj nekik, ha győzni fog. Nem lesz kegyelem senki számára többé. Fenhéjazva mondotta, hogy októberben majd Bécsben — miután elfoglalta — találkozót ad a császárnak. Metternich alkalmasnak találta ezt a pillanatot arra, hogy figyelmeztesse Napoleont a szerencse forgandóságára és hadseregének hanyatlására.

„Én láttam katonáit — fejezte be szavait — azok mind gyermekek. Mit fog felséged tenni, ha ezek is elfogynak?”

Ez a szúrás talált. Napoleon reszketett a dühtől. Arcát sápadtság, majd vad düh öntötte el és úgy kiabált:

„Uram! Ön nem katona. Én fegyverek között nőttem fel s egy olyan férfiú, mint én, az nem érzékeny kedélyű. *Az ördög törődik akár egy millió ember életével is!*”

Állítólag ekkor történt, hogy közismert háromszögű kalapját a terem sarkába vágta, hogy szavainak ezzel is nagyobb nyomatékot adjon. Ámde az, aminek rendes körülmények között be kellett következnie, most nem következett be. Metternich nem nyúlt a kalap után, ezzel is azt mutatván, hogy nem tartja őt már olyan hatalmasnak, kinek fenyegetéseitől félnie kellene. S hogy még jobban zavarba hozza Napoleont, a legnagyobb nyugalommal azt felelte előbbi kifakadására:

„Miért mondja ezt Felséged nekem és négy fal között? Nyissuk fel inkább az ajtókat és ablakokat, hadd hallja meg szavait egész Európa. Az üggy, melyet én képviselek, bizonyára nem fog veszteni általa.”

Napoleon érezte, hogy többet mondott a kelleténél, azért magyarázni iparkodott szavait. Kiemelte, hogy ő a franciákkal mindig kíméletesen bánt és még hadjárataiban is kímélte a francia vért. Elismerte, hogy az orosz hadjáratban közel háromezrezer embert vesztett, de azt is hozzátette, hogy azok között alig volt harmincezer francia. Ez persze tévedés, mert az orosz hadjáratban a franciákból sokkal többen veszték el.

A párbeszéd ilyen hangon folyt kilenc órán át. Metternich előterjesztette Ferenc császár ajánlatait. Napoleon azonban elfogadhatatlannak találta őket. Végül Metternich figyelmeztette, hogy Ausztria

semmi akadályt nem gördít a béke elé, egyedül Napoleonon múlik a háború vagy a béke között való választás.

„Felségedtől függ a világnak megadni a békét” — mondotta Metternich.

Erre Napoleon így felelt:

„Én is kész vagyok a békére. *De inkább tönkremegyek, semhogy megalázzam magamat.*”

Majd ezt az érdekes vallomást tette: „Hogy kívánhatják tőlem azt, hogy megalázzam magamat? A ti trón árnyékában született fejedelmitek akár húszszor szenvedhetnek csatatéren veszteséget és azért mégis nyugodtan visszatérhetnek székhelyükre. De én a szerencse fia vagyok, uralkodásom véget érne azon a napon, amidőn nem volna annyi hatalmam, hogy parancsolhassak.”

Ferenc császár feltételeinek elfogadását megalázónak tartotta Napoleon. Félt attól, hogy gyöngesége kimutatásával összes ellenségei kárörömmel fognak rátekinteni s elveszíti előttük tekintélyét is. De félt attól is, hogy mihelyt enged vagy engedékenynek mutatja magát, rögtön rá-törnek, hogy minden hódításából kiforgassák. Érdekes, amit erre nézve minisztereinek mondott, kik szintén a békét ajánlották.

„Ha Németországról lemondok — kezdte — akkor Ausztria annál megátalkodottabban fog harcolni, míg Olaszországot vissza nem nyeri. Ha pedig Olaszországot hagyom Ausztriának, birtokának biztosítása végett Németországból fog engem kiűzni. Így egyik engedmény több engedménynek követelését és kicsikarását vonná maga után. *Mihelyt elveszik az első követ az épület alól, mulhatatlanul összeroskad az egész.* Lépésről-lépésre kényszerítve, utóbb a Tuileriákba üznének, míg a nép baleseteiért engem vádolva száműzne, ámbár maga is zsákmánya lenne a külföldnek.”

Majdnem így is következett be nemsokára Napoleon jóslata. Állítólag egy ízben már alá akarta volna írni a békeokmányt, de hirtelen meggondolta magát és nem engedett:

„Amit Ausztria követel — szólt — méltó arra, hogy előbb fegyverrel vitassam meg.”

A békealkudozások mindamellet nem maradtak meddők. Az lett az eredményük, hogy a fegyverszünetet meghosszabbították, a béke megvitására egy Prágában összehívandó kongresszusban állapodtak meg és hogy Napoleon Ferenc császár közvetítését elfogadta.

Metternich biztosra vette, hogy ez a kongresszus semmi eredményre nem fog vezetni és jól sejtette, hogy Napoleonnak nagy kára

lesz belőle. Napoleon azonban másként ítélte meg a helyzetet. Még mindig azt hitte, hogy Ferenc császárnak nem lesz bátorsága kikezdeni vele, azért nem is tulajdonított különösebb jelentőséget Metternich herceggel folytatott beszélgetésének.

Már egészen beesteledett, mikor a tanácskozás véget ért. Napoleon visszanyerte kedvét és nyugalma és a búcsúzás pillanatában a távozni készülő Metternichnek kedélyesen mondta :

„Tudja-e, hogy mi fog történni ? Önök nem fognak velem háborút kezdeni.”

Kérdésére megkapta aztán az igazi feleletet Metternichtől, akinek semmi oka nem volt többé a tartózkodásra.

„Felség! — felelt Metternich. — Ön el van veszve! Mikor idejöttem, még csak a sejtelmet hoztam magammal, ámde most, hogy távozom, a biztos meggyőződést viszem magammal.”

Majdnem ugyanazt mondta a künn várakozó katonai és politikai személyiségeknek is. Ismételte abbeli meggyőződését, hogy Napoleon szerencséjében már nem bizik. Neufchatel hercegének ama kérdésére pedig, hogy meg van-e elégedve a császárral, a diplomata biztos és nyugodt fölényével azt mondotta :

„Teljességgel meg vagyok elégedve, mert világos betekintést engedett lelkébe. Én a császárt elveszett embernek tekintem.”

Három hónap aztán elegendő volt, hogy bebizonyosodjék Metternich jóslatának igazsága.

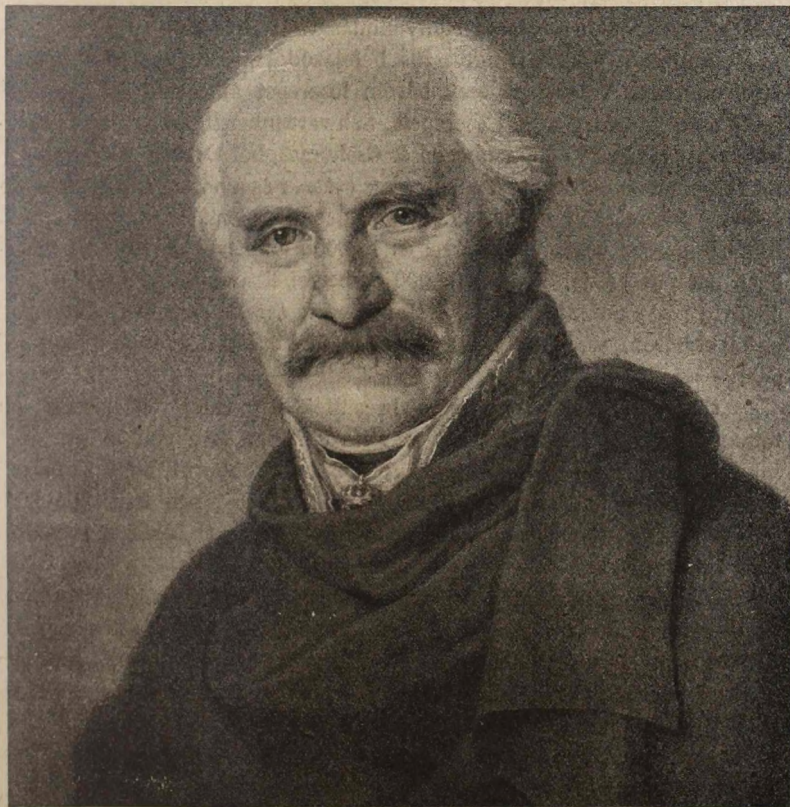
A nagy koalíció megkezdí a hareot. — Csaták Katzbaeh és Drezda mellett.

(1813.)

A prágai kongresszus tanácskozásai eredmény nélkül végződtek. A szövetségesek pedig elérték a céljukat, megnyerték Ferenc császár segítségét, egyebet pedig amúgy sem akartak. Napoleon szintén elérte, amit makacsságával úgyszólván kikényszerített: a háborút. Ferenc császár ultimátum gyanánt közölte vele követeléseit. Napoleon visszatúsította azokat. Káromkodott, szidta az osztrákokat és a Habsburgokat, de arra nem volt kapható, hogy engedjen, vagy hogy az ő szavaival beszéljünk — megalázza magát. Ezzel aztán létrejött a nagy koalíció. Beletartoznak a szövetségbe a poroszokon és oroszokon kívül Ausztria, Svédország és több apró német fejedelemség.

A vezérek között jelen van a rajnai hadsereg egykori főnöke, Moreau, kit vezéri képessége sokan egyenrangúnak tartottak Napo-

leonnal. Moreau részt vett abban a merényletben, melyet a királypártiak Napoleon ellen terveztek, mikor még konzul volt. Napoleon nem végeztette ki, megelégedett azzal, hogy Amerikába száműzte. A szövetségesek azonban nem feledkeztek meg róla. S most, hogy a végső leszámolást akarják megcsinálni, első sorban reá gondoltak, mint aki ismeri Napoleon taktikáját és jártas mindama fogásokban, melyeket Napoleon az ellenséggel szemben alkalmazni szokott. Rajta kívül ott van még *Bernadotte*. Ő is a francia hadseregben szolgált s a napoleoni

Blücher herceg, a híres német hadvezér.

Közneemesi családból származott. Tizenöt éves korában megszökött hazulról és egy svéd huszárezredbe lépett. Aztán a porosz hadsereg tisztje lett s itt gyorsan emelkedett. Résztvett a Napoleon ellen vívott háborúkban s Ratkaunál hétézer emberével fogságba is esett. A tiltsi béke után Pomeránia kormányzója, majd lovassági tábornok lett. Győzelmei jutalmul wahistadti hercege, majd a Napoleon ellen harcoló egész porosz sereg fővezérévé nevezték ki. Több vereséget is szenvedett ugyan, de a waterlooi csatáért idején érkezett meg friss csapataival s az angolok által már elveszítettnek vélt döntő ütközetet győzelmesen fejezte be.

hadjáratok alatt alapította meg szerencsáját. Moreau, Bernadotte és az osztrák vezérkar főnöke, *Radetzky*, azt a tervet eszelik ki, hogy legcélszerűbb volna Napoleonnal meg nem ütközni, ehelyett ama csapat-testeket kell megtámadni, melyeket nem ő, hanem tábornokai vezényelnek. Ez a terv mutatja legjobban, hogy a 400.000 embert meghaladó szövetséges sereg még túlereje tudatában is mennyire respektálja Napoleon katonai lángelméjét.

Együttal elrendelte a fővezetőség, hogy az a sereg, amelyre Napoleon ráveti magát, vonuljon önként vissza és térjen ki. Míg a másik két főszereg nyugodtan folytassa előnyomulását.

Miután a prágai kongresszus befejeződött, a fegyverszünetnek is vége szakadt. A szövetségesek három főszereget állítottak fel. Az első, mely cseh hadsereg néven szerepelt, Schwarzenberg herceg parancsnoksága alatt állott 230.000 emberrel és Csehországból Drezda felé nyomult. Ez alkotta a balszárnyat. A cár, Ferenc császár és a porosz király Schwarzenberg kíséretében maradtak. A középben a sziléziai hadsereg haladt, Blücher porosz vezér vezetésével és 100.000 emberrel az Elba és Katzbach partjain. A jobbszárny 80.000 emberrel Brandenburg földjén Bernadotte alatt haladt dél felé. Ezt nevezték északi seregnek. Célpontul mind a három seregnek a Drezda—Lipce közötti terepvonal volt kijelölve.

Összesen 440.000 katonára becsülték a franciák létszámát. Ez tetemes javulást jelent és most már lovasságban sem volt hiány.

A szövetségesek abban a hitben kezdték a háborút, hogy Napoleon Schwarzenberg hadtestén keresztül Csehország és innen Bécs elfoglalására fog próbát tenni. Erre ő azonban nem gondolt. Ő Berlin elfoglalását kísérlette meg.

Napoleon csakhamar Blücher hadtestére veti magát, aki a megállapított haditerv szerint lassan visszavonul, mialatt a szövetségesek két szárnya előrenyomul. Napoleon örül a könnyen szerzett sikernek és egyre követi Blüchert, aki egészen a *Katzbach*-folyó mögé vonul vissza. Ebben a pillanatban Napoleont visszahívják, mert időközben a nagy cseh hadsereg Schwarzenberg herceggel Csehországból Szászországba nyomult és Lipszének tartott. Mivel értesült, hogy Drezdát csekély francia sereg tartja megszállva, Schwarzenberg elhatározta, hogy a várost megtámadja, de ezt a tervet késedelemmel és nem egyöntetűen hajtja végre. Ez a támadás azonban olyan lanyhán folyt, hogy a franciák fel tudták tartani a szövetségeseket. Ezen idő alatt Napoleon gyors menetekben Drezda alá ért, bámulatos merészséggel Schwarzenberg

hátába, az Elba balpartjára kelt át és így az ellenséget két tűz közé szorította.

Schwarzenberg reménytelennek látta a küzdelmet és elrendelte az általános visszavonulást Csehországba.

Ezen ütközet alatt történt, hogy Napoleon némi távolságra, az ellenséges oldalon egy csoportot vett észre, mely úgy látszott, mintha őt figyelné. Abban a feltevésben, hogy ellenséges generálisok vannak a csoportban, meg akarván őket zavarni, egyik tüzérének parancsot adott néhány bomba odavetésére. Az ellenséges oldalon erre mozgolódás keletkezett, miből Napoleon azt következtette, hogy valami nagy ember, talán Schwarzenberg herceg esett el. Nemsokára aztán megtudta, hogy az a tábornok, akiben ő a szövetséges hadak fővezérét gyanította, Sándor orosz cár volt, oldalán pedig a rajnai hadsereg egykori vezére lovgolt, Moreau tábornok. Moreau éppen beszélgetésbe mélyedt Sándor cárral, kinek a franciák mozdulatait fejtegette, mikor egy ágyúgolyó lecsapott előtte és kioltotta az életét.

Hátra volt még az ellenség üldözése. Napoleon gyöngesége a harc ezen legutolsó stádiumában nyilvánult legjobban. Ha seregei erőlyesen üldözik a szövetségeseket s a győzelemhez mért sikert aratnak fölöttük, lehetett volna a békéről is beszélni. Napoleon azonban személyesen nem vehetett részt az üldözésben, mert éppen ekkor rendkívül heves gyomorgörcsök lepték meg, úgyhogy kénytelen volt alvezéreire bízni ezt a feladatot. Ekkor derült ki, hogy Napoleon nélkül a francia vezérek nem sokat érnek.

A drezdai csatát tehát megnyerte, azonban ez utolsó győzelme volt Napoleonnak, amelyet német földön kivívott és miként a lützeni

Magyar gyalogos a napoleoni hádjáratok idejében.

és bautzeni ütközetek, ez sem jelentett számára többet pusztá győzelemnél, mely a nagy áldozatok ellenére sem hozta meg az igazi sikert. Nagyban lelohasztotta a diadal fölött való örömét az a hír, melyet Napoleon még a csatatéren kapott. Oudinot marsall, aki Berlin ellen indult, csatát veszített Grossbeernél. Blücher pedig, aki megállapodás szerint egészen a *Katzbach* mögé vonult vissza Napoleon elől, aki aztán Schwarzenberg miatt Drezdába tért vissza, váratlanul átkelt a *Katzbach* jobb partjára, meglepte, megverte Macdonald hátrahagyott hadtestét. Azonfelül sok foglyot ejtett. E diadal fejében Blücher a wahlstadti hercegi címet kapta.

Igy Napoleon alvezéreit üldözte balsors. Ő maga, részben rosszul-léte, részben a Grossberen és a *Katzbach* felől előnyomuló szövetségesekre való tekintetből Drezdában maradt, a központban és Schwarzenberg üldözését alvezéreire bízta. Ezek, az Érchegység szorosain keresztül, nyomába is léptek az osztrák fővezérnek, de az egyik francia vezér, *Vandamme*, kelepcébe került és Teplitz fürdő közelében, Kulmnál seregestül fogságba esett. E váratlan sikeren felbuzdulva, Schwarzenberg összeszedte hátráló hadait és másodszor indult meg Szászország felé.

Napoleon érezte, hogy ezt az újabb kudarcot minél előbb ki kell közsörülnie. Nyomban elrendelte, hogy Ney vonuljon Berlin elfoglalására, talán több szerencséje lesz, mint Oudinotnak volt. Ámde *Dennewitz* mellett Bülow és Tauenzien útját állják Ney marsallnak és támadását visszaverték.

E győzelmek hatása alatt a három szövetséges fejedelem *Teplitzben* szept. 9-én még bensőbb szövetségre lép egymással.

Napoleon, miután a három szövetséges főszereg Lipcse körül tömörült, mit tehetett volna egyebet, mint a maga seregeit szintén Lipcse felé vezetni. Október 15-én a kifáradt, tetemesen megfogyatkozott és levert francia sereg Lipcse határában foglalt állást, ahol a döntő harcnak kellett megtörténnie.

A lipcsei csata.

(1813 okt. 16., 18. és 19-én.)

Csatákra csaták következnek és a harcok szakadatlanul folynak, mert most életre-halálra megy a küzdelem. A lützeni és bautzeni ütközet után úgyszólván egész Európa talpra állott, hogy leszámoljon Napoleonnal.

A lipcsei csatatéren a népek csatáját 1813 október 16-án kezdték

Napoleon és a szövetségesek. A francia hadsereg létszáma e napon körülbelül 160.000—170.000 ember, a szövetségeseké 200.000, mely néhány nap múlva még 100.000-rel gyarapodott, holott Napoleon csak 15.000-re menő segítséget kapott. Kora reggel kezdődött a csata. A francia sereg Lipcse előtt félköralakban helyeződött el olyformán, hogy a megszállott terület közel négy mértföldnyi hosszú vonalat alkotott.

Napoleon maga Schwarzenberg fővezérrel szállott szembe a wachau vonalon. Schwarzenberg kezdte a csatát a fősereggel, melynél a három szövetséges fejedelem is tartózkodott. Az osztrákok túlsúlyát eléggé bizonyítja az a körülmény, hogy amíg Napoleon itt csak 100.000 ember felett rendelkezett, Schwarzenberg 140.000 harcost tartott készen. A franciák érezték, hogy a franciá becület forog kockán és a tudat megtízszerezte erejüket. Napoleon katonái közé lovagolt és buzdította őket.

„Nézzetek! — kiáltotta — amott áll az ellenség. Esküdjetek meg, hogy készebbek lesztek meghalni, mint Franciaország megbecstelését eltűrni”.

A császár éltetésével feleltek a katonák.

Ennek a rendkívüli elszántságnak lehet tulajdonítani, hogy Schwarzenberggel szemben a csatát megnyerték.

Victor és Oudinot marsallok a jobbszárnyon, Macdonald pedig a balszárnyon szintén visszavetették a szövetségeseket. Ám a wachau diadal mégis kárbaveszett, mert az északkeleti csataterén *Marmont* és *Ney* marsallokat az oroszok és poroszok visszavonulásra kényszerítették. Marmont hadtestét Blücher és York verték ki Möckernből.

Az október 16-iki összeütközésnek íme ezek az eredményei. A harcoló felek összesen hetvenezer embert vesztek, melyből körülbelül egyforma rész esett a szövetségesekre és a franciákra. Napoleon, illetőleg Marmont ugyan csupán Möckernnél vesztett, csakhogy a Schwarzenberg felett kivívott győzelmét sem lehet túlságos nyereségnek tekinteni. Nem tudott nagyobb fölényt kivívni, azonkívül ezt az eredményt is csak a legvégső erőfeszítéssel érthette el. Katonái mind a három harctéren egész nap tűzben voltak és ő már azért is kétszeresen érezte a nagy embervesztéset, mert segélycsapatokkal abban a pillanatokban a közelben nem rendelkezett. Nem is lett egyéb eredménye az október 16-iki harcoknak, minthogy a harcos felek egy napig pihentek, hogy 18-án megvívassák a döntő csatát.

A francia seregben lehangoltság, rossz kedv uralkodott. Mindenki érezte, hogy a régi szerencse elpártolt Napoleontól. Mikor október 17-én Napoleon végigjárta a csatateret, őt magát is hatalmába ejtette az a

levertség, mely a seregben uralkodott. Rossz sejtelmek gyötörték, kedvetlen volt s szerette volna, ha békeajánlatait most elfogadják. A francia fogságba esett Merweldt osztrák tábornokot küldte el a béke közvetítésére, ámde Ferenc császár és a szövetségesek még válaszra sem méltatták üzenetét. Egyébként is kilátástalan volt a helyzet a franciák részére.

Napoleonnak október 17-én mindössze száznegyvenhatezer katonája volt, míg a szövetségesek száma éppen e nap estéjén nagyobbodott. Csak most érkeztek meg a fősereghez *Bernadotte* és *Bennigsen* hadai. Bernadotte északi hadserege összesen 110.000 embert tett ki a Bennigsen alatt álló orosz tartalékkal. Tehát nyilvánvaló volt a majdnem kétszeres túlerő, melyen legfeljebb azzal lehetett volna segíteni, ha visszavonul és kedvezőbb viszonyok között veszi fel a harcot. Tábornokai ajánlották is Napoleonnak, hogy Lipsésen át húzódjék vissza, de ő egyre

Magyar huszár a napoleoni háborúk idejében.

halogatta a parancsot, melyet kiadni valószínűen szegyenlett. A legnagyobb veszély pillanatában és a legváltásosabb körülmények között erőt vett makacssága és nem akart sem figyelmeztetésekre, sem a rossz sejtelmekre hallgatni. Szembeszállott a sorsával, hogy felidézze maga ellen a végzetet, mely szerencséje legkedvezőbb napjaiban is ott lebegett fölötte.

Érdekes véletlen, hogy azt a levelet, melyben Schwarzenberg herceg tudatja Bernadotte tábornokkal a másnapi közös támadás módozatait és amelynek idejekorán való kézbesítésétől függött a döntő csata kimenetele, gróf *Széchenyi István*, aki akkor huszárkapitány volt, vitte el Bernadotte táborába. Ezzel Napoleon sorsa meg volt

pecsételve, mert már most három oldalról volt bekerítve. Fegyvernnyug-
vásban telt el tehát az október 17-iki nap, ami azt jelenti, hogy nagy
csatát nem vívtak. A kémszemle és felderítés azonban mindkét részen
éberren folyt. Miután az október 16-iki hadállás tarthatatlanná vált,
Napoleon késő estefelé és az éjjel közelebb hozta Lipséhez hadait.

Poniatovszky József lengyel herceg.

Hősiesen küzdött Kosciuskó alatt, majd Napoleon oldalán harcolt. A lipcei visszavonulás alkalmával belefut az Elster-folyóba.

A sereg most is félkör alakban helyeződött el, csakhogy jóval szűkebb félkörben, mint az előző napon. Csak most bontakozott ki Napoleon terve: a visszavonulás fedezése végett határozta el magát erre a csatára. Lipsétől keletre minden egyes falvat és majort meg akart védeni mindaddig, míg az egyik hadtest a másik után Lipsén keresztül nyugat felé el nem vonult. Óriási visszavonulási csata fejlődött, még pedig meglehetősen kedvezőtlen körülmények között. Neki csak 146.000 embere volt, a szövetségeseeknek 300.000 emberük.

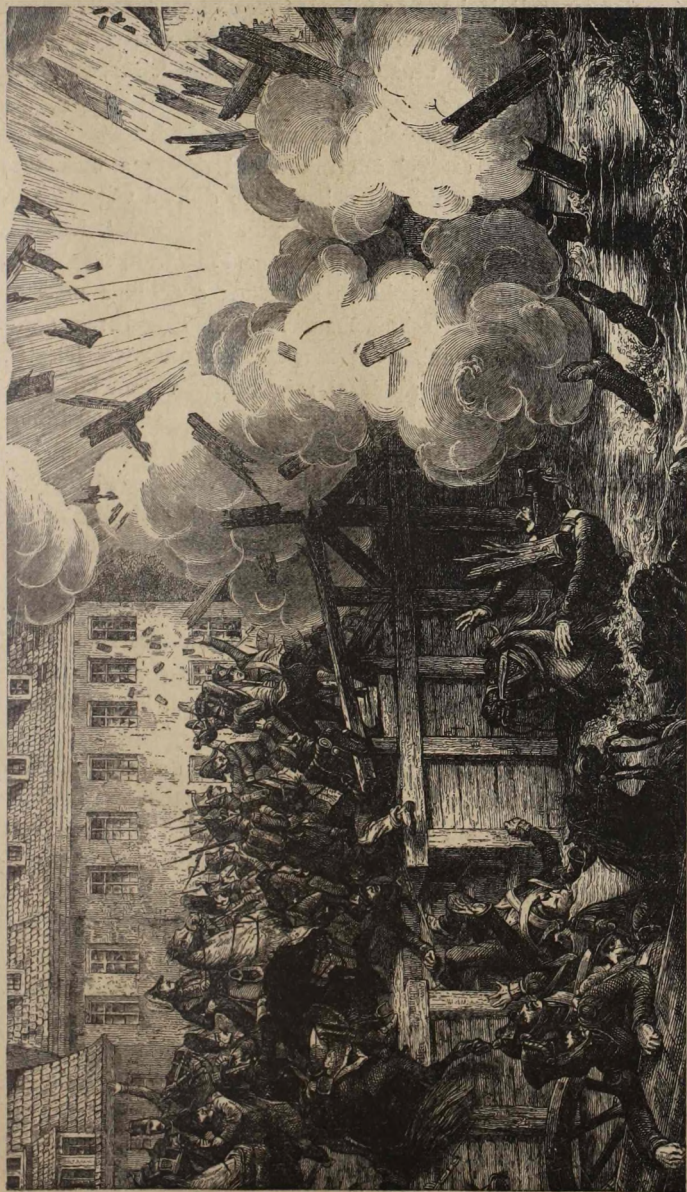
Október 18-án reggel ismét ágyúszó jelezte a harc kezdetét. A főbb harcok színhelye Stötteritz falu volt, hol maga Napoleon vezényelt és Probstheida, mely szintén a franciák kezében maradt. Ámde ezek csak helyi sikerek voltak. A csata, mint ilyen, elveszett és a franciák rendetlen visszavonulásával ért véget. Bár a szövetségesek részéről sok hiba esett, de a sereg legnagyobb részében és különösen Blücher hadtestében mutatkozó fanatikus gyűlölség a franciák ellen mégis a szövetségesek javára döntötte el a csatát.

A közvetlen okot a csatavesztésre a balszárnyon történt *árulás* okozta. Csata közben ugyanis a francia középhadban elhelyezett szászok és württembergiek átszöktek a szövetségesekhez s ágyúikat nyomban a franciák ellen fordították. Tíz-tizenötezer harcossal fogyatkozott meg ennek folytán egyszerre Napoleon amúgyis aránytalanul kisebb serege és az átszökéssel a centrumban és a balszárnyon olyan nagy úr támadt, melyet már nem lehetett kitölteni.

Este lett, mikor Napoleon beszüntette a harcot és parancsot adott a visszavonulásra. Az utóvédre már csak egy feladat várakozott: Lipcse megvédése, hogy maga a sereg valahogyan elvonulhasson. Ezt a feladatot Macdonaldról és Poniatovszky lengyel hercegre bízta.

Elkezdődött tehát a gyászos visszavonulás. Legelőbb indultak vissza az utászok és szekeresek, ezeket követte a lovasság nagy része és a tüzérség, azután a többi. Napoleon maga borongó lelkiállapotban nézte a neki szokatlan jelenetet. A lipcsei csata harmadik napja gyászt borított szerencséjére. Legjobbjai halva földték a csatateret. Két nap alatt 60.000 embert veszített. Ney, Macdonald, Marmont megsebesültek. Gondok és csapások terhe alatt kimerülve egy számolyra dőlt s álomba merült. Tábornokai tábori tűz mellett körülállották, míg a csapatok pár lépésnyi távolságban némán vonultak vissza. A franciák utóvéde hősiiesen védte Lipsét és a külvárosokban s a belváros ama részein, hova ellenséges csapatok bejutottak, még elszántan küzdött. Ez azonban a végső harc volt. A franciák már nem nyerhették meg a csatát, de legalább véres emléket akartak hátrahagyni, ezért minden erejüket összeszedve állottak az üldözők elébe, hogy a derékhad elmenekülését fedezzék.

Még nagyobb bajt és szerencsétlenséget okozott az a körülmény, hogy egyetlen egy híd vezetett az Elsteren át. Csak az utóhad hősiességének köszönhető, hogy a derékhad ezen a hídon úgyahogy áthaladhatott. Az utóvéd lassan, harcolva húzódott az Elster hídjára felé, hogy maga is átkeljen. A hátrálás meglehetősen zavarral ment, mert a visszahúzó

Az Elster hídjának fölbombantása a lipesi csata után. A lipesi csatában Napoleon döntő vereséget szenvedett. A háromnapos csata után Napoleon a fősereggel visszavonult. A hátyvédet alkotó csapatok azonban kers-gbeesetten védekeztek. A visszavonulás alkalmával az Elster hídján át menekültek, de a fejszírt utasok korábban robbantották föl a hidat, mint kellett volna. A robbanás óriási pusztítást vitt véghez a menekülő franciák között. Sokan a vízbe ugáltak s ott lelték halálukat. Összesen hatvanezer francia esett el a lipesi csatában, huszonötezer pedig fogságba került.

csapatok úgy összeszorultak, hogy az átkelés percekre megakadt. Ebben a zűrzavaros pillanatban egy kisebb orosz vadászcsapat szuronyszegezve rohant a franciákra. A francia utászok ekkor idő előtt felrobbantották a hidat.

Egyedül a menekülésre gondolt most már mindenki.

Az Elster hídja előtt ezrével állottak összetorlódva a menekülő katonák. Előttük a víz, hátuk mögött a kegyetlen dühvel vágató szövetségesek csapatai. Gyalogosok, úgy ahogy voltak, ruhástól, felszerelésekkel együtt belévetették magukat a hideg vízbe. Huszárok, vértések és dragonyosok lovaikkal ugrattak neki az Elsternek s egyik a másikat húzta víz alá a kétségbeesett viaskodásban. Megfulladt emberek, darabokra szaggatott katonák, fennakadt szekerek és kimúlt lovak jelezték a katasztrófát. A szövetségesek ráadásul még húszezer franciát hadifogságba ejtettek. Ezek között volt Reynier és a hős Lauriston tábornok. Lipcsében pedig Frigyes Ágost szász király került kézre, aki legtovább kitartott Napoleon mellett és akit Berlinbe vittek mint foglyot.

Az utóhad két vezére, *Macdonald* és *Poniatovszky* csak úgy menekülhettek, hogy a vízbe vetették magukat. Ámde míg *Macdonald* szerencsésen partot ért, *Poniatovszky* belefulladt. A lengyel szabadságügynek vele aztán el is vészett a legideálisabb és leglelkesebb szószólója. Számtalanszor mesélték később, hogy *Poniatovszkynak* fiatalkorában megjósolta volt egy kártyavető javasasszony, hogy egy „szarka” (németül: Elster) által fogja életét veszteni. Katonái emberszerető, humánus urukat siratták benne.

Az Elster hídjánál nemcsak a lipcei csata, hanem a szövetségesek elleni hadjárat is eldőlt. Százhatvanezernyi seregéből mindössze hatvan-ezer maradt meg Napoleonnak és ez a megmaradt rész is agyon volt gyötörve a háború fáradalmaitól. Hátráltak a Rajna felé, hogy átlépjenek francia területre. *Blücher* üldözésükre vállalkozott és mert *Hanau* táján *Wrede* vezérletével egy bajor had is várakozott Napoleontra, egy pillanatig válságosnak látszott a császár sorsa. Ámde *Blücher* és *Wrede* nem egyesültek idejekorán, *Wrede* hadtestét Napoleon *Hanau* mellett kegyetlenül elverte. Ezt a véres leckét hagyta a bajorok számára emlékül áruulásukért.

A francia sereg folytatta útját Frankfurt és Mainz felé, mígnem november 2-án átkelt a Rajnán, hol aztán biztonságban volt.

A vereség mindenesetre nagy volt, de Napoleont nem méltatlanul érte. Határtalan nagyravágyásával, gőgjével és falánk hódításvágyával különb leckét is megérdemelt volna. Ezen hibáinak tulajdoníthatta,

hogy az európai hatalmak leverték, holott az egyezkedésre megvolt az alap Ferenc császár pontozataiban, melyek eleinte nem is voltak nagyon túlkövetelők.

Napoleon azonban túlbecsülte erejét, hallani sem akart olyan békéről vagy szövetségről, melynek ellenében neki a varsói nagyhercegségről, Illiriáról és Dalmáciáról kellett volna lemondania, továbbá Poroszország régi, 1806-iki területét helyreállítani. Ez a csökönysége azt okozta, hogy sok gyakorlott, régi katonáját a varsói nagyhercegség és a porosz várak megszállására kellett visszahagynia, akiket aztán a lipcei csatában nélkülözött. Szépszámú francia őrség állott Rapp vezérlete alatt Danzigban és Davout alatt a rettenetesen megsarcolt Hamburgban is.

Végül pedig a távol spanyol földön is küzdöttek francia csapatok, akik azonban éppen ebben az időben Wellington elől francia területre vonultak vissza. Vereségének másik oka az, hogy katonái nagy része kiképzetlen ujoncokból állott. Harmadik oka pedig, hogy a rajnai szövetség csapatai harc közben elárulták.

A franciaországi hadjárat. — Párizs megszállása.

Napoleon a bukás szélén állott. Életének ezután következő szakaszai tele vannak nagy eseményekkel és nagy küzdelmekkel, de olyanok ezek, mint a halálra sebzett oroszlának utolsó vívódásai. Azoknak, akik ellene törtek, érezniök kellett ezekben az utolsó pillanatokban is, hogy nem mindennapi emberrel van dolguk.

November 9-én érkezett Napoleon Párizsba. Jövetelét jóval megelőzte vereségeinek híre. A valóságot eltagadni többé nem lehetett, de nem is volt célszerű, hacsak önként nem akarta zsákmányul adni a szövetségeseknek Franciaországot. Szerencsétlenségét ellenségei felhasználták arra, hogy bizalmatlanságot és gyűlöletet keltsenek ellene.

Fokozták az eddigi csapást az Olaszországból és Spanyolországból érkező hírek is. Jenő alkirály legyőzte ugyan még az osztrákokat, de ez a franciák utolsó diadala volt Felső-Itália földjén. Illiriát pedig már alig lehetett féken tartani. A horvátok között franciaellenes áramlat támadt, visszakívánták régi uralkodójukat, az osztrák császárt, míg a dalmát lakosság inkább Magyarországhoz szeretett volna visszakerülni. Október végén Trieszt is elesett, az osztrákok elfoglalták Ferrarát és Ravennát.

Spanyolországban pedig oly rosszul állottak az ügyek, hogy már csak Katalonia maradt Suchet tábornok kezén. *Jeromos* az első orosz kozák közeledésére udvari népével, szeretőivel Wilhelmsöhöhe kastélyból (Kassel mellett) gyáván elfutott. *Murat* pedig, hogy nápolyi királyságát biztosítsa magának, alkudozásokba bocsátkozott az osztrákokkal és az angolokkal, sőt még arról álmodozott, hogy egész Itáliát egyesítheti jogara alatt, ha Ausztria ehhez hozzájárulna, amire azonban csak halvány remény nyílt.

Párizsba érve még inkább tapasztalta Napoleon az emberek megbízhatatlanságát. Egyet azonban elért. A szenátus még a lipcei csata előtt megszavazta a kívánt 280.000 ujoncot s így hát elrendelhetette a hadsereg újjászervezését és a nemzetőrség visszaállítását, bár mindez édeskevés volt egész Európával szemben. Ezért rávette a szenátust, hogy a már egyszer kiszolgált katonák közül 300.000 embert hívjon a zászlók alá, többnyire házas embereket, apákat, akik azonban kézzel-lábbal szabadulni igyekeztek az újabb terhektől és veszedelmektől. Ezeknek nagy része megszökött s 20.000 ember sem került össze. Hasonló rosszul állott a pénzügy, bár a szenátus a földadót fölemelte és ablak, ajtó, só, meg a szabadalmak után is vetett ki új adókat. Nem csoda, hogy az ipar és kereskedés ilyen körülmények között pangott. Az északi tartományokban pedig — angol befolyásra — már jelei mutatkoztak a nyílt ellenszegülésnek is.

Válságos helyzetében Napoleon megmozgatott minden követ, hogy segítsen magán. December 8-án sietve szerződést kötött VII. Ferdinánd spanyol királlyal. Ahelyett azonban, hogy a királyt azonnal hazabocsátotta volna, mely esetben az angolok kezéből kiragadta volna a spanyol háború folytatására való ürügyet, Talleyrand indítványára a szerződést a kortez elé vitte helybenhagyás végett. Ezek meg elvetették. Így hát a spanyol—francia határon tovább folytak az ellenségeskedések és így Napoleon erről az oldalról sem nyert szabad kezet.

Ekkor, november közepén maguk a szövetségesek kínálták meg békével. Báró Saint-Agnan francia követ, aki nemrég a szövetségesek fogságába jutott, Metternich nevében békeajánlattal kereste fel Napoleont. A szövetségesek amaz óhaját nyilvánította, hogy mondjon le Német, Olasz, Spanyolországról és Hollandiáról, vagyis érje be Franciaország régi hatáiraival. Ez esetben hajlandók a szövetségesek a béke iránt való alkudozásokat megkezdeni, de a háborút ezalatt folytatnák.

A feltételek megfeleltek a helyzetnek és ezért Napoleon nem vetette el kereken őket. De ő csak időt akart nyerni és ezért mindössze azt válaszolta, hogy hajlandó Frankfurtban alkudozni és új külügyminiszterét, Caulaincour-t bízta meg a tárgyalások vezetésével. Lanyhán folytak a kongresszus tanácskozásai Frankfurtban, majd Lunevilleben és lanyhán, viszály és egyenetlenségek közepette folytatták a szövetségesek hadai előnyomulásukat. A régi hadiiskolának hívei Duka tábornokkal az élükön elvből elleneztek a francia határ átlépését, azt akarták, maradjon meg a hadsereg a Rajna mentén és sáncolja el ott magát. A legerélyesebb előnyomulás szószólója Blücher, „Marchall Vorwärts,” amint most hívni kezdték, Dukát főbe szeretne volna lövetni égbekiáltó maradiságáért. Radetzky szintén a benyomulás és a háború folytatása mellett kardoskodott, de Ferenc császár környezetében sok ellenmondásra talált. Olyan elkeseredett hangulatban folytak a tanácskozások, hogy Ferenc császár Radetzkyt egy alkalommal haditörvényszék elé akarta állítani. Elvégre azonban győzött a józan ész és elhatározták a Franciaországba való benyomulást, még pedig három oszlopban.

Legalább is háromszázezeret kitevő óriási sereg indult tehát Franciaország ellen és hogy Napoleon helyzete még nyomasztóbbá váljék, belső viszálykodások is bénították erejét. A királypártiak, kik az általános zavarban az ő idejük elérékezését látták, több vidéken üdvözölték a közeledő ellenséget és lázadással fenyegetőztek. Sok helyen a nép ellenállott és az ujoncozást csak karhatalommal lehetett végrehajtani. Végre az újra meghívott *törvényhozó testület* tagjai egyenesen Napoleon ellen fordultak és a törvényhozók tanácskozásai nemhogy csillapították volna a hangulatot, hanem még felesigázták. De azon bánásmód után, melyben a császár részesítette őket, nem csodálkozhatunk rajta. Tíz év óta most szólhattak először szabadon és a helyzet megítélésében teljesen eltértek a császártól. Napoleon áldozatokat követelt tőlük, hogy a háborút győztesen fejezhesse be, ők meg a tönkretett ország érdekében a béke megkötését és a nemzet kielégítését követelték. Csak abban az esetben tartották lehetségesnek a háború folytatását, ha a császár kezességet nyújt arra, hogy a béke helyreállítása után nem fog önkényesen uralkodni, hanem tisztelni fogja a törvényt. Ilyen értelemben szólalt fel Lainé, a bordeauxi követ is. Óriási többség tapsolt neki és javaslatát elfogadta.

Ugyanígy viselkedett a szenátus is. Napoleon nagy haragra lobbant. És ekkor, 1814 újév napján mondta el azt a híres beszédét, melyben többi között a törvényhozók magatartását gyávának és árulónak nevezte.

„Én önöket azért hívtam össze, hogy nekem segítséget nyújtsanak, önök pedig eljöttek, hogy mindent elmondjanak és megtegyenek, amivel az ellenséget seghethetik. Önök el akarják választani a fejedelmet a nemzettől.

Én vagyok a nép képviselője, egyedül én. Ki bírná el önök közül ezt a terhet? A trón csak bársonnyal bevont fadarab. Ha önökre hallgatnék, többet kellene az ellenségnek odaadnom, mint amit ő maga kíván. Várjanak. Három hónap múlva meg lesz a béke vagy én elvesztem. Igen! Én büszke vagyok, mert bátor vagyok. Büszke vagyok, mert nagy tetteket vittem végbe Franciaországért. Önök engem sárral akartak bemocskolni, de én az olyan emberek közé tartozom, kiket meg lehet ölni, de megbecsteleníteni nem lehet. Menjenek önök haza. Franciaországnak nagyobb szüksége van rám, mint énnekem Franciaországra.”

Ez a beszéd megfélemlítette ugyan kissé a törvényhozókat, de népszerűvé éppen nem tette Napoleont. Eltiltotta Lainé javaslatának kinyomatását, rendőri felügyelet alá helyezte a törvényhozó testületet és végre feloszlatta, amivel még nagyobb nyugtalanságot keltett. Elégedetlenség, árulás, lázadás között élt Franciaország, jöllehet az ellenség már közel volt a határhoz. Az 1814. esztendő ilyen eseményekkel köszönt be Franciaországra. Néhány kiváló jellemű és tiszteletreméltó hazafi van mégis, kiket sem a csábítások, sem a fenyegetések nem tudtak eltántorítani.

Magasan tündökölt ezek között *Carnot* neve. Ő mint republikánus, elítélte Napoleon zsarnoki uralmát és reakciós törekvéseit. Éppen ezért a császárság alatt a közügyektől is visszahúzódott; most azonban, mikor veszélyeztetve látta a legnagyobb érdekeket és bajban látta Franciaországot, nem habozott többé. Felajánlotta szolgálatát Napoleonnak, aki nyomban elküldte Antwerpen megvédésére.

A szövetségesek eközben három hadsereget alkotva átlépték a francia határt. A haditerv célja az volt: Franciaországból mennél nagyobb területet megszállani és így Napoleon hadikészületeit lehetetlenné tenni, összeköttetéseit elvágni és őt nem annyira csata, mint kifárasztás által békére kényszeríteni. Ha erre mégsem bírható, akkor a három hadsereg egyedül és nyílt csatában kíséri meg őt legyőzni. Schwarzenberg manifesztumában pedig a szövetségesek tudatták a francia nemzettel, hogy ők nem Franciország ellen akarnak harcolni, hanem csupán Napoleonnak Európát veszélyeztető túlsúlyát akarják lerázni.

Napoleonnak az volt az első terve, hogy a Chalóns-sur-Marne

melletti síkságon vonja össze csapatait, mielőtt a szövetséges hadak egyesülhetnének. Volt még ötvenezer katonája a rajnántúli várakban, százezer Spanyolországban és ötvenezer Olaszországban. A rajnántúli

Angol és orosz tiszt a napoleoni háborúk idején.

seregbe azonban már nem számíthatott, mert a szövetségesek elvágták a Franciaországba vivő utakat és ezen csapatok nagy részét lefegyverezték. Ez okból más haditervet gondolt ki. A Szajna és Marne közén vonta össze seregét, hogy külön-külön verje meg a három ellenséges hadoszlopot és egyesülésüket lehetetlenné tegye.

A szövetséges hadak ezalatt tervszerűen, de lassan előrehatoltak. Kissé félték is ettől az expediciótól, attól tartottak, hogy ha a lakosság ellenük támad és felkelésekkel fogadja, rendkívül túlerejük mellett is kétségessé válik a győzelem. Ennélfogva szigorú rendeleteket bocsátottak ki mindazok ellen, kik a szövetséges csapatokat útjukban akadályozni merészelnék. Vagyonek Kobzást és halálbüntetést mondtak ki azokra is, akiknél fegyvereket találnak. Itt-ott tényleg felkelésre került a sor, így Elzászban és a Vogézekben, hol lovas és portyázó csapatok alakultak. Franche-Comté lakosai is fegyvert ragadtak, Chalons lakói pedig lerombolták a hidakat. De mindezek keveset nyomtak a latban.

Napoleon 1814 január 23-án Mária Lujza császárnét Franciaország regensnőjévé, Bonaparte Józsefet pedig helytartóvá tette. Január 25-én ütött aztán a válás órája. Érzékeny búcsút vett feleségétől. Magához szorította és heves csókjaival árasztotta el fiát, a római királyt s nem sejtette, hogy feleségét és fiát utoljára látja. Miután iratai nagyrészt elégette, még aznap elindult a francia táborba. Szomorú hatással volt reá, hogy az úton mindenütt nagy levertséggel találkozott. Csak akkor javult a hangulat, mikor a nép és a katonák maguk közelében találták őt. Rendkívüli gyorsasággal tette meg ezután intézkedéseit. Január 26-án a főhadiszállást Vitrybe helyezte át s innen először is *Blücher* ellen fordult, aki ekkor *Brienne* felé közeledett 30.000 emberrel. Napoleon olyannyira siettetette a támadást, hogy *Blücher* hátába került. Háromnapi csatában *Blücher*t *Brienne*nél megverte s olyan győzelmet aratott fölötte, hogy a porosz fővezér is csak meneküléssel tudta életét megmenteni.

Blücher tehát visszavonult, de mihelyt a főhad egy részével egyesülnie sikerült, nyomban újra előnyomult és harmadnapra Napoleont *La Rothière* mellett merészen megtámadta és túlnyomó hadijerejével le is győzte. E diadal kivívásában *Blücher*t a magyar huszárezredek segítették.

Közben megnyílt *Chatillon*-ban február 5-én a békekongresszus, melyen Napoleont *Caulaincourt* helyettesítette. A tárgyalások elhúzódtak március 19-ig, de nem vezettek békére. A szövetségesek ugyanis

Blücher diadalát latba vetve, most keményebb feltételeket szabtak; vissza akarták állítani Franciaországnak forradalom előtti határait. Napoleon leverten értesült Troyesben e feltételekről, melyeket nagy lelki küzdelem árán már-már el akart fogadni, de azok aláírását nem akarta magára vállalni. Caulaincourt pedig visszaretent akkora felelősségtől és így eltelt az idő s másnap pedig Napoleon már hallani sem akart ezekről a feltételekről.

Az éjjel ugyanis oly híreket kapott Napoleon a csatáról, melyek lelohadt reményét ismét felélesztették. Arról értesült ugyanis, hogy a szövetségesek az élelmezés könnyítésére való tekintetből nemcsak továbbra is külön-külön folytatják előnyomulásukat, hanem Blücher hadtestét több csoportra osztotta és ezek a többi hadtestet megszegyenítő gyorsasággal sietnek a Marne mentén Párizs felé. Elhatározta tehát, hogy ezért a vakmerőségért megleckézteti Blüchert. Rávetette magát annak egyes hadosztályaira és öt nap leforgása alatt (február 10—15-én) Blüchert, York és Sacken alvezéreivel együtt ötször megveri. Legfontosabb volt York veresége *Montmirain*nél. Blücher ezek után kénytelen újra visszavonulni.

Erre villámsebességgel Schwarzenberg derékhada ellen fordult és előbb Wittgenstein és Wrede tábornokokat verte meg *Nangis*-nál, majd pedig *Montereau*-nál a württembergi trónörökös hadosztályát. Napoleon a legnagyobb golyózáporban vezényelte vitézeit. Így biztatta őket: „Legyetek nyugodtak, fiaim! Olyan golyót még nem öntöttek, amelyik engem eltalálna!” És példája lelkesítőleg hatott, különösen az ujonckatonákra, míg öreg tábornokai közül néhányan csüggedten és kedvetlenül teljesítették kötelességüket.

Napoleon ekkor kényszereszközökhöz nyúlt, hogy a rendet és a fegyelmet megszilárdítsa. Digeon tábornokot haditörvényszék elé állította, Victor marsallt pedig elbocsátotta és más tábornokot nevezett ki helyébe. Az erélyes fellépésnek meg is lett nyomban a hatása. Digeon kijelentette, hogy ő tovább is harcolni akar, Victor pedig azt mondta, hogy mint közlegény fog a gárdában harcolni, de a csatateret nem hagyja el. Erre Napoleon mind a két tábornoknak megkegyelmezett és Victort a gárda vezetésével bízta meg.

A monterai győzelem a szövetségeseket kissé megijesztette. Schwarzenberg egészen Troyesig vonult vissza és Chatillonban újra megkezdtek a békealkudozásokat. Nem vártak ilyen heves ellenállást, ezért békeajánlatokkal környékezték meg Napoleont. Ferenc császár megbízásából Lichtenstein herceg ment Napoleonhoz alkudozni. Napoleon tudni szeretete

volna Ferenc császár szándékait s ezért egészen leplezetlenül kérdezte Lichtenstein herceget, hogy van-e a császárnak az ő személye ellen kifogása. Igaz-e, hogy a császár is egyik szószólója annak a törekvésnek, mely a szövetségeseket az ő megbuktatására és a Bourbonok visszahelyezésére egyesíti. Lichtenstein nem hiába nevelkedett a bécsi udvarban, a leghatározottabban tagadta Ferenc császár efajta szándékait.

Alighogy ez történt, megjelent Saint-Agnan Párizsból. Jelentéseket és híreket hozott. Referált a párizsiak hangulatáról és a királpártiak által felizgatott lakosság nyugtalanságáról. Párizs csak békét akar s nem örvend már a győzelemnek sem. Megrémítették a lakosságot azzal, hogy győzelem esetén a háború meg fog hosszabbodni, ilyen áron pedig nem akarnak győzelmet. Napoleon legutóbbi sikerei csak aggodalmakat keltettek Párizsban és ezekre hivatkozva mondta Saint-Agnan: „Felség! Akármilyen béke jó lesz, csak hamar jöjjön.”

Szigorú hangon és magából kikelve kiáltotta erre Napoleon:

„Mindig hamar jön a béke, ha bectelen!”

Miután a fegyverszünet reménye végkép eltűnt, a szövetséges fejedelmek és Anglia *Chaumontban* március 1-én új egyezséget írtak alá, mely szerint Anglia 1814-ben 5 millió fontot fizet a három szövetségesnek, Franciaországot 1792. évi határai közé fogják szorítani s mind a három szövetséges 150.000 emberrel fog résztvenni a háború folytatásában. A sorok között Napoleon letételére céloztak.

Igazi jelentőséget ez a legújabb szerződés csakis újabb diadalok által nyerhetett, ilyenekre azonban Schwarzenberg tétlensége folytán egyhamar nem volt kilátás. Blücher már nem bírja nézni a fővezér habozását, ingadozását, visszavonulását. Arra kéri a szövetséges fejedelmeket — és meg is kapja rá az engedélyt — hogy elválhasson Schwarzenbergtől és sarkon fordulva Bülow hadtestéhez csatlakozhassék, akivel együtt közvetlenül nekimehet Párizsnak.

Mikor a két hadtest egymástól elvált, Napoleon ismervén Blücher vakmerőségét, kiről még azt is feltette, hogy egymagában is Párizs ellen fordul, Blücher nyomait követte, míg Schwarzenberggel szemben csak csekély megfigyelő hadat hagyott hátra. Ezt a csekély hadierőt Schwarzenberg Bar-sur-Aube mellett könnyűszerrel megverte, de mintha meg sokalta volna a dolgot, a csata estéjén önként visszament az Aube mögé. Erről az oldalról tehát nem fenyegette Napoleont veszedelem. Ami pedig Blüchert illeti, arra nézve Napoleon esküt tett volna, hogy kelepcebe került. Olyan ügyesen rendezte be a dolgot, hogy Blücher *Meaux* mellett tényleg Marmont és Mornier közé került, sőt Napoleon azt tervezte,

hogy a harmadik oldalról ő maga fogja körülférni. Csakhogy a terv javarésze csütörtököt mondott. Marmont és Mornier a Marne folyón átkelő Blüchernek elővédjét tényleg meglepték és zavarba hozták. Napoleon azonban a rettenetes rossz utak következtében csak pár órával később jelenhetett meg a csatatéren és ezalatt Blücher kisiklott a kezéből és egyesült az északi sereggel.

Ezzel tetemesen rosszabbra fordult Napoleon helyzete. Napoleon töpreng, hogy visszaforduljon-e Schwarzenberg ellen vagy pedig az északi sereggel szálljon szembe. Az utóbbira határozta el magát. Ha ezt nem teszi, Blücher és Bülow 100.000 emberrel Párizs felé nyomulnak. Ezt megakadályozandó, Napoleon március 9-én Laonnál útját állja Blücheréknek. A csatát a franciák veszítették el, elsősorban Marmont kése delmezése folytán, aki reggel helyett délben jelent meg a csatatéren és Napoleon szavai szerint úgy viselkedett, „mint egy hadnagy.” Mindamellettt Napoleon nem enged és küzd még Blücherrel, csakhogy Marmont hadtestének elvonulását biztosítsa, ami sikerült is. Azután Rheimsbe siet, ott pár órát pihen és nyomban Schwarzenberg ellen fordul.

Schwarzenberg szokása szerint most is lassan közeledett az Aube melletti Arcis felé. Napoleon, aki — ritka eset — nem látta át azonnal a helyzetet, azt hitte, hogy Schwarzenbergnek csak egy hadosztályával van dolga és tovább folytatta előnyomulását. Későn vette észre, hogy az egész hadtesttel került szembe. Hadserege menetközben nem képes hamarosan csatasorba rendezkedni, elővéde meghátrál és ő csak annyit tud elérni, hogy a sereget úgyahogy, az Aube mögé vezetheti vissza. Menekülését csupán Schwarzenberg lomhaságának köszönhette, de még így is 3500 ember életével fizette meg hibázását.

Ezt tetőzték a Párizsból érkező hírek, melyeket Napoleon régi bizalmasa, gróf Lavalette közölt vele. A Bourbonok hívei már nyíltan fel mernek lépni és a népet Napoleon ellen izgatják. Ugyanezt a hatást célozta Schwarzenberg új manifesztuma, melyben a háború borzalmainak előidézésével kizárólag a telhetetlen „korzikai”-t vádolta. „Csak a béke elfogadása mentheti meg Franciaországot.”

Ebben a rettenetes válságban Napoleon egy utolsó ütőkártyával próbált szerencsét. Nem törődve Blücher és Schwarzenbergnek Párizs felé való előnyomulásával, merész fordulattal a hátukba veti magát, mintha Lotharingián, meg Elzászon át a Rajnán keresztül Dél-Németországba akarna törni. A szövetségesek azonban ezt a cselvetést nem vették komolyan és folytatták előnyomulásukat. Keserves órákat töltött Napoleon Saint-Dizierben. Nem tudta most, hogy mire határozza

el magát. Marmont Lotharingiában akarta folytatni a háborút, Caulaincourt, Berthier, Maret ellenben mindenképpen arra igyekeztek a császárt rábeszélni, hogy egy utolsó kísérletet tegyen Párizs felmentésére. Március 28-án estefelé az utóbbira határozta el magát, ám bár jól tudta, hogy a szövetségesek hadai háromnapi menettel megelőzték. Megindul tehát a hadsereg Párizs felé, de bármennyire is sietnek, Napoleon lassúnak találja a menetet. Ujabb balhírek hallatára, nem bírt többé magával, egy kocsiba veti magát és Caulaincourt oldalán a leggyorsabb tempóban előrehajtat.

Ezalatt Párizsban és a székváros közelében tényleg rosszra fordultak a dolgok. Lavalette igazat mondott. Napoleon hasztalan biztatta feleségét és József bátyját, hogy felmentő hadsereggel már úton van, csak tartsanak ki. Mária Lujza kis fiával elmenekült Blois-ba, József ugyan visszamaradt, de az ő biztató szavaira nem hallgatott senki. Napoleon most azt tervezte, hogy kerülő utakon megelőzi a szövetségeseket és Marmont marsall Párizs falai előtt táborozó serege és a saját serege közé szorítja Blüchert vagy Schwarzenberget, aszerint, amelyik előbb érkezik Párizs alá.

Schwarzenberg azonban kézrekerítette azt a levelet, melyben Napoleon tervét kifejtette és nyugodtan folytatta útját. Egymagában is elegendő erősnek érezte magát Párizs megszállására, Blüchert pedig nem féltette. Így hát beteljesedett a végzet. Marmont és Mortier március 30-án Párizs falai alatt csatát kockáztatnak, de vereséget szenvednek. Blücher hadteste pedig rohammal veszi be a Montmartre-magaslatot, mely a várost uralja. Miután a lakosság legnagyobb része belátta a további ellenállás reménytelenségét, az elmenekült József helyett Marmont fegyverszünetet kötött a szövetségesekkel, melynek értelmében az őrség szabadon elvonulhat, a város pedig megadja magát. Másnap a cár és Frigyes Vilmos bevonultak Párizsba, ahol a királypártiak tüntető rokonszenvennel fogadták őket. Ferenc császár visszamaradt Dijonban.

A cár Talleyrand házában vett szállást, mely pár hét óta egyúttal a Bourbon-párt főtanyája is volt.

Napoleon Cour de France postaállomáson értesült késő este Párizs kapitulációjáról. Magánkívül volt, szidta Clarke hadügyminisztert és Marmont marsallt, mint a bokrot és azonnal Párizsba akart sietni.

De midőn Marmont leveléből a helyzet tarthatatlanságáról, a kormányférfiak kétszínűségéről, Talleyrand árulásáról és a lakosság közönyös magatartásáról értesült, felhagyott szándékával és Fontainebleuba vonult éjjeli szállásra.

Napoleon első lemondása.

(1814. április.)

Ezalatt egészen újszerű jelenetek mentek végbe Párizs uccáin. Midőn a szövetségesek — nagyobb hatás okáért — déltájban bevonultak, az egész lakosság talpon volt. A népet és az ifjúság egy részét bántotta ugyan a dolog, de ezek most nem számítottak, a Bourbonok hívei pedig tüntetést rendeztek a bevonuló győzők mellett. Most arról volt szó, hogy mit mond a kormány és a szenátus és hogyan vélekednek a hadsereg vezérei. A Bonapartisták csakhamar arra a szomorú tapasztalatra ébredtek, hogy a főbb állami emberek árulásra adták magukat, hogy állásaikat továbbra is megtarthassák, míg a tábornokok nagy része a béke mellett foglalt állást. A szövetségesek szándékait pedig jellemezte Schwarzenberg hercegnek és Sándor cárnak az a nyilatkozata, hogy Napoleonnal nincs szándékuk békét kötni, vele tehát nem is alkudoznak. Teljes lemondást követelnek tőle. Emiatt Caulaincourt, Napoleon megbízottja sem tudott kihallgatást kieszközölni a szövetséges fejedelmeknél és a békefeltételek szövegezésébe sem folyhatott be.

Napoleon letételében a mérvadó francia tényezők egyetértettek. De arra a kényes kérdésre nézve, hogy kit tegyenek helyébe, eltértek a nézetek. XVIII. Lajos, a provencei gróf jelöltsége mellett egyelőre csak Talleyrand és a régi főnemesség lelkesedett. Bevonulása előtt még Sándor cár is azt tervezte, hogy nem Lajost, hanem Bernadotte tábornokot, ki ekkor már svéd trónörökös volt, helyezi a francia trónra. Ámde befolyásos franciák azonnal tudatták a cárral, hogy a nép már megsokalta a katonai uralmat. „Ha katona kellene nekünk, akkor megtartanók magunknak azt, aki mostanig uralkodik fölöttünk, hiszen ő a világ első katonája. Más katonának nem volna híve.” A dolog tehát úgy állott: vagy Napoleon, vagy XVIII. Lajos — és ez utóbbi jelölt győzött. A szövetségesek nem tukmálták ugyan Lajost erővel a franciák nyakára, de az ő szekerét tolták, amennyiben Napoleonnal és családjával tagjaival még alkudozni sem akartak.

A döntés a *szenátustól* függött, ez pedig Talleyrand példájára készséggel odaadta magát erre a merényletre. Így hát megtörtént az a példátlan eset, hogy a forradalom törekvései és eredményei dacára a franciák odajutottak, hogy éppen azt nyerték vissza, ami ellen éveken át harcoltak. Elűzték a Bourbonokat, eltörölték a királyságot, megszüntették a kiváltságokat s most *restauráció* (helyreállítás) címe alatt a Bourbonok uralmát és velük a régi rendszert állítják vissza. Olyan nagy

volt Franciaország vezetői közt az árulás és a nép széles rétegeiben olyan nagy volt a közöny, hogy mindez nem ütközött nagyobb akadályokba.

A *szenátus* a restauráció, vagyis a régi rendszer helyreállítására a jellemtelen Talleyrand elnöklete alatt április 1-én megkezdte üléseit. Az ügyek vezetésére öttagú ideiglenes kormányt alakítottak, melynek tagjai Talleyrand, Beurnonville, Jaucourt, Dalberg és Montesquieu abbé voltak. Árulással, intrikával és elvfeladással megszerezték maguknak a kormányzói hatalmat, melynek fejében készen állottak minden szolgálatra. Elseje volt e szolgálatoknak az, hogy a Bourbonok visszahozatala mellett nyilatkoztak. Továbbá, hogy Napoleont és családját trónfosztottnak nyilvánították. A törvényhozó testület, a befolyásos körök és a főbb tisztviselők helyeselték a határozatokat. Most már csak az volt a kérdés, mit szól a dologhoz a hadsereg?

Napoleon Fontainebleauban a háború folytatására tett előkészületeket. Harci kedvét és önbizalmát már visszanyerte és arról beszélgetett embereivel, hogy rövid idő alatt összeszedhet valami 60.000 embert és folytathatja a harcot. Hogy a hadsereg zömére és a tisztek nagy részére még most is számíthat, azt az április 3-iki tüntetés alatt látta, amidőn katonái a hadiszemle alkalmával arra hívták fel: „Menjünk Párizsba!” Az öreg tábornokok azonban egyre a békét hangoztatták. Ők már otthon akarták élvezni sokévi fáradozásuk gyümölcsét, a hadjáratok alatt részben becsületes úton szerzett, részben összelopott vagyonuk kamatait.

Április 3-án megkapta Napoleon végre a szenátus végzését. Magánkívül volt és nyomban az áruló Párizs megfenyítésére akarta seregét vezetni. Ezt azonban a tábornokok mindenáron meg akarták akadályozni, mert ez szerintük újabb polgárháborúra vezetett volna. Április 4-én tehát, a parádé után a legkiválóbbak: Ney, Lefebvre, Oudinot és Macdonald a többi marsall nevében Napoleon elé járultak és tiszteletteljes szavakban tudtára adták, hogy szerintük csakis lemondásával tehet Franciaországnak hasznot s szolgálatot. Napoleont a tábornokok követelése nagyon meghatotta, de még erősebb próbára tette nyugalmat az a hír, melyet ugyanekkor közöltek vele. Gourgand ezredes adta hírül, hogy Marmont tábornagy, kit Párizs védelmével bízott meg, nehogy polgárvért ontson, seregét az éj leple alatt átvezette a szövetségesekhez. A régi katonák dühükben ugyan fogukat csikorgatták, midőn az árulás kitudódott, de mit sem tehettek. Napoleon pedig a hír hallatára csak ennyit tudott szólani:

„Hálátlan ember! De ő boldogtalanabb lesz nálam.”

Pár nappal előbb kétezer tallért kapott Napoleontól ajándékba, de azért minden lelkifurdalás nélkül elárulta.

A tábornokoknak azonban mind hiába beszélt, ezek folytonosan a békét sürgették s a polgárháború borzasztó következményeinek kiszűrésével iparkodtak őt eltéríteni a harctól. Utolsó kísérlethez folyamodott tehát:

„Barátaim! — szólott. — Ha már le kell mondanunk arról, hogy Franciaországot védhessük, nem folytathatjuk-e tovább a küzdelmet Olaszországban? Ki akar engem követni?”

Mindenki hallgatott. Napoleon abban tévedett, hogy ezt a kérdést a tábornokokhoz intézte, kik nagyon megunták a harcot, amióta a szerencse elhagyta őt. Ám ha katonái elé lépett volna és hozzájuk intézi ugyanezt a kérdést, sokan követték volna.

Mindezek után Napoleon a csalódásokkal már torkig volt. Tollat ragadott és megírta lemondó levelét. Ebben kinyilatkoztatta, hogy lemond a trónról, fia javára, aki Mária Lujza régenssége alatt uralkodjék. Ezt a nyilatkozatot Caulaincourt, Ney és Macdonald vitték Sándor cárhoz, aki azonban régebbi megállapodás szerint a lemondást ilyen alakban nem fogadta el, mert most már XVIII. Lajos trónralépése befejezett tény volt. Napoleon pár napig még habozott, de midőn tábornokai újra kijelentették előtte, hogy serege romjaival lehetetlen a harcot folytatni és miután a szenátus április 6-án XVIII. Lajost tényleg királlyá kiáltotta ki, új iratban nemcsak a maga nevében, hanem örökösei nevében is lemondott a francia és olasz trónról.

Igy jött létre az április hó 10. és 11. közötti éjjel a nevezetes fontainebleau-i szerződés, melyet Napoleonon kívül még Caulaincourt és Ney, a szövetséges fejedelmek nevében pedig négy miniszter írt alá.

Éz a szerződés megengedi Napoleonnak a császári cím használatát, évi kétmillió frank járadékot rendel részére és Elba szigetét jelöli ki tartózkodási helyéül. Kezdetben Korfu, majd Korzika-szigetére akarták a szövetségesek internálni, de később Elba mellett állapodtak meg. Befoglaltattak ebbe a szerződésbe a császári család többi tagjai is. Mária Lujzának Párma hercegségét ígérték oda, Jenő alkirálynak megfelelő kárpótlást Olaszorszáért, a császári család tagjai ezenkívül két és fél millió évjáradékot kaptak azzal az engedménnyel, hogy birtokaikat is megtarthatják. Sándor cárt annyira elragadta a nagylelkűség, hogy Napoleon katonái kíséretét és udvarát is bele akarta vétetni a szerződésbe, sőt még Napoleon szolgáiról is gondoskodni akart, de a

diplomácia egyiket sem teljesítette. Mindamellett Napoleon 400 gárdistát magával vihetett a szigetre.

Alighogy elküldte Napoleon a szövetségeseknek második lemondó levelét, máris megbánta, de már lehetetlen volt azt visszavonni. A sok izgalom és szerencsétlenség rendkívül megviselték. Órákon át nem szólt egy szót sem s hogy izgatottságát csillapítsa, fel s alá járt termeiben, meg-megállt, magában beszélgetett, végre kimerülten egy karosszékbe vetette magát. Április 12-én — mint beszélték — véget akart vetni életének. Alkalmasint olyan megalázónak tartotta a lemondást és a szövetségesek erőszakosságai annyira sértették önérzetét, hogy inkább a halált akarta választani. Az oroszországi hadjárat alatt történt, hogy Napoleon egyik orvosától mérget szerzett. Arra a célra tartogatta ezt magánál, hogy ne juthasson élve az ellenség kezébe. Rendesen nyakán szokta hordani háborúk alkalmával, valamint olyan esetekben is, mikor nagyobb veszedelemtől tarthatott. Április 12-én éjjel (Fain titkára elbeszélése szerint) arra szánta el magát, hogy megváiik az élettől. A mérget egy pohár vízbe öntötte és lenyelte. Nyomban rá lefeküdt s a fájdalom olyan erővel tört ki rajta, hogy házi orvosát kellett hivatni, aki megmentette a veszélytől. Az öngyilkossági kísérletet gondosan titkolták, úgyhogy nem is tudtak róla sem a szövetségesek, sem Napoleon hozzátartozói. Állítólag másnap reggel Napoleon így kiáltott fel: „Isten akarata tehát, hogy éljek!”

Néhány nap mulva pedíg már így nyilatkozott: „Némelyek talán azt várták, hogy majd megölöm magamat. Nos, az öngyilkosság nem felel meg sem elveimnek, sem annak az állásnak, melyet a világban elfoglaltam.”

Most már semmit sem tehetett a szövetségesek ellen. Tábornokai elhagyták vagy elárulták, a szenátus elpártolt mellőle, kénytelen volt tehát aláírni a szerződést. Ezután maga köré gyűjtötte katonáit és tudatta velük, hogy uralkodásának vége lett. Uti készülődések között teltek el ezután a napok. A fontainebleau-i szerződés megengedte Napoleonnak, hogy négyszáz gárdista, mint testőrség kísérhesse őt új lakóhelyére. Nehezére esett ezt a négyszáz embert kiválasztani. Mindenki vele akart menni.

Április 20-án volt az indulás napja. Ekkor megérkeztek a Napoleon mellé adott szövetséges katonai biztosok, kiknek kötelességük volt állandóan az ő környezetében maradni. Még egy kellemetlen epizód jutott elutazása előtt tudomására. Legrégibb szolgálói közül többen eltűntek. Köztük híres mamelukja, Rusztán, akit Egyiptomból hozott

magával. Ugy tett ő is, mint a miniszterek és generálisok. Mikor látták, hogy többé nem vehetik hasznát a császárnak, sorsára hagyták.

Déli tizenkét órakor a podgyászkocsik sorakoztak és a tágas udvaron felállott utoljára a gárda, hogy búcsút vegyen urától. Napoleon tábornokai kíséretében hagyta el a kastélyt s először is a podgyászkocsik megtekintésére ment. Nagyon el volt fogulva és ezzel a szemlével időt akart nyerni, hogy háborgó érzéseit lecsillapítsa. Csak azután lépett a gárda elé, mely nyugtalanul várta szavait. Mihelyt eléjük ért, jelezte, hogy beszélni akar. A katonák némán és a meghatottságtól sápadtan állottak. Napoleon fuldokló hangon így szólt hozzájuk:

„Tábornokok, tisztek, altisztek és katonák!

Istenhozzádot mondok nektek! Húsz év óta meg vagyok veletek elégedve. Húsz év óta mindig a dicsőség útján találtalak. A szövetséges hatalmak fölfegyverezték ellenem egész Európát. A hadsereg egy része hűtlen lett kötelességeihez és Franciaország maga más sorsot óhajtott. Veletek s a vitézekkel, kik hozzám hívek maradtak, még három évig folytathattam volna a háborút, de akkor polgárháború sújtotta volna a szerencsétlen Franciaországot és én a haza érdekében inkább lemondok dicsőségről, hatalomról és érdekeimről. Legyetek hívek az új királyhoz, kit Franciaország magának választott. El ne hagyjátok soha a mi drága, nagyon is régóta szerencsétlen hazánkat. Szeressétek forrón e drága hazát. Az én sorsomat ne sirassátok. Én mindig boldog leszek, ha tudom, hogy ti boldogok vagytok. Meghalhattam volna, mi sem lett volna könnyebb, de sohasem fogok a becsület ösvényéről le térti. Nem ölelhetlek meg mindnyájatokat, megölelem hát tábornokotokat.”

S ezzel odament Petit tábornokhoz, hevesen megölelte és megcsókolta őt, aztán megcsókolta a francia harci jelvényt, a sassal ellátott zászlót. Utolsó szavai ezek voltak:

„Fogadjátok még egyszer kedves bajtársaim búcsúmat. Éljetek boldogul! S ez a csók, melyet tábornokotok által küldök hozzátok, maradjon emlékül mindnyájatok szívében.”

A legutolsó szavakat már alig tudta kiejteni. Könnyekbe és görcsös zokogásba fultak a búcsú szavai, „öreg morgó medvéit,” régi katonáit pedig szorongás fogta el. Sokan nem tudták könnyeiket visszatartani és zokogásba törtek ki. Mások könnyes szemekkel kiáltották:

„Éljen a császár! Éljen Franciaország!”

Napoleon a szövetségesek által küldött hadi biztosok kíséretében indult útnak. A nép eleintén „éljen a császár” kiáltásokkal fogadta,

ámde amint dél felé, Provenceba értek, az éljeneket dühös szitkok és átkozódások váltották fel. Ez már a királpártiak lakta vidék volt, hol Napoleon ellen a tömeget fel is izgatták. Egy alkalommal csak úgy tudott a nép dühe elől menekülni, hogy az osztrák biztossal ruhát cserélt, karjára tűzte a Bourbonok fehér jelvényét és a kocsiban más helyre ült. Ilyen volt Napoleon távozása Franciaországból és így érkezett Fréjus kikötőjébe, hogy tengeren folytassa tovább az útját Elba szigetére. Mennyire másképpen, mekkora lelkesedéssel fogadta őt a nép ugyanitt, midőn Egyiptomból hazatért.

Mialatt ő hajón útban volt új állomása felé, családja sem maradt Franciaországban. Mária Lujza, aki gyermekével Blois-ba menekült, itt az osztrákok kezébe jutott. Atyjával, Ferenc császárral Ramboulet városában találkozott. Egy pillanatig azt tervezte, hogy férje után Elbára indul. Ferenc császár azonban tudatta leányával, hogy kisfiával együtt Schönbrunnban fog lakni. Napoleon anyja és Fesch biboros Rómába tértek vissza, testvérei pedig egyelőre külföldön telepedtek le. A szövetséges fejedelmek külsőleg nagy figyelmet mutattak Napoleon családja iránt. Az orosz cár és a porosz király személyesen tisztelegtek Mária Lujzánál, hogy a kis római királyt, Napoleon fiát láthassák. Az orosz cár meg ennél is tovább ment az udvariasságban. Felkereste Napoleon első feleségét, Jozefin császárnét és a hollandi királynét, Hortenziát.

A szövetséges hadak csak rövid ideig tartották megszállva Franciaországot. Soraikban sok magyar katonával találkozunk, akik a Napoleon elleni hadjáratok alatt számtalanszor kitüntették magukat. Az 1815-iki hadjáratban egyik csinyje által különösen nevezetessé lett Simonyi óbester, aki részt vett az asperni, wagrami, lipcsei és más csatákban és aki a magyar huszárok körében igen nagy népszerűségnek örvendett. Való történet-e vagy adoma a róla szóló érdekes kaland, nem lehet eldönteni. Ez a történet úgy szól, hogy mikor a magyar huszárok Simonyi óbester élén Fontainebleauban érkeztek, elindultak a császári kastély megtekintésére. A palota kormányzója a délceg tisztektől körülvett Simonyi óbesternek megmutatta Napoleon fogadótermét is. Középen egy emelvényen ott állott a császári koronával ékesített trónus, támlája közepén Napoleon kezdbetűjével. A kormányzó azt várta, hogy a trón megtekintése meg fogja illetni a magyarokat, de csalódott.

Simonyi óbester, hogy megmutassa, egy magyar huszárnak holmi francia trónus nem is olyan nagy dolog, szépen beleült a

trónszék közepébe csáköval a fején s tarsolyából elővette kurtaszárú debreceni tajtékipóját. Aztán rágyujtott és a legnagyobb flegmával eregette a füstöt a bíbormenyezet alatt. A kormányzó elsápadt e barbárság láttára. Simonyi azonban úgy tett, mintha most egyedül a pipázás érdekelné őt. Tisztjei körülállták és ő a császári trónról intézett különféle kérdéseket a hüledező franciákhoz. Pár perc múlva megelégette Simonyi a dicsőséget s ugyanolyan nyugodtsággal, mint amikor felszállt, lelépett a trónról. Pipáját a trón karfáján előbb kiverte s aztán tovább indult tisztjeivel a császárné termébe.

Mária Lujza himzett menyezetes ágya akkor is meg volt vetve, az ágy előtt pedig ott hevert a császárné sajátkezüleg himzett szőnyege. Simonyi alaposan megnézte és nagy elismeréssel szólott szépségéről. A kormányzó abban a hiszemben, hogy Simonyinak szívességet tesz vele, összecsomagolta és megkínálta a szőnyeggel, használja fel lópokrócnak vagy tábori takarónak, huszárember mindig hasznát veheti az ilyen portékának. Ámde Simonyiban feltámadt a magyar gőg és sérődve utasította vissza a nem kért ajándékot.

„Nem rabolni jöttünk mi ide! — szólott hetyke büszkeséggel. — A császárné a mi fejedelmünk leánya s az ő szőnyegével nem fog egyik jobbágya sem takarózni. Tartsd meg császárod számára palotája kincseit s ha jön utánunk más, mondd meg neki, hogy magyar huszárok voltak itt és nem vittek el semmit. Mondd meg, hogy egy magyar huszár kiverte pipáját császárod trónjának karfáján, de levett süveggel, tiszteletet adva állt meg császárnéd termében.”

Napoleon távozásával egy ideig üresen állott a kastély, pár hét múlva azonban beköltözött ide is az új király, XVIII. Lajos s megkezdte 1815. május 3-án uralkodását.

Napoleon Elbán.

(1814. május—1815 február.)

A szövetséges hatalmak udvarias formaságok között leplezték el Napoleon iránt való gyűlöletüket. Tudta mindenki, ők maguk legjobban tudták, hogy mi a tervük Napoleonnal, de a látszatnak is akartak áldozatot hozni. Ezért közönséges száműzetés helyett elküldték őt Elbára fejedelemnek. A fontainebleau-i szerződés 6. cikke évi kétmillió frank évdíjat rendelt számára, ezzel is kielégítették a látszatot. Hogy aztán azt a két millió frankot fizeti-e valaki, azzal nem törődtek. A száműzetés, illetőleg a büntetés kétségtelen jelét megtudjuk abból a tényből,

hogy családját elszakították tőle. Négy biztost rendeltek melléje, akik referáltak a szövetségeseknek Napoleon életmódjáról, napi tetteiről, szükség esetén pedig kémiszolgálatokat is végeztek.

Napoleon május 4-én ért az „Untaunted” hajón Elba-sziget egyetlen nagyobb kikötőjébe, Porto Ferrajóba. Egy ideig a városcsükkben maradt, a hőség beálltával azonban Marciana nevű hegyvidékre költözött, hol sátrak alatt tanyázott és ahonnan gyönyörű öreg gesztenyefák árnyékában heverészve gyönyörködhetett a tenger színpompájában és — elmélkedhetett a multról és a jövőről. A sziget egyébiránt nem volt előtte ismeretlen.

Eddigi szereplésében Elbának is jutott egy kis rész az olaszországi hadjáratok alkalmával, mert 1801-ben elfoglalta és az etrusiai királysághoz, majd Piombo fejedelemséghez és végül a francia császársághoz csatolta. A kis fejedelemség, hol — néhány megszorítással — teljhatalom illette Napoleont, Livorno olasz tartományhoz tartozott most. Afféle liliputi állam volt ez, mely úgy viszonylott Napoleon eddigi országához, mint valami játékszer. Kicsi volt minden ezen a szigetcskén. Kerülete nyolcvan kilométer. Lakósa is volt vagy tíz-tizenkétezer, ezek bányászattal, bortermeléssel, földműveléssel és halászzal foglalkoztak. Levegője, a sóstavak melletti részeket nem számítva, igen kellemes. A föld kevés gabonát terem, de annál nagyobb a kivitel különféle borokban. Vashányái pedig már a rómaiak korában híresek voltak. Az olasz partok gyönyörű verőfényében és mosolygásában fürdik a kis sziget, dús növényzete pedig úgy borul a tájra, mintha tarka szőnyeggel volna bevonva. Napoleon új lakóhelyének ezek az érdekességei.

A sziget főhelye Porto Ferrajo párezer lakossal. A párizsi Tuileriák helyett itt lesz most Napoleonnak a székhelye. A nép nagy szeretettel fogadta új fejedelmét. Elébe vonultak az érkező hajónak s a tömegben ott voltak azok is, kik Elbán az előkelőséget képviselték: a hivatalnokok és a papság. A jóindulatú fogadtatás igen meghatotta Napoleont. Szeretet sugárzott feléje éppen akkor, mikor az egész világ gyűlölete ide taszította. Hamar beletalálta magát új helyzetébe is. Mindenekelőtt megtekintette kisedet országát. Három-négy nap alatt lóháton és gyalog meglátogatta az összes erősségeket, erődöket, kikötőket, megtekintette a bányákat, sóstavakat, érdeklődött a lakosság foglalkozása iránt s pár hét múlva már készen volt új terveivel. Napoleon nem az az ember, aki tétlenül tudna élni. Hatalmas tehetségének folytonos munka kellett. Ha nem vezethet hadtesteket az ellenségre,

kényszerűségből beéri azzal, hogy terveket készít az újítások keresztülvitelére.

Javitani való Elba szigetén akadt elég. Az utak, a bányák, a közigazgatás és más egyéb. Első tette egy foglalással kezdődik. Kitört belőle még itt is a hódító. Elba mellett volt ugyanis egy Pianosa nevű kis sziget, mely teljesen lakatlan volt. A tengeri kalózok itt szoktak kikötni, ennél fogva rendes községi élet nem tudott kifejlődni rajta. Harminc katonát küldött elfoglalására. Ezek megszállották a szigetet, melyet Napoleon maga készítette tervek alapján megerősített és ágyúütegekkel látott el. Mikor ezzel az expedícióval készen volt, nevetve említette környezetének:

„Európa azt fogja hinni, hogy máris hódítást tettem.”

Nemsokára megkezdte a sziget rendezését. Utakat építtetett, vízvezetéket vezetett a hegyekből Porto Ferrajóba s ugyanitt palotákat emelt, egyet anyja és Paulina nevű nővére számára. Építtetett ezenkívül egy százötven lóra való istállót, kórházat, iskolát. Ugy kezdte működését, mint ahogy egy igazi fejedelemhez illik. Gondoskodott arról is, hogy udvara méltón legyen berendezve. Háztartásához harmincöt személy tartozott. Maga nézte át a háztartás számláit és jobban tudta, hány lepedő, hány paplan áll rendelkezésére, mint Bertrand, az udvarnagy.

Palotáján fejedelmi díszül ott lengett állandóan egy francia nemzeti lobogó, melynek fehér mezejében három méh volt beszöve. Udvartartásához tartozott még a gárdája is, mely a 400 francia gárdistából, 300 olasz gyalogosból és nyolcvan lovaskatonából állott. A katona Napoleonnak ebben a kis hadseregben volt minden öröme és vigasztalása. Különféle harcászati gyakorlatokat rendezett velük s parádékat, felvonulásokat a szigetlakók csodálkozására, kiknek ez az új látványosság igen megtetszett. Kis állami tanácsot is szervezett, melynek Drouot és Bertrand tábornok is tagjai voltak.

Vendégekben sem volt hiány a kis szigeten. Különösen Olaszországból, hol a Napoleon-kultusz erősen élt, sokan keresték fel. Ide várta Napoleon Mária Lujzát is, kinek meg kellett volna őt látogatnia. Várta, de hiába várta. A politika ebbe is beleavatkozott és másként végzett. Ferenc császár nem engedte meg, hogy leánya a Habsburgok egykori megalázójával, még ha isteni és emberi törvények egyformán vejjének nyilvánították is őt, együtt éljen mint törvényes férjével. Még a levelezéstől is eltiltotta és az engedelmes, önállóság nélküli nő pontosan teljesítette a parancsot. Tűrhető lett volna Napoleon élete, ha felesége

és gyermeke mellette vannak, de így még jobban érezte azt a méltatlan bosszút, melyet a szövetségesek és különösen apósa, Ferenc-császár mért reá.

Mária Lujza ugyan nem igen törte magát, hogy urát viszontláthassa: egyik levelében azt írja, hogy tulajdonképpen sohasem viseltetett iránta melegebb érzelmekkel. Kárpótolta ezért némileg Walewski Mária látogatása, aki fiát, Sándor Floresztánt is magával hozta és 10 hónapig maradt a szigeten. Eljött továbbá huga, Paulina és végre — maradandó tartózkodásra — édesanyja. A mellé adott négy biztos közül május vége felé visszatért Bécsbe a harmadik is s ezentúl csak Campbell Niel ezredes, Anglia biztosja maradt mellette. Napoleon eleinte nagyon kedvelte Campbellt, sokat elbeszélgetett vele, de lassanként egészen elhidegült iránta, mikor belátta, hogy visszaél őszinteségével és a kém szerepét teljesíti körülötte.

Emellett Napoleont pénzzavarai is nyugtalanították. A fontainebleau-i szerződés biztosította ugyan évjáradékát, de az új kormánynak legkisebb gondja is nagyobb volt, minthogy Napoleonnak pénzt küldjön. Eddig abból a 4 millió frankból élt, melyet elindulásakor magával hozott, ámde most ez fogyatékán volt. Pénzzavarok idején államok és fejedelmek a nép megadóztatásával szoktak magukon segíteni. Napoleon is azt tette. Felemelte a nép adóját és szigorúan próbálta behajtani is, csakhogy a lakosság sokkal szegényebb volt, semhogy sokat tudot volna fizetni, ennél fogva a kénytelenség más eszközöket parancsolt. Olyan eszközökhöz nyúlt, melyek már nem is egyeztek meg császári méltóságával. Azzal kezdte, hogy leszállította kísérete fizetését. A bányászok bérét negyedével megrövidítette, testőrei felszereléseiből és az ágyúfelszerelésből eladogatott a toszkánai nagyhercegnek. Campbell ezredes napról-napra látta Napoleon küzködését, október 31-én már jelentette is, hogyha Napoleonnak nem küldenek pénzt, nem gátolhatja meg, hogy katonáival Piombinóba vagy Olaszország más részébe ne evezzen.

Castlereagh gróf ennél fogva sürgősen megkereste a francia kormányt Napoleon járandóságaira nézve, de nem sok eredménnyel. Ebben az időben a hatalmak már arra gondoltak, hogy Napoleon számára jóval biztosabb és sokkal távolabbi szigetet jelöljenek ki. Az új francia kormány és a szövetségesek a Napoleon elleni gyűlöletben és félelemben megértették egymást. A bécsi kongresszuson Wellington, aki Szent Ilonát ismerte, szóba is hozta ezt a helyet, mint amely kiválóan alkalmas volna Napoleon tökéletes elhallgattatására. Mindezekről Na-

oleon még idejekorán értesült. De nem volt ismeretlen előtte az európai és különösen a francia politikai állapotok válsága sem.

A Bourbonok trónja máris ingadozni kezdett s Franciaországban maradt párhívei és az osztrák kormánnyal elégtelen olaszok értesítették Napoleont mindenről. Párizsban ott volt mostoha leánya, Beauharnais Hortenzia, az egykori holland királyné, kinek szalónjában a szabadelvűek és Bonapartisták sűrűn megfordultak. Olaszországban pedig annyira élénk volt az iránta való érdeklődés, hogy egy ízben a livornói titkos rendőrség, illetőleg Mariotti francia konzul figyelmeztette a szövetségeseket a Napoleon érdekében folyó olasz mozgalmakra. Emellett kalandosabbnál kalandosabb hírek terjedtek el Napoleon elbai életéről. Szó volt arról, hogy titkos megbizatással bizonyos Domenico Etti szerzetes és egy Theologus nevű görög érkeztek Elbára. Titokzatos volt a jövetelük s éppen így történt a távozásuk. Beszéltek a régi gárdisták hazabocsátásáról, melynek az lett volna a feladata, hogy a hazatérők a francia hadsereget Napoleon pártjára csábítsák. Beszéltek aztán még egyebeket is. Például titokzatos álarcos bálokról, miket Napoleon nővére, Paulina hercegnő tiszteletére adott volna, aztán még titokzatosabb összeesküvésről, melyet Murat szervezett volna s mindezek a hírek össze-vissza járták Európát, Elbától Bécsig és Béctől Londonig.

Napoleon mindezekről tudomással bírt, de azt színelte, mintha semmi sem érdekelné. Gazdálkodás és olvasás alkották főszórakozását, azután a katonai gyakorlatok és bizalmas beszélgetések, melyeknek különösen akkor adta magát át, mikor a szigetre érkezett „második felesége,” a még mindig szép és vonzó egyéniségű Walewski Mária. Enyelgés, kalandos tervelgetések és a nyugtalanság érzései között folyt az idő. Az 1815. február havában aztán egy olyan értesítést kapott Napoleon, mely gyors cselekvésre ösztönözte. Maret, Bassano hercege s bizalmas embere érkezett a szigetre azzal az értesítéssel, hogy a nagyhatalmak Bécsben még mindig nem érzik magukat biztonságban Napoleontól. Attól tartanak, hogy sok kellemetlenséget szerezhet még nekik, ennél fogva Talleyrand indítványára arról tanácskoznak, hogy legközelebb az Azóri-szigetekre vagy egy még távolabbi szigetre vitetik. Napoleon nem késlekedett többé. Gyorsan intézkedett, hogy tervét, melyről eddig csak hű tábornokának, Bertrandnak, továbbá anyjának és Walewski Máriának szólt, megvalósítsa.

A franciaországi állapotok is kedveztek vállalkozásának. XVIII. Lajos király még csak alig egy éve vette át a kormányzást és máris a legnagyobb elégedetlenséget támasztotta uralkodása iránt. Közkézen

forgott az a torzkép, mely XVIII. Lajost úgy tüntette fel, amint lóháton egy kozák mögött ülve, elesett francia vitézek tetemein gázol keresztül. Trónrajutása idegen szuronyok segélyével egymagában véve is elegendő volt, hogy ne szíveljék, ne tiszteljék. De azonfelül sem a forradalom, sem a rá következő napoleoni korszak nem tette óvatosabbá a Bourbonokat. Rájuk nézve tanulság nélkül folyt le az elüzetésük óta eltelt tizennyolc esztendő, amint ezt XVIII. Lajos legeszesebb embere, Talleyrand cinikusan így jellemezte: „A Bourbonok nem tanultak semmit és nem felejtettek semmit.”

Éppen úgy volt ez párthíveiknél, a régi nemességnél is. Ezek hártalan gőgjükben minden méltányosságot elvetettek. Éreztetni akarták, hogy most ők az urak s aki ellenkezni mer velük, arra üldözés és a bosszú eszközeivel törtek rá. A papság sem okult a multakon. Visszatért a régi türelmetlenséghez és előítéleteihez. A polgári osztályt az udvar, nemesség és papság közösen lenézték és mellőzték. A forradalmat az ördög művének, vagy ami ezzel majdnem egy, a legnagyobb istentelenségnek nyilvánították, azokat pedig, akik benne részt vettek vagy gyanusak voltak, ha lehetett üldözték. De legesúlyabban és legostobábban bánt az udvar a katonasággal. Gúnyolta, fitymálta Napoleon marsalljait, katonáit. A régi tisztek fizetését leszállította és nagynevű, de üresfejű nemeseket állított az ezredek élére, a becsületrend tulajdonosainak árváit pedig elkergette az árvaházakból. Természetes tehát, hogy a hadsereg bonápartista érzelmű maradt.

A trónt a Bourbonok családjuk számára való kiváltságnak tekintették s amint nem volt szándékuk a Napoleon távozásával hátramaradt ellentéteket bölcs politikával kiegyenlíteni, éppenúgy nem törődtek a nemzet igényeinek kielégítésével. XVIII. Lajos kihirdetett ugyan holmi alkotmányfélélt, de azt úgy tüntette fel, mint királyi kegyadományt és melleleg azt sem tartotta be. A régi önkény tért vissza Franciaországba a Bourbonokkal, de emellett hiányzott belőlük mindaz, ami Napoleont a nép szemében még hibáiban is nagyra tette. Franciaország lesüllyedt régi tekintélyéről és a belviszályok mellett még az a veszedelem is fenyegette, hogy a bécsi kongresszuson felmerült lengyel-porosz kérdés miatt külső háborúba is keveredik.

Napoleonnak ezek az állapotok mind hasznára voltak. Ő ugyanis most egy olyan vállalatra adta magát, melyet vakmerő voltánál fogva rajta kívül más meg sem kísérelhetett volna. Elhatározta, hogy visszatér Franciaországba. Ezzel aztán regényes életének olyan fejezete indul meg, mely túlmegy a képzelet határain is.

A Franciaországból érkezett hírek, melyek teljesen megfeleltek a valóságnak, csakhamar megszilárdították Napoleont tervének kivitelezésében. Nagy titokban rendeletet adott néhány ágyúval ellátott egyetlen hadihajójának és hat apró szállítóhajónak a felszerelésére. Majd 1815 február 25-én összegyűjtötte katonaságát, 700 gárdistát, 300 korzikait

XVIII. Lajos francia király.

A forradalom alkalmával Brüsszelbe szökött s az osztrákokat és poroszokat igyekezett Franciaország ellen háborúra ingerelni. Napoleon uralma alatt is külföldön tartózkodott. Napoleon bukása után elfoglalta a francia trónt, de Napoleon visszatérésekor elmenekült. A szövetségesek waterlooi győzelme után ismét visszatért Párizsba. Önkényuralkodó volt, ráillett a híres mondás: „A Bourbonok semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek.”

és 200 lengyelt s megindult velük a kikötőbe. Február 26-án az *Inconstant* — ez volt a hajó neve — már útrakészen állt és este lassan meg is indult a francia partok felé. Utközben találkoztak egy francia hajóval, melynek az volt a rendeltetése, hogy Elbát szemmel tartsa. Az *Inconstant* elég szerencsésen el tudta kerülni a hajó figyelmét. Március 1-én a vakmerő társaság elérte a francia partot. Nem messze Frejustól, Cannes mellett szerencsésen kikötöttek.

Campbell ezredes éppen Livornóban volt egy álarcos bálon, mikor

az ottani francia konzul és Spanocchi livornói kormányzó értesítették, hogy hallomás szerint Napoleon visszatért Franciaországba. Nyomban utána vetette magát, de csak annyit ért el, hogy még láthatta a hódításra induló csapat partraszállását. Legnagyobb volt a riadalom Bécsben, amikor a lakomákba, ünneplésekbe merült kongresszus tagjai Napoleon visszatéréséről értesültek. Metternich herceg március 5-én este a génuai konzultól levelet kapott, melyben ez azt írja, hogy Napoleon Elbáról eltűnt s egyelőre senki sem tudja hová. Metternich azonban nem tulajdonított a levélnek fontosságot s csak másnap bontotta föl. Március 6-án aztán egy aznap rendezett udvari bálon terjedt el a hír, hogy Napoleon már útban van és egyenesen Franciaországnak tart.

Fejedelmek, diplomaták, udvaroncok, hősök voltak jelen a bálon, nem is szólva az udvar előkelő hölgyeiről. De elég volt kiejteni Napoleon nevét, hogy a hölgyek és urak ajkáról eltűnjön a mosoly és az arcokon kiüljön a legnagyobb kétségbeesés. Dinamittal megtöltött bombának lehet ilyen hatása, amilyent Napoleon szökésének híre az udvari emberekre tett. Ilyen körülmények között nem lehet mulatni, ezt belátta mindenki. Elhalt egyszerre a zene, abbamaradt a tánc, bőkokat sem modtak többé senkinek. Az elméket az a tudat töltötte be, hogy Napoleon, az ördögök szövetségese, a nagy kalandor visszatért.

Napoleon visszatérése. — A száz nap.

(1815.)

A mitológiai hősök csodás kalandjai hasonlíthatók legfeljebb ahhoz a vállalathoz, melyre Napoleon elszánta magát. Fegyver nélkül megindult egy ország visszahódítására és abban a tudatban, hogy ez sikerülni fog, fegyvertelenül áll oda az elfogatására küldött csapatok elé s azok egyszerre engedelmes szolgálivá válnak. A fegyvert kiengedik kezükből, tisztjeiknek nem engedelmeskednek, ellenben keblükből elemi erővel tör ki a lelkesedés. Napoleon nevének, vitézségének és vezéri hírnevének még mindig akkora a varázsa a csapatok előtt, hogy azok nem képesek őt megtagadni.

Éjfél után két órakor indult meg Napoleon csekély kíséretével Cannesből Grasse felé. Amint a városkába jutott, az egész lakosság összesereglett körülötte. Ugy tekintették őt, mint igazi császárukat. Most senki sem emlegette az újoncozás és az adó terhét, ellenkezőleg néhányan bizalomteljes folyamodást nyújtottak át neki. Egyik volt

gárdista nyugdíja visszatartása miatt emelt panaszt, a másik azt hozta fel, hogy a becsületlégió rendjét visszavették tőle.

Beigazolódott az első állomásnál, hogy a nép szeretete nem változott meg iránta. La Mure község közelében történt, hogy Napoleon szembe találkozott az első katonai csapattal, melyet elfogatására küldtek Párizsból. Ez egy zászlóalj gyalogság volt. Parancsnokuk olyan szigorúan vette küldetését, hogy értekezni sem akart Napoleonnal, csupán feltétlen megadást követelt. Napoleon erre leszállott lováról, majd előlépett száz gránátos fedezete alatt, kik őt lefelé tartott puskákkal kísérték. Egyenesen a zászlóalj elé állott és így szólt:

„Hát nem ismertek barátaim?”

A katonák tétován néztek szét. Napoleon ismét megszólalt:

„Én vagyok a ti császártok! Ha akad köztetek olyan, akinek van szíve megölni császáriját, ám tegye meg. Itt állok.”

S azzal kitérte mellét a katonáknak, hogy lőjjön, akinek van bátorsága. Nem gondolt egy sem lövésre. Ujjongva vették körül, összecsókkolták, majdnem szétszedték. „Éljen a császár” kiáltással hűséget esküdtek neki. Tisztjeik is velük tartottak. Megszaporodva ezzel a zászlóaljjal Napoleon gyors tempóban nyomult előre. Dauphiné főhelyét, Grenoble várost akarta minél hamarabb elérni. „A győzelem — mondotta erről a kalandjáról egy ízben — gyorsaságomtól függött. Nekem Grenoble volt Franciaország. E hely ötven órai távolságban volt még, én és társaim öt napig utaztunk odáig s minő időben és utakon.”

Nagy tömeg által kísérve és folytonosan újabbakkal szaporodva Grenoble elé ért, ahol új csodára ébredt.

A város zárt kapui előtt az ágyúk mellé rendelt tüzérség várta, azonkívül Labédoyère ezredes egy gyalogezreddel, hogy elfogja. Az ezrekre növekedett néptömeg Napoleon éltetésével követelte a kapuk felnyitását. A katonák egy ideig a fegyelem hatalma alatt állottak, de a tömeg lelkesedése csakhamar őket is elragadta.

Egyszerre a fiatal ezredes így szólt katonáihoz:

„Katonák! Itt hozzuk a hőst, kit annyi csatában követtetek. Most rajtatok a sor, kiáltátok velünk Európa legyőzőinek régi jelzavát: Éljen a császár!”

A tüzérek és katonák meg voltak nyerve.

„Éljen a császár!” — zúgott fel a helyőrség harsány éljenzése, a nép pedig ezalatt betörte a kapukat. Senkinek sem jutott eszébe elfogni Napoleont.

Napoleon végleges bukása után Labédoyère ezredest tettéért

XVIII. Lajos ugyan főbelövette, de őneki köszönhette Napoleon, hogy most már nagyobb bátorsággal folytathatta útját. A lakosság majdnem mindenütt a Messiást üdvözölte benne. Valóságos diadalút volt az előnyomulása. Szükségesnek tartotta immár, hogy elmondja jövetelének célját és lelkesítse is a népet. Két proklamációt adott ki útközben, egyik a francia néphez szólt. Ez a proklamáció az 1814-iki franciaországi hadjárat kudarcainak ismertetése után így végződik:

„Franciák! Száműzetésemben csak panaszokat és sóhajtásokat hallottam. Ti panaszt emeltetek hosszú alvásom miatt. Azzal vádoltatok engemet, hogy a haza jólétét áldozom föl kényelmemnek. Én mindenféle veszélyek között áthajóztam a tengert s íme, visszatérek hozzátok, hogy visszaköveteljem jogaimat, melyek a ti jogaitok is.”

Most minden alkalommal hangoztatta, hogy a *béke és szabadság* lesznek ezentúl uralkodásának irányelvei, mert belátja és tapasztalja, hogy Franciaországnak elsősorban békére van szüksége.

Másik proklamációját a hadsereghez intézte. Ebben elmondja, hogy a franciaországi hadjárat árulás miatt veszett el (Marmontra és Augereaura célzott), de most itt az alkalom a szégyen és a gyalázat lemosására És olyan művész módjára, aki hallgatóságának lelkületét nemcsak tökéletesen ismeri, hanem uralkodik is fölötte, egyenesen a szíveikbe markolt, midőn így szólt hozzájuk:

„Katonák! Jöjjetek, gyülekezzetek össze vezérek zászlója körül. Az ő léte csakis a ti létezéseteken alapszik! Az ő jogai a ti jogaitok és a nép jogai. Az ő érdeke, becsülete és dicsősége a ti érdeketek, becsületek. A győzelem rohamlépéssel fog haladni és a sas a nemzeti színekkel toronyról-toronyra repül, amíg a Nôtre-Dame-templom tornyára ér. Ekkor majd alkalmatok leend becsülettel mutatni sebhelyeiteket, ekkor majd eldicsekedhettek tetteitekkel, *ti lesztek Franciaország szabadítói*. Öreg napjaitokban polgártársaitok tisztelettel fognak környezni és bámulattal hallgatják, ha nagy tetteitekről szólva, ezt mondhatjátok majd: Én is ama nagy hadsereghez tartozom, mely Bécsbe kétszer nyomult be, továbbá Rómába, Berlinbe, Madridba, Moszkvába és Párizsról lemosta azt a szégyent, melyet az árulás és az ellenség jelenléte sütött reá. Tisztelet e vitéz harcosoknak, kik diszei hazájuknak.”

Nem maradhattak hatás nélkül e szavak. A nép és a katonaság lelkesedve követte Napoleont.

Grenableból hasonló óvációk között folytathatta útját *Lyonig*, ahová március 10-én ért. Mintha körutazást tartana az országban, úgy fogadta itt is a nép. Húszezer ember gyűlt össze lakása elé s egész éjszaka

folytonosan őt éljenezte. A katonai csapatok ellenállás nélkül csatlakoztak hozzája, a polgári hatóságok pedig siettek bemutatni hódolattukat. Napoleon már Franciaország császára gyanánt viselkedett, aki éppen úgy oszlogatta a parancsokat és éppenúgy rendelkezett katonai és polgári ügyekben, mintha elbai száműzetése csak rossz álom lett volna. Feloszlatta a kamarát és új választásokat rendelt el. Kilátásba helyezte a császárné és a római király megkoronázását s az alkotmány szabadelvű módosításait. Letette a XVIII. Lajos által tisztékké kinevezett, csak 1814-ben visszatért emigránsokat, feloszlatta a királyi testőrséget.

A néphangulat állandóan kedvezett vállalkozásának. Bizonyítja ezt az az eset, hogy a király öccse, Artois gróf, kit ellene küldtek Lyonba, elmenekült, mert serege elhagyta. Angoulême herceg pedig, kit Bordeauxba küldtek, bár ez a hely királypárti érzelmeiről volt ismeretes, szintén menekülni kényszerült.

Minden akadály azonban még nem volt leküzdve. Lons-le-Saulmierben Ney állomásozott hadával. Őt is azzal a parancsal küldte a király Napoleon elébe, hogy tartóztassa fel útjában s ha lehet, élve fogja el. Ney elbizakodottságában meg is ígérte, hogy „kalitkában” fogja Párizsba hozni „azt a vadállatot.” Csakhogy, amit Ney tervezett, az a saját serege és a francia nép akaratába ütközött. Lyonból egyébiránt Napoleon levelet írt az ő régi generálisához, Neyhez, kit moszkvai hősies küzdelmekor a „bátrak legbátrabbja” címmel magasztalt fel. Arra kérte, hogy ne támadjon ellene, inkább egyesüljön csapataival.

Meglehetős nehéz helyzetbe jutott most Ney. Párizsban azt ígérte, hogy élve fogja az ex-császárt kézrekeríteni s most azt kívánja Napoleon, hogy ő is átpártoljon. Amíg Ney tétovázott, katonái határoztak. Napoleon megjelenése elég volt nekik, hogy felgyujtsa szívükben a régi lángot iránta. Ney kényszerhelyzetében nem tehetett mást, hát napiparancsban kiadta a rendeletet, hogy a serege kövesse Napoleont. Maga számára pedig azt kérte, hogy a szolgálatból kiléphessen. Napoleon azonban fátyolt borított egykori bajtársa árulására és megírta neki, hogy jöjjön azonnal, a régi szeretettel fogja őt fogadni. És Ney marsall sirva hódolt meg urának.

Még csak egy állomás volt, ahol tartani lehetett támadástól. Melun volt ez a hely, melynek parancsnoka Macdonald volt. Napoleon érkezését Fontainebleau felől várták s ebben az irányban tetemes hadierő volt felállítva hármasharcvonalban. Összeütközés helyett azonban itt is egyéb történt. Napoleon megint ama fogások egyikéhez nyúlt, melyek

hatása soha el nem maradt, de emellett vakmerőségét is a legnagyobb mértékben jellemzik. Négyfogatú nyitott kocsiba ült s néhány lovas kíséretében egyenesen az ellene küldött sereghez vágatott. Itt kiszállt a kocsiból, kísérői elvegyültek a katonák között és néhány perc múlva itt is felhangzott az „Éljen a császár!” kiáltás. Ugyanazon hadak élén kiket ellene küldtek, kardcsapás nélkül tartotta bevonulását Párizsba. Jósata íme beteljesült: az ő sasa a Nôtre-Dame tornyára szállott. Neve varázsának, mesés gyorsaságának, egyéni nagyságának és emberismeretének köszönhetette ezt a csodálatos diadalt.

Napoleon jövetelének a hírére Párizsban a Bourbonok uralma hirtelen letört.

XVIII. Lajos és udvara eleinte vakmerő kalandot láttak Napoleon visszatérésében és nem kételkedtek abban, hogy a próbálgatásnak csúfos vége lesz és hogy valamelyik generális „a vadállatot” megkötözve fogja elhozni. Ámde másképp történt, amint láttuk. A császár ellen kiküldött csapatok átpártoltak s a nép is Napoleonhoz szegődött. A kamarában ugyan a többség Bourbon-párti volt, de beérte a nagyhangzású frázisokkal. Napoleon egyébiránt oly mesés gyorsasággal közeledett, hogy Lajos király alig tudott a Tuillériákból menekülni. Március 18-án még kiáltványt írt alá, 19-én már útban volt Belgium felé, mert Napoleon megelőző nap Fontainebleauban ért.

Március 20-án este felé vonult be Napoleon régi székvárosába, ahol a Tuillériákba szállt. Az uccákon különösen a katonák fogadták lelkesülten. A lakosság itt inkább érdeklődést, mintsem kitörő örömet tanúsított. A Bourbonok futásának azonban, a főnemesség és a papság kivételével mindenki örvendett.

Napoleon szökésének híre nagy riadalmat okozott a bécsi kongresszus köreiben is. A nagyhatalmak képviselői sürgősen összejöttek és nyilatkozatot írtak alá, melyben elítélték Napoleon merényletét.

„Midőn Bonaparte — mondja a nyilatkozat egyik passzusa — megszegte azon szerződést, mely Elba szigetét rendelte tartózkodása helyéül, semmivé tette existenciájának egyedüli jogcímét. Midőn azon szándékkal tette lábát francia földre, hogy ott zavart és villongást támaszson, megfosztotta magát minden törvényes oltalomtól és kijelentette a világ színe előtt, hogy vele nem lehetséges sem a béke, sem a fegyverszünet. A hatalmak tehát kijelentik, hogy Bonaparte Napoleon kizárta magát a társadalomból és mint a köznyugalom ellensége és zavarója nyilvános törvényszéknek szolgáltatata át magát.”

Ez a szigorú nyilatkozat kifejezésre juttatta a nagyhatalmak állás-

pontját Napoleon ellen, úgyhogy a háborúnak minden körülmények között ki kellett törnie még abban az esetben is, ha Napoleon megelégedett volna Franciaország kormányzásával a régebbi veszteségek visszahódításának szándéka nélkül. Nem azért harcolt ellene közel húsz éven át Európa, hogy visszatérését nyugodtan tűrje. Hiába iparkodott tehát Napoleon az osztrák és orosz udvarral alkudozni, hiába írogatta Ferenc császárhoz és Mária Lujzához leveleit. A kongresszus abban a pillanatban, mikor az ex-császár megint francia földre tette a lábát, elhatározta, hogy megsemmisíti.

Európa kiengesztelhetetlen haragjával szemben már most Napoleonnak is készülnie kellett. Belátta, hogy programja : „Béke és szabadság” változáson fog keresztül menni és így fog majd hangzani : „Háború és szabadság.” A kikerülhetetlen háborúhoz pedig nem nélkülözhetette a nemzet segélyét, hogy pedig ezért magas árt kell fizetnie, azt tudta és hajlandó is volt azt megfizetni.

Ezért magához hívatta *Constant Benjaint*, az alkotmányos szabadelvű ellenzék híres vezérét, hogy a francia nemzetnek adandó új alkotmány tervezetét vele megbeszélje.

Napoleon visszajövetelének a nép és a polgárság örvendett legjobban. Ezek az osztályok, melyek számra nézve is a legnagyobb tömeget alkották, azt várták tőle, hogy megszünteti a reakciót és a forradalom éiveit juttatja megint uralomra. Bámulandó az az őszinteség, melylyel Napoleon Constant előtt leleplezte terveit. Azt mondta többek között : „Tudom, hogy a nemzet megkívánja a szólás és sajtószabadságot, hogy most nyilvános tárgyalásokat, független választásokat, felelős minisztereket óhajt. Ebbe én beleegyezek. Mert én nem csupán a katonák császára vagyok, én a pórok fejedelme is akarok lenni. Azonfelül a békét is akarom, bár tudom, hogy hosszú és nehéz háborúnak megyünk elébe. Már pedig e háborúban szükségem lesz a nép segélyére. Ennek fejében a nép a szabadságot kéri. Nos hát, meg fogom neki adni a szabadságot !”

Constant Benjaint ez a meglepő vallomás szinte elbűvölte. Valamikor, a konzulátus idején ellenfele volt Napoleonnak s császári önkényét szintén elítélte. Most azonban elvállalta az alkotmány átdolgozását és helyet fogadott el az újonnan szervezett államtanácsban. A főbb hatóságokhoz intézett válaszaiban Napoleon ugyanezt a témát variálta. Azt mondta, hogy a fejedelmek a népnek csupán szolgálói, hogy ő a nép fia, melynek sorából felküzdötte magát, nem lehet ennél fogva ellensége a nép szuverénitását célzó reformoknak. Az új alkotmányban biztosí-

totta a vallásszabadságot, a személyes szabadságot, a sajtószabadságot és több olyan változást tett, melyek haladásra mutattak. Minisztereit is ügyes kézzel választotta meg. A republikánusok nesztora, Carnot is miniszter lett.

Egy ideig rózsaszínben látta mindenki a jövőt, de a békébe vetett remény nemsokára szétfoszlott. A fordulatot elsősorban a bécsi kongresszus merev ellénségeskedése okozta. Hasztalan könyörgött Napoleon Mária Lujzának, hogy térjen vissza. Hiába igyekezett a szövetséges fejedelmek között szakadást előidézni. Ezek összetartottak, visszahívták követeket Párizsból és kijelentették, hogy bár Európának nincsen joga Franciaországnak kormányt adni, sohasem tűrnék el azt, hogy Párizsban a többi állam békéjét megfenyegető kormány alakuljon. A háború kikerülhetetlenné vált és ez a tudat hangolta le elsősorban a franciák lelkesedését. A háború iszonyaitól való félelem erőt vett a lelkeken.

De más oldalról is mutatkoztak súrlódások. A Constant által kidolgozott „Pótcikkek az alkotmányhoz” nem elégitettek ki senkit. Sem a császárt, sem a pártokat. Napoleon, aki csak a látszat kedvéért s a kényszerhelyzet hatása alatt mutatkozott be alkotmányos fejedelemnek, sokalta a tett engedményeket és több felségjogról vonakodott lemondani. Továbbra is jogot formált a hírlapok elkobzásához. Azt mondta: „Nem vagyok én angyal, hanem olyan ember, akinek az a szokása, hogy támadásra visszavágjon.”

A pártok meg keveselték a liberális engedményeket és még a két-kamarás rendszer, a miniszterek felelőssége, a szólásszabadság sem elégitette ki őket. A nem csekély számú köztársasági párt pedig azt hangoztatta, hogy az új alkotmány lényegére nézve nem egyéb, mint a régi abszolutisztikus alkotmány liberális köpönyegbe burkolva.

Miután Constant az alkotmány módosításával elkészült, Napoleon azt az államtanács által helybenhagyatta és azután ügyes fogással népszavazás alá bocsátotta s 1,400.000 választó szavazott mellette és négyezer ellene, míg a választók fele nem szavazott. Az új alkotmány kihirdetése 1815 június 1-én ment végbe nagy ceremóniák között.

A tér közepén hatalmas oltár volt felállítva, hol istentiszteletet szolgáltatnak. Mise után ötszáz tagból álló küldöttség üdvözölte Napoleont, mire kihirdették a népszavazás eredményét. Ekkor Napoleon a nép felé fordult és ezt a beszédet intézte hozzá:

„Mint császár, konzul, katona, minden hatalmat a néptől nyertem. Jó és balszerencsében, a csatatéren, a tanácsban, a trónon, a számkivetés-

ben Franciaország volt egyedüli tárgya gondolataimnak és minden cselekvésemnek.”

Végül az oltárhoz lépett és megesküdült az alkotmányra. Ugyanezt tették miniszterei és a választók. Az ünnepély végeztével a francia jelvényt osztottak ki a katonák között, kik a hatásos ceremónia benyomása alatt a császár éltetésével vonultak tova. Lehet, hogy Napoleon azt hitte, hogy ezzel a színpadias jelenettel a francia nép bizalmát és ragaszkodását biztosította magának, de sokan a választópolgárok sorában meg voltak győződve arról, hogy a módosított alkotmány nem ér fel egy újabb háborúval.

Napoleon, hogy az ellenzéki hangulatot megtörje, most egy lépéssel tényleg tovább ment és — bár nem szívesen — összehívta az új képviselőházat, a 629 választott képviselőből alkotott kamarát. És íme, mindjárt a megnyitás után itt is csalódás érte, amennyiben az ő elnökjelöltje, Lucían, egyetlen egy szavazatot sem kapott. A kamara feliratából pedig arról értesült, hogy „a kamara az ország erejét ugyan fel fogja neki ajánlani Franciaország *védelmézésére*, de még a győzelmes császár ereje sem lesz képes a nemzetet a *védekezés* sáncaiból kicsalni.”

Ezek a jelek arra birták Napoleont, hogy a külső béke megőrzése érdekében mindent megtegyen és hogy a külföldi udvarokat is meggyőzze szándékai békés voltáról. A három nagyhatalom azonban már aláírta azt a szerződést, melyben külön-külön 180.000 főnyi sereg kiállítására kötelezték magukat. Ennélfogva követeit nem fogadták, leveleit pedig válaszra sem méltatták.

A szövetséges hatalmak hadüzenettel felérő kiáltványai és határozatai után a háború kitörése csak idő kérdése lehetett és így Napoleon a maga részéről helyesen tett, hogy ő is komolyan készült a háborúra. Hogy a támadás ódiumától meneküljön, egyelőre beérte védelmi intézkedésekkel.

Amint azonban arról értesült, hogy a szövetségesek mozgósítása lassan folyik és hogy egyelőre csak Blücher és Wellington hadteste áll harcra készen, amaz a Rajnavidéken, emez Brüsszel mellett, arra határozta el magát, hogy a rákényszerített háborút *támadó* háború gyanánt fogja viselni, lehető nagy gyorsasággal. A bizonyára egyesülni készülő porosz és angol hadsereget külön-külön meglepi és remélhetőleg külön-külön meg is veri. Meg akarta tehát hiúsítani a két hadtestnek egyesülését és arra törekedett, hogy a döntő csatát előbb vívhassa, mielőtt az osztrákok és oroszok még a határra érkeznének. Mert 700.000—800.000 emberrel szemben el lett volna veszve.

Ami pedig a francia hadsereget illeti, annak újjászervezése körül Napoleon a 100 napi uralom kezdete óta állandóan buzgólkodott.

Visszatértekor ugyanis alig kilencvenezer harcképes katonája volt az országnak. Ez a szám a folytonos toborzásokkal folyton emelkedett és tekintélyes létszámot ért el. Harcképes katona azonban csak 200—215.000 akadt köztük. A seregszervezés gyorsan és zavartalanul folyhatott, azért is, mert a kincstár nem állott üresen. Mikor Napoleon a Tuillériákba visszatért, XVIII. Lajos ijedtségében a menekülésnél egyébre nem gondolt és állítólag százhatvan millió értékű pénzt hagyott hátra a palotában. De ezenkívül a nép odaadása és a hollandi tőkepénzesek bizalma is segítették a kiadások fedezését. A határszáron és Párizs körül elhelyezett hadsereg június havában bármely pillanatban harci készségben indulhatott a szövetségesek ellen. Csak egy körülmény hatott Napoleonra csüggesztőleg. Ő arra számított, hogy az 1814-ben a hadifogságból visszatért sokezer öreg katona az első szóra tömegesen fog a zászló alá sietni, ha felhívást intéz hozzájuk. De éppen öbennük csalódott, mert csak 60.000 ember jelentkezett. Az angol kormány egy kéme beszélgetést folytatott egy ilyen öreg katonával, aki jól megérdemelt nyugalomát szintén többre becsülte, mint az új babért. Az obsitos ezeket mondta: „Mi szeretjük a „Pére Violette”-t (Napoleont), sokkal inkább mint a „nagyapót” (XVIII. Lajos), akit nem ismerünk. De már torkig vagyunk a háborúkkal s minthogy megint egész Európával verekedjünk, inkább megtartjuk a „nagyapót.” Ez magyarázza meg, hogy 240.000 öreg katona helyett miért jelentkezett csak 60.000 ember. A támadásra csak 125.000 ember állott rendelkezésre a belga határon, a többit az ország váraiban és Párizsban kellett visszahagyni.

A waterlooi csata.

(1815 június 18.)

A „száz nap” legnevezetesebb eseménye a waterlooi csata, mely Napoleon új hatalmát, amilyen gyorsan támadt, olyan gyorsan eltemette.

Napoleon, miután minden intézkedést megtett Párizs védelmére, seregének kétharmadrészével, 128.000 emberrel s 350 ágyúval június 14-én lépte át a belga határt. Elhatározta ugyanis, hogy legerősebb ellenfelére, Blüchernek és Wellingtonnak Belgiumban táborozó seregére veti magát. Napoleon a következő napon adta ki híres napiparancsát, melyben katonáit a végsőkig tüzelte az ellenség ellen. A waterlooi csata ennek a híres napiparancsnak a nyitányával kezdődött:

„Katonák! A mai nap a marengói és friedlandi ütközet évnapja. Mi akkor, valamint az austerlitz és wagrami ütközet után igen nagylelkűek voltunk. Mi hittünk ama fejedelmek ígéreteinek és esküinek, kiket trónjaikon meghagytunk. És íme, most ezek Franciaország függetlensége és legszentebb jogai ellen szövöttek. Midőn Jenánál ezen poro-

Wellington herceg, angol hadvezér.

Több évig tartó hadjáratban kiverte Portugáliából és Spanyolországból a franciákat. Nagy szerepet játszott a waterlooi csatában is, amely véget vetett Napoleon uralmának.

szok ellen harcoltatok, egy közületek kettővel, Montmirailnél pedig hárommal állott szemközt. Azok, kik az angolok kezeibe estek, elrögélhetik nektek ottani szenvedéseik történetét.”

Ezen a hangon folyik tovább a napiparancs, melyben végül arra buzdítja katonáit, hogy legyenek állhatatosak a fáradalmakban és küzdelmekben, mert akkor Franciaország becsülete ismét helyre lesz állítva. „Minden franciára nézve — így végződik a proklamáció — kinek szíve van, itt a perc élni vagy meghalni!”

Nem lehetett többé kétség a harc rendkívüli elszántsága és szívósága iránt. Az angol sereg, melyben hollandi és német csapatok is szolgáltak, összesen 95.000 ember, Wellington vezérlete alatt Brüsszeltől délre húzódó hosszú vonalon állott. A porosz sereg, 110.000 ember Blücher parancsnoksága alatt négy hadtestben Charleroi, Namur, Liney és Lüttich körül volt elhelyezve. A két vezér abban egyezett meg, hogy ha Napoleon június 15-éig nem támad, akkor ők nyomulnak előre. Ha pedig megtámadja őket, összébbvonják hadaikat. Napoleon az utóbbit tette, vagyis támadott.

Napoleon előbb a poroszokat akarta legyőzni. Megtámadta őket, de az első sikerek után azt hitte, hogy máris éket vert a poroszok és angolok között és hogy most már külön-külön végezhet velük. Ebben pedig csalódott. Abban a hitben, hogy immár Blücher egész seregét visszavetette, azt a helyrehozhatatlan hibát követte el, hogy nem vetette magát teljes erővel Blücherre, akit e napon, sőt még a következő napon is a siker reményében támadhatott volna meg, amennyiben Wellington még nem hajthatta végre egyesülését Blücherrel.

Napoleon most ketté osztotta seregét. A balszárnyat Ney alatt 50.000 emberrel az angolok ellen küldötte, Grouchy-t pedig a visszavonuló poroszok üldözésére indította. Ő maga visszamaradt, bevárando, hogy a két alvezér mit művel. Ney csakhamar *Quatrebras vidékén* az angolokra bukkan és csatába kezd, melynek folyamán Wellingtonnak tetemesen nagyobb seregét megveri. Ugyanezen a napon (június 16-án) Napoleon Grouchy után indult és *Ligny* táján a poroszokra talált, akik csodálkozására — helyt állottak. Napoleon most is későn, csak 3 órakor délután ismerte fel a helyzetet, csak ekkor látta, hogy nem egy porosz hadtesttel, hanem Blücher és Gneisenau egész hadseregével került szembe. Nyomban lovast indít Neyhez, egyet, tízet, kik mindenre, ami előtte szent, arra kéri Neyt, forduljon azonnal vissza és siessen Napoleon segélyére, mert az ő jókor való megérkezésétől függ a csata sorsa, a poroszok pusztulása. Ney azonban nem jön, mert Quatrebrasnál maga is erős tűzben áll a hatalmas Wellingtonnal. Napoleon azonban, aki ezt nem tudja, érthetetlennek, gyanusnak, utoljára pedig árulásnak tartja Ney távolmaradását és ebbeli téves meggyőződését haláláig nem változtatta meg.

Magát a *lignyi csatát* azonban Napoleon Ney nélkül is megnyerte, bár a dolog nehezen ment.

Kétszer verték ki a franciák a poroszokat állásaikból, de ezek mind a kétszer nagy veszteséggel visszafoglalták azokat. Estig húzódott a csata emberfeletti küzdelemmel. Midőn Blücher egy utolsó kétségbe-

esett támadást vezényel Napóleon jobbszárnya ellen, a császár észreveszi a porosz középhad gyérült sorait, a maga részéről szintén egy végső rohamot intéz e középhad ellen és keresztültör rajta. Blücher, ki eközben súlyosan megsebesül, Gneisenaunak adja át a parancsnokságot, aki elrendeli a visszavonulást. A győzelemnek azonban mégsem volt értéke.

Angol tisztek a waterlooi csata idején.

Június 17-én a francia sereg feladata ugyanis abban állott, hogy egyrészt a visszavonuló porosz sereget üldözze, másrészt pedig az angol sereg ellen induljon és azzal is külön végezzen. Napóleon ily értelemben intézkedett is.

Pajol lovastábornokot bízta meg a poroszok üldözésével, ámde itt újra hibát követett el, mert abban a hitben, hogy Blücher nem lesz képes széjjelvert hadseregét egyhamar rendbeszedni és hogy legalább

is Namurig, sőt talán a Rajnáig lesz kénytelen visszavonulni, mindössze két hadosztályal üldözte a poroszokat és csak 17-én délután küldötte azután Grouchy-t is 33.000 emberrel Pajol támogatására. Napoleon maga pedig a többi haddal és Ney marsallal egyesülvén az angolok ellen indult, akik közelebb húzódtak a visszavonuló Blücherhez és Brüsszeltől délre, *Waterloo* falunál helyezkedtek el csatára készen. Ezt pedig Wellington nem merte volna megtenni, ha Blüchertől — a megelőző napon legyőzött és visszavonuló Blüchertől — nem kapta volna 17-én azt a határozott ígéretet, hogy szálljon csak bátran szembe Napoleonnal, ő biztosan segélyére fog érkezni. És ebben rejlik Napoleo waterlooi kudarcának az oka.

Napoleon nem tudhatta, hogy egy megvert és üldözött ellenfél másnap már újra harcraképes lesz. Ilyesmi az egész világtörténetben a legritkább, a csodával határos dolgok egyike. És íme, a waterlooi napon a megsebesült Blücher és megvert poroszai ezt a csodát megcselekedték.

Napoleon, mitsém sejtvén a kettős ellenség tervezett egyesüléséről, június 18-án önbizalommal és harci kedvvel nagykesőn, 12 óra felé kezdte a támadást Wellington ellen. *Wellingtonnak* az volt a szándéka, hogy tekintettel aránylag csekély hadseregére, *védelemre szorítkozik*.

A valamivel nagyobb számú francia sereg a brüsszeli országúttól kelet felé helyezkedett el. Napoleon végiglovagolt a sereg arcélén és lelkesítő beszédet intézett katonáihoz. Hogy a diadalt biztosra vette, kiűnik abból, hogy az elfoglalandó Brüsszel lakóihoz intézendő hadikiáltványt előre kinyomatta. Ez a csata a legizgalmasabb és legzavarosabb, amit Napoleon valaha vívott. Egész irodalom fejlődött ki csupán e csata körül s vannak sokan, kik a fátum megjelenését látják benne Napoleon elbuktatására.

Estig egészben véve a franciák több embert vesztek, mint a dombokon, védett állásban levő angolok. Mindamellet még akkor is a siker reménye biztatta Napoleont, midőn egyszerre, egy elfogott levélből arról értesül, hogy Bülow a poroszok elővédével kelet felől közeleg. A poroszok közeledése arra kényszeríti Napoleont, hogy seregének egy részét ellenük állítsa fel, amivel természetesen meggyöngítette hadállását. De azért nem félt egy cseppet sem, hiszen már küldött Grouchy 33.000 emberéért, kiknek minden pillanatban meg kellett érkezniök. Grouchy azonban ezalatt *Wavrenál* maga is harcban állott a poroszok két hadosztályával és így el nem szabadulhatott s mi több, nem bírta megakadályozni, hogy a porosz derékhad Blücher és Bülow alatt *Wavre*-től Wellington segélyére siessen.

Grouchy elmaradása okozta Napoleon vesztét.

A poroszok megjelenéséig a franciák egészben véve előnyben voltak, ámbar ez roppant véráldozatukba került. Attól a pillanattól kezdve azonban, amidőn Bülow elővéde felmerült a láthatáron, a franciák helyzete válságosra fordult. Csakhogy a veszély növekedtével Napoleon lélekjelenléte is megkétszereződött. Először is jámbor csellet tudatta a jobbszárnyon küzdő katonáival, hogy a közeledő (porosz) csapatok Grouchy hadtestéhez tartozó franciák, legyenek hát kitartással: a győzelem bizonyos. Azután lovasezredeket gyűjtött tömegekbe, amelyekkel rettenetes rohamot indított a négyszöget formáló angol gyalogság ellen.

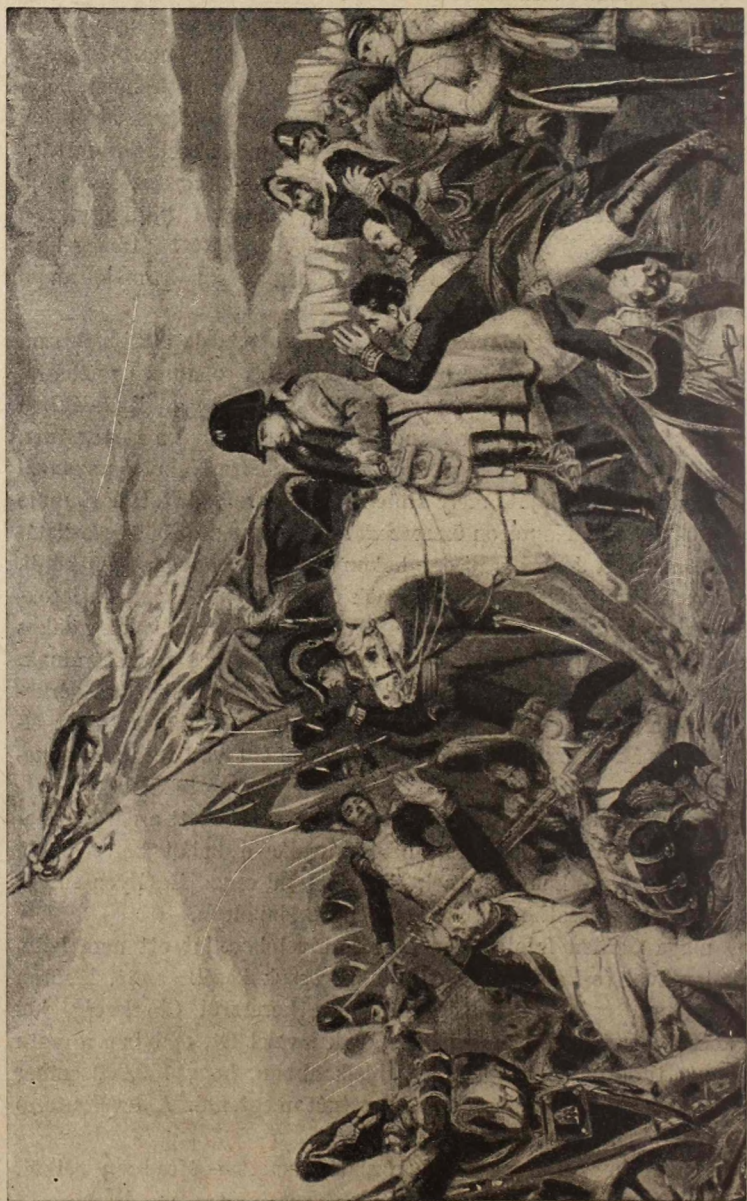
Egy-két négyszöget tényleg szét is ugrasztottak, de a többiek szuonyerdején dugába dőlt a kíséret. Ez a rettenetes roham még néhány-szor ismétlődött, de mindannyiszor meddő eredménnyel. Tartalékban már csak a gárda állott, melyet Napoleon Blücher számára tartogatott, aki úgy 7 óraker este felé érkezett a csataterre. Erre Napoleon azonnal rohamra indította gárdáját, mely Blücheréket viaszorította. E múlt sikeren felbátorodva, Napoleon összeszedi még megmaradt 5000 gárdistáját és a Mont Saint Jean körüli dombokon elsáncolt angolok ellen küldi. „Éljen a császár!” kiáltják ezek a hősök és nekimennek a magaslatoknak. Elő is nyomulnak jó darabig, de azután soraik az angolok gyilkos sortüze alatt egyre ritkulnak, bomladoznak és végre meghátrálnak. Ugyanakkor — 8 óra felé — a poroszok harmadik hadteste is megérkezik a csataterre, mire Wellington általános rohamot rendelt el. Ez eldöntötte a csatát. A franciák rendetlen, helyenként vad futással menekülnek.

Napoleon, aki a legsűrűbb golyózáporban várakozott a gárda rohamának eredményére, kétségbeesésében már-már a halált kereste. Hű katonái azonban oltalmára sietnek és magukkal ragadják. Ilyen súlyos vereséget egyetlen csatában sem szenvedett Napoleon.

Ő maga Caillou faluba menekült s mivel kocsját ott nem lelte, mely kalapjával és kardjával együtt a poroszok kezébe esett, lóháton nyargalt vissza egész éjjel, tüskön-bokron keresztül Charleroiig, hol végre kocsit fogadott. Itt József bátyjának levelet írt, melyben a csata eredményét tudatta, de még mindig bizik abban, hogy 150.000 ember áll rendelkezésére, aki hajlandó kötelességét megtenni. A levél utolsó szava: „Bátorság!”

Június 21-én azután maga is Párizsban termett — újra sereg nélkül.

Kevésbé kedvezően alakult a hadsereg helyzete. Az elesettek és

Napoleon a waterhoói csatában, meliphen végleges vereséget szenvedett. A császár komoran, kétségbeesetten látja, hogy minden elveszett. A gárda utolsó rohama is hiábavaló volt, a bukás elkerülhetetlen. Tisztjei arra kérik, hogy meneküljön.

sebesültek száma 30.000 emberre rúgott, a foglyok száma is tetemes volt. A többi Blücher erélyes üldözése elől futott, hömpölygött az országúton. Némi vigaszul szolgálhatott a gárda két zászlóaljának vitézsége, akik Cambronne tábornok vezénylete alatt inkább elestek, mintsem megadták volna magukat.

Ilyen véget ért a waterlooi csata, a világtörténelem egyik legnagyobb csatája. Ezen a napon, sőt ebben az egész hadjáratban szinte üldözte a balsors a franciákat olyannyira, hogy az angolok és a poroszok egymagukban, az osztrák és orosz hadsereg nélkül döntötték el a hadjáratot.

A Bourbonok párthívei megragadták az alkalmat, hogy Napoleon ellen tüzeljék a közvéleményt. A miniszterek szemrehányásokkal fogadták, a képviselők pedig feloszlathatatlannak nyilvánítván magát, megkezdte a tanácskozásokat. Két út állott most Napoleon előtt. Miután a hadsereg mellette volt, vagy azt teszi, hogy szétkergeti a parlamentet és dikta-

Gánykép Napoleonnól száznapos uralma alkalmával.

A kép azt akarja kifejezni, hogy a császárt önkényuralmának féltelensége buktatta meg. „Kedves bátyám — mondja Napoleon a pulzusát tapogató Cambacérés kancellárnak, — milyennek találja állapotomat.” (Az état szó állapotot, de államot is jelent.) Cambacérés így válaszol: „Nem sokáig tart már, felség, mert igen rossz a szervezete (a constitution szó is kettős értelmű: szervezetet és alkotmányt is jelent).

túrát állít fel, ezt az utat öccse, Lucian ajánlotta, vagy pedig lemond — ezt a kamara szónokai követelték, elsősorban Lafayette és Lacoste, a republikánusok vezére. „Csak egy ember választ el bennünket a békétől; távozzék tehát ez az ember!” — mondta Lacoste.

Az első esetben nem szüntek volna ugyan meg a pártoskodások, de Napoleon elérhette volna azt, hogy a hatalom az ő kezében lévén, egy ideig talán ellenállhatott volna a szövetségeseknek. De ő nem ezt tette, hanem inkább lemondott. Igaz, hogy a kényszerítésnek engedve szánta el magát e lépésre. Miután a kamarák bizottságot választottak, melynek a miniszterekkel együttesen utat és módot kellett keresnie a béke megkötésére, testvérei is nógatták Napoleont a lemondásra. E nyomás alatt június 22-én megírta lemondólevelét, melyben fia, II. Napoleon javára átengedi a trónt. Fouché felolvasta azután a kamarában a levelet, de a II. Napoleonra vonatkozó részt egyszerűen elhallgatta. Így végződött az a rövid korszak, melyet Napoleon száz napnál valamivel több uralkodása után a história „száz nap”-nak nevez.

A szenátus és a kamara most ideiglenes bizottságra bízta az állami ügyek vezetését, melyben Carnot, Caulaincourt és Fouché is helyet nyertek. Napoleon, szalmaszál után kapkodva, hajlandónak nyilatkozott, mint egyszerű tábornok szolgálatba állani. Fouché azonban elutasította és azt a tanácsot adta neki, hogy siessen a tengerpartra, meneküljön, mert a porosz lovasok immár közelegnek Párizs felé. Erre Napoleon polgári ruhát öltött és többedmagával kocsin Rochefort kikötőváros felé vette útját, hogy Amerikába vitorlázzon.

Az aljas Fouché alighogy értesült erről a tervről, nyomban figyelmeztette az angolokat, kik erre figyelőhajókat küldtek Napoleon ellenőrzésére. A világhódító pályája itt aztán be is volt fejezve. Szabadulni akart tőle mindenki s hogy másodszer ne fenyegethesse Európa nyugalma, el volt határozva Szent Ilonára való száműzetése. Kiméretlen brutalitással éreztették vele az angolok, hogy többé nem félnek tőle. Napoleon keservesen bűnhődött egykori világhódító kalandjaiért. Olyan keservesen, mint ahogy megérdemlik mindazok, kik a tehetséget és a hatalmat, melyet a Gondviseléstől nyertek, a népek boldogítása helyett nagyravágyásuk és alacsony önzésük kielégítésére használják.

Eközben a szövetségesek Párizs felé közelegtek. Ellenállásra alig találtak és kis csetepaté után Párizs július 4-én kapitulált. Blücher és poroszai bevonultak a városba és ott is maradtak egy ideig. Megérkezett továbbá a szövetséges hadierő fedezete alatt és Wellington oldalán a trónjára visszaültetett, 60 éves XVIII. Lajos is, aki Sándor cár, Ferenc

császár és III. Frigyes Vilmostal folytatott hosszadalmas alkudozások után november 20-án aláírta a második párizsi békét. Eszerint Franciaország területében csonkítást nem szenved, amennyiben az 1790. évi határvonalát állították vissza. Kimondták továbbá, hogy Franciaországnak északkeleti határán fekvő váraiban egy időre (legfeljebb azonban 5 évre) a szövetségesek 150.000 (angol és német) katonát helyeznek el, akiknek ellátásáról Franciaország tartozik gondoskodni. Franciaország 700 millió frank hadisarcot fizet és visszaadja a Németországból és Itáliából elvitt műkincsek egy részét. A Bonaparte-család örökre száműzetik.

A szövetségesek azon reményben távoztak Párizsból, hogy a forradalmi szellem kútforrását betömték és hogy Franciaország részéről egyhamar nem fenyegeti Európát újabb veszély.

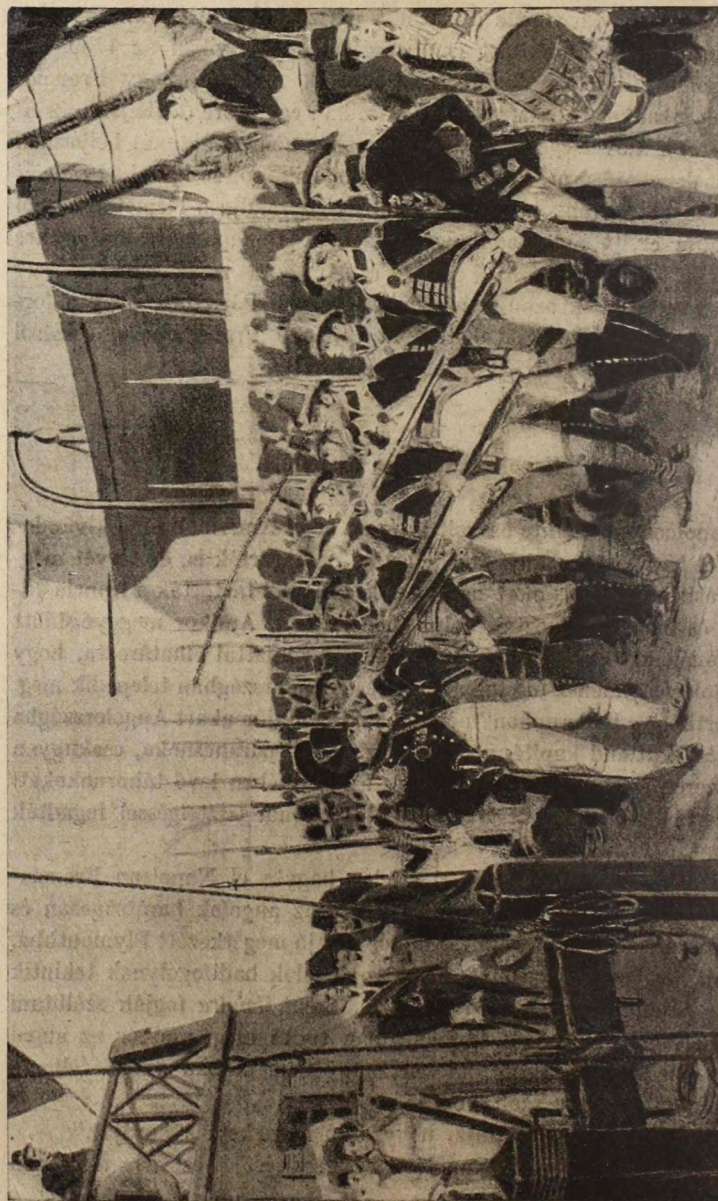
Napoleon fogsága és halála.

Napoleonnak eleinte az volt a terve, hogy Amerikába fog kivándorolni. Két hadihajót rendelt Rochefortba, ezek várták is, de tervét mégsem valósíthatta meg, mert az angolok szemmel tartották a francia kikötőket és megakadályozták volna menekülését. Amikor meggyőződött szándékának kivihetetlenségéről, váratlan fordulattal elhatározta, hogy az angolok védelméhez fog folyamodni és Angolországban telepedik meg. Rochefortból a „Bellerophon” nevű angol hadihajón akart Angolországba indulni és Maitland kapitány, a „Bellerophon” parancsnoka, csakugyan vendégszeretően fogadta Napoleont és a kíséretében levő tábornokokat. Sőt a hadihajón is a császárt megillető katonai tisztelegéssel fogadták Napoleont.

A július 25. és 26. közötti éjjelen hagyta el Napoleon Franciaországot s meg volt győződve arról, hogy az angolok barátságosan és vendégszeretően fogják fogadni. Amikor a hajó megérkezett Plymouthba, Napoleon még nem is sejtette, hogy az angolok hadifogolynak tekintik őt és az Atlanti-óceán kietlen szigetére, *Szent Ilonára* fogják szállítani örökös fogságba. Ezt csak Plymouthban tudta meg, amikor az angol kormány megbizottai tudatták vele, hogy nem szabad partraszállania s Keith admirális így szólt hozzá :

„Angolország azt kívánja, hogy adja át nekem a kardját.”

Montholon tábornok, Napoleon egyik kísérője ezt írja a drámai jelenetről :

Napoleon a „Bellerophon” nevű angol hadihajón. Napoleon a waterlooi csata után legnagyobb ellenségének, Angliának az oltalma alá helyezte magát s kísértevel egy angol hadihajóra menekült. Azt hitte, hogy az angol törvényeknek alávetve magát mint szabad polgár telepedhetik meg Angliában. Az angol hajón katonai tisztelgessel fogadták, de Napoleon reménye nem valósult meg. A győztes hatalmak számkivetésre ítélték Napoleont s az angol kormány könyörtelenül végrehajtotta az ítéletet.

„A császár e kívánság hallatára rátette kezét a kardjára, amelynek átadását egy angol merészkedett kérni tőle. Arcának rettenetes kifejezése volt erre az egyetlen válasz. Sohasem látszott hatalmasabbnak, emberfölöttibbnak, mint ebben a pillanatban. Az ősz admirális nagyon zavartnak látszott s az alakja egészen meggörnyedt. Ősz fejét lehajtotta mellére, mint a bűnös, aki megalázkodik bírása előtt. A császár megtartotta kardját . . .”

Sorsa azonban már eldőlt. Az angolok foglyává lett és át kellett szállania kíséretével együtt a „Northumberland” nevű angol hadihajóra. Napoleon szóval és írásban hevesen tiltakozott az angolok eljárása ellen. Azt hangoztatta, hogy ő az angolok vendégszeretetét kérte s kijátszása nem válik becsületére az angol jellemnek. Tiltakozása hiábavaló volt, de megengedték neki, hogy három hű tisztjét, orvosát és 12 szolgáját magával vihesse a fogságba. Bertrand, Montholon és Gourgaud tábornokokat szemelte ki, de minthogy Las Cases gróf is vele akart menni, őt mint magántitkárt számították be a kíséretbe. A vele volt szolgaszemélyzetet is magával vihette. Orvosa, Mengeaud az utolsó órákban megrettent a szent-ilonai fogságtól s nem akart a száműzöttekhez csatlakozni. Ekkor a „Bellerophon” orvosa, O'Meara vállalkozott arra, hogy követni fogja Napoleont. A kíséretben három nő is volt: Bertrandné, Las Casesné és Montholonné.

Napoleon azt tervezte, hogy Angolországban fog megtelepedni és pedig Muiron ezredes néven, mint egyszerű „country gentleman” (vidéki földesúr). A Muiron névhez feledhetetlen emlék fűzte. Ezt a nevet egyik ifjúkori hű barátja viselte, aki Arcolenál szeme előtt esett el.

Napoleon terve az akkori politikai viszonyok következtében nem valósulhatott meg. Angolországu gyanis közel fekszik Franciaországhoz s a Bourbonok trónja nem lett volna eléggé biztonságban, ha az elégedetlenkedők örökké arra gondolhattak volna, hogy nem is olyan messze a francia parttól egy javakorbeli ex-tábornok él, aki valaha Napoleon császár volt. Politikai tekintetből nem lett volna tehát tanácsos megengedni Napoleonnak Angolországban való megtelepedését. Napoleon Európában a nyugtalanság géniusza volt s „Muiron ezredes,” bármilyen békés módon viselkedik is, nem semmisíthette volna meg a hozzája fűződő emlékeket. Egyébként később maga Napoleon is tanúságot tett, hogy veszedelmes lett volna Európára, ha ő Angliában marad. Mikor Szent Ilona szigetén arról értesült, hogy az idők folyamán mennyire megváltoztak a politikai vélemények Franciaországban, így kiáltott fel környezete előtt:

„Ah! Bár Angolországban volnék most!”

Mikor megadta magát Nagy-Britanniának, a szövetségesek azt kívánták, hogy az angolok vállalják az őrzését. Magukra vállalták. „Bár ne tették volna — sóhajt fel a szent-ilonai tragédia egyik kutatója, Rosebery. — Az angolok örökké bánhatják, hogy kormányuk magára vállalta Napoleon őrzését. De még jobban bánhatják, hogy e kötelességüknek olyan nemtelen módon tettek eleget s olyan szerencsétlen közegek által. Ha Szent Ilona kínos emléket kelt a franciákban, százszorta kínosabbak azok az emlékek, amelyeket bennünk, angolokban támaszt.”

Lord Liverpool, az akkori angol miniszterelnök lord Castlereaghnak, az angol külügyi államtitkárnak ezt írja ebben az időben: „Szeretnők, nagyon szeretnők, ha a francia király felakasztaná vagy agyonlövetné Bonapartet. Ez volna az ügy legjobb befejezése.” Általában az volt akkor a felfogás, hogy Napoleont vagy át kellene adni XVIII. Lajosnak, hogy mint rebellist főbelövesse, vagy pedig mint valami veszedelmes vadat teljesen kívül kell őt helyezni az emberi társadalom határain. Walter Scott, a híres angol író azt írja 1816-ban, hogy Angliában tekintélyes párt munkálkodott azon, hogy Napoleont adják ki XVIII. Lajosnak, aki majd mint lázadóval végezzen vele. „Szerencsére — írja Rosebery — megkímélt bennünket angolokat a sors attól az emléktől, hogy kiadtuk volna Napoleont a francia kormánynak, mely őt is, mint később Ney tábornokot, bizonyosan agyonlövette volna. De nem az akkori miniszterelnök érdeme volt az, hogy ettől a szégyentől megkímélte a sors az angolokat. Az angol kormány egyáltalán semmi nagylelkűséget nem tanúsított ebben az ügyben s csak a liberálisabb közvélemény követelésének engedett, amikor halál helyett örökös fogságot mért Napoleonra.”

Az európai hatalmak nagyon félték Napoleon nimbuszától s minden áron ki akarták őt taszítani az emberi társadalomból. Hogy nimbusza s egyénisége milyen hamar lebilincselte a vele érintkezőket, nagyon jól tudták Angolországban.

Maitland kapitánynak ezt mondták az angol matrózok, akikkel Napoleon a „Bellerophon”-on Plymouthba érkezett:

„Akármit mondanak is az emberek, ha az angol nép úgy megismerné Napoleont, mint ahogyan mi megismertük: hajszála sem görbülne meg!”

Keith admirális sem állhatta meg, hogy fel ne kiáltson a Napoleonnal való rövid találkozás után:

„Átkozott fickó! Ha öfelségétől (a régenshercegtől) csak egy félóra kihallgatást kapna, legjobb barátokká lennének.”

Lord Liverpool jól ismerte Napoleon egyéniségének varázsát s nem is késlekedett, hogy minél hamarabb eltüntesse a világ elől a veszedelmes embert. Kapott az alkalmon, amikor a bécsi kongresszus Szent-Ilona szigetére vetette a szemét. Farizeus módjára dicsérte ezt a magányos szigetet, mely kétezer mértföldnyire esik Európától. Hirtelenében ki is adta azután a parancsot az éppen Indiából hazatért „Northumberland” hadihajónak, hogy szállítsa Napoleon „tábornokot” Szent Ilona szigetére. Még arra sem engedett időt, hogy a hajót rendbehozzák a hosszú utazás után.

Ezért kellett Napoleonnak átszállania a „Bellerophon”-ról a „Northumberland”-ra, amely augusztus 10-én szedte föl a horgonyt s Európa nemsokára eltűnt a száműzöttek szemei elől.

A száműzötteket valósággal hering módjára gyömöszölték be a hajó kabinjaiba és már a beszálláskor kezdődött az a bánásmód, amelyben Napoleonnak egész fogsága alatt része volt. A „Northumberland” parancsnoka, Sir Cockburn admirális nagy igyekezettel alkalmazkodott az utasításokhoz, amelyekkel lord Liverpool ellátta s Napoleonnal, akit csak *Bonaparte tábornoknak* ismert el, meglehetősen lealázó módon bánt.

Az intézkedések szerint Napoleonnak nem járt a hajón több tisztelet, mint egy „szolgálaton kívül helyezett angol tábornoknak.” Tizenkét lábnyi hosszú, kilenc lábnyi széles kabint jelöltek ki számára s amikor a szomszéd helyiséget dolgozószoba gyanánt egymaga akarta használni, nyomban tudtára adták, hogy ehhez nincs jussa, mert oda csak a hajó tisztjeinek szabad belépniök. Napoleon megadással, zúgolódás nélkül fogadta a tiltó figyelmeztetést. Egy ideig nem is adta jelét a felháborodásnak, de végre mégis keserűen jegyezte meg:

„Rakjanak rám láncokat, ha úgy akarják, de adják meg a nekem járó tiszteletet.”

Az admirális valósággal háborgott az *udvariattan* Bonaparte tábornok ellen, aki szokása szerint nem ült hűsz precnél tovább az asztalnál s amint megitta a kávéját, azonnal elhagyta az ebédlőt.

„Világos — duzzogott Cockburn — tudom, hogy még mindig szeretné adni az uralkodót, de ezt nem engedhetem meg neki!”

Később kegyesen megjegyezte, hogy Napoleon természete nem a legpallérozottabb, hanem hát annyira mégis udvarias, amennyire természetétől kitelik.

Több mint egy hónapi utazás után, 1815 október 15-én merültek fel a komor Szent Ilona bazalt falai az Atlanti-óceánból. Miután a „Northumberland” a sziget egyetlen kikötőjében, Jamestownban horgonyt

vetett, Napoleon és társai a szigetnek számukra kijelölt lejtős fensíkjára vonultak, ahol egy Balcombe nevű angol kereskedő villájában vettek szállást, míg a Longwood majorház átalakításával elkészültek. Decemberben aztán ezen majorházba költözött Napoleon. A villát környező kertben sétálhatott, de csak egy angol tiszt felügyelete alatt. Ha azonban hajó közelgett a szigethez, a sétától is eltiltották. A sziget lakósaival pedig nem szólhatott. Lakása egy billiárdasztallal ellátott szalónból, egy háló és fürdőszobából állott. Ugyanebben a házban a már felsorolt kísérőinek is jutott szállás, míg Bertrand és családja egy szomszédos majorházban laktak.

Most megkezdődött Napoleon regényének utolsó fejezete. Öt esztendeig tartott Napoleon haldoklása Szent Ilona szigetén.

A Longwood-major, melyet az angolok Napoleon lakásául kijelöltek, szarvasmarha-istállók módjára összetakolt épületekből állott, amelyeket bátran lehetne nevezni kunyhóknak is. Árnyéktalan hely volt ez s örökösen járta az óceáni szél. S az az ember, aki valaha a Tuileriák ura volt, most három szobáskában húzódott meg. Tizennégy láb hosszú, tizenkét láb széles s tiz-tizenegy láb magas volt egy-egy szobája. Mind a kettőbe egy-egy kis ablakon jutott a világosság. Az egyik szobában ott állott Napoleon zöldfüggönyös, híres tábori ágya, amelyet Marenghónál és Austerlitznél használt. A hátulsó ajtót spanyolfal takarta el. A tűzhely és e spanyolfal között volt a pamlag, amelyen Napoleon a napnak legnagyobb részét töltötte. De úgy telistele volt rakva ez a pamlag könyvekkel, hogy bizony alig nyújthatott valami kényelmet a rajta pihenőnek. Az általános szegénység közepette kontraszt gyanánt vált ki a szobában egy pompás mosdóeszköz, ezüst lavórral, ezüst kanccsokkal.

De nemcsak ez volt az egyedüli kincse a nyomorúságos helynek. Itt volt második feleségének, Mária Lujzának Isabey által festett arcképe is. Míg ezt a képet áhítatosan nézegette a szegény fogoly, addig a szép asszony fiatalságának teljességében, gond nélkül élte napjait a páрмаi napsugaras ligetekben. De Napoleon soha nem gondolt rosszat Lujzáról, mindig szeretettel, gyöngéden emlékezett meg róla. Másik két kép fiacskáját ábrázolta, az egyik fehér báránynán ülve, a másik papucsban. Mind a kettőt Thibault festette. Ott volt még a szobában első feleségének, Jozefinnek miniatűr szobra is, továbbá egy gyönyörű óra, melynek láncát Mária Lujza hajából fonták, meg Nagy Frigyes császár jelzőharangja, melyet Napoleon Potsdamban kerített kézre.

A másik szobában állott az íróasztal, a könyvespolc, egy billiárd

és egy ágy is, melyet Napoleon akkor használt, ha álmatlan éjszakákon nem jól érezte magát a másik ágyban. A szoba padozata rendszeren tele volt hányva könyvekkel.

Napoleon, amikor a szigetre érkezett, a chasseur-gárda uniformisát viselte. Hat hónap múlva azonban levette ezt az uniformist és vadászruhát öltött magára — sportgombos zöld kabátot és fehér nadrágot. Mikor erősen megfakult, megkopott ez a ruhája, inkább megfordította, hogy ne szoruljon rá az angol viseletre. Állandóan a híres, kokárdás kalap volt a fején. A háromszínű kokárdát azonban két év múlva Waterloo után levette róla egy kis ünnepélyességgel s odaajándékozta komornyikjának, hogy őrizze meg erekleve gyanánt, vagy a „jobb időkre.”

Életmódja kimért, egyszerű volt. Eleintén délelőtt tizenegy órakor reggelizett egyedül, majd két óraker átöltözött otthonias ruhájából vadászuniformisába s hét óraker, később négyker, ebédhez ült. Az étkezésnek ezt a módját idővel megváltoztatta olyan módon, hogy az ebéd idejét két órára, a vacsora idejét pedig tíz órára tette. Állítólag Montholon asszony egészségi állapota adott okot e változtatásra, valójában pedig mindez abból az egyszerű okból történt, hogy a napok unalmas voltát csalják meg vele.

Napoleon lassanként annyira megszokta az otthonülést, hogy nem is igen kíváncszott ki a majorból. Odakinn lépten-nyomon emlékeztették fogoly voltára az angol őrszemek, de benn, két kis szobájában, még mindig császárnak érezhette magát. Mert az etikettet szigorú módon megtartották itt — a Tuileriákban sem jobban.

Napoleon, mint régen, most is megkövetelte a többi közt, hogy jelenlétében senki le ne üljön. Nem is ült le senki, de maga sem, amikor hívei „kihallgatáson” voltak nála. Hű emberei, Gourgaud, Bertrand és Montholon órák hosszáig álldogáltak előtte, majdnem összerogyva már a fáradságtól s legfeljebb ha egy-egy bútordarabhoz támaszkodtak kinjukban. De meg sem kísérelték, hogy az etikett ellen cselekedjenek, mert ismerték uruknak a régi etikethez való szívós ragaszkodását. Valóban megható, hogy milyen gyöngéden, milyen odaadóan igyekeztek alkalmazkodni ezek a hű emberek Napoleon kívánságaihoz.

Napoleon valóban császárnak érezhette magát, ha csak az etiketről volt szó. Hű tábornokai továbbra is a hatalmas császárt, a csaták óriását látták benne s az aprólékosságig menő figyelemmel igyekeztek kedvében járni. Senki be nem lépett volna hozzá hivatlanul és senkinek nem nyílt volna szóra ajaka kérdezetlenül. Ha valakinek fontos kö-

zölni valója volt a császárral, előbb annak rendje és módja szerint kihallgatást kért tőle, addig nem lépett be hozzá. Egy ideig az is hozzátartozott az etiketthez, hogy előtte senki sem mutatkozhatott fedett fővel. De később, amikor az angol tisztek fedett fővel jelentek meg előtte, kíséretének is megengedte, hogy ugyanezt tegyék. Egy ízben megtörtént, hogy Bertrand, a nagy marsall önkénytelenül ellentmondott valamiben urának, ki nyomban meg is jegyezte szemrehányó hangon, hogy a Tuileriákban nem merte volna ezt megtenni.

Az ebédelés is olyan etikettel történt, mint valaha a Tuileriákban. A császár mellett ott állt most is a két udvari inas, gazdagon aranyozott zöld libériában, váltogatva az arany és az ezüst evőeszközt. Napoleon mellett állandóan volt egy üres teríték — a császárné számára. Ezt a helyet nagy ritkán, különös kegyképpen engedte át a környezet valamelyik nőtagjának.

Eleinte minden idejét olvasással és emlékiratainak diktálásával töltötte Napoleon s az egymáshoz teljesen hasonló napok unalmát csak az új könyvek érkezése üzte el egy időre. Az olvasásban mindig nagy örömét lelte s különösen sokat lapozgatta a Bibliát, Homerosz, Vergiliusz, Osszian munkáit, a görög tragikusokat és Voltaire műveit. Nagyon szerette hangosan olvasni, vagy inkább szavalni a tragédiákat, habár igen rosszul hangsúlyozott. De kísérete türelmesen hallgatta, habár nem egyszer küzdöttek az álommal a százszor hallott, végnélküli monológok szavalása közben. Általában az unalom köde nehezedett a száműzöttekre s Napoleon, habár soha sem árulta el, sokat szenvedett emiatt is. Gyakran megtörtént, hogy nyilván unalmában fél napokat és egész éjszakákat töltött diktálással. Hű tábornokai türelmesen görnyedtek az asztalnál, álmatlanul, fáradtan jegyezgetve mondásait. Egy ízben megtörtént, hogy Napoleon kevés pihenéssel tizenegy óra hosszáig diktált egyfolytában.

De hiábavaló volt minden, az unalom ellen bajos volt küzdeni, mert semmi sem elégítette ki azt a hatalmas energiát, mely Napoleonban lakozott. Ez a rendkívüli ember most tétlenségre volt kárhóztatva s a lelkébe rejtett hatalmas erők nem találtak alkalmat a működésre s megemésztették őt magát. Egy időben azzal igyekezett foglalkoztatni magát, hogy ásott, kapált, fákat ültetett s kertjének munkásait dirigálta már kora reggeltől kezdve. De mindez csak ideig-óráig tartó izgalom volt s beállt ismét a tétlenség, mely marta, pusztította lelkét-testét. Mégsem panaszkodott soha, látszólag hideg nyugalommal tűrte sorsát. Néha történt csak, hogy fájdalmas zúgolódásban tört ki, de ilyenkor

is csak egy-két szót szólott, azután ismét túrt tovább, némán. Egy alkalommal kezébe vette egykori birodalmának évkönyvét s így szólott:

„Milyen remek birodalom volt! Nyolcvanhárom millió emberen uralkodtam, több volt az alattvalóm, mint egész Európának fele lakósága.”

Láthatóan igyekezett erőt venni magán, de alig-alig palástolhatta el megindulását. Majd hosszú ideig ült elmélázva, kezére támasztott fejjel s egyszerre csak felugrik és hevesen kezd fel s alá járni a szobában, aztán így kiáltott fel:

„Micsoda regény volt az én életem!”

Ebbe az életmódba valahogyan csak beletörődött volna, de az egyrészt forró, másrészt szeles klímát nem bírta megszokni, meg az angol kormányzó kémkedő ellenőrzését és rendőri felügyeletét. Megérkezésekor a szigetnek Wilkes, a Keletindiai Társaság egyik alkalmazottja volt a kormányzója. De őt nem találták elég szigorúnak Napoleon őrzésére s azért visszahívták és Cockburn admirálist ottmarasztalták a szigeten mindaddig, amíg az új kormányzó, *Sir Hudson Lowe* meg nem érkezett (1816 áprilisban). Ettől az időtől kezdve Napoleon sorsa rosszabbra fordult. Amikor megpillantotta az új kormányzót, így kiáltott fel:

„Olyan a szeme, mint a csapdába került hiénáé!”

Ez a nyilatkozat érdekesen jellemzi, hogy milyen ember volt ez a Lowe. Az az angol kormány, amely Napoleont akasztófára találta méltónak, nagyon jól tudta, hogy mit csinál, amikor ezt az embert nevezte ki Szent Ilona szigetének kormányzójává.

Lowe, Napoleon börtönőre, akiről még benső barátjai is kedvezőtlenül nyilatkoztak, maga volt a rosszakarat és az alantjáró gondolkodás. Egyik ismerőse, Granville asszony azt írja róla, hogy ördögi természet lakozott benne. De ami legjellemzőbb, maga Wellington tábornok is úgy nyilatkozott, hogy az angol kormány rosszul cselekedett, amikor Lowet jelölte ki Napoleon porkolábjául, mert ez az ember tanulatlan és ítélőképesség nélkül való. Ostoba ember, aki semmit sem tud a világról s mint az olyan ember, aki a világról semmit sem tud, gyanakodó és féltékeny természetű.

Nem lehetetlen, hogy ezek az ítéletek túlságos szigorúak és elfogultak. Annyiban azonban megegyeznek az összes jelentések, hogy Lowe túlságos pedáns, komor, mogorva jellemű, szótlan ember volt, aki mindig csak arra ügyelt, hogy tekintélyén csorba ne essék.

Napoleon hamarosan megismerte porkolábjának egyéniségét. De

mindvégig ura maradt a helyzetnek s míg ő, a fogoly, általános érdeklődés és csodálat tárgya volt a szigeten, addig Lowe, a kormányzó lassanként neveltséges alakká vált még tisztjei körében is. Napoleon összesen hatszor beszélt vele és pedig fogságának első hónapjaiban, azután többé nem fogadta őt és soha többé nem váltott vele egyetlen szót sem egészen a haláláig. Lowe ennek folytán felhagyott látogatásaival és beérte azzal, hogy a napos tiszt útján szerezte be híreit Longwood lakójáról.

Lowe is *Bonaparte tábornoknak* nevezte Napoleont, mint Cockburn admirális. Napoleont rendkívül bosszantotta ez a kicsinyeskedés. Mikor Cockburn a szigetre való megérkezésakor meghívta őt valami báli ünnepségre s a meghívót *Bonaparte tábornoknak* címezte, Napoleon bosszankodva mondotta marsalljának:

„Küldje ezt a meghívót Bonaparte tábornoknak. Legutóbb a piramisoknál hallottam hírt felőle.”

Valóban érthetetlen, hogy miért tagadták meg Napoleontól az amgolon a császári címet. Napoleont — igaz, hogy Anglia kivételével — a világ minden hatalmassága elismerte császárnak. Kétszer koronázták meg ünnepiesen, egyszer császárrá, egyszer pedig királlyá. Része volt mindenben, amit tradíció, vallás vagy diplomácia adhat a császári címnek s elvitázhatatlan, hogy Nagy Károly óta nem élt nála hatalmasabb uralkodó. Különös, hogy testvérének, Józsefnek királyi címét, mely pedig ugyancsak tőle származott, senki el nem vitatta, még az angolok sem. Wellington maga is „királynak” címezi Bonaparte Józsefet hozzá intézett levelében. Az angol kormány azonban arra hivatkozott, hogy ő Napoleont soha el nem ismerte — császárnak, továbbá pedig arra, hogy Napoleon méltóságáról lemondott.

Lowe gépies vaskalapossággal ragaszkodott az angol kormány felfogásához és utasításának rideg betűjéhez. Igy például nem kézbesített egy Napoleonnak küldött könyvet, amelynek ajánlásában ez a két szó is benne volt: *Imperatorii Napoleoni*. Hobhouse munkája volt ez Napoleon száznapi uralkodásáról s maga a szerző küldte meg a könyv hősének. Hobhouse azután kérdést intézett Lowéhoz, hogy miért nem kézbesítette Napoleonnak a könyvet, hiszen a császár számos levelet kap egykori alattvalóitól császár címmel. Lowe ezt felelte neki:

„Azok tehetik, azoknak szabad, de angol alattvalónak ez nincs megengedve!”

Elphinstone angol történetíró hasonló módon járt. Hálás emlékezetül sakkfigurákat küldött Kinából Napoleonnak, aki Waterloonál megsebesült bátyja iránt nagy gyöngédséget tanusított. A bábocskákon

azonban koronás *N* betű volt bevésve s emiatt Lowe nem engedte meg az ajándék kézbesítését. Valóban csoda — jegyzi meg ez eset elbeszélése után az angol Rosebery — hogy Napoleon monogramos fehérneműjét kegyeskedett Lowe beengedni a sziget mosókonyhájába.

Pedig csak pénzkérdés volt az alapja az angolok eljárásának. Ha Napoleont úgy tekintették volna, mint lemondott uralkodót, uralkodóhoz méltó ellátásban kellett volna őt részesíteniök. De miért pazarolta volna a pénzt az angol kormány egy tehetetlen fogolyra, akitől már semmit sem várhatott cserébe? Bedugták kíséretével egy majorba s évente nyolcezer font sterlingben szabták meg háztartásának a költségeit. A szolgazemélyzettel együtt ötvenegy tagból állott a császári háztartás személyzete. A nyolcezer font sterling még normális viszonyok közt sem lett volna elegendő, annál kevésbé ebben az időben, amidőn egykori feljegyzések szerint a szigeten, mióta Napoleon odaérkezett, drágaság uralkodott.

Napoleon ezt mondotta egy alkalommal angol orvosának:

„Az önök miniszterei rosszul számítottak. Mődjukban lett volna, hogy elfeledtessenek a világgal, de a rossz bánásmódnak most az a következménye, hogy egész Európa beszél rólam. A világon még sokmillió ember van, aki érdeklődik irántam. Ha az önök miniszterei okosan akartak volna cselekedni, *carte blanche*-t kellett volna adniok háztartásomat illetőleg. Ez jóra fordított volna minden rosszat, a panaszok elcsöndesedtek volna és . . . mindez nem került volna évente többbe, mint tizenhat-ezer vagy legfeljebb tizenhétezer font sterlingbe.”

Környezetével folytatott beszélgetéseiből sejteni lehetett, hogy minden pillanatban kész lett volna a nagyszerű regény folytatására s különösen fogságának első éveiben még mindig ott lappangott szive mélyén az a remény, hogy valami előreláthatatlan esemény következtében vissza fogja nyerni szabadságát.

A szökés azonban lehetetlen volt. Lowe, az örökké rettegő, gyanakodó kormányzó úgy szétosztotta a katonai őrséget a sziget minden részén, hogy „még a madarak sem repülhettek a levegőben ellenőrzés nélkül.” Éjjelente olyan szorosra vonták az őrszemek láncolatát, hogy az angol katonák majdnem érintették egymást kinyújtott kezükkel. A halmok tetején pedig mindenütt ott volt a jelzőállomás, mely nyomban értesítette a kormányzót a legesekélyebb eseményről is.

A sziget körül éjjel-nappal, szünet nélkül két hadi brigg cirkált s a sziklás part egyetlen helyén, ahol hajó kiköthetett, állandóan egy harmadik angol hajó őrködött. A jelzőállomásokról hat mértföldnyi

távolságra is meg lehetett figyelni a tenger síkját s ha az örök idegen hajó közeledését vették észre, nyomban hatalmas ágyúszó reszkettette meg figyelmeztetésül a levegőt.

Ilyen körülmények között természetesen gondolnia sem lehetett Napoleonnak a szökésre. Viszont teljesen indokolatlan volt ilyen körülmények között a kormányzó túlzott óvatossága, amellyel Napoleon minden lépését megfigyelte. Semmiesetre sem volt szükség arra, hogy valósággal meggyűlöltesse Napoleonnal a lovaglást, amely pedig — a megszokás révén is — hozzátartozott volna egészségének megőrzéséhez. Napoleon nem szenvedhette, hogy sétái alkalmával folyton ott legyen a háta mögött valamelyik angol tiszt. Inkább lemondott a lovaglásról s gyönyörű háts lovai, amelyek közül különösen a *Murad bej* nevűt szerette, kedvükre lustálkodhattak az istállóban. Napoleon meg is jegyezte egy alkalommal:

„No, a paripáimnak csakugyan jó dolguk van!”

Lowe még ebben a szigorú őrzésben sem bízott meg teljesen s ezer apró kellemetlenséget okozott a fogolynak oktan rettegésében.

Egyízben Napoleon napokig nem hagyta el a szobáját. Alkalmasint gyöngélgedett. A kormányzó erre kétségbeesetten kezdte törni fejét. Vajjon csakugyan otthon van-e a fogoly? Vajjon egyáltalában ott van-e még házában, a Longwood-majorban? Hátha megszökött és azért nem látták napok óta az őrszemek? Töprenkedésének az lett az eredménye, hogy egy napon levelet küldött *Bonaparte Napoleonnak* — így címezte a levelet, melyben szigorúan megparancsolta neki, hogy minden nap mutassa meg magát egy angol tisztnek. Hozzátette, hogy ha dél-előtti tíz óráig ez meg nem történék, az angol tiszt, akár karhatalommal is, be fog lépni hozzá, hogy meggyőződjék arról, csakugyan ott van-e szobájában. Napoleon erre a levélre azt válaszolta, hogy nem fog engedelmeskedni a parancsnak s ha kell, karhatalommal tartja magától távol a leselkedő angol tisztet. Határozott magatartásának végre is az lett az eredménye, hogy a kormányzó visszavonta oktan rendeletét. Szándékaitól azonban nem állt el s most már úgy igyekezett segíteni magán, hogy valamelyik tisztjével titokban lesette a császárt.

A leselkedéssel megbízott szegény angol tisztnek valóban nevetéses és szánandó volt a helyzete. Neki mindenáron alkalmazkodnia kellett feljebbvalójának akaratához s akár lehetett, akár nem, meg kellett lesnie: mit csinál Napoleon. Kulcslyukon, függönyhasadékon át, bokrok és fák között kukucskált a jámbor tiszt, nagy igyekezettel, reggeltől estig s bizony csak néhanapján volt szerencséje s a jelentései tele

voltak efélékkel : „Nem láthattam őt.” Pedig néha egyhuzamban tizenkét óra hosszáig cirkált a Longwood-majorban.

Napoleon környezetének tagjaival együtt jól látta e hasztalan

Napoleon Szent Ilona szigetének egyik tengerparti szikláján.

Az évekig tartó számkivetés megviselte a császárt. Lelkében egyre bizonyosabbá vált az a tudat, hogy a sziget örök fogságot jelent számára, nem fog onnan élszabadulni többé soha.

erőlködést s egyszer-másszor csupa száanalomból segített a leselkedő angol tiszt baján. Megtörtént az is, hogy Napoleon, amikor már nagyon bosszantotta a leselkedő erőlködése, meglehetősen hiányos öltözetben sietett ki a szobájából. Egyenesen oda tartott a búvóhelyén szorongó angol tiszt felé s megmutatta neki magát, úgy, amint volt, pongyolában.

Lowe aggodalmai még nagyobbra növekedtek, amikor mindenféle kalandos hír kezdett szárnyra kapni Napoleon kiszabadításának tervéről. Itt is, ott is suttogták, hogy a császár hívei nagy összeesküvést szőnek. A többi közt szó volt arról, hogy kétezer francia emigráns Pernambucóban Napoleon megszabadítására készül s egy Johnstone nevű csempész e célra már készített is egy furfangos szerkezetű hajót, mely a víz alatt fogja megközelíteni Szent Ilona szigetét.

Való, hogy Napoleon anyját és családjának tagjait elszánt kalandorok, jobban mondva szédelgők szüntelen gyötörték mindenféle tervekkel, amelyek „jó pénzért” lehetővé tennék a császárnak szigetről való megszökését. Természetesen, csak a „jó pénz” megszerzése volt a kalandos tervek célja. A megszöktetés nem sikerült volna. Napoleon családja azonban eléggé óvatos volt s azt felelte az ilyfajta ajánlatokra, hogy szívesen fizet, de csak akkor, ha a megszöktetés már sikerült. Ez a válasz azután hamarosan lehűtötte a szöktetők buzgalmát és füstbe ment a regényesnél regényesebb tervek megvalósítása. Egy hajóskapitány egyszer magának Napoleonnak tett ajánlatot, hogy egymillió frankért megszökteti őt a szigetről, még pedig egyszerű csónakon. Sőt azt sem követelte, hogy előre megfizessék a fáradságát. Csak akkor üsse a markát a pénz, ha már szerencsésen amerikai földre juttatta a menekülőt. Napoleon azonnal visszautasította ezt az ajánlatot, mely aligha sikerült volna.

Napoleon eleinte sokat gondolkodott megszabadulásának lehetőségéről. Időnként vágyakozva ment fel a sziget valamelyik magas sziklájára és merengve nézve a tengert, amely elzárta előle a menekülés útját. Utóbb azonban belátta, hogy semmi reménye sem lehet többé a megmenekülésre s megadta magát.

Jellemző, amit Montholon tábornok, fogságának hű osztályosa, feljegyzett az emlékirataiban. Egy alkalommal — úgymond — a menekülésnek valami új módjáról tettek említést Napoleonnak. Hallgatta, hallgatta nagy közönyösséggel, azután megszólalt — kérte a történelmi szótárt és olvasgatni kezdte, nem is törődve azzal, hogy felelet méltassa a terveket.

Egyedüli menedékhelye, amelyre kezdetben maga is gondolt,

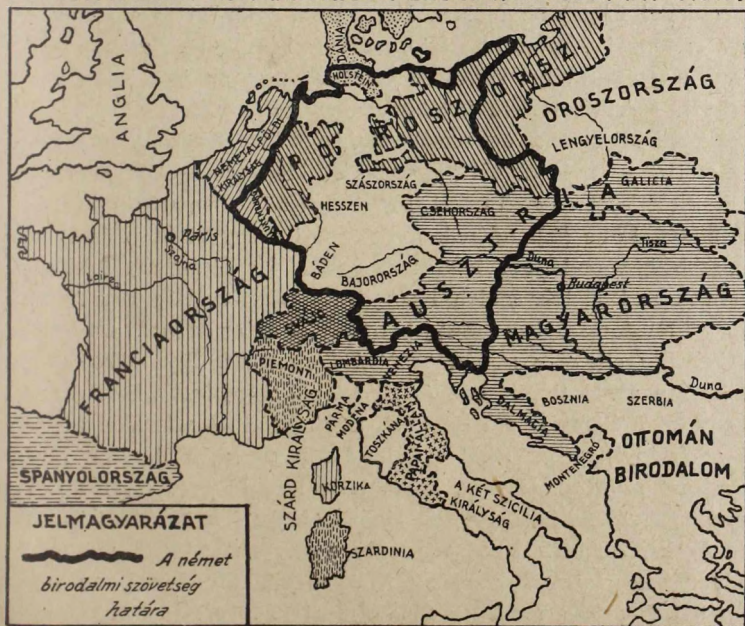
Észak-Amerika lehetett volna. Ám ezt a helyet nem tartotta alkalmasnak. Montholon feljegyezte, hogy így szólt egy alkalommal:

„Nem maradhatnék hat hónapig sem Amerikában; megölnének ott d'Artois gróf bérgyilkosai.”

De mélyebb oka is volt arra, hogy megmaradjon fogságában.

„Dinasztiám hatalmát — mondotta egy alkalommal — csak már-

EURÓPA A BÉCSI KONGRESSZUS FELOSZTÁSA SZERINT (1815)

tírságom támaszthatja új életre. Amerikában vagy meggyilkolnának, vagy pedig a feledés fátyola borulna rám. Jobb nekem itt, Szent-Ilona szigetén. Jobb a fiam sorsára, ha itt maradok. Ha a fiam életben marad, mártírságom visszaszerzi néki a koronát.”

Nem sejtette, hogy a fia, akit később III. Napoleon parancsára II. Napoleon néven bevettek a francia uralkodók sorrendjébe, soha sem fogja fejére tenni a koronát. Gondoskodott arról Metternich, hogy a „sasfiók,” ki a reichstadi hercegi címet kapta, fiatalkorában élvezetekbe merüljön és elcsenevészedjék. A sasfiók mint osztrák őrnagy halt meg tüdővészben.

Napoleon, mialatt multjának fényes emlékeivel bibelődött fogságában, csak azt sajnálta, hogy nem dicsőségének napjaiban halt meg.

„Nekem Moszkvában kellett volna meghalnom — mondotta egyszer. — Olyan hódító emléket hagytam volna hátra, amilyen nincs több a világtörténelemben. Akkor kellett volna nekem egy golyó!”

Más alkalommal meg így kiáltott fel:

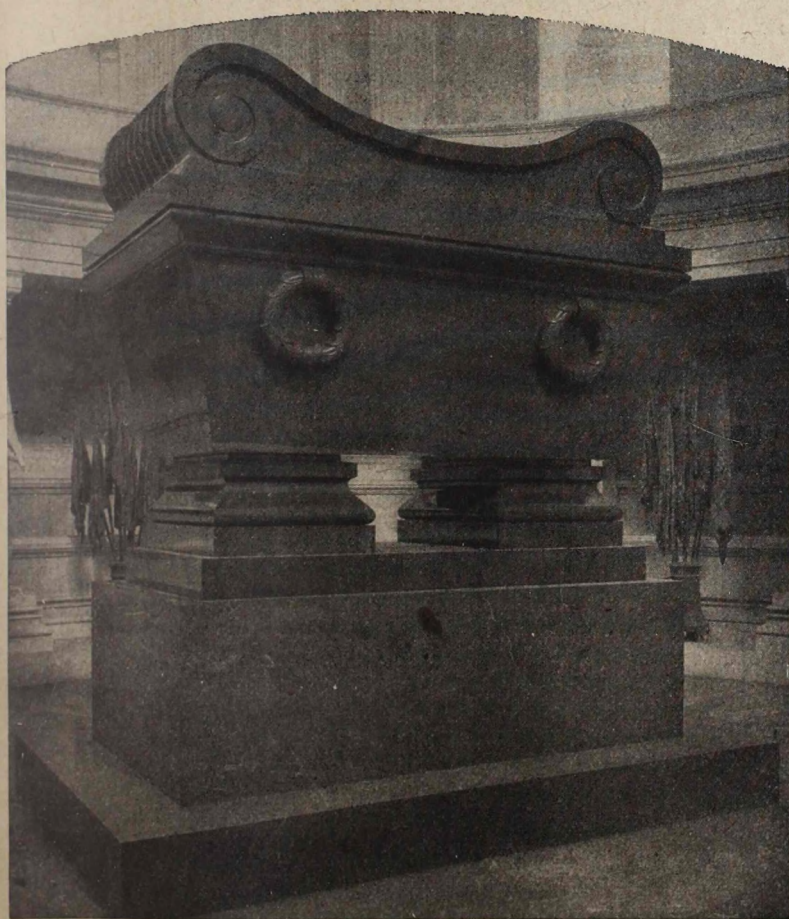
„Ha Borodinónál ért volna végem, úgy halhattam volna meg, mint Nagy Sándor. Waterloo-nál is jókor ért volna a halál. De talán Drezdánál még jobb időben. Nem, nem, jobb lett volna meghalnom Waterloo-nál! Népem szeretete, részvéte kísért volna a síromba!”

Napoleon végre sorsának javulását nem az Amerikába való menekülés tervébe, hanem inkább az angol ellenzék hatalomra jutásába vetette, mely esetben azt remélhette, hogy Lowet visszahívnák, őt pedig — esetleg — a fogságból kieresztenék. Másik mentőhorgonya a Bourbonok esetleges elűzése volt. Fogsága első éveiben erősen bízott ebben és midőn Lowe hajlandónak nyilatkozott, hogy majd jobb és kényelmesebb ház építéséről fog gondoskodni, Napoleon azt felelte neki: „Minek az! Két év múlva bizonyára miniszterválság lesz Angliában, vagy Franciaországban lesz új kormány és akkor én már nem leszek itt.”

Célja elérésére sokféle eszközt felhasznált. Így tollba mondotta a később angol fordításban és névtelenül megjelent „Levelek a Jöremény fokáról” híres című könyvet, melyben ríktó színekkel ecsetelte a saját és kíséretének sorsát s felsorolta Lowe bűnlajstromát. Ezeket a leveleket az angol ellenzék szóvá tette lord Holland által 1817-ben a felsőházban, de a kormánypárt Holland jóakaró indítványát leszavazta. Az Aachenben tartott kongresszuson egybegyűlt államok pedig teljesen helyeselték az angol kormány álláspontját, szintűgy Lowe szigorát. Így hát Napoleon reményei füstbe mentek. Még fájdalmasabban érintette, hogy hű kíséretjét, Las Cases-t éppen e levelezés miatt Szent Ilonáról eltávolították, ugyanez a sors érte 1818-ban O'Meara orvost is.

O'Meara helyébe egy Antommarchi nevű fiatal olasz orvos került, aki azután Napoleon haláláig maradt a szigeten. Neki jutott feladatul a császárt gyomorbetegségében ápolni és egyre növekvő görescét csillapítani. Arra is ez a fiatal orvos vette rá Napoleont, hogy a Lowe iránt táplált ellenszenvből teljesen abbahagyott testi mozgást és munkát újra megkezdte. Nagy idő óta megint lóra ült és egy kis kertét kezdett művelni. Azonban az új év (1820) beköszöntése óta a császár állapota újra rosszabbra fordult és ezóta jóformán tétlenségbe merülve várta be a megváltás óráját. Mindössze papírjait hozta rendbe, egyéb-

íránt némán pihent a pamlagon. Április 15-én közelegni érezvén végét, testamentumát tollba mondotta és Montholon őrizetére bízta. Azt a hatmillió frankot, melyet elutazása előtt a Laffitte bankháznál tett le, bizalmas embereire hagyta. Április 21-én elhivatta Vignali lelkészt, aki előtt kijelentette, hogy a katolikus vallás híve kíván maradni és misét olvastatott magának a mellékszobában. Május 3-ika óta a gör-

Napoleon sírja.

Napoleon hamvait Szent Ilona szigetéről tizenkilenc év múlva visszavitték Franciaországba s nagy ünnepséggel helyezték el a párizsi invalidusok templomában. Félköralakú, kupolás oszlopcsarnok közepén, nagy kőkoporsóban alusza örök álmát Napoleon, a Szajna partján, amint végrendeletében kívánta.

csök és a hányási inger szakadatlanul kínozták és félrebeszélte. Május 5-ének reggelén néhány összefüggéstelen szót hebegett, melyek közül Montholon ezeket vélte kivenni: France... armée... tête de l'armée. (Franciaország... a hadsereg... a hadsereg feje.) Mikor a beteg e szavakat kiejtette, kivetette magát az ágyból a padozatra, félretaszította Montholont, aki át akarta karolni. Montholon és Archamboult nagy ügyel-bajjal ismét visszafektették ágyába, hol nyugodtan feküdt estig, amikor aztán néhány perccel hat óra előtt utolsó lélekzött.

Kint a szigeten nagy vihar tombolt, mely úgy rázta, ingatta a katonák gyöngé őrházait, mintha földrengés lett volna s kiszakította a földből a fákat, amelyeket a császár ültetett. Gyökerestől kitepte azt a szomorú fűzfát is, mely alatt rendszeren pihenni szokott. Ott benn a hű Marchand betakarta a holttestet azzal a köpönyeggel, amelyet fiatal hódító korában Marengónál viselt. Tetemét másnap bebalzsamozták, harmadnapra pedig katonai pompával temették el a szigetnek azon a helyén, amelyet maga jelölt ki örök pihenőhelyéül arra az esetre, ha nem nyugodhatnék a Szajna partján, amint azt végrendeletében kívánta.

Lowe még a császár halála után is kicsinyeskedett. Miután a császár kimult, hívei egyszerűen a *Napoleon* nevet akarták ráíratni a koporsójára. Lowe tiltakozott ez ellen s csak azt akarta megengedni, hogy ezt írják a koporsóra: *Bonaparte*. A császár hívei ekkor inkább semmit sem irattak a koporsóra.

Alakja már életében legendássá vált. Általában két pártra osztottak megítélésében az emberek. Mind a két párt szélsőségekbe tévedt. Az egyik a vérengző zsarnokot, az emberiségre küldött békerontó kényurát látta benne, a másik ellenben a magasabb célokért küzdő lángeszű hadvezért, aki arra volt teremtve, hogy uralkodjék a népek fölött, hogy azokat egy nagy egység keretébe foglalja össze.

Következő kötetünk a reakció és polgárosodás küzdelmének korát tárgyalja.

TARTALOM

	Oldal
<i>Lengyelország bukása</i>	5
Lengyelország végvonaglósa. — Az orosz befolyás növekedése	5
Lengyelország második felosztása	8
A lengyel szabadságharc	14
Vége Lengyelországnak. — Lengyelország harmadik felosztása	24
<i>Svédország a francia forradalom idején</i>	28
III. Gusztáv svéd király háborúi Oroszország és Dánia ellen	28
III. Gusztáv tragédiája	36
<i>Napoleon kora</i>	41
Napoleon ifjúsága	41
Viszontagságok Napoleon életében. — Az első sikerek	49
Napoleon első hadjárata	61
Az egyiptomi expedíció	85
A második koalíció Franciaország ellen	92
Napoleon a főhatalomra tör. — Összeesküvés a direktórium megbuktatására	99
A direktórium eltörlése. — A brumaire tizennyolcadiki államcsíny	108
A konzulátus. — Napoleon mint első konzul	114
Marengo és Hohenlinden	119
Franciaország belső újjászervezése. — A konkordátum. — Összeesküvések és merényletek	126
Napoleon császárrá koronázása	135
A harmadik koalíció. — Ulm. — Austerlitz — Trafalgar	142
A napoleoni dinasztiaék. — A rajnai szövetség	153
Napoleon udvara. — A társadalmi állapotok	158
Porosz háború. — A jeni utközet. — Orosz-porosz háború. — A szárazföldi zárlat elrendelése	161
Napoleon szerelmi regényei. — Eleonóra. — Walewski Mária	174
A portugál és spanyol háborúk	181
Az erfurti találkozás. — Goethe és Napoleon	185
Viszályok Napoleon családjában. — V. I. Piusz pápa fog- sága. — A fontainebleau szerződés	188
Az asperni csata. — Napoleon és Magyarország. — A győri csata. — Wagram	197
Napoleon elválk Jozefintől	209
Napoleon második házassága. — Mária Lujza	213

	Oldal
Az orosz hadjárat. — A bukás kezdete	224
Poroszország a napoleoni idők alatt. — A porosz-országi hadjárat	234
A lützeni és bautzeni csata	242
Metternich és Napoleon. — A prágai kongresszus	244
A nagy koalíció megkezdje a harcot. — Csatakat Katzbach és Drezda mellett	250
A lipcei csata	254
A franciaországi hadjárat. — Párizs megszállása	261
Napoleon első lemondása	271
Napoleon Elbán	277
Napoleon visszatérése. — A száz nap	284
A waterlooi csata	292
Napoleon fogsága és halála	301
<i>Térképek :</i>	
Európa Napoleon idejében, 1810 körül	226
Európa a bécsi kongresszus felosztása szerint (1815.)	315

